

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ

Бранка Б. Огњановић

**КЊИЖЕВНЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈЕ
ПОСТХУМАНОГ: ЕКОКРИТИЧКИ ПРИСТУП
РОМАНИМА *ПЛАНИНЕ МОРА И ДИВОВИ*
АЛФРЕДА ДЕБЛИНА И *УКИДАЊЕ ВРСТА*
ДИТМАРА ДАТА**

докторска дисертација

Крагујевац, 2024.

UNIVERSITY OF KRAGUJEVAC
FACULTY OF PHILOLOGY AND ARTS

Branka B. Ognjanović

**LITERARY REPRESENTATIONS OF THE
POSTHUMAN: AN ECOCRITICAL ANALYSIS
OF THE NOVELS *MOUNTAINS SEAS AND
GIANTS* BY ALFRED DÖBLIN AND *THE
ABOLITION OF SPECIES* BY DIETMAR
DATH**

Doctoral Dissertation

Kragujevac, 2024

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНИЦА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Аутор
Име и презиме: Бранка Огњановић
Датум и место рођења: 8. 4. 1990, Ниш
Садашње запослење: Наставник страног језика за ужу научну област <i>Германистика</i> , Универзитет Метрополитан, Ниш
Докторска дисертација
Наслов: <i>Књижевне репрезентације постхуманог: еокритички приступ романима Планине мора и дивови Алфреда Деблина и Укидање врста Дитмара Дата</i>
Број страница: 257
Број слика: 1
Број библиографских података: 353
Установа и место где је рад израђен: Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Научна област (УДК): 821.112.2-31.09(043.3) Döblin A. 821.112.2-31.09(043.3) Dath D.
Ментор: др Николина Зобеница, редовни професор, Филозофски факултет, Нови Сад, ужа научна област <i>Германистика</i>
Број и датум одлуке Већа Универзитета о прихватању теме докторске дисертације: IV-02- 484/10 од 12. 6. 2019.

Author
Name and surname: Branka Ognjanović
Date and place of birth: 8. 4. 1990, Niš
Current employment: German Language Instructor, Metropolitan University, Niš
Doctoral Dissertation
Title: <i>The Literary Representations of the Posthuman: An Ecocritical Analysis of the Novels Mountains Seas and Giants by Alfred Döblin and The Abolition of Species by Dietmar Dath</i>
No. of pages: 257
No. of images: 1
No. of bibliographic data: 353
Institution and place of work: Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac
Scientific area (UDK): 821.112.2-31.09(043.3) Döblin A. 821.112.2-31.09(043.3) Dath D.
Mentor: Nikolina Zobenica, PhD, full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad
Decision number and date of acceptance of the doctoral dissertation topic: IV-02-484/10, 12. 6. 2019

ИЗЈАВЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Захваљујем менторки проф. др Николини Зобеници на подршци током израде моје докторске дисертације, на стрпљењу и жељи да своје знање подели са мном.

Колегиници с докторских студија мср Милени Матић хвала на несебичној помоћи коју ми је пружила у фази прикупљања секундарне литературе на немачком језику, а Николи Вучевићу на лектури сажетка на енглеском језику.

Породици, пријатељима и добронамерним људима хвала на охрабрењу, оптимизму и такође на указаној подршци.

АПСТРАКТ

Предмет истраживања докторске дисертације је однос човека, природног света и технонауке у романима на немачком језику *Планине мора и дивови* Алфреда Деблина и *Укидање врста* Дитмара Дата. Циљ је да се анализом проуче прикази еколошке перспективе романа, као и измењеног схватања бинарне опозиције *природа-култура*, човекове позиције у оквирима природног света и нових поимања људског и постљудског идентитета. Теоријски и методолошки оквир рада представља еокритика, интердисциплинарни приступ анализи текста који трага за репрезентацијама везе између књижевности и природе, односно екологије. Анализа текстова почива при том на теоријама постхумане еокритике која проучава концептуализацију пракси спајања технолошког и биолошког у светлу еколошких проблема. Указује се прво на приказе природног света у романима: неживе и живе природе, еколошке кризе и одговора природе на антропогени утицај, како би се истражило на који начин је изражен постантропоцентризам. Утврђено је да је материјалност природног света предочена као витална, те да се истиче могућност постојања природе без/након човека. Затим се анализа фокусира на схватања човека као природе – рађања, размножавања, телесности и смртности као биолошких одлика које би да превазиђе, као и на биологизацију и технологизацију зарад опстанка и унапређења људске врсте: од описа еволуције до технонадградње, клонирања и виртуелног складиштења свести. Напоследку се испитује проблематика постхуманог идентитета: превазилажење граница на релацијама *хумано-ахумано органско или технолошко Друго*. Закључује се да се постхумано конституише као хибридно, нестабилно, флексибилно и у константном стању промене и постајања.

Кључне речи: Алфред Деблин, Дитмар Дат, еокритика, еколошка криза, међуратна немачка књижевност, научна фантастика, постхуманизам, савремена немачка књижевност.

ABSTRACT

The doctoral thesis examines the relationship between humans, nature and technoscience in two German-language novels: *Mountains Seas and Giants* by Alfred Döblin and *The Abolition of Species* by Dietmar Dath. The aim is to analyze the representations of the ecological perspective of the novels, as well as the understanding of the binary opposition nature-culture, of the human position within the natural world, and the human and posthuman identity. The theoretical and methodological framework of the thesis is based on ecocriticism, an interdisciplinary approach that focuses on the relationship between literature and nature/ecology. The analysis specifically draws upon the posthuman ecocriticism, which studies the conceptualizations of the combination of technology and biology in light of ecological issues. Firstly, the depiction of nature in the novels is examined: the organic and nonorganic nature, the environmental crisis and the reaction of nature to the anthropogenic influence. One of the themes thereby is the possibility of existence of nature without/after humans, that is, postanthropocentrism. Secondly, the analysis focuses on the understanding of humans as part of nature, exploring birth, reproduction, embodiment and mortality as biological characteristics that humans wish to overcome, as well as biologization and technologization: from portrayals of evolution to technological enhancement, cloning and virtual uploading of the mind. Lastly, the thesis inquires into the problematic of the posthuman identity: the boundaries breakdown between human and organic or technological nonhuman Other. The conclusion is that the posthuman is constructed as hybrid, unstable, flexible and in the permanent state of change and becoming.

Keywords: Alfred Döblin, Contemporary German Literature, Dietmar Dath, Ecocriticism, Environmental Crisis, Interwar German Literature, Posthumanism, Science Fiction.

САДРЖАЈ

I УВОД.....	1
1. Криза природе и савременог друштва.....	1
2. Репрезентација кризе у књижевности	4
3. Циљеви, основне хипотезе и приступ анализи.....	6
4. Структура докторске дисертације	8
II ПРЕГЛЕД ПРЕТХОДНИХ ИСТРАЖИВАЊА	10
1. Научна фантастика у науци о књижевности	10
1.1. Жанр научне фантастике	10
1.2. Научна фантастика у немачкој књижевној историји	14
2. Истраживања књижевног стваралаштва Алфреда Деблина и Дитмара Дата	17
III ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР: ЕКОКРИТИКА И ПОСТХУМАНИЗАМ.....	22
1. Екокритика.....	22
1.1. Дефиниције, настанак и развој екокритике	22
1.1.1. Први талас екокритике: проучавање текстова о природном окружењу.....	26
1.1.2. Други талас екокритике: проучавање књижевних приказа еколошке неправде према социјално маргиналним групама.....	27
1.1.3. Трећи талас екокритике: „екокосмополитика”	28
1.2. Досадашња истраживања о екокритици и екокритика у германистичкој науци о књижевности.....	29
2. Постхуманизам.....	35
2.1. Порекло и развој постхуманистичке мисли.....	35
2.2. Кључни појмови и области проучавања постхуманизма	41
2.2.1. Хумано, ахумано и постхумано.....	41
2.2.2. Постантропоцентризам	42
2.2.3. Човек и (био)технологија	43
2.2.4. Биополитика	44
2.2.5. Човек и енвиронментализам	46
2.2.6. Проучавање животиња	47
2.3. Досадашња истраживања о постхуманизму	49
3. Постхумана екокритика као четврти талас екокритике	51
3.1. Неоматеријалистички оквир постхумане екокритике	51
3.2. Области проучавања и методологија.....	56
IV ПРИРОДНИ СВЕТ У РОМАНИМА <i>ПЛАНИНЕ МОРА И ДИВОВИ И УКИДАЊЕ ВРСТА</i>	59
1. Репрезентације природног света.....	62
1.1. Нежива природа.....	62

1.1.1. Облици рељефа: планине и човеков сложени однос према њима	63
1.1.2. Геолошка грађа: стене и кристали као моћно оружје и инспирација	68
1.1.3. Климатски фактори: Серенсенова и Сурурова Теорија о води и олуји.....	70
1.2. Жива природа.....	71
1.2.1. Амебе: праформа неантропоцентричног (потенцијала) на микробиолошком плану	71
1.2.2. Биљке: од витално-материјалног природног окружења ка хибридизацији	72
1.2.3. Животиње: архетипски предатори и/или експлоитисано ахумано	77
1.2.4. Генте: између хуманог и ахумано животињског	83
2. Еколошка криза као слика насиља против природног света	85
2.1. Преобликовање површинске топографије: експанзија (пост)људског животног простора.....	86
2.2. Земљотреси и ветрови: упозорење човеку и отпорност природе	89
2.3. Пожари и поплаве: симболи човековог агресивног нагона који измиче контроли ..	92
2.4. Загађење воде: последица развоја технологије и средство биолошког ратовања.....	95
2.5. Загађење ваздуха и климатске промене: прилагођавање климатских услова (пост)људским потребама.....	98
2.6. Изумирање врста: утицај еколошке кризе и еволуције на жива бића	101
3. Одговор природе на антропогени утицај	104

У ЧОВЕК ИЗМЕЂУ ПРИРОДЕ И КУЛТУРЕ У РОМАНИМА ПЛАНИНЕ МОРА И ДИВОВИ И УКИДАЊЕ ВРСТА

1. Човек као природа.....	111
1.1. Биополитика и некрополитика: од биолошки мотивисаних постколонијалних подухвата до (био)технолошке контроле и експеримената над људима	111
1.2. Рађање и размножавање: природни фертилитет и контрола зарад успостављања моћи над животом	120
1.3. Телесност и смртност: разарање целовитости материјалног тела, хибридизација и оптимизација.....	128
2. Вештачки човек	144
2.1. Биологизација човека	144
2.1.1. Живот као борба.....	145
2.1.2. Биолошка и постбиолошка еволуција.....	152
2.1.1.1. Смењивање стања нагонске борбе и сарадње зарад самоодржања.....	153
2.1.1.2. Питање еволуционог телоса и превазилажење биолошке еволуције.....	157
2.1.1.3. Феринфонски систем као спој биологије и информатичке технологије	162
2.2. Технологизација човека	165
2.2.1. Технонадградња као неуспели еволуциони скок.....	171
2.2.2. Технолошко унапређење човека као рушење природног поретка.....	174
2.2.2.1. Информатичка технолошка надградња: аутомати и свођење свести на информације	176
2.2.2.2. Клонирање: повећање бројности и самоочување.....	180
2.2.2.3. Виртуелност: складиштење свести зарад опстанка, реконструкције идентитета и сећања на прошла времена	182

VI ПОСТХУМАНИ ИДЕНТИТЕТ У РОМАНИМА *ПЛАНИНЕ МОРА И ДИВОВИ И УКИДАЊЕ ВРСТА* 186

1. Схватања хуманог идентитета 186
 - 1.1. Колективни и индивидуални идентитет: биолошке врсте, анонимне масе и наиндивидуализам 189
 - 1.2. Биолошко тело као извор идентитета 196
 - 1.2.1. Генетика, боја коже и порекло: утицај миграција и развоја науке на поимање етно-расног идентитета 199
 - 1.2.2. Полни/родни идентитет: стварање новог целовитог човека и имплицитне архиве зарад очувања сећања 205
 - 1.2.3. Старост као биолошка категорија: историјска смена генерација насупрот генерацијама као генетски унапређеним верзијама 212
 - 1.3. Технологија као извор идентитета 217
 - 1.3.1. Обожавање технологије vs. антитехнолошка револуција велеградских маса .. 217
 - 1.3.2. Рад у фабрикама као вид дисциплине дехуманизованих маса и владавина техноелите 220
 - 1.3.3. Идентитет у контексту поновног успостављања технолошке цивилизације.... 221
2. Репрезентације постхуманог идентитета 223
 - 2.1. Хибридизација и брисање јасних граница идентитета 225
 - 2.2. Нестабилност идентитета и хетерогеност перспектива 229
3. Крај човека или нови почетак 231

VII ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА 235

VIII ЛИТЕРАТУРА..... 240

1. Примарна литература..... 240
2. Секундарна литература..... 240

БИОГРАФИЈА АУТОРА..... 257

Слика 1. Емили Кар (Emily Carr), *Остаџи* (*Odds and Ends*, 1939) (уп. Балдисера 2015: 35–36)

I УВОД

1. Криза природе и савременог друштва

Појам кризе чини саставни део дискурса савременог доба. Свакодневно нас песимистично обавештавају о друштвеним, економским, политичким, безбедносним или еколошким кризним догађајима, али и о кризама које је теже јасно и објективно дефинисати попут кризе вредности и уметности. Предсказања и анализе урушавања некадашњих система вредности и неизбежног опадања квалитета и/или интересовања за поједине феномене нису заобишла ни поље књижевности те се неретко говори и о **кризи књижевности и њеног проучавања** (уп. Јуван 2011: 11). Некадашње детаљне анализе и темељна разлагања сваког појединачног аспекта и слоја структуре, језика, наративних целина, мотива или особина и мотивације ликова књижевних текстова, али и раније популарни новинарски прикази значајних издања високе књижевности или пак позоришних представа, постају полако маргинализовани остаци пређашњег доминантног система вредности који је потиснуло савремено капиталистичко друштво. У таквоме друштву ретко се може издвојити време за детаљна ишчитавања књижевних текстова или њихових критика. Искуство читања се у капиталистичком друштву, дакле, у складу и са његовим основним начелима, свело на „инстант конзумеризам” (уп. Иглтон 2010), а у таквоме свету данашњице постало је неопходно запитати се из ког угла и на који начин се заправо приступа књижевности и да ли је потребно преиспитати те приступе.

Једна од најзначајнијих промена у оквиру науке о књижевности је то што се изнова разматра шта се подразумева под књижевношћу. Другачије животне околности савременог човека, нови стилови писања и нови медији условили су поновно дефинисање и проширење овог појма. Наука о књижевности и књижевна критика данас се не посвећују више искључиво текстовима „високе” књижевности као што је то раније било уобичајено. Пре само неколико деценија било би незамисливо критички проучавати недавно објављене текстове, а на појединим традиционално оријентисаним универзитетима, уз ретке изузетке, није било могуће ни истраживати дела аутора који су још увек живи (уп. Иглтон 2004: 4). Савремена књижевна теорија и критика, делимично у жељи да се прилагоде тенденцијама и потребама оних који поседују куповну моћ (уп. Лиотар 1990: 19), под књижевношћу подразумевају, између осталог, и популарне текстове. Проучавају се подједнако ревносно и уз одобравање и висока и тривијална књижевност као „пуноправни члан књижевног света” (Сувин 2009: 56), укључујући и значајан број савремених текстова код којих је граница између поменуте две одреднице нејасна или једноставно превазиђена. Притом се текст не посматра више као јединствена језичка или књижевна творевина, већ се књижевност данас доживљава као само један од облика изражавања у оквиру ширег склопа културних феномена (уп. Хилбердинк 2005: 7). Марко Јуван (2011: 14) у својој студији *Наука о књижевности у реконструкцији* наводи како је књижевност „у постиндустријском и глобализованом друштву постала само један од облика оптицаја културних значења, за већину чак и не најважнији” и да је ова чињеница „на многим местима у свету принудила науку о књижевности на институционално и дисциплинарно преуређење”. Тери Иглтон (уп. 2017: 120) најављује да је „смрт хуманистичких наука [...] сада догађај који се чека на хоризонту”. Хуманистичке науке су, услед корпоризације универзитета, из центра хуманистичке идеје о универзитету доспеле на сам руб те се у овоме контексту неретко говори и о **постхуманистичким наукама**, односно о **тежњи хуманистичких наука да се удруже с другим областима попут природних и техничких наука** (уп. Хербрехтер 2016а: 16). Будућност књижевности саме по себи, која се заснива на есенцијално хуманистичкој традицији, такође је неизвесна (уп. исто: 22), нарочито у контексту капитализма и савремених технологија и медија. У доба

књижевних клубова, познатих личности и блогера, према чијим се мишљењима управљају масе, до изражаја све више долази комерцијални приступ како књижевности, тако и њеним студијама (уп. Макдоналд 2007). Тиме је доведен у питање генерални кредибилитет ставова и дискусија о књижевним текстовима, а студије књижевности, у жељи да поврате макар део своје некадашње позиције међу наукама и интересовање студената, истичу све више извесне аспекте проучавања књижевности који би се након студија потенцијалним послодавцима могли приказати као атрактивна вештина. Услед тога на значају све више добијају две кључне одлике савремених приступа књижевним текстовима: **интердисциплинарност** и потенцијална **применљивост** процеса тумачења или протумаченог и на друге сфере живота.

Превласт утилитаристичког погледа на књижевност и њено проучавање инспирисала је у извесној мери Терија Иглтона (уп. 2004: 1–2) да књигу *Након теорије* започне песимистичним речима да је златно доба културне теорије (а уједно и науке о књижевности) далека прошлост, будући да је генерација постмодерних теоретичара својим наследницима задала тежак задатак, изнедривши ненадмашив корпус теоријских текстова. Као представник теорије деконструкције, Пол де Ман (1971: 5) изразио је 1967. године у есеју *Критика и криза* став да се криза науке о књижевности огледа у „осећају хитности, нестрпљивој конкуренцији у којој се различите дисциплине боре за превласт”. Покушао је стога да укаже на то да критичари који се не баве деконструкцијом, у покушају да растумаче књижевност уз помоћ других дисциплина, заправо успевају једино да демистификују саме себе (исто: 18). Но, док је за њега интердисциплинарни приступ био део проблематике и кризе у науци о књижевности, за савремене приступе карактеристичан је став да је **интердисциплинарност** управо део решења. За књижевне текстове се не сматра да су „изузети из историјски-културно променљивог животног света” и указује се на то да се „на равни *текстуалности*, тј. производње и дијалошког кружења значења, граница између текста и контекста губи”, односно да контекст продира у књижевни текст (Јуван 2011: 48; 87). Недвосмислено се истиче не само да веза између књижевности и њеног контекста настанка, односно вантекстуалне реалности, и те како постоји, већ да се полако развијају нови интердисциплинарни правци који теже тумачењу реалних људских проблема и кризних ситуација и који су извршили утицај и на књижевност. На изванредан начин се заиста врши демистификација човека као активног учесника у процесима тумачења књижевних текстова, тако што се уједно трага и за тумачењима његових приказа у књижевности у доба у којем је сам појам човека доведен у питање.

Тенденције у савременој књижевности и науци о књижевности условиле су настанак и развој интердисциплинарних теорија попут **новог материјализма и екокритике**, које својим предметом изучавања обухватају начин на који се у књижевности огледају позиција човека у савременом, материјалном свету, као и његов утицај на тај физички свет који га окружује. Нови материјализам и екокритика у својој сржи стога представљају отеловљење оба принципа. Интердисциплинарног су карактера јер се ослањају на сазнања из других наука, при чему је у случају екокритике до изражаја дошао чак необични спој сазнања и теорија из области науке о књижевности и биологије и екологије, али и уметности и друштвених наука попут историје, социологије или (био)етике. Оваквим приступима наглашавају се, с друге стране, практични аспекти проучавања књижевности јер се кроз књижевност јасније назире проблеми који су кључни део наше свакодневице или пак прете да постану део застрашујуће будућности која би проистекла из нашег апатичног става према поменутих проблемима.

Свакодневни, ванкњижевни импулс за настанак и развој екокритике представљале су дебате о енормном утицају човека на живи и неживи свет. У науци, али и савременој филозофији и теорији културе, све чешће се помиње нов појам **антропоцен**, који би

означио геолошку фазу у којој живимо, обележену и настанком нове уметничке и књижевне естетике под утицајем еколошких проблема. Термин антропоцен популаризовао је холандски хемичар Паул Ј. Круцен (Paul J. Crutzen), који је сматрао да је човеков утицај на атмосферу Земље у последњим вековима толико значајан да би било могуће издвојити те векове као посебан период, односно као нову геолошку епоху (уп. Пирс 2007: 44). Било је више покушаја да се осмисли назив за ову нову епоху: од катастрофозоика, хомогеноцена, миксоцена до антропоцена (уп. Колберт 2015: 107), а уједно и покушаја да се дефинише тренутак у којем је антропоцен званично почео. Премда је човеков утицај на животну средину већ дуже времена присутан, а нарочито од деведесетих година осамнаестог века, често се ипак истиче као **кључна 1945. година**, када је преко површине Земље распршен слој радиоактивног материјала (уп. Мортон 2014). Тимоти Мортон (уп. 2012) наводи и како тренутно живимо у „асиметрично доба”, на шта се Сем Вилијамс (уп. 2017) надовезује уз речи да су „наша сопствена тела [постала] гробље за постиндустријске остатке као и инкубатори технофутуристичких утеловљења”¹, указујући на чињеницу да је уједно с нашом животном средином огромне промене претрпело и наше сопствено тело. Антропоцен је **период уништења, али и потенцијалног самоуништења човека** који се налази у центру свих дешавања. То је период који се везује преваходно за „енвиронменталну кризу, климатске промене и еколошку одрживост” те се наглашава да „Земаљска или планетарна димензија еколошке проблематике заиста није тек нека брига са којом се суочавамо, него је иманентна свим другим проблемима, будући да је Земља наш заједнички простор” (Брајдоти 2016а: 114). Притом се Роза Брајдоти (уп. исто: 121) надовезује на питање Дипеша Чакрабартија (Dipesh Chakrabarty): „Ако размотрите разлику у емисији штетних гасова између богатијих и сиромашнијих нација, да ли је уопште поштено говорити о кризи услед климатских промена као заједничком ’људском’ проблему?”, нагласивши: „Није ли ризично прихватити конструкцију негативне формације човечанства као категорије која се протеже на сва људска бића, упркос свим другим разликама?” Могло би се закључити да је еколошка криза свакако проблем свих нас, укључујући сва жива бића на планети, а не само човечанство и поједине његове заједнице. У борби против антропоцентричности антропоцена, Дона Харавеј (2015: 160), попут других теоретичара, сматра да је неопходно осмислити ново „име за динамичне сим-хтоничне силе и моћи чији су део и људи”² и предлаже назив ктулуцен³ који се, за разлику од антропоцена, не односи примарно на човека, нагласивши да ће „можда, али само можда и само уз интензивну посвећеност и сараднички рад и игру с другим Земљанима бити могуће да заједнички просперирају богати скупови више врста који укључују и људе”⁴.

Превлађујући песимизам Харавејеве постаје јаснији када помислимо на то да је у антропоцену људска врста еколошки опустошила своју околину, изазвавши, у мањој или већој мери непосредно, глобално загревање, екстремније временске прилике, топљење поларног леда, подизање нивоа светског мора и масовна изумирања других животињских врста. Док Јувал Ноа Харари (уп. 2014: 67) говори о три таласа истребљења других врста која су пратила човека, односно „ширење сакупљача по планети”, „ширење пољопривредника” и „Трећи талас истребљења који данас изазива индустријализација”, у

¹ „[A]n asymmetric age”; „our bodies themselves are burial grounds of post-industrial discharge as well as incubators of technofuturist entelechies”. Уколико није другачије назначено, све цитате у раду је превела ауторка. .

² „[W]e need a name for the dynamic ongoing sym-chthonic forces and powers of which people are a part”.

³ Назив је инспирисан врстом паука *Pimoida thulhu*, чија мрежа је за Харавејеву попут метафоре за поимање света као мреже испреплетаних и међусобно повезаних егзистенција људских и нељудских животиња.

⁴ „Maybe, but only maybe, and only with intense commitment and collaborative work and play with other terrans, flourishing for rich multispecies assemblages that include people will be possible.”

књизи *Шесто изумирање*, Елизабет Колберт (уп. 2015: 17–18) процењује да ће до краја 21. века нестати између двадесет и педесет процената живих бића на Земљи, што назива шестим великим изумирањем врста. Колберт (уп. 2015: 108) указује на то да човек, чак и када то не чини свесно, на тренутном степену свога развоја утиче на различите факторе који доприносе алармантно брзом развоју еколошке кризе те истиче и да је људска активност трансформисала између трећине и половине копнене површине планете, да је већина највећих светских река преграђена или преусмерена и да постројења за ђубриво производе више азота него што га природно произведу сви земаљски екосистеми. Еколошка катастрофа може имати трајне последице по будућност планете и живота на њој те је проучавање антропоцена и његових еколошких импликација као резултат имало извесна **песимистична разматрања будућности** попут промишљања краја цивилизације или краја природе. Бил Макибен (1989: хix) у књизи *Крај природе* сматра да су „људска бића по први пут постала толико значајна да су променила све око нас. Да су довела крају природу као независну силу, да су наши апетити и навике и жеље сада могли да се прочитају у сваком кубном метру ваздуха, у сваком порасту на термометру”⁵. Јувал Ноа Харари (2019: 157) наводи да се *homo sapiens* хиљадама година понашао „као еколошки серијски убица; сад прераста у еколошког масовног убицу. Ако наставимо да се држимо овог правца, не само што ћемо искоренити велики проценат свеукупног живог света на Земљи него бисмо такође могли исцрпсти темеље саме наше цивилизације”, као и да су људска бића „нарушила равнотежу светске биосфере на више фронтова. Из своје животне средине ми црпемо све више сировина док назад у њу упумпавамо огромне количине отпадака и отрова мењајући тако састав тла, воде и атмосфере”.

Антропогени утицај на окружење је стога постао незанемарљив и није предмет проучавања искључиво природних наука, већ је саставни део тема и мотива који се обрађују у савременој књижевности, а у складу с поменутиим принципима интердисциплинарности и применљивости резултата истраживања у науци о књижевности све је релевантнији приступ у њеном проучавању.

2. Репрезентација кризе у књижевности

Полазна тачка овог рада биће претпоставка да је у књижевности двадесетог и двадесет и првог века присутан продор ширег контекста кризе човека и његове околине у тематику која се обрађује и да се анализом књижевности може доћи до значајних увида у односе човека са животном околином, другим живим бићима и технологијом који су репрезентовани у књижевном тексту и дефинитивно упућују на реалне, емпиријске проблеме са којима се читав живи свет суочава. Надовезавши се на теорије постхуманизма и методу постхумане екокритике, која се као посебна метода развила у жељи да се боље проуче књижевне репрезентације еколошке кризе и њеног утицаја на поимање човека, **основна замисао рада** је да на примеру два романа, *Планине мора и дивови* (*Berge Meere und Giganten*, 1924) Алфреда Деблина и *Укидање врста* (*Die Abschaffung der Arten*, 2008) Дитмара Дата⁶, покуша да покаже у којој мери су поменути феномени постали значајним делом немачке књижевности и књижевности уопште. За

⁵ „For the first time human beings had become so large that they had altered everything around us. That we had ended nature as an independent force, that our appetites and habits and desires could now be read in every cubic meter of air, in every increment on the thermometer.”

⁶ Романи у тренутку писања докторске дисертације нису преведени на српски језик. Роман Дитмара Дата објављен је у преводу само на енглеском језику под називом *The Abolition of Species* (2012. године, преводилац Семјуел П. Вилкокс), док је роман *Планине мора и дивови* преведен на енглески језик под називом *Mountains Oceans Giants: An Epic of the 27th Century* (2020. године, преводилац Крис Годвин), као и на руски, украјински и италијански језик.

анализу су одабрани романи из области популарне књижевности, односно конкретније научне фантастике, будући да је **научна фантастика** као жанр⁷ изузетно погодна за имплицитну критику садашњице те и имагинативна замишљања потенцијалних сценарија у којима би се људска будућност могла остварити. Романи популарне књижевности, осим поменутих жанровских карактеристика које су у блиској вези са постхуманизмом и екокритиком, уклапају се и у тенденције савремене науке о књижевности својом доступношћу широкој публици, прихватањем као равноправног дела књижевности те и тематиком која упућује на актуелне, интердисциплинарне проблеме.

Роман *Планине мора и дивови* Алфреда Деблина настао је у међуратном периоду као одговор на питање: „Шта ће се десити са човеком ако настави да живи као и до сада?” (уп. Зандер 2013: 630), које је аутор поставио себи у суморном периоду непосредно по завршетку Првог светског рата и уочи надлазећег таласа националсоцијализма у Вајмарској републици. Деблин је у овом роману описао пет векова будућности људске врсте, прожетих политичким превратима, пренасељеношћу, масовним миграцијама, ратовањима, уништењима како тековина цивилизације, тако и природе, на известан начин апелујући на човечанство да се замисли над својим понашањем. Пресудни тренутак у Деблиновој *будућој историји*⁸ представља подухват отапања гренландског леда, који је уједно и закаснио покушај човека да се ухвати у коштац с проблемом пренасељености и мегаломанско сукобљавање с природом у жељи да се успостави потпуна надмоћ над њоме. Исход овог сукоба је превазилажење граница органског и неорганског, будући да се, с једне стране, из леда буде уснула прабића, сачињена подједнако од живе и неживе природе, док, с друге стране, научници, уз помоћ достигнућа биотехнологије, себе унапређују у тзв. дивове (нем. *Giganten*), односно киборге циновских размера. Тематика романа *Планине мора и дивови* не само да се и након скоро једног века може сматрати актуелном, већ је заправо књижевни приказ све ургентнијег проблема који се, упркос неопходности хитне реакције, у данашње доба неретко игнорише. По објављивању, роман *Планине мора и дивови* био је дуго у сенци Деблиновог ремек-дела *Берлин Александерплац* (*Berlin Alexanderplatz*, 1929) те испрва није био предмет књижевних истраживања. Тек је 1977. године Ардон Денлингер објавио студију под називом „*Планине мора и дивови*” *Алфреда Деблина: еп и идеологија*, у којој је роман окарактерисао као роман екстензитета чији је јунак свемир (уп. Денлингер 1977: 4) и покушао да га представи као ауторову реакцију на књижевност футуризма (уп. Митидијери 2016: 544). То је уједно и прво обимније тумачење романа који је пао у заборав захваљујући томе што је био схваћен као експеримент или кратак „излет” писца високе књижевности у популарну књижевност и научну фантастику. Међутим, у светлу различитих криза данашњице, све више радова проучава овај роман који у академским круговима постепено стиче статус једног од значајнијих, иновативнијих текстова књижевности Вајмарске републике, упркос томе што међу широм читалачком публиком и даље није нарочито популаран. Захваљујући одабиру тематике, *Планине мора и дивови* представља значајну претечу савременим дистопијским⁹ романима који се баве

⁷ Појам жанра се у традиционалној књижевној теорији користио као синоним за књижевну врсту, но у савременој генологији се тумачи у својству скупа одређених заједничких семиотичких образаца или кодова и превазилази границе само једне врсте уметности (уп. Милутиновић 2013: 816).

⁸ *Будућа историја* (енг. *future history*) је поджанр научне фантастике у коме се постулира историја у будућности, за разлику од *алтернативне историје* (енг. *alternative history*) у којој се замишља како би изгледао свет да се неки догађај из познате прошлости није десио или да се пак одвијао на другачији начин. Роман *Планине мора и дивови* може се окарактерисати као будућа историја пошто детаљно описује „историјске” догађаје од 23. све до 28. века у будућности.

⁹ Дистопије се, према старогрчком *δυσ-* (лоше) и *-τόπος* (место), дефинишу као супротност утопији, а у савременој књижевној науци као посебна врста футуристичке, песимистичне књижевности. Дарко Сувин (уп. 2003) разликује притом антиутопије, односно утопије за које се с временом испостави да су

еколошким и друштвеним проблемима и указује на далекосежност и забрињавајући степен реалистичности Деблиновог визионарског погледа у будућност.

Роман *Укидање врста* Дитмара Дата превасходно се бави проблематиком еволуције и експериментисања њоме. Иако се људска еволуција појављује као мотив и у Деблиновом роману, код Дата игра далеко већу улогу и обухвата разноврсније облике живих бића. Иновативност и актуелност романа огледа се нарочито у пружању могућности животињама, односно својеврсним животињским хибридима насталим на бази човека, да говоре и да се развијају. Из тог разлога се може тумачити и у оквирима релативно новог подручја проучавања под називом *хумано-анималне студије* (енг. *Human-Animal Studies*) или антрозоологија, које се бави комплексном повезаношћу човека и других животиња и које се, између осталог, проширило и на проучавање приказа животиња и начина на који људи интерагују са њима у књижевности и на филму. Осим људи-животиња, које Дат назива генте, свет романа настајују и малобројни преживели људи, који се током дела скоро у потпуности налазе у другом плану дешавања, као и керамичари – машине које су развиле свест и самостално управљају собом, при чему је сукоб три врсте неминован. Речи Харавејеве да је преживљавање могуће једино уколико различите врсте успеју хармонично да коегзистирају као да одјекују романом у којем се аутор труди да, стављањем животиња у главну улогу, скрене пажњу на последице антропоцентричности и људске ароганције. Напослетку, живот се шири и на друге планете у борби за пуко преживљавање и основну егзистенцију, што је уједно и негативна и позитивна порука, наиме, да постоји могућност да ће планета Земља услед недостатка саосећања са другим врстама и увиђањем њиховог значаја у оквиру целокупног екосистема бити уништена, но и да постоји трачак наде за нови почетак на некој другој планети.

Упоредна анализа романа омогућиће делимичан увид у приказе постхуманог и еколошке кризе у књижевности немачког говорног подручја у два кључна периода историје: између два светска рата или, прецизније, непосредно пред Други светски рат и у савремено доба када се све више суочавамо са последицама антропоцентричног понашања. У наредном поглављу ће бити појашњени детаљније циљеви, основне хипотезе и методологија овог истраживања.

3. Циљеви, основне хипотезе и приступ анализи

Истраживање је усмерено ка остваривању пет кључних циљева који су усклађени са одабраним корпусом, романима *Планине мора и дивови* Алфреда Деблина и *Укидање врста* Дитмара Дата, и екокритичком методом:

Циљ 1. Истицање еколошке перспективе анализираних текстова у светлу еколошке кризе.

Анализе приказа природе у књижевним текстовима не могу се назвати новином, но екокритика ипак нуди један другачији, интердисциплинарни поглед који се заснива на знањима из области савремене биологије и екологије. У дисертацији ће се стога тежити томе да се испита и истакне еколошка перспектива приказа природе те и да се укаже на повезаност ових приказа са ширим контекстом кризе природног света.

дистопијског карактера, и „једноставне” дистопије за које је одмах јасно да не описују „идеално” друштвено уређење.

Циљ 2. Истицање измењеног схватања односа културе и природе и њихове међусобне прожетости у одабраним књижевним текстовима.

Екокритика и неоматеријалистичке теорије, које су се развиле на темељима постструктурализма, заступају становиште да је немогуће говорити о природи и култури као о засебним ентитетима, већ да је заправо скоро увек реч о „природокултури”¹⁰ (уп. Харавеј 2003). Надовезавши се на постструктуралистичка схватања биолошког и културног тела, екокритика продубљује деконструкцију бинарне опозиције *човек-природа*, односно *култура-природа*. У оквиру дисертације ће се анализирати измењена схватања поменутих дихотомија у романима *Планине мора и дивови* и *Укидање врста*.

Циљ 3. Анализа човековог односа према природи, другим животињским врстама и технологији у датим књижевним текстовима.

Постхуманизам замишља постхуману људску будућност као резултат хибридације и промене односа човека према живом и неживом свету који га окружује. У дисертацији ће се у складу са тиме приказати човеков однос према природном (неживом и живом) свету и брисање граница између човека и машина, као и човека и животиња, у анализираним текстовима.

Циљ 4. Анализа начина на који у текстовима хумано трансформише ахумано и обрнуто.

Саставни део односа човека према живом и неживом свету, који се може једном речју означити као ахумано, представљају и међусобне трансформације ова два наизглед супротстављена појма. Појам хуманог немогуће је појаснити без појма ахуманог и обрнуто, а оба су у стању константне промене, у складу са променама у свету који нас окружује. Задатак дисертације биће стога да покаже како, заједно са променама ахуманог света, у романима бивају евидентне и промене хуманог.

Циљ 5. Анализа последица међусобних трансформација и односа на релацији *хумано-ахумано* по (пост)хумани идентитет у датим књижевним текстовима.

Трансформација интеракције човека са другим живим и неживим бићима може имати последице по људски идентитет, као и за развој постхуманог субјекта о коме је тренутно могуће само спекулисати. Иако је појам идентитета врло комплексан и свеобухватан, анализа ће се усредсредити превасходно на диференцирање приказа постхуманог у односу на хумани субјект и ахумани свет, односно на (пост)људски субјект у информационо доба у коме долази до брисања граница између људског и машинског, али и на постхумани аспект интеракције између човека и живог света попут биљака и животиња.

Основна **општа хипотеза** која ће се испитати у дисертацији гласи:

¹⁰ Појам *природокултура* (енг. *natureculture*) први пут је употребила Дона Харавеј у књизи *Манифест о удруженим врстама* (*The Companion Species Manifesto*, 2003). Под њим подразумева синтезу природе и културе која се заснива на њиховој повезаности у еколошком смислу, како физички, тако и друштвено те њиме тежи да разори устаљене дуализме у науци који одвајају не само поменути дихотомију природе и културе, већ и човека и животиње, органског и неорганског итд.

Интенција аутора романа је да се читалац еколошки освести и да се истакне потреба за новим разматрањем хуманог.

Појединачне хипотезе су у уској вези са већ појашњеним циљевима дисертације:

1. У романима је изражено постантропоцентрично схватање односа човека и природног света.

- 1.1. Приметан је „обрт” к материјалном.
- 1.2. Радња се удаљава од антропоцентричних места дешавања.
- 1.3. Читалац се освешћује по питању човековог удела у еколошкој кризи и указује се на (не)могућност постојања природног света без човека.
- 1.4. Однос природе и културе (органиског и неорганиског) приказан је као хибридан и без јасних граница.
- 1.5. Однос хуманог и ахуманог на релацији човек-природни свет се деконструише.

2. У романима је изражено постантропоцентрично схватање односа човека и (био)технологије.

- 2.1. Присутан је приказ човека као дела природног, биолошког света, као и политизације живота и смрти.
- 2.2. Тематизује се утицај нових (научних и/или научнофантастичних) сазнања из области биологије и (био)технологије на трансформацију и динамику односа хуманог и ахуманог.
- 2.3. Приказује се прелазак са биолошке на постбиолошку еволуцију.
- 2.4. Однос хуманог и ахуманог се деконструише на релацијама *човек-машина* и *материјално-нематеријално (тело-информација/свест)*.

3. У романима се указује на проблематику постхуманог идентитета.

- 3.1. Хумано у романима конституише се на основу ахуманог Другог (органиског или технолошког).
- 3.2. Постхумани идентитет је приказан као флексибилан и хибридан.
- 3.3. Репрезентације постхуманог идентитета деконструишу схватање човека као центра егзистенције и супериорно биће у односу на ахумано.

Испитивању хипотеза приступиће се из угла теорије постхумане екокритике, при чему ће се преваходно користити дедуктивна метода, односно опште постављене хипотезе биће проверене дескриптивном и експликативном анализом појединачних делова романа.

4. Структура докторске дисертације

Први део докторске дисертације бави се **уводним и теоријским аспектима истраживања** (поглавља I *Увод*, II *Преглед претходних истраживања* и III *Теоријско-методолошки оквир*). Прво и друго потпоглавље првог поглавља представљају **увод** у предмет рада, односно појашњење релевантности истраживања, док се у трећем и четвртном потпоглављу истичу његови циљеви, хипотезе, теоријско-методолошке основе и структура. У другом поглављу се указује на **претходна истраживања** у оквиру којих се

проучавала и дефинисала научна фантастика, уз кратак осврт на историју научне фантастике на немачком говорном подручју. Потом се пружа увид у досадашња истраживања дела Алфреда Деблина и Дитмара Дата на која ће се анализа надовезати. У трећем поглављу дисертације даје се **преглед нових, интердисциплинарних приступа књижевности**, насталих деведесетих година прошлог века услед потребе да се и у оквирима науке о књижевности проуче репрезентације значајних промена које се одвијају у нашој животној средини, а које су делимично условљене и технолошким открићима и тежњама савременог човека. Имајући у виду чињеницу да се у литератури на српскоме језику овакав приступ досад није детаљније разматрао, појасниће се исцрпније настанак, развој и основни циљеви **екокритике** те и њена позиција на немачком говорном подручју и однос са немачком књижевном теоријом. У оквиру теоријско-методолошког дела рада предочене су и различите **теорије постхуманизма**, као и појашњење кључних појмова и одлика постхуманистичке мисли који се могу односити и на књижевност, а у циљу јаснијег разумевања и дефинисања појма **постхумане екокритике** као посебне подврсте екокритике и примарног приступа приликом анализе романа.

Други део дисертације (IV *Природни свет*, V *Човек између природе и културе* и VI *(Пост)хумани идентитет*) обухвата конкретну **анализу књижевних текстова** чији је задатак да прикаже практичну примену предочених теорија и метода, као и да испита хипотезу да су се еколошка криза и постхуманистичка мисао у значајној мери одразиле и на књижевно стваралаштво те и да је једна од полазних тачака писаца била и потреба да читаоцима укажу на еколошке проблеме двадесетог и двадесет и првог века. Узевши у обзир велики удео који људске активности имају у настанку еколошке кризе назире се све већи значај питања које су Алфред Деблин и Дитмар Дат поставили у својим романима о смеру у коме ће се кретати људска и нељудска будућност. Иако су романи настали у два различита периода немачке историје, визије хумане и постхумане будућности које приказују сведоче о неумањеној актуелности тематике те и указују на оправданост компаративног приступа.

У четвртом поглављу се, у складу са тиме, анализирају репрезентације **природног света** и постантропоцентризма у романима: од **неживог света**, приказа његове материјалности, али и симболике, преко **живог света**, којим су обухваћена три царства живих бића, све до **односа човека према природи и еколошким проблемима и одговора природе на човеков утицај**. Пето поглавље проучава улогу биотехнологије, као и у мањој мери биополитике, у оквирима антропоцентричног постхуманизма и указује стога најпре на приказе **човека као дела природног света**, а потом и на **рађање вештачког човека, свођење свести на информацију и постајање машином/хибридом** као удаљавање од антропоцентризма. Наредно, шесто поглавље надовезује се на пето и испитује импликације комплексних односа између природног света, човека и савремене биотехнологије за **(пост)хумани идентитет**. Напоследку се резимирају резултати истраживања у виду закључка и дат је преглед примарне и секундарне литературе.

II ПРЕГЛЕД ПРЕТХОДНИХ ИСТРАЖИВАЊА

1. Научна фантастика у науци о књижевности

Научну фантастику као жанр књижевни теоретичари и историчари су у оквирима својих истраживања дефинисали на различите начине. Премда читаоци књижевних или гледаоци филмских остварења недвосмислено препознају и карактеришу извесне кључне речи или мотиве као изразито научнофантастичне, сам жанр измиче прецизном дефинисању те се најпре указује на то да се термин научна фантастика састоји од два посве јасна појма: наука и фантастика. Могло би се, у складу са тиме, закључити да се у научнофантастичним уметничким делима представља наука која је измишљена и фантастична или пак смер у којима ће се та наука, према визијама писаца, тек развијати, но овакво тумачење је исувише поједностављено, иако указује на значајну особеност научне фантастике у односу на друге врсте фантастичне или митске књижевности, наиме, већи степен вероватности (уп. Живковић 1976: 11).

1.1. Жанр научне фантастике

Научна фантастика се може, дакле, најпре тумачити у ширем контексту књижевности **фантастике** под коју се обично сврстава. Сава Дамјанов (2011: 34; 38–39) констатовао је да се фантастична књижевност најчешће покушава одредити у односу на реалистичну књижевност или на основу релација према искуственој стварности, но ако се прихвати схватање фантастичног „као немиметичког, као литерарне праксе која следи логику и кодове фантазме, тада не видимо разлоге због којих се такав текстуални образац не би могао реализовати у било којем књижевном жанру”. Његов закључак је стога да се фантастика не мора нужно посматрати као засебни жанр, већ као фантастични елемент у различитим врстама текстова. Цветан Тодоров указао је на то да се фантастично заснива на неодлучности заједничкој читаоцу и лику, „на којима је да одлуче да ли оно што опајају потиче или не потиче од 'стварности' каква она јесте према општем мишљењу” (Тодоров 2010: 42). За научну фантастику као подврсту фантастике Тодоров тврди да тежи томе да „натприродно [објасни] рационално, али на основу закона које савремена наука не признаје” (исто: 56). Свакако, могућности, тј. сазнања модерне науке ипак играју значајну улогу (уп. Робертс 2000: 8) и радња је неретко и инспирисана или пак ограничена оним што је писцима у одређеном историјском тренутку познато из области науке.

На сличан начин Дарко Сувин (уп. 1965: 554) указује на чињеницу да ширина научнофантастичних визија одговара одређеном научном периоду, а да ове визије приказују човека увек у односу на веће целине попут друштва или космоса. У својим текстовима истиче да је специфичност и превладавајући елемент нарације научне фантастике „фикцијски *новум* (новина, иновација) чију ваљаност потврђује спознајна логика” и „техника ефекта зачудности која људским односима у друштву и космосу придаје печат 'нечег упадљивог’” (Сувин 2009: 71; 1965: 7). Под „новумом“ се притом подразумевају иновације које су научно и рационално могуће, за разлику од нерационалних појашњења феномена која нуде друге врсте фантастике. Сувин (2009: 43–44) потом наглашава да ни вредност ни функција научне фантастике нису пророчанске, премда се повремено дешава да се одређена предвиђања кад-тад остваре, већ да леже у „истраживању алтернативних путева човјечанства као цјелине и појединих видова међуљудских односа”. Овако сажетом дефиницијом нас упућује на схватање овог жанра као преваходно идејно-филозофског и социолошког те истиче да је „простор између чисте социолошке сатире и онтолошке спекулације можда [...] најзанимљивије подручје данашње научне фантастике. На тај се семантички простор може гледати као на простор

модерне 'философске приче'" (исто: 46). Други теоретичари попут писца Брајана Олдиса, који сматра да је примарни предмет бављења књижевне научне фантастике „човек у односу према својој променљивој околини и [променљивим] способностима" (Олдис и Вингроу 1986: 34), и Зорана Живковића (1983: 14), који истиче да научна фантастика „увек слика такве светове који представљају могуће будућности, односно *могуће стварности*", делимично су усаглашених мишљења по питању појма научнофантастичног те се уз Сувиново виђење научнофантастичног о научној фантастици може рећи да се ради о фантастици подједнако усмереној ка будућности, али и садашњости и/или њеним алтернативама, у потрази за одговорима на питања комплексности односа човека, науке и технологије. Научна фантастика нам на изванредан начин пружа увид, осим у потенцијални, будући развој науке, и у понашање човека као врсте, па и у његов однос према околини, другим бићима или пак у различите друштвене околности проистекле из таквих односа, што је све уједно и предмет проучавања овог рада.

Научној фантастици се не мора приступити искључиво као врсти фантастике, већ се у великом броју случајева може, дакле, тумачити као врста **сатире**, што чак адекватније појашњава њену истинску природу и улогу у савременој уметности. Цветан Тодоров (уп. 2010: 150) истакао је да фантастично има две функције: друштвену и књижевну, а да се код многих аутора који у први план стављају друштвену функцију заправо ради о томе да је за њих фантастично само изговор да опишу ствари о којима се никада не би усудили да пишу реалистично. Разлози за тако нешто могу бити бројни: од друштвено-политичке реалности аутора којима је услед живота под репресивним режимима онемогућено да се експлицитно изражавају, па све до бојазни да можда њихове идеје неће бити на исправан начин схваћене и прихваћене међу савременицима. Реалистични приступи књижевности би, такође, подразумевали стављање у први план мотивације ликова и њихових личних појединачних међуљудских односа, чак и када би радња обухватала критику друштва или указивање на друштвене, економске или еколошке кризе, што тој конкретној тематици не би омогућило да на адекватан начин дође до изражаја у тексту те се заправо примедба Тодорова о „фантастици као изговору" мора тумачити као позитивна. Фантастично нам, према његовим речима, омогућава да „прекорачимо извесне границе које су, уколико се не користимо фантастичним, недоступне" (исто). Роберт Филмус (1976: 84–85) истиче да писци научне фантастике своје критичко одстојање често приказују кроз ставове посматрача који се налазе ван замишљеног друштвеног поретка те и да су утопијска штива из којих је добар део научне фантастике настао „пре део критичког апарата усмереног на постојећи поредак него ли пројекат идеалне друштвене структуре". Жан Сервије (2005: 278–279) у студији о утопијама подједнако наглашава критички аспект утопијско-митске књижевности (па и жанрова проистеклих из ње), рекавши да су утопије „Фаустов сан који је [...] дрхтајући призивао слику своје жеље истовремено желећи да може да је се ослободи" и да следе слабо променљиве тематске линије: „опис града који се сматра савршеним где [...] раскидају с претходним друштвеним поретком", као и критику „старог друштвеног поретка, [која] може бити имплицитна или супротно томе имати карактер сатире". О повезаности сатире и фантастике писао је и Ерих Кош (1989: 620), који сматра да је писац сатире, „поред низа специфичних литерарних средстава којим се сатира служи – алузија, инвектива, иронија, сарказам – [...] обавезан да користи и два њена главна оруђа: алегорију и хиперболу које га обе неизбежно воде у свет фантастике". Филмус потом такође појашњава да у већини сатиричних научних романа друштвени поредак који је наизглед невероватан, а који је логичан резултат неког измишљеног техничког проналаска, „замењује оно што се обично назива друштвеном стварношћу [...] деформација која уследи открива праву природу постојећег друштвеног поретка"

(Филмус 1976: 74–75). Стога се може закључити да се у савременој науци о књижевности научна фантастика често посматра као један од облика сатире пре него тривијална књижевност, сатире која нам притом указује на човеков однос према свету данашњице и његове могуће последице у будућности.

У данашње доба научна фантастика представља један од битнијих и све заступљенијих жанрова¹¹, иако су њен статус и **уметничка вредност** неретко оспоравани у науци о књижевности и међу читаоцима¹². Зоран Живковић (1983: 10) наводи да се најчешћа примедба која се из академског угла упућује научној фантастици односи на чињеницу да је „велика већина њених дела уметнички безвредна, што је, наводно, довољан разлог да и цео жанр буде проглашен за шунд”. Притом се позива и на речи америчког писца научне фантастике Теодора Стерцена (Theodore Sturgeon), који је изјавио да, иако је можда добар део научнофантастичних дела заиста безвредан, не би се могло рећи да је ситуација много боља ни на другим подручјима уметничког, тј. духовног стваралаштва (исто: 10). Но, чак и када бисмо прихватили тезу да је највећи део текстова с научнофантастичним елементима истински уметнички дискутабилне вредности, неоспорно је да је тематика коју овај жанр обрађује све актуелнија и од суштинске важности за разматрање, као што је неоспорно и да макар поједина дела научне фантастике и те како завређују нашу академску пажњу захваљујући својој књижевноуметничкој иновативности и друштвено-критичком карактеру. У недавно издатој научно-популарној књизи *Двадесет и једна лекција за 21. век*, у којој се дискутује о кључним феноменима и надолазећим проблемима века у који смо тек закорачили, Јувал Ноа Харари посветио је једно читаво поглавље научној фантастици и појаснио своје виђење њеног значаја:

„Врло је мало људи прочитало најновије научне чланке о машинском учењу или генетском инжењерингу. Уместо тога, филмови као што су *Матрикс* и *Она* и серије као што су *Западни свет* и *Црно огледало* обликују схватања људи о најважнијим технолошким, друштвеним и економским кретањима нашег доба, што такође значи да би научна фантастика морала с много више одговорности да приказује научну стварност, иначе би могла људима да улије погрешне идеје или да им усмери пажњу на погрешне проблеме” (Харари 2019: 310–311).

Харари истиче као примере превасходно филмска и телевизијска остварења из области научне фантастике, али овај жанр свакако у свим својим облицима, укључујући и књижевни, широј публици пружа увид не само у постојеће тековине науке, већ и у имагинарне будуће научне изуме или садашње проблеме друштва који вребају прикривени иза сатиричних и футуристичких сценарија. Хана Арент (2016: 8) у књизи

¹¹ Према подацима представљеним на конференцији *Небула* Америчког удружења писаца научне фантастике и фантастике одржаној 2018. године, а потом објављеним и на веб-сајту *Author Earnings*, који се бави анализом издавачке индустрије (уп. *Зараде аутора*, интернет), број штампаних и дигиталних књига из области научне фантастике и других врста фантастичне књижевности, продатих на годишњем нивоу, дуплирао се у односу на 2010. годину.

¹² Крис Гавалер и Ден Џонсон су 2017. чак објавили студију о два експеримента у оквиру којих се од испитаника тражило да прочитају и потом протумаче одређену причу. Испитаници су добили различите верзије приче, односно једна верзија била је модификована да наводно одговара савременом научнофантастичном стилу, при чему су Гавалер и Џонсон закључили да су читаоци научнофантастични текст доживели као текст лошијег књижевног квалитета и да су га мање разумели у поређењу са читаоцима којима је додељена првобитна верзија приче (в. Гавалер и Џонсон 2017). Резултати овог истраживања, додуше, могу се довести у питање, будући да се не ради о правим научнофантастичним текстовима, већ о замени појединих речи у оквиру првобитне приче речима за које су аутори студије сматрали да звуче „научно”, што не имплицира да испитаници не би могли имати друкчији доживљај у сусрету с правом научном фантастиком. Осим тога, на основу једне приче не могу се изводити валидне генерализације.

Conditio humana не дели мишљење Харарија да људи иначе не успевају да одрже корак са научним открићима и техничким развојем, сматрајући да је у данашње доба ново само то што се на насловним страницама часописа напoкон нашло нешто „што је досад било закопано у високо не-уваженој научнофантастичној књижевности (којој, нажалост, још нико досад није посветио пажњу коју она заслужује као носилац масовних сентимената и масовних жеља)”. Стога такође истиче релевантност ове врсте књижевности уз коментар да је недовољно анализирана и да није схваћена довољно озбиљно.

Научна фантастика је можда заиста један од најбитнијих савремених жанрова, ако се узме у обзир да се у савремено доба разлике између научне фантастике и научних чињеница, односно књижевне маште и технонаучне реалности, константно смањују те научна фантастика у доба убрзаног развоја представља уједно и средство за праћење наше субјективности и нашег стања (уп. Бест и Келнер 2001: 103; Лакхерст 2005: 222). Једна од тема којима се научна фантастика бави управо су, као у анализираним романима, **будући развоји човека** као врсте те и (често нежељене) последице развоја и употребе биотехнологије. У данашње доба постоји и посебна подврста научне фантастике под називом биопанк (енг. *biopunk*)¹³ која читаоцима предочава проблеме људи настале услед генетских експеримената или злоупотребе биотехнологије у сврхе друштвене контроле и/или стицања профита, у оквиру које сазнања из биологије играју значајну улогу. Филмус (1976: 88) наводи да је Дарвиново дело *О пореклу врста* (*On the Origin of Species*, 1859) извршило нарочито значајан утицај на развој научне фантастике, па да писци стварају нове фантастичне светове на основу схватања да се непрестано развијају нове врсте које би могле и да „својом судбином [...] премаше, ако не и да потпуно замене *homo sapiens*-а какав је данас”. Сувин (2009: 51), међутим, указује на ограничења оваквих сценарија, сматрајући да је психологија постхуманих бића „исто толико неприступачна човјеку колико је људска психологија неприступачна рецимо чимпанзи. Користити пак надљуде за опис извана, као доброхотне или застрашујуће ликове о којима не знамо ништа битнога није само незахвално [...] него и неекономично”. За писце данашњег света није могуће да заиста замисле како ће изгледати будуће врсте човека, према Сувиновом мишљењу, а уколико је циљ да се укаже на проблеме садашњице, могуће је то сврсисходније учинити и уз помоћ других бића. Неретко се главна тема описа будућности човекове врсте одликује описима различитих катастрофа¹⁴ које је човек директно или индиректно изазвао, а ову тему Сувин назива изразом „грађанске тјескобе који се у исти мах покушава борити против ње” (исто: 555). Филмус (1976: 106) пак о постхуманистичким визијама говори ослањајући се на речи Х. Џ. Велса (H. G. Wells) да ће се човек у будућности засигурно променити или да ће уступити место некој другој врсти живих бића, а притом заступа став да ће тело ових бића у будућности постојати „само да би могло извршавати захтеве мозга; и пошто ће механичка средства присније помагати телу но што је то сада случај, оно што је телу од природе дато временом ће атрофирати и нестати”. Данас су овакве мисли све актуелније и будући да се технологија све брже развија у смеру простетике и израде различитих вештачких помагала, али и у смеру вештачке интелигенције и биотехнологије која се труди да протумачи човека, научна фантастика као жанр који прати у извесној мери развој науке, приказује нам потенцијалне сценарије засноване на садашњости. Француски филозоф Пол Вирилио (Вирилио и

¹³ Биопанк је поджанр научне фантастике који је настао по узору на сајберпанк и који тематизује употребу биотехнологије и њене последице – биохаkere, биотехнолошке корпорације или манипулацију генима.

¹⁴ Такође се као поджанр дистопијске књижевности у последњој деценији издвојила климатска фантастика/фикција (*climate fiction* или скраћено *cli-fi*) која тематизује климатске промене, глобално загревање и друге еколошке промене у атмосфери и клими за које је делимично одговоран и човек. Аксел Гудбоди и Аделин Џонс-Путра (уп. 2019: 231) су роман *Планине мора и дивови* окарактерисали као рани пример климатске фантастике.

Лотрингер 2015: 105–106) указао је на то да се с једне стране развија „бионика, а што ја радије називам *простетика која једе људско месо (phatocitage des prothèses)* [...] [а] с друге стране имамо *информациону технологију*, другим речима, декодирање ДНК, мапирање људског генома, отварање ’књиге живота’”. Но његова очекивања нису била оптимистична и изражавала су страх да ће биогенетика прерасти у еугенику и да иза савремених достигнућа науке стоји идеја о „проширеном” (пост)човечанству што би могло резултовати стварањем „људских *раса* – не више људске врсте у једнини, већ људских врста у *множини*” (исто: 116).

Научнофантастичне визије постхумане будућности се такође неретко претварају у дистопијске приче о жељи да се људски живот контролише и/или олакша, жељи која је у својој антропоцентричности занемарила исходе које то може имати по природни свет и по самог човека. Могу представљати засебан жанр који прихвата реални свет и његове законе (уп. Ган 2005: 9), а који је усмерен ка футуристичким и/или сатиричним сценаријима, али и као научнофантастични елемент у оквирима других жанрова. У дисертацији ће се дистопији приступити као једном од аспеката романа, будући да је романе могуће окарактерисати као научнофантастичне или пак као део немачке традиције тзв. *романа будућности* (нем. *Zukunftsroman*). Како би се лакше могли сместити у жанровски и историјски контекст, пружиће се кратак преглед развоја научнофантастичног жанра на немачком говорном подручју.

1.2. Научна фантастика у немачкој књижевној историји

У књижевној историји се јасно повлачила граница између научне фантастике као жанровске књижевности и високе, канонске књижевности. Брајан Макхејл (уп. 1992: 227) истиче да су, у најранијим фазама историје модерне научне фантастике, научна фантастика и канонска књижевност постојале одвојено једна од друге, при чему се први пут педесетих година прошлог века догодило да су стилистичке норме научне фантастике покушале да се приближе конзервативној канонској књижевности. Традиционална подела на високу и тривијалну књижевност значајно је утицала на то да се у немачкој књижевној теорији и критици не обрати довољно пажње на научну фантастику, па су њена прва проучавања настала у оквирима социологије, а не науке о књижевности, при чему се научна фантастика тумачила као наследница утопије (уп. Петерсен 2014: 33; Ротенштајнер 2008: xii). Ханс-Јоаким Шулц (уп. 1986: 78–101) постојеће приступе немачкој научној фантастици из угла књижевне теорије и критике назива редуccionистичким и разликује два усмерења: формалистички, који научну фантастику посматра као модернији облик утопије и који је игнорисао њена тривијална остварења; и идеолошкокритички, који текстове критикује као средства технократске идеологије, а да се притом не бави детаљно књижевним узорима, структурама и жанровским конвенцијама. До сада није израђена прецизна и детаљна реконструкција жанра на немачком говорном подручју те постоје једино анализе одређених књижевно-историјских периода и појединачних текстова.

О претечама немачке научне фантастике постоје опречна мишљења, будући да се сам термин научна фантастика (енг. *Science Fiction*), преузет из англоамеричке традиције, користи тек од краја педесетих година двадесетог века, а пре тога су се употребљавали називи као што су „природњачки роман” (*naturwissenschaftlicher Roman*), „технички роман будућности” (нем. *technischer Zukunftsroman*) или „научна бајка” (нем. *wissenschaftliches Märchen*) (уп. Инерхофер 1996: 11; Фридрих 2012: 171). Развој ране научне фантастике одвијао се у спреси са научним истраживањима те се често као први текст са научнофантастичним елементима који је настао на подручју Немачке наводи роман *Сан* (*Somnium*, 1634) Јохана Кеплера написан на латинском језику, а потом као

значајне претече кратке приче које прате роман *Живот Квинтуса Фикслајна* (*Leben des Quintus Fixlein*, 1796) Жана Паула (Jean Paul), као и роман *Острво Фелзенбург* (*Insel Felsenburg*)¹⁵ Јохана Готфрида Шнабела (Johann Gottfried Schnabel), објављен у четири дела између 1741. и 1743. године (уп. Фишер 1976; Ротенштајнер 2008: xii). Предговори причама Жана Паула представљају такође рани допринос теорији научне фантастике те се у њима истиче како фантастика не стреми апсолутној истинитости и да се ни не треба читати из перспективе реалистичности.

Крај деветнаестог века, односно период у којем је стварао **Курд Ласвиц** (Kurd Laßwitz), доба је зачетка немачке научне фантастике у савременом облику (уп. Брант 2012: 41; Фридрих 2012: 171). Попут Жана Паула, Курд Ласвиц се бавио писањем кратких научнофантастичних прича¹⁶ и естетичких и теоријских расправа о односу науке и књижевности, односно фантастике, но уједно је и аутор обимнијих романа, научник и филозоф који је своја сазнања из области математике, физике, технологије и неокантовске филозофије укључио у своје књижевно стваралаштво. Ставовe о природи фантастике изразио је најпре 1878. године у предговору збирке *Слике из будућности* (*Bilder aus der Zukunft*), а потом и у бројним есејима из области футурологије, филозофије и фикције (уп. Фишер 1976; Фридрих 2012: 200). Научну фантастику је назвао научном бајком, нагласивши да наука није у могућности, нити је то њен циљ, да превазиђе тренутна сазнања како би предвиђала будућност – за тумачења будућности морамо се стога окренути фантастици (уп. Фишер 1976).

Први текстови немачке научне фантастике реаговали су пре свега тематски на друштвене и технолошке новине, но по питању структуре су се придржавали устаљених конвенција и нису тежили естетским експериментима (уп. Инерхофер 1996: 21). Разлог из којег су репрезентативнији текстови овог периода попут романа *На две планете* (*Auf zwei Planeten*, 1897) Курда Ласвица остали у сенци била је значајним делом политика националсоцијалистичког режима, захваљујући којој су истицани текстови мањег квалитета и дискутабилне идеологије те се (рана) немачка научна фантастика није проучавала нити је имала великог утицаја на касније немачке писце (уп. Фишер 1984: 11; Брант 2012: 43). Предратни период обележили су, уместо Ласвицових дела, роман *Тунел* (*Der Tunnel*, 1913) Бернхарда Келермана (Bernhard Kellermann) и петпарачке приче које су окарактерисане као једноставне и као кич и шунд (уп. Брант 2012: 44–49; Петерсен 2014: 32; Фриче 2006: 49).

У **међуратном периоду** је кроз призму научне фантастике нарочито дошло до изражаја незадовољство исходима Првог светског рата те се писала идеолошки обојена фантастика са посебним акцентом на лику инжењера и његовим великим подухватима који су приказивани као изузетно значајни за државу (уп. Брант 2012: 51). У великом броју научнофантастичних дела овог периода огледала се идеологија западњачке и немачке супериорности те је научна фантастика која је објављивана након Првог светског рата све до доласка Хитлера на власт на изванредан начин предвидела националсоцијалистичку идеологију (уп. Петерсен 2014: 34), што Манфред Нагл (1981: 30) тумачи као израз специфичне друштвено-економске и психолошке ситуације немачке буржоазије која се борила за своју позицију у контексту „закасне нације”. Главни лик инжењера отеловљен је спој прототипа човека за ново технолошко доба и античке

¹⁵ Роман је познат по овом наслову који је осмислио Лудвиг Тик за прерађено, скраћено издање, док је првобитни наслов гласио *Чудесна судбина неких морепловаца...* (*Wunderliche Fata einiger See-Fahrer...*), видети: Шнабел 1731.

¹⁶ Прву научнофантастичну причу Курда Ласвица *До нулте тачке постојања: прича из 2371. године* (*Bis zum Nullpunkt des Seins: Erzählung aus dem Jahre 2371*, 1871) могуће је прочитати у преводу на српски језик у: *Мостови: часопис за преводну књижевност*, XLIX, 193–194, стр. 5–38.

митологије у виду алузија на титане и Прометеја, чиме је инжењерским подухватима придодата димензија ванвременског и судбинског (уп. Инерхофер 1996: 455).

Роман *Планине мора и дивови* Алфреда Деблина потиче управо из периода Вајмарске републике у којој је нарочито процветао научнофантастични жанр услед специфичне друштвено-политичке ситуације, но пре би се могао сврстати у сушту супротност популарним романима овог доба, с једне стране, због нагињања ка неконзервативним ставовима, а, с друге стране, и због свог статуса високе књижевности. Сем Деблиновог романа, у високу књижевност овог периода сврстани су и научнофантастични романи Јоханеса Бехера (Johannes Becher) и Паула Гурка (Paul Gurk). Бехер је у роману *(ChCl=CH)₃As* (луизит) или *Једини праведни рат ((ChCl=CH)₃As (Levisite) oder Der einzig gerechte Krieg*, 1926) покушао да на авангардан начин и у експерименталној форми прикаже сценарио светског рата, док је роман *Туџуб 37: мит о сивом човечанству или о броју 1 (Tuzub 37: Der Mythos von der grauen Menschheit oder von der Zahl 1*, 1935) Паула Гурка експресионистички манифест против дехуманизације и једна од првих еколошких дистопија (уп. Брант 2012: 110), но напослетку су сви били дуго занемарени и заборављени. Романи који нису били заборављени убрзо након објављивања били су уједно и сценарији за филмове: *Метрополис (Metropolis*, 1925) и *Жена на Месецу (Frau im Mond*, 1928) Тее фон Харбоу (Thea von Harbou).

Најпознатији и најпродуктивнији писац немачке научне фантастике, чији текстови су дуго уживали популарност, био је **Ханс Доминик** (Hans Dominik). Доминик је између 1921. и 1940. године написао шеснаест романа, а само за време његовог живота продати су у преко два милиона примерака (уп. исто: 179). Доминикови романи притом спадају у идеолошку научну фантастику у којој су се огледале империјално-колонијалне амбиције и конзервативна, националистичка политика и у којој су комбиновани елементи величања супериорности немачке технологије, националистичке интриге, индустријске борбе за иновације и ресурсе, као и упозорења о опасностима биолошког оружја у погрешним рукама (уп. Фриче 2006: 42–43; Петерсен 2014: 36). Његови романи су стога управо пример немачке научне фантастике дискутабилних вредности, која је упркос томе достигла велику популарност и постала истакнут представник овог жанра на немачком језику и међу широм, светском публиком уместо занемарених текстова веће уметничко-естетске вредности, али друкчијег политички-идеолошког усмерења.

У **послератноме периоду** немачка научна фантастика свела се понајвише на рецепцију америчке научне фантастике, односно на њене преводе и имитације, док су домаћу конкуренцију преводима представљале једино петпарачке приче попут *Пери Родана (Perry Rhodan)*, који је између шездесетих и осамдесетих година двадесетог века досегао врхунац своје популарности, као и романи писца Херберта В. Франкеа (Herbert W. Franke), Волфганга Јешкеа (Wolfgang Jeschke), Михаела Вајсера (Michael Weisser) и Карла Америја (Carl Amery) у Западној Немачкој (уп. Фишер 1984: 10; Фридрих 2012: 181; Петерсен 2014: 38). Научној фантастици Источне Немачке је у већој мери узор представљала совјетска фантастика. Седамдесетих година су и писци високе књижевности, попут списатељица Ане Зегерс (Anna Seghers) или Кристе Волф (Christa Wolf), повремено у своје текстове укључивали елементе научне фантастике, а најеминентнијим писцима којима је научна фантастика представљала примарни жанр књижевног стваралаштва сматрају се брачни парови Јохана и Гинтер Браун (Johanna & Günter Braun) и Ангела и Карлхајнц Штајнмилер (Angela & Karlheinz Steinmüller) (уп. Ротенштајнер 2008: xxxv–xxxvi).

Велики део научнофантастичних текстова с краја 19. и почетка 20. века је заборављен, што не сведочи нужно о недостатку њихове уметничке вредности или о ширини њихових футуристичких визија. Као што је роман *Планине мора и дивови* изнова откривен, могуће је да ће се и за друга остварења ране немачке научне фантастике

испоставити да завређују научну пажњу. Научна фантастика се притом и у данашње доба на немачком говорном подручју ређе анализира, иако се и даље пишу романи са научнофантастичним елементима који настоје да понуде јединствене одговоре на питања постиндустријског, информатичког доба. Од 1980. године додељује се књижевна награда *Курд Ласвиц* за најбоља дела научне фантастике на немачком говорном подручју, коју су деведесетих година у више наврата добили писци попут Андреаса Ешбаха (Andreas Eschbach), Михаела Марака (Michael Murrak) и Андреаса Брандхорста (Andreas Brandhorst), уз већ поменуте писце Западне Немачке Волфганга Јешкеа и Херберта В. Франкеа. Романи *Укидање врста* и *Ноћ пулсара* (*Pulsarnacht*, 2012) уврстили су и Дитмара Дата међу добитнике ове награде и признате писце савремене научне фантастике који указују на значајна друштвена питања данашњице.

2. Истраживања књижевног стваралаштва Алфреда Деблина и Дитмара Дата

Критичка промишљања дела Алфреда Деблина су се од његовог богатог опуса у највећој мери усредредила на роман *Берлин Александерплац*, а потом у мањој мери и на трилогију *Амазон* (*Amazonas*, 1937–1938), романе *Три скока Ванг Луна* (*Die drei Sprünge des Wang-lun*, 1916) и *Планине мора и дивови*, као и на збирку прича *Убиство једног маслачка* (*Die Ermordung einer Butterblume*, 1913). Издваја се најпре већи број истраживања на тему медицине те и проучавања веза између Деблинове професионалне медицинске праксе и његовог књижевног опуса (уп. Вајнбахер 2011; Нагел 2013). Стил писања и необичне правописне и језичке карактеристике Деблинових дела такође су обрађени у литератури (уп. Вамбсганц 2004; Гонг 2002; Парк 1995). Кинеска филозофија, али и утицај Ничеанске филозофије на Деблина, а потом и уплив политичких и културолошких виђења различитих земаља, од европских до егзотичних крајева, као и прикази тоталитаризма и револуционарних настојања били су примарна тема значајног броја истраживања (уп. Долингер 1994; Калгаро 2016; Ма 1993; Тан 2017; Хилдебрант 2011; Шен 2011; Шпренг 2014).

У истраживањима романа *Берлин Александерплац* доминирају теме насиља, семантике рата и ратне неурозе (уп. Каувер 2015; Клајн 1996; Малавал 2013; Сју 1992), урбане параноје и разума (уп. Амбергер 2014; Хаке 1994), као и одлика модернизма и/или концепта простора и монтаже (уп. Бихел 2012; Гарингтон 2006; Слуган 2014; Станчић 1994; Томчак 1992). Нејтан Јенсен Бејтс одбранио је 2018. године докторску дисертацију која на корпусу немачких романа високог модернизма истражује претече критике трансхуманизма. Наводи како немачки модернистички романи симулирају ум и откривају нејасне границе те симулације (уп. Бејтс 2018), а међу романима које је анализирао нашао се Деблинов *Берлин Александерплац*, но не и *Планине мора и дивови*.

У оквирима српске германистике објављена су у *Зборнику Матице српске за књижевност и језик* два рада која представљају анализу *Берлин Александерплаца* Алфреда Деблина. У првome раду *Монтажа и књижевност или Berlin Alexanderplatz као модел литерарног хаоса* Раде Станаревић пружа се увид у монтажу као авангардни стил и њено књижевно отеловљење у антироману Алфреда Деблина, у коме се преплићу лична приповест, анонимни цитати и аутоматизми (уп. Станаревић 1994). У другоме раду *Авангардна политика књижевности: Бенјаминово читање Берлин Александерплаца и његове теоријске консеквенце* Предраг Петровић анализира „полифонијску структуру романа у којој различити гласови постају носиоци сукобљених идеолошких гледишта”, истичући виђење Валтера Бенјамина да је последњи степен образовног романа „сентиментално васпитање једног лопова”, који се мири са својом ситуацијом „у херојској метаморфози од бунтовника до новорођеног члана друштва” (Петровић 2014: 727).

Испрва је роман *Планине мора и дивови*, чијом анализом ће се ова дисертација бавити, био занемарен у књижевној критици (уп. Митидијери 2016: 542). Теоретичари и критичари су га заобилазили те Вулф Кепке (2003: 115) у студији *Критичка рецепција великих романа Алфреда Деблина* наводи да ни Ервин Кобел (Erwin Kobel), бавећи се Деблиновим раним кратким причама и свим великим романима, као ни Ингрид Шустер (Ingrid Schuster) у есејима о Деблину, уопште нису ни поменули овај роман. Кепке (уп. 2003: 116) истиче да је Макс Херхенредер (Max Herchenröder) први увидео значај романа 1948. године те и да је као његову основну идеју дефинисао хибрис људске технологије која ће уништити људску расу након што је лиши хуманизма. Три обимна истраживања објављена су тек крајем седамдесетих година и у каснијем периоду. Ардон Денлингер у дисертацији *Роман Планине мора и дивови Алфреда Деблина: еп и идеологија* из 1977. године ставља у први план везу романа са контекстом футуризма и експресионизма и потрагом за новим човеком у покушају да прикаже тоталитет људских стремљења, али уједно и недостатак конкретних одговора на етичка и политичка питања која угрожавају човека међуратног периода. Као друга обимнија студија издваја се „*Ка границама стварног и могућег*”: проучавања романа *Планине мора и дивови Алфреда Деблина* Габријеле Зандер из 1988. године, у којој је Зандер представила и историју рецепције дела, његовог настанка те и анализу његове структуре, начина приповедања, простора и времена дешавања и приказа политике, природе и технологије (уп. Зандер 1988). Ханелоре Квал у студији *Природа и утопија: поглед на свет и слика друштва* из 1992. године, трећој значајној студији о овом делу, проучава политичке аспекте романа са посебним нагласком на анархистичким утицајима. Хана Марија Хофман (2016: 75) у чланку „*Мушкарац-жене*” у држави технике: Борба полова и критика цивилизације у роману *Планине мора и дивови Алфреда Деблина* истражује однос мушкараца и жене, залажући се за став да га је могуће истражити и разумети једино унутар односа технологије и природе те пружа анализу односа између полова и међу женским фигурама у роману. Торстен Хан (уп. 1999: 107) у тексту *Напредак који уништава: О експерименталној конфигурацији рада и инертности у роману* *Планине мора и дивови* указује на Деблинова схватања технолошког напретка и историје као циклуса доба пропасти и обнове која се стално понављају. Роман *Планине мора и дивови* Хан посматра као авангардно дело које обухвата све неопходне књижевне ликове за цивилизацијски експеримент: инжењере као представнике авангардног, раднике, војнике, као и уморне масе (исто: 110) и наглашава да роман одговара авангардним визијама модерне, односно реализацији чисто биолошког (исто: 123). Деблинова визија је, према његовим речима, мучена ентропијом и тромошћу маса које су део поетике рада и термодинамике и које превладавају у физиолошким сазнањима модерне (исто: 117). Карл Гелдерлос истражио је, у оквирима краћег научног чланка „*Сада долази живот*”: технолошко тело у роману *Планине мора и дивови Алфреда Деблина*, технолошко тело и футуристичке технологије које трансформишу границе људског тела у роману, чиме је указао на неке од савремених проблема и схватања тела која су очито била предмет бављења и у доба авангарде (уп. Гелдерлос 2015). Кренувши од тумачења теоретичара вајмарске културе и авангарде о томе како се технолошко тело користило како би се изнова представиле категорије субјективности, искуства, рода, друштва, рада и медија унутар шире критике буржоаског хуманизма, поставља се питање како се може разумети киборг у роману *Планине мора и дивови*, када протезе и машине које га чине и саме могу бити сматране биолошким и органским (исто: 291–292).

Од посебног значаја за дисертацију су радови у којима су се истраживачи посветили **проучавању природе, науке и технологије** у делима Алфреда Деблина. Деведесетих година објављено је више радова на тему природе у делима Алфреда Деблина. Урсула Елм (1991: 79) је објавила чланак *Култ технике и мит о природи код*

Алфреда Деблина, у којем на примеру романа *Планине мора и дивови* наводи да су планине и мора из назива феномени живе праисконске снаге природе која кроз њих добија свој облик: у води, посебном животу вулканске ватре и енергији кристала постаје и једним од главних ликова радње. Набрајање географских, етнографских, минералošких и биолошких чињеница, према њеном мишљењу, пример је Теорија о води и олуји из романа, према којој су вегетативне масе значајније него индивидуе, али под условом да се не претворе у неприродне облике (исто: 78). Потом закључује да се филозофија и мит о јединству природе у роману *Планине мора и дивови* нарочито истичу путем приказа вишеструке симбиозе човека и природе (уп. исто: 79).

Ханелоре Квал доводи Деблиново схватање природе у везу са утопијом и друштвеним уређењем у роману. Указује на то да роман проблематизује однос човека, технологије и природе на више релација: превласт природе над човеком, управљање природом уз помоћ људске технологије, технологију као средство моћи и напослетку превласт технологије над човеком, али пре свега, будући да се бави истраживањем и друштвеног и политичког аспекта романа, моћ човека над човеком (уп. Квал 1992: 223). Њен је став да друштвено-политички проблеми и њихов однос према природи не могу бити посматрани као одвојене сфере те да је тежња апсолутној превласти над природом у уској вези са ауторитарном и тоталитарном друштвеном структуром (исто: 211). Однос према природи условљен је ставом који је произашао из дискурса хијерархије, власти и моћи, па се природи и маси пре свега приписују обележја попут „предмет израбљивања” и „маса материје” без унутрашње вредности (исто: 211–212). Квал се осврће и на мишљења критичара да Деблин у овоме роману представља „ирационално-виталистички и песимистички” поглед на свет, „анонимну, грандиозну, пре деструктивну него продуктивну природу” и на „материју која се креће без циља и сврхе и уништава све хумано” (исто: 225). Но њена је жеља да као резултат свога истраживања прикаже да се роман *Планине мора и дивови* не мора нужно посматрати као производ културног песимизма свога доба, већ као оптимистично дело. Стога указује и на препознатљиву тенденцију ка „синтетизацији” која се приказује на нивоу односа човека и природе и њиховог помирења (исто: 229–230).

Томас Волф у студији *Димензија природе у раним делима Алфреда Деблина* (уп. 1993: 55) пружа историјски преглед односа природе и културе те роман *Планине мора и дивови* тумачи као визију преласка из „друге природе”¹⁷ у примарну власт природе, при чему дивови и титани који се издижу из леда отеловљују старе богове. Заступа тезу да Деблин у овоме роману заправо уз помоћ футуристичког сценарија проблематизује однос између прве и друге природе (исто: 74). О повратку човека природи и његовом односу према њој закључује да Деблин у своме роману не замишља последњу велику катастрофу, већ свет описује као сталну природну катастрофу (исто: 60).

Ингрид Мас (уп. Мас 1997) Деблиновој филозофији природе приступа уз осврт на Фројдову метапсихологију у студији *Регресија и индивидуација: филозофија природе и позни романи Алфреда Деблина у светлу афинитета ка Фројдовој метапсихологији* и сматра да се Деблинова антрополошка и природно-филозофска схватања одликују двоструким одбијањем. С једне стране се усмеравају против субјективног идеализма, који побија физичке и нагонске корене човека, а с друге стране и против редукције људске егзистенције на детерминисаност која се заснива на каузалности природних наука, па стога закључује да се сва размишљања Деблина врте око идеје да је човек истовремено део природе и њена супротност и да га обликује недовршена индивидуација (уп. исто: 37).

¹⁷ Под појмом „друга природа” (лат. *natura secunda*, нем. *zweite Natur*) подразумева се оно што човека окружује попут природе, али је резултат људског делања и васпитања.

Међу краћим научним чланцима на тему природе у делима Алфреда Деблина издваја се истраживање Ђована Шимонела *Ниче и Минхаузен: Деблинова позиција у односу на Ничеову филозофију и критику цивилизације у романима Три скока Ванг Луна (1915) и Планине мора и дивови (1924)*. Он истиче да се код Ничеа и Деблина ипак ради о различитим перспективама када је у питању критика цивилизације и рационалности: Ниче предлаже слику света и човека која се базира на ирационалним моћима – желео је да промени свој свет, но није доживео брзи развој технологије, футуризам ни светске ратове (уп. Шимонело 1999: 94). Алфред Деблин се одваја од слике човека која полази од идеје о целовитости и сматра да не сме бити опозиције између цивилизације и културе као код Ничеа и Томаса Мана (исто: 104).

Хјанг Јо (2017: 54) у студији *Природа и историја: критика цивилизације у трилогији романа Амазон Алфреда Деблина* као значајне утицаје на формирање Деблиновог виђења природе истиче романтичарску филозофију природе, али и теорију еволуције, витализам и монизам. Интензивно бављење овом темом током двадесетих година прошлог века тумачи, с једне стране, у контексту критике рационалности и науке, односно нарочито као критику модерних природних наука, позитивизма и материјализма, но, с друге стране, и у кључу његове метафизике (исто: 61–62). Сматра да Деблинове спекулације о филозофији природе не треба схватити као његово примарно и једино интересовање, већ као покушај да се уз помоћ филозофске подлоге отворе и друштвено-теоријске алтернативне перспективе (исто: 64). Ипак, Деблинова промишљања односа између сопства и материје тумачи као одраз става да човек није посебно биће у природноме свету те и да су органска и неорганска природа суштински повезане (исто: 75). Осим Хјанг Јо, и сам Деблин, а потом и Габријеле Зандер (уп. Деблин 2015а: 47–48; 2001: 154–155) наглашавају значај и утицај Деблинових списа о естетици, метафизици и филозофији природе на његово дело. Хјанг Јо (2017: 85) указује на то да доживљај природе у њему испрва изазива страх од губљења сопства, док Габријеле Зандер (2001: 315) говори о промени у Деблиновој концепцији како природе, тако и човека, услед које признаје аутономију индивидуе и модификује схватање одређености човека кроз природу. Као значајан текст наводе *Сопство над природом (Das Ich über der Natur, 1928)*, у коме се описује позиција човека у природи као и њихова веза, померивши акценат с анонимности на „сопство” које се у хијерархији налази над природом (уп. Јо 2017: 86–87). Јо упоређује овај текст с есејом *Природа и њене душе (Die Natur und ihre Seelen, 1922)* у коме се повезаност човека с природом оцењује као позитивно ширење хоризонта, док се у *Сопству над природом* повезаност човека и природе схвата као нешто опасно по људску аутономију и слободу човековог ЈА (исто: 87). Зандер (2001: 302) сматра да Деблин у овоме тексту постепено долази до нове дефиниције човека и истиче бројне филозофске утицаје: од Спинозе, Шопенхауера, Хекела, Фехнера, романтичарске филозофије природе Шелинга, па све до Фројдове метапсихологије. И сам Деблин (2015а: 48; 50–51) у тексту *Напомене уз Планине мора и дивове (Bemerkungen zu Berge Meere und Giganten, 1924)* пише о природи која га је инспирисала на писање и описује је као тајну света, делимично божанствену, но мрачнију од бога, док у есеју (исто: 204–205) *[Повратак природи] ([Rückkehr zur Natur], 1931)* говори о томе како цени човека и његову победу над природом, премда није сигуран да ли се заиста ради о победама или пак о нечему другом. У тексту *Прометеј и примитивно (Prometheus und das Primitive, 1938)* наглашава да живимо у епохи у којој превладавају прометејски нагони, али да чињеница и даље важи да он не утиче самостално на светску историју, већ заједно са вишедимензионалном природом – и против ње (2015б: 355).

Током последњих двадесетак година објављено је више краћих научних чланака којима је циљ била **интерпретација кључних поглавља романа *Планине мора и дивови*** и схватања природног света која се огледају у њима. Канан Ајхан-Ердоган (уп. 2012: 21) у

чланку *Дијалектика просветитељства и роман* Планине мора и дивови Алфреда Деблина упоређује приказе природног света са филозофијом *Дијалектике просветитељства* (*Dialektik der Aufklärung*, 1944) Макса Хоркхајмера (Max Horkheimer) и Теодора Адорна (Theodor W. Adorno) и указује на то да правац експресионизма, у који се овај роман може сврстати, пресликава критику и протест против отуђења човека од природе. Закључује да завршетак Деблиновог романа делује пре романтичарски но оштро критички те да се јединство осећања и мишљења у овом случају огледа у равнотежи са природом и културом (исто: 30). Готфрид Шнедл (2010: 77) у тексту *О отуђењу од сувереног и природе у роману* Планине мора и дивови Алфреда Деблина истиче да концепти природе као непријатељски настројене и/или хармоничне садрже у себи политичке импликације, као и да је концепт трансформације природе кључан за приказ отуђења од природе и схватање сувереног субјекта, док Хана Марија Хофман (уп. 2008: 163) у чланку *Криза митолошког? Отапање поларног леда на Гренланду у роману* Планине мора и дивови Алфреда Деблина такође наглашава отуђење човека од природе, али и од самога себе. Хофман сматра да топлење леда не представља само уништење старих митова, већ и зачетак новог мита о промени и преуређењу, при чему Арктик служи као еколошка и културна архива (исто: 169).

О романима Дитмара Дата су досад објављена два обимнија рада. Први је докторска дисертација Јиргена Графа са Универзитета у Констанцу под називом *Фигура језика: језички светови и експерименталне структуре приповедања Бечке групе, Францобела, Елфриде Јелинек, Хелене Хегеман и Дитмара Дата* (уп. Граф 2014). У својој дисертацији Граф (2014: 232) пак посвећује само један омањи део анализи Датовог романа *Време као оружје* (*Waffenwetter*, 2007) и указује на његову естетику и структуру приповедања коју сврстава у трећу генерацију „језичких светова”, односно роман у коме се естетика језичких светова већ интегрисала у конвенционалну естетику романа. Други рад представља мастер рад Бернхарда Ландкамера под називом *Роман Укидање врста Дитмара Дата: између политичке научне фантастике, популарне културе и поетике*. Рад испитује у којој мери је роман могуће сврстати у политичку научну фантастику и утопијску фикцију, а потом и истражује његове биополитичке аспекте уз покушај одговора на питање да ли је Дат овим романом започео извесну врсту сопствене списатељске поетике (Ландкамер 2011: 6–7). У студији Томаса Вагнера (2010: 5–6) *Они који се мешају: како се писци данас ангажују* једно поглавље посвећено је и Дитмару Дату, у коме се истиче да је двадесет година након пада Берлинског зида књижевност напоскон поново толико широко ангажована као што то већ дуго није била. О Дату каже да појашњава колико је свет неразумно организован и неспособан да равноправно подели богатство те указује на то је Датов роман *Укидање врста* био номинован за Немачку књижевну награду 2008. године (Вагнер 2010: 21; 27). Међу научним чланцима на тему *Укидања врста* издваја се најпре истраживање о мушко-женским односима *Индиферентност међу половима и друштвена утопија у романима* Могућност острва Мишела Уелбека и *Укидање врста Дитмара Дата* у коме Јохан Кристоф Хелер (уп. 2016) указује на то да је у роману дихотомија мушко-женско деконструисана посредством деконструкције дихотомије *природа-култура* и биолошког идентитета, а у свом истраживању се ослања на теоријске текстове Доне Харавеј, као и на екофеминизам. Више радова о роману објавила је Солвејг Ницке, обрађујући аспекте романа од односа капитализма, фантастике и биологије, преко снова и ноћних мора о колапсу економије и екологије, до Датове визије целовите планете на основу филозофских теорија Ханса Блуменберга (уп. Ницке 2017а; 2017б; 2017в), на које ће се надовезати анализа.

III ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР: ЕКОКРИТИКА И ПОСТХУМАНИЗАМ

1. Екокритика

1.1. Дефиниције, настанак и развој екокритике

Свест о томе да је неопходно фундаментално преиспитати поглед на природни свет који нас окружује и да се то може десити једино ако пажљиво проучимо шта се мора изменити у нашим ставовима и понашању (уп. Есток 2011: 93), од краја двадесетог века има значајног утицаја не само на природне, већ и на друштвено-хуманистичке науке. Упркос различитим приступима и предметима истраживања, сва еколошка критика заснива се на основној замисли да је **људска култура повезана са физичким светом**, да утиче на њега и да истовремено и физички свет утиче на човека и његову културу (уп. Глотфелти 1996: xix). У европској културној историји су термини природе и културе супротстављени још од антике и култура се често посматра као прерађена природа и као надређена природи, док природа, с друге стране, отеловљује оно што култура није у стању, на пример, слободу од друштвеног уговора (уп. Крамер и Ширбаум 2015: 7). Дона Харавеј (уп. 2008а) залаже се за то да је неопходно преиспитати схватања дихотомије *култура-природа*, док Вилијем Хауарт (уп. 1996: 69; 76) сматра да би се, премда је могуће доживети природу и културу као два супротстављена појма, заправо могло рећи да константно прожимају једна другу, а да овакав став није ревносно прихваћен у оквирима савремене науке о књижевности зато што је спој природних наука и књижевности, услед њиховог другачијег тока развоја, изазов теоретичарима и критичарима. Стога закључује да је један од задатака екокритике управо да преусмери хуманистичку идеологију и да то чини тако што идеје и појмове из природних наука користи као основу за тумачење текстова (уп. исто: 78). Западњачком уму повезаност природе и културе притом углавном имплицира да промена једног аспекта повезаних феномена условљава промену и другог, но савремени екокритичари се залажу за поглед на свет који ову повезаност доживљава као истинску „помешаност” и испреплетаност различитих делова екосистема (уп. Евернден 1996: 93). Јелица Тошић (уп. 2006а: 45) наглашава да, иако то није експлицитно исказано, екологија представља **антропоцентрични** приступ, док је „дубинска екологија”¹⁸, која је директније утицала на развој екокритике, произашла из подухвата да се живот промовише као **биоцентричан или екоцентричан** и да се човек схвати као само један делић комплексне животне мреже чији је сваки део вредан. За разлику од „плитке екологије” (енг. *shallow ecology*) која се бави еколошким проблемима и њиховим последицама, дубинска екологија феномене попут загађења ваздуха и воде посматра као симптоме недостатака западњачке цивилизације саме по себи (уп. Фрост 2015: 102).

Настанак и развој екокритике као споја еколошке науке и њених књижевних репрезентација почива стога на два претпоставкама: „1. човек увек постоји у оквиру неке природне средине или, према Бјулу, *јесте* не може бити без *где*, и 2. последња деценија двадесетог века била је време када је постало очигледно да ће највећи проблем двадесетог века бити опстанак Земље”¹⁹ (Тошић 2006а: 44). На могућност повезивања

¹⁸ Под термином „дубока или дубинска екологија“ подразумева се еколошки филозофски концепт који истиче „једнакост свих живих бића, тј. постављање у исти ранг људи, биљака и животиња, те заступање једнаког права свих бића да се једнако развијају сходно својим животним условима”, као и неопходност борбе против „загађивања и исцрпљивања ресурса”, залажући се за „суштинску преоријентацију наше цивилизације” (Ћорић 2012: 353, 355).

¹⁹ „1. man always exists within some natural environment or, according to Buell, there cannot be *is* without *where*, and 2. the last decade of the twentieth century was the time when it became obvious that the greatest problem of the twenty-first century would be the survival of the Earth”.

екологије и књижевности и потребу за екокритичким методом анализе текстова указано је тек **деведесетих година двадесетог века**, иако је термин екокритика старијег датума и потиче из седамдесетих година. Поставља се питање зашто је до развоја екокритике, упркос бројним другим друштвено-политичким усмерењима попут борбе за права жена или антиколонијалних превирања која су још шездесетих и седамдесетих година оставила трага у књижевним и културолошким студијама, дошло тек двадесетак година касније (уп. Хајзе 2008а). Док Серпил Оперман указује на повезаност екокритике с постмодернистичким идеалима, Урсула Хајзе сматра (уп. исто) да је до развоја екокритике могло доћи тек након слабљења утицаја постструктурализма који се делимично поклапао с постмодернизмом и услед обновљеног интересовања за проналажење начина комуникације између природних наука и културе. Оперманова (уп. 2012: 35) је сагласна са тиме да је један од главних разлога зашто је екокритика испрва одбијала повезаност с постмодернизмом тзв. „лингвистички обрт” који се сматрао кључним за постмодернистичку теорију у тренутку када је настајала екокритика. Под утицајем француске филозофије и промишљања језика, књижевни критичари посматрали су питања репрезентације, текстуалности, наратива, идентитета, субјективности и историјског дискурса, док се у постмодернистичким и постструктуралистичким контекстима природа посматрала као друштвено-културолошки конструкт који је кроз историју коришћен као средство за оправдање одређених идеологија (уп. Хајзе 2006: 505). Лингвистички преокрет подстакао је напуштање и занемаривање материје и материјалности, што је напослетку условило и супротне тежње као реакцију у виду неоматеријалистичке ренесансе (уп. Јовино 2012: 52). Развој биотехнологије и генетска истраживања су на нов начин расветлили разлику између урођеног и стеченог понашања. Друштвено-биолошки приступи који су раније напуштени, поново су се нашли у центру пажње те су деведесете године двадесетог века омогућиле друкчију атмосферу за проучавање везе природе и културе у односу на претходне године (уп. исто: 506). Оперманова (уп. 2012: 36–37) закључује да екокритику и постмодернизам карактерише заједничка мисија да разоре хијерархијске дуализме повезане са картезијанском, механистичком мишљу и модерним идејама економског напретка, но екокритика се у својим фазама развоја ипак постепено удаљила од темеља на којима почива.

Термин екокритика први пут је употребљен у есеју *Књижевност и екологија: експеримент из екокритике* Вилијема Рукерта из 1978. године (уп. Глотфелти 1996: хх). У овоме есеју Рукерт се залагао за приступ проучавању књижевности који би размотрио тематизације екологије и еколошких концепата – истицао је разарање природе као значајан проблем свога доба, односно оно што се у екологији посматра као аутодеструктивни или суицидални мотив усађен у наш посве парадоксални став према природи, на основу чега је закључио да треба пронаћи заједничку основу за сарадњу, коезистенцију и напредак људске и природне заједнице у биосфери (уп. Рукерт 1996: 107). О поезији је навео да садржи самоодрживе токове енергије који подстичу живот и уједно је истицао потребу да се промовише њена еколошка визија и дефинише еколошка поетика (уп. исто: 107; 114). Рукерт се сматра претечом савремене екокритике, за чији развој су били подстицајне његове визије и схватања споја књижевности и друштвеног ангажмана из области екологије.

Дефиниције **предмета проучавања** екокритике које су уследиле и ставови теоретичара по питању оправданости употребе термина екокритика су разнолики. Други називи за академска истраживања попут оних екокритичких су **екопоетика**, **еколошка књижевна критика** и **зелене студије културе** (уп. Глотфелти 1996: хх), али назив екокритика свакако предњачи међу теоретичарима. Лоренс Бјул (Lawrence Buell) екокритику дефинише као **интердисциплинарни покрет**, који је, иако не поседује јасно одређену поетику и методе анализе, посвећен једној заједничкој теми, а то је проучавање

начина на који књижевност и други медији изражавају еколошку освешћеност и еколошке проблеме (уп. Фидорчук и Бјул 2011: 7). Но сам назив еокритика сматра проблематичним из више разлога: префикс *eko-*, према његовом мишљењу, превише је узак термин који обухвата једино биотички или природни свет, а еокритика је најпре била метод анализе превасходно нефиктивног „писања о природном окружењу” (енг. *nature writing*) уз фокусирање на потенцијално сједињење човека с природом, тј. његов повратак природи, што не одговара у потпуности пољима истраживања савремене еокритике (уп. исто: 8). Шерил Глотфелти (1996: xx) такође сматра да је, без обзира на то који назив одаберемо за еокритику, теоретичарима који је примењују у својим књижевним анализама заједничка мотивација коју подстиче свест о томе да смо достигли границе еколошке одрживости, да последице човековог понашања причињавају штету основном систему који подупире живот на Земљи и да је нужно промислити начин на који се односимо према надолazeћој глобалној катастрофи. У тренутку у којем се од свих дисциплина захтева да одреагују на еколошку кризу која се непрестано шири, неизбежно је питање задатка и одговорности хуманистичких наука и књижевности као њиховог дела (уп. Михаљевић и Галић Каконен 2016: 14).

„Ако је стварање књижевности битна одлика људске врсте, требало би је проучити пажљиво и искрено, како би се разоткрио њен утицај на људско понашање и природну животну средину и како би се одредила улога, ако таква постоји, коју има у добробити и опстанку човечанства и какве увиде пружа у људске односе према другим врстама и према свету око нас. Да ли је то активност која нас боље прилагођава за живот на Земљи или нас отуђује од живота? Из неправштајуге перспективе еволуције и природне селекције, да ли књижевност више доприноси нашем преживљавању или изумирању?”²⁰ (Микер 1974: 3–4)

На оваква питања, међутим, илузорно је очекивати конкретан одговор, али се свакако може закључити да је ангажовани аспект књижевности од кључног значаја за еокритичаре. Лоренс Бјул (1999: 699) указује на потребу за еокритиком и истиче да се од најстаријих књижевних текстова попут *Гилгамеша*, па све до савремене књижевности, може идентификовати еколошки проблем који с развојем људске цивилизације постаје све већи. Кључним областима које еокритика истражује сматра проучавања простора (пејзажа и региона), сумњу у антропономативност и реторику заштите животне средине (уп. Бјул 1999). Притом дефинише четири главне одлике књижевности која тематизује еколошке проблеме: прикази нељудског окружења нису само оквир радње, већ историја природе обухвата уједно и људску историју; људски интереси нису приказани као једини легитимни интереси; одговорност човека за настанак еколошких проблема посматра се као резултат еколошки освешћене оријентације књижевног текста; природа и околина се промишљају као несталне и променљиве, односно као део процеса који се одвијају независно од човека и који се као такви огледају и у књижевном тексту (уп. Дирбек и Неселхауф 2015: 2). Према речима Шерил Глотфелти (1996: xxiii), природа је један од предмета еокритичких проучавања, а издвајају се такође и животиње, биљке, реке, планине, различите географске области, технологија, проблем отпада и тело. Урсула Хајзе (2006: 506) указује на то да еокритика обједињује научно проучавање природе, академску анализу културолошких репрезентација и политичку борбу за начине живота у

²⁰ „If the creation of literature is an important characteristic of the human species, it should be examined carefully and honestly to discover its influence upon human behavior and the natural environment, and to determine what role, if any, it plays in the welfare and survival of humanity, and what insight it offers into human relationships with other species and with the world around us. Is it an activity that adapts us better to life on Earth, or one that sometimes estranges us from life? From the unforgiving perspective of evolution and natural selection, does literature contribute more to our survival than it does to our extinction?”

природном свету који се ослањају на концепт одрживог развоја. Проучавање, подучавање и учење не одвијају се, дакле, из екокритичке перспективе, независно од културно-политичке и еколошке димензије стварности, и нераздвојни су од садашњости у којој се налазимо. Хју Грејди и Теренс Хокс (уп. 2007) сматрају да је немогуће избећи прошлост и да ће питања која постављамо у вези са књижевним текстовима увек неизбежно бити обликована нашим савременим проблемима, чак и када у себи садрже и оно што називамо прошлошћу. Анализе и интерпретације текстова који су настали и пре више векова могу нам пружити увид у изазове садашњице и расветлити наше савремене недоумице те се екокритика не ограничава на текстове савремене књижевности и применљива је у различитим контекстима, но њена повезаност са садашњошћу те и њена актуелност је свеprisутна. Неки од проблема којима се екокритика обично бави приликом анализе су: репрезентације природног света у различитим културолошким, критичким и дисциплинарним контекстима; везе између природног и хуманог, као и концепти природе, језика, уметности и књижевности; репрезентације односа свесних бића попут човека и природног света и утицај језика, књижевности и уметности на ове односе; утицај процеса модернизације и глобализације на односе с природом; прикази могућег повратка еколошки освешћенијој егзистенцији у природи и промене у култури које би то омогућиле (уп. Михаљевић и Галић Каконен 2016: 18–19; Хајзе 2006: 504). Јелица Тошић (уп. 2006б: 49) такође групацијом кључних еколошких и екокритичких термина издваја три тематске целине којима је посвећена екокритичка анализа: проучавање начина на који физичко окружење обликује машту (еколошка машта, урбана машта); трагање за приказима свеопште повезаности и ширења култура (глобална еколошка култура, еколошко несвесно, екокултуролошко станиште); и фокусирање на термине попут токсичног дискурса, књижевних опасности/отпада или загађености језика који сами по себи указују на упитне аспекте наших живота и ставова.

Екокритици и савременој еколошкој мисли претходи дуга историја **филозофије о природи**, најпре филозофа и песника Лукреција, који је сматрао да су материја и поступци неодвојиви те да су планине, вода, земља створени чиновима који их или спајају или раздвајају (уп. Хауарт 1996: 71), а потом и Хенрија Дејвида Тороа (Henry David Thoreau), који је 1860. године пратио еколошку сукцесију шума, Џорџа Перкинса Марша (George Perkins Marsh), који је објавио студију ерозије изазване сечом шума и прекомерном испашом под називом *Човек и природа* (*Man and Nature*, 1864) и немачког зоолога Ернста Хекела (Ernst Haeckel) (исто: 72–73). Такође се значајним текстом сматра *Прича за сутра* (*A Fable for Tomorrow*) Рејчел Карсон (Rachel Carson)²¹ из њене књиге *Тихо пролеће* (*Silent Spring*, 1962), која се бавила проучавањем негативних последица коришћења пестицида и исказала протест против човековог уништења природе, а истовремено и означила нову етапу у развоју еколошке мисли и екологију у извесној мери повезала са књижевношћу (уп. Михаљевић и Галић Каконен 2016: 20; Гарард 2012: 1). Као битне за (пред)историју развоја екокритике Шерил Глотфелти (уп. 1996: xvii) посматра објављивање књиге *Подучавање књижевности о животној средини: материјали, методе, средства* (*Teaching Environmental Literature: Materials, Methods, Resources*, 1985) Фредерика Вагеа (Frederick Waage) и оснивање билтена *Америчко писање о природном окружењу* (*American Nature Writing*, 1989) који је обухватао есеје, приказе књига, као и дидактичке информације. Развоју екокритике допринела су и разна удружења, па је 1992. године основано *Удружење за проучавање књижевности и животне средине* (*Association for the Study of Literature and Environment*), 1993. године

²¹ При Универзитету Лудвиг Максимилијан у Минхену је 2009. године основан први немачки центар за проучавање тзв. енвайронменталних друштвено-хуманистичких наука под називом Центар за животну средину и друштво „Рејчел Карсон” (Rachel Carson Center for Environment and Society).

покренут је и часопис *Интердисциплинарна проучавања књижевности и животне средине (ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment)*, а потом је и у Европи основана слична организација по угледу на америчку под називом *Европско удружење за проучавање књижевности, културе и животне средине (European Association for the Study of Literature, Culture and Environment)* (уп. Глотфелти 1996: xviii; Штаре 2010: 20).

Историјски се могу издвојити **три фазе** у развоју екокритичке мисли, а последњих година се назире и нова, четврта. Средином деведесетих година, током своје прве развојне фазе, екокритика је истицала неопходност етичког односа према природном окружењу; друга фаза проширила је предмет изучавања екокритике и посветила се критичким проучавањима друштвених проблема приказаних у књижевности који су уско повезани с екологијом (уп. Оперман 2011: 14). Скот Словик (Scott Slovic) и Џони Адамсон (Jonі Adamson) анализирали су трећу фазу, коју је означило превазилажење геополитичких граница и стицање истински глобалног статуса. У чланку *Трећи талас екокритике: северноамеричка промишљања тренутне фазе дисциплине*, Скот Словик пише да, иако се таласи и екокритички трендови преклапају и нису јасно разграничени, једноставно је лакше замислити сукцесивне таласе екокритичких идеја (уп. према Оперман 2011: 15). Према мишљењу Серпил Оперман (уп. 2011: 17), требало би заправо развој екокритике посматрати као **ризомски**, те у овом опису чак проналази и оправдање за тумачење екокритике као правца који је у својој бити постмодеран. Идеју о ризому преузела је од Жила Делеза и Феликса Гатарија, који су предложили овакав модел као средство за боље разумевање људске стварности, у коју спадају друштвени, културолошки и политички системи, сматрајући да би их ризом боље описао но хијерархијски, разгранати модели попут дрвета који доминирају нашим мислима (уп. Оперман 2012: 37). Ослањајући се из практичних разлога на поделу Скота Словика, укратко ће се представити три фазе развоја екокритике појединачно, како би се напослетку омогућио увид у постхуману екокритику као потенцијално четврту фазу и теоријску основу дисертације.

1.1.1. Први талас екокритике: проучавање текстова о природном окружењу

Први талас екокритике настао је крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година прошлог века. Рани екокритичари проучавали су англоамеричку књижевност (уп. Тошић 2006а: 43) и усредсредили су се преваходно на текстове нефиктивног карактера на тему природног окружења, но у мањој мери и на фикцију. Писање о природном окружењу или *nature writing* Џон Елдер (John Elder) (уп. према Волас и Армбрустер 2001: 2) дефинисао је као „облик личног, рефлексивног есеја који се темељи на пажљивости према природном свету и поштовању науке, али је уједно отворен и за спиритуална значења и унутрашњу вредност природе”²². У Великој Британији се такође у оквиру *зелених студија (Green Studies)*, независно од екокритике настале у Америци, проучавао приказ природе пре свега у британском романтизму (уп. Штаре 2010: 20). Основе екокритици поставиле су стога студије *Романтичарска екологија: Вордсворт и енвајронментална традиција (Romantic Ecology: Wordsworth and the Environmental Tradition, 1991)* Џонатана Бејта (Jonathan Bate), *Еколошка књижевна критика: романтичарска имагинација и биологија ума (Ecological Literary Criticism: Romantic Imagining and the Biology of Mind, 1994)* Карла Кребера (Karl Kroeber), *Енвајронментална имагинација: Торо, писање о природи и стварање америчке културе (The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture, 1995)* Лоренса

²² „[A] form of the personal, reflective essay grounded in attentiveness to the natural world and an appreciation of science but also open to the spiritual meaning and intrinsic value of nature”.

Бјула и *Екокритички зборник: прекретнице у књижевној екологији (The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology, 1996)* Шерил Глотфелти и Харолда Фрома (уп. Хајзе 2008а). Иако се из угла екокритике и даље проучава писање о природи, теоретичари су закључили да је ово преуска специјализација те да је неопходно проширити поље проучавања и на шири корпус текстова који се баве природним светом, обухвативши на тај начин својим анализама афричкоамеричку књижевност, енвиронменталну (не)правду или тематизације урбаног окружења (уп. Волас и Армбрустер 2001: 2).

1.1.2. Други талас екокритике: проучавање књижевних приказа еколошке неправде према социјално маргиналним групама

Док је током зачетака екокритике предност у оквиру дихотомије *природа-култура* имала природа коју је било неопходно бранити и у њено име говорити, захваљујући чему је екокритика окарактерисана као „отворено политички начин анализе”²³ (Гарард 2012: 3), у другој фази средином деведесетих година двадесетог века поимање односа природе и културе, али и појма животна средина, доживело је преображај (уп. Селвамони 2007: xii–xiii). Појам животне средине је сада обухватао природно, али и урбано окружење те се екокритика делимично преоријентисала према проблематици еколошке (не)правде и тумачењем еколошког аспекта текстова залагала се за подизање свести о класи, раси и роду. Истраживања су се у већој мери посветила репрезентацијама природе унутар градова или еколошким злочинима усмереним ка социјално маргиналним групама (уп. Бјул 2005: 24). Скот Словик (уп. 2010: 6) издваја као кључна дела другог таласа *Збирку текстова из зелених студија (The Green Studies Reader, 2000)* Лоренса Купа (Laurence Coupe), *С оне стране писања о природи: ширење граница екокритике (Beyond Nature Writing: Expanding the Boundaries of Ecocriticism, 2001)* Карле Армбрустер и Кетлин Волас и *Збирку текстова о енвиронменталној правди (The Environmental Justice Reader, 2002)* Џони Адамсон, Меи Меи Еванс (Mei Mei Evans) и Рејчел Стајн (Rachel Stein). Лоренс Бјул као значајне утицаје истиче Тери Темпест Вилијамс (Terry Tempest Williams) и њену књигу *Уточиште: неприродна историја породице и места (Refuge: An Unnatural History of Family and Place, 1991)*, у којој је тематизовала однос природног и неприродног и човековог утицаја на природу на примеру поплава и смањења броја птица у резервату, али и тестирања нуклеарног оружја и малигних болести, и Сандру Стајнгребер (Sandra Steingraber), у чијој се књизи *Живети низводно (Living Downstream, 1997)* истражују односи између енвиронменталних фактора и рака. Бјул (2005: 25) наводи како су њихови „аутобиографски наративи о енвиронментално изазваним кластерима рака самосвесно уткани у метрополске и ванградске жанрове и локације”²⁴ те потом указује и на кључну студију Џони Адамсон *Књижевност америчких Индијанаца, енвиронментална правда и екокритика (American Indian Literature, Environmental Justice, and Ecocriticism, 2001)*.

Пипа Марланд (уп. 2013: 852) сматра да други талас екокритике истражује начине на који се артикулише комплексна повезаност друштвене и енвиронменталне историје и указује на то да се у оквирима екофеминизма и постколонијалне екокритике нарочито преиспитало конструисање појма природе као начина да се одрже доминантне идеологије класе, расе и рода. Екофеминизам је притом у односу на екокритику у већој мери усмерен ка друштвеном активизму и филозофији и резултат је различитих друштвено-политичких покрета и еколошких протеста те би се могао посматрати као шири појам од екокритике. Француска феминисткиња Франсоаз д’Обон (Françoise d’Eaubonne) осмислила је термин

²³ „[A]n avowedly political mode of analysis”.

²⁴ „[A]utobiographical narratives of environmental cancer-clusters self-consciously interlace metropolitan and exurban genres and locales”.

екофеминизам још седамдесетих година двадесетог века и појаснила га у књизи *Феминизам или смрт (Le Féminisme ou la Mort, 1974)*²⁵ на основу поређења односа привилегованих и маргинализованих Других са човеком тежњом ка успостављању контроле над природом. Карен Ворен (1990: 125) на сличан начин екофеминизам дефинише као став да „постоје битне везе – историјске, искуствене, симболичке, теоријске – између доминације над женама и доминације над природом, то је увид који је од круцијалне важности за феминизам и енвиронменталну етику”²⁶. Екофеминизам је наставио да се развија као правац независан од екокритике, али је нарочито подстакао њене огранке који су се посветили маргиналним групама људи – не само женама. У оквирима постколонијалних студија, према речима Пипе Марланд (уп. 2013: 853) еколошки проблеми се тумаче као инхерентни делови империјалистичке и расистичке идеологије и главне последице освајачких подухвата, при чему се наглашава и савремени аспект неолибералних и неоколонијалних отимања ресурса. Студија Роба Никсона (Rob Nixon) под називом *Споро насиље и енвиронментализам сиромашних (Slow Violence and the Environmentalism of the Poor, 2011)* указала је на комплексне односе између локалног и глобалног када су у питању енвиронментални проблеми те је обележила и зачетке глобално усмерене екокритике и екокосмополитичких теорија.

1.1.3. Трећи талас екокритике: „екокосмополитика”

У студији *Смисао за место и смисао за планету: енвиронментална имагинација глобалног (Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global, 2008)*, Урсула Хајзе (уп. 2008б: 10) указала је на феномен детериторијализације те и на његове последице по енвиронменталну машту и дефинисала као задатак екокритике и еколошки освешћене књижевности осмишљавање начина да се промовише друштвено-енвиронментална правда на планетарном нивоу. Но, за разлику од претходних промишљања енвиронменталне правде, Хајзе не указује само на проблеме људи који су у вези са стањем у животној средини, већ концепт правде примењује и на ахумано (уп. Марланд 2013: 855). Скот Словик (уп. 2010: 7) студију Урсуле Хајзе тумачи као моменат у коме је почео да се издваја трећи талас екокритичких усмерања око 2000. године те као главне карактеристике треће фазе издваја проучавање глобалних и локалних концепата простора и осмишљавање неологизама попут „екокосмополитике” (еколошка светска политика). Значајним текстовима сматра и књиге *Још даље у проучавањима књижевности оријентисане ка природи (Farther Afield in the Study of Nature-oriented Literature, 2000)* Патрика Д. Марфија (Patrick D. Murphy), *Ксерофилија: екокритичка истраживања југозападне књижевности (Xerophilia: Ecocritical Explorations in Southwestern Literature, 2008)* Тома Линча (Tom Lynch), *Поетске животиње и животињске душе (Poetic Animals and Animal Souls, 2003)* Рендија Маламуда (Randy Malamud), зборник *Карипска књижевност и животна средина (Caribbean Literature and the Environment, 2005)* и текст *Транс-корпорални феминизми и етички простор природе (Trans-corporeal Feminisms and the Ethical Space of Nature, 2008)* Стејси Алајмо у зборнику *Материјални феминизми* (уп. исто: 8). Свим поменутиим зборницима и текстовима

²⁵ Зачецима екофеминизма крајем седамдесетих година допринеле су потом *Нова жена/ Нова Земља (New Woman/New Earth, 1975)* Розмари Радфорд Рутер (Rosemary Radford Ruether), *Гин/Екологија (Gyn/Ecology, 1978)* Мери Дејли (Mary Daly), *Жена и природа (Woman and Nature, 1978)* Сузан Грифин (Susan Griffin), *Зелени изгубљени рај (Green Paradise Lost, 1979)* Елизабет Додсон Греј (Elizabeth Dodson Gray) и *Смрт природе (The Death of Nature, 1980)* Каролин Мерчант (Carolyn Merchant) (уп. Горд и Груен 1993: 1).

²⁶ „[T]here are important connections – historical, experiential, symbolic, theoretical – between the domination of women and the domination of nature, an understanding of which is crucial to both feminism and environmental ethics”.

заједничко је то што се залажу за екокритичка проучавања неанглофоних текстова и ахуманог Другог, чиме се приближавају актуелној, четвртој фази. Иако је екокритика своје постојање започела скромно на темељима постмодернизма или пак постструктурализма, стално шири своје области интересовања. Сродна је феминизму и постколонијалним студијама, али и хумано-анималним студијама, теоријама катастрофе, еколошком филму или студијама жанра (уп. Шауман и Саливан 2017: 8). Њене области проучавања обухватају класу, расу, род, етничке проблеме, идентитет, али и приказе друштвено-политичких проблема – моћи, политичке, економске и културолошке доминације, опресије животиња, маргинализације, а у последње време и концепте простора и људског искуства те се намеће закључак да се екокритика шири у пуно смерова (уп. Оперман 2011: 16). Опсег и повезаност мотива и тематике односа са природом описаних у савременој књижевности могу бити чак и значајно комплекснији него што то тренутне тенденције екокритике могу да прикажу и проуче (уп. Ширбаум 2015: 41), па ће се настојати стога да се екокритика, након прегледа германистичке екокритичке мисли, за потребе овога рада повеже с теоријама постхуманизма и да се тиме укаже и на њен четврти талас.

1.2. Досадашња истраживања о екокритици и екокритика у германистичкој науци о књижевности

Прецизно дефинисање појма екокритика уследило је тек крајем двадесетог века те је број досадашњих истраживања скроман, премда последњих година у порасту. Међу раним екокритичким текстовима издваја се, осим студије *Књижевност и екологија: експеримент из екокритике* Вилијема Рукерта и *Комедија преживљавања: проучавања књижевне екологије* (*The Comedy of Survival: Studies in Literary Ecology*, 1974) Џозефа Микера, у којој је истакнут став да је еколошка криза производ раздвајања природе од културе, као и доминантне позиције културе у односу на природу те се указује на то да је антропоцентризам приметан и у књижевним репрезентацијама природе (уп. Микер 1974), што је касније постао један од кључних ставова екокритике. Први систематични приказ истраживања из области екокритике, који је уједно поставио и темеље овој теорији, представља зборник текстова о екологији и књижевности који су 1996. године приредили Шерил Глотфелти и Харолд Фром (уп. Глотфелти & Фром 1996). Глотфелти (1996: xv–xxxvii) је у уводу зборника предочила статус науке о књижевности у доба еколошке кризе, пруживши нам и једно од првих одређења поља изучавања екокритике, као и увид у њено рођење, будући да је више проучавалаца књижевности дошло на идеју да испита њену повезаност са еколошком проблематиком физичког света, но једноставно свој приступ још увек није називало одређеним јединственим именом попут екокритике. Текстови у првом делу зборника баве се теоријским поставкама нове еколошке теорије и разматрају однос природе и културе, указујући на основне принципе екокритике и на везу између дубинске екологије и постструктуралистичке мисли. Други и трећи део зборника практичног су карактера и представљају анализу класичних прозних и драмских текстова из екокритичке перспективе или пак критичко читање књижевних текстова у којима је нарочито наглашена тематика природе и/или екологије. Отада је објављено више десетина зборника радова о екокритици, а основани су и часописи посвећени истраживањима из ове области: *Ecozon@*, *The Journal of Ecocriticism*, *Green Letters* и други.

У Србији се издваја врло мали број радова на тему екокритике и то углавном у оквирима изучавања англоамеричке књижевности. Јелица Тошић објавила је два теоријска радова о општем отварању граница у студијама културе и књижевности, но с очитим акцентом на екокритици, као и о настанку и историји екокритике (уп. Тошић 2006а; 2006б). Биљана Влашковић Илић објавила је екокритичку анализу *Пијевог живота*

(*Life of Pi*, 2001) Јана Мартела (Yann Martel) (уп. Влашковић Илић 2017), а Милица Винавер Ковић приказ проучавања еколошке мисли у француској књижевности (уп. Винавер Ковић 2015). Владислава Гордић Петковић ауторка је рада из области хрватске књижевности *Екокритичко читање савремене прозе: земља, мит и људске особине у романима* Кристиана Новака (уп. Гордић Петковић 2019).

Екокритика је као књижевна теорија у оквиру германистике и даље заступљена у мањој мери, а развила се и касније од англоамеричке екокритике, односно у доцнијем периоду када је дошло до интернационализације екокритичког приступа. Аксел Гудбоди сматра да постоје два могућа разлога за овај закаснио развој, иако је у немачкој култури изражена еколошка свест. Први разлог је, према његовом мишљењу, тај што се на немачком говорном подручју углавном сматрало да су научници и (визуелни) уметници компетентнији од књижевника, књижевних теоретичара и критичара за бављење еколошким проблемима, док као други разлог наводи специфичности послератног периода у Немачкој, када су се избегавале било какве асоцијације на националсоцијалистичку идеологију, у које би се делимично могло сврстати и поштовање природе завичаја (уп. Гудбоди 2014: 548). Према постоји значајан број књижевних анализа насталих у двадесетом веку које разматрају еколошки аспект анализираних текстова и на које су имале утицаја феноменологија, класични хуманизам и друштвена теорија, књижевни текстови у којима су изражени еколошки ставови су сами по себи незнатно утицали на еколошки дискурс и уврежена, јавна мишљења на немачком говорном подручју (уп. исто: 547). Главни **предмет проучавања германистичких екокритичара** до сада била су Гетеова дела, књижевност о завичају и повратку у природу с краја двадесетог века (уп. исто: 549). Значајно је притом напоменути да су германисти који се баве еколошким аспектом књижевних текстова махом са иностраних универзитета, тзв. *Auslandsgermanisten*, међу којима се издвајају нарочито Јост Херманд (Jost Hermand), Бернхард Малкмус (Bernhard Malkmus), Хедер Саливан (Heather Sullivan) и Сабине Вилке (Sabine Wilke) из Сједињених Америчких Држава, Кејт Ригби (Kate Rigby) из Аустралије, Аксел Гудбоди (Axel Goodbody) и Колин Риордан (Colin Riordan) из Уједињеног Краљевства, Серенела Јовино (Serenella Iovino) из Италије и Невзат Каја (Nevzat Kaya) из Турске, док се еминентнији екокритичари с немачког говорног подручја, попут Ханеса Бергталера (Hannes Bergthaller), Катрин Герсдорф (Catrin Gersdorf), Кристе Гресе-Фолп (Christa Grewe-Volpp), Силвије Мајер (Sylvia Mayer) и Хуберта Цапфа (Hubert Zapf), пак у већој мери баве проучавањем англоамеричке књижевности (уп. исто: 549–550).

Аксел Гудбоди као **прву германистичку студију** која се бавила **књижевним представама природе и природности** наводи збирку есеја *Природа и природност: зелене позиције у немачкој књижевности (Natur und Natürlichkeit: Stationen des Grünen in der deutschen Literatur*, 1981) уредника Рајнхолда Грима (Reinhold Grimm) и Јоста Херманда (Jost Hermand). Прилози су настали у оквиру радионице у Медисону, Висконсину, и имали су за циљ да се позабаве темом природе у књижевности у једном новом светлу, односно из перспективе еколошке свести. Јост Херманд је потом 1991. године објавио и монографију *Зелене утопије у Немачкој (Grüne Utopien in Deutschland)*, у којој је пружио преглед еколошке свести у Немачкој (уп. Гудбоди 2014: 552; Гудбоди 2017: 315). Према мишљењу Аксела Гудбодија, прву германистичку књижевну студију која је еколошки аспект књижевности посматрала из угла књижевне традиције представљала је књига *Мајка природа и парна машина (Mutter Natur und die Dampfmaschine*, 1991) Герхарда Кајзера (Gerhard Kaiser), у којој упоређује развој идеализације природе у контексту научне објективизације и доминације технологије у деветнаестом веку и која је била од кључног значаја за промовисање мотива „мајке природе” (исто: 553). Сем тога, издвајају се и зборник *Зелена мисао у немачкој култури (Green Thought in German Culture*, 1997) приређивача Колина Риордана, зборник *Култура немачког енвајронментализма (The*

Culture of German Environmentalism, 2002) приређивача Аксела Гудбодија у коме су се аутори усредсредили на приказе еколошких проблема у књижевности, медијима и филму у ширем контексту немачке зелене политике и еколошких покрета, као и студија *Топографије светог* (*Topographies of the Sacred*, 2004) Кејт Ригби, у којој је пружено поређење британског и немачког романтизма, укључујући романтичарска схватања природе, извора светог и моћи места.

Покушај повезивања теорије система Никласа Лумана (Niklas Luhmann) са екологијом у књижевности са посебним освртом на текстове Петера Хандкеа представља студија Штефана Хофера (уп. Хофер 2007), која истражује могућности обраде и ширења еколошке комуникације у уметности и књижевности. Тимо Милер и Михаел Заутер приредили су зборник посвећен новијим трендовима у екокритици (уп. Милер и Заутер 2012), у коме су у првоме делу понуђена теоријска разматрања књижевности о климатским променама, односа нових материјализама и екокритике, као и постструктуралистичке филозофије и екокритике. Аналитички део зборника посвећен је у већој мери екокритичким и интердисциплинарним читањима стране књижевности, док се од немачких књижевника помиње једино Илија Тројанов (Пија Тројанов). У *Оксфордски приручник за екокритику* (*The Oxford Handbook of Ecocriticism*, 2014) уврштен је чланак о немачкој екокритици Аксела Гудбодија (уп. 2014), а године 2015. објављени су *Увод у екокритику* Габријеле Дирбек и Урсуле Штобе (уп. Дирбек и Штобе 2015) и *Нови природни односи у савременој књижевности* Свена Крамера и Мартина Ширбаума (уп. Крамер и Ширбаум 2015). Први зборник настоји да пружи увид у различите теоријске перспективе екокритике, од новог материјализма, биосемиотике и екофеминизма до културолошког проучавања животиња и постколонијалне екокритике, а потом и да упути читаоце у екокритичка проучавања и културу заштите природе на немачком говорном подручју, како би напослетку био дат приказ потенцијала различитих жанрова књижевности и филма за презентовање еколошких проблема. Зборник *Нови природни односи у савременој књижевности* садржи пак конкретне анализе текстова из савремене немачке књижевности и тиме представља јединствен и вредан допринос развоју екокритике на овом подручју. Зборником је обухваћен и један рад Мартина Јерга Шефера (Martin Jörg Schäfer) који анализира приказе природе и животиња код Дитмара Дата, што га чини незаобилазним за ово истраживање.

Као значајна студија на енглеском језику која је у своје поље проучавања уврстила и германистичку екокритичку мисао може се најпре издвојити *Кембрички увод у књижевност и животну средину* (*The Cambridge Introduction to Literature and the Environment*, 2011) Тимотија Кларка (Timothy Clark) (уп. исто 2014: 550–551). Главни циљ ове студије је да читаоце уведе у основе екокритичких књижевних и културолошких проучавања, појашњавајући основне појмове попут антропоцентризма, еколошке кризе и климатских промена, након прегледа англоамеричких теорија, пружајући и преглед европских тенденција и утицаја либерализма, феминизма, постколонијализма, глобализације и различитих научних сазнања и достигнућа на развој екокритике. У њој се уједно разматрају поједина дела немачке књижевности у којима је могуће пронаћи еколошке мотиве и указује се на радове немачких књижевних теоретичара. Кларк (уп. 2011: 96–98) дискутује о новели *Пфистерова воденица: једна свеска о летњем распусту* (*Pfisters Mühle: Ein Sommerferienheft*, 1884) Вилхелма Рабеа (Wilhelm Raabe), који назива првим немачким еколошким романом о поштену воденичару који губи посао због отпадних вода из оближње шећеране и указује на његов културно-политички носталгични аспект као одговор на немачку убрзану индустријализацију након 1870. године. Осим тога, образлаже критику модерне технологије Мартина Хајдегера, тј. идеју о развоју европске и глобалне историје и њиховој кулминацији у технолошко-научној цивилизацији која би била претња не само планети, већ и самој есенцији људског (уп. исто: 55–62), естетику

Гернота Бемеа (Gernot Böhme), према којој су естетски квалитети природне лепоте објективни и њих региструје људско тело које је и само део природе (уп. исто: 80–82) и теорију књижевности као културне екологије Хуберта Цапфа (уп. исто: 153–154).

Утицај Хуберта Цапфа на развој германистичке екокритике истакли су и други аутори. Тимо Милер (уп. 2011: 71) сматра да је германистичку екокритику обликовао антрополошки приступ, веома заступљен деведесетих година, који је изнедрио два критичка модела: спој културне екологије и текстуалне критике Хуберта Цапфа, који је заправо постструктуралистичка варијанта књижевне антропологије, и естетику природе Хартмута Бемеа (Hartmut Böhme), која се базира на идеалу сензибилности. Такође као значајну наводи и теорију Волфганга Изера (Wolfgang Iser), о којој заступа став да је у оквирима естетике сматрана за алтернативу постструктуралистичкој теорији и стога промовисана као „антропоцентрични пројекат” проучавања људских могућности (исто: 72). Пошто је књижевност схватао као посредника између човека и средине, Изер је имао утицаја на развој германистичке екокритике, што је, такође, приметно и на примеру Бемеове естетике природе (исто: 73). Хартмут Беме је нарочито допринео културној историји природе у Немачкој својим делом *Природа и субјект (Natur und Subjekt)*, 1988) и идејом да је задатак читаоца и уметника да обогате нашу перцепцију природе, њене лепоте и интринзичних вредности (уп. Гудбоди 2017: 314). Заузимао се за друкчији однос према природи и за неопходност увиђања чињенице да треба преиспитати односе технологије, науке, рационалне мисли уопште и природе, те и човека као дела природног окружења, док је модел Хуберта Цапфа кренуо од идеје да је књижевност попут еколошке силе у оквирима ширег културног система и да се стога могу разликовати различите дискурзивне функције књижевности, за које је осмислио називе културно-критичка, имагинативна и реинтегративна, а свој модел је напоследку применио у контексту тумачења америчке књижевности (уп. Милер 2011: 73; 78). Тимо Милер (уп. исто) закључује да у оквирима савремене германистичке теорије екокритике поменуте теорије доказују значај улоге антрополошког приступа, али и жељу за превазилажењем његовог ограничења, као и да теорије Хартмута Бемеа и Хуберта Цапфа имају заједничку полазну тачку, наиме, идеју о свеопштој повезаности, но у даљем свом развоју се разилазе.

Штефан Хофер (Stefan Hofer) исто издваја радове Хартмута Бемеа и његовог брата Гернота Бемеа као битне претече немачке екокритике које су потекле из области културологије и филозофије, али такође и радове Мартина Зела (Martin Seel) и наводи да су се поменути теоретичари „залагали за нову естетику природе и притом обухватили и еколошке аспекте” (2007: 30). Хофер (исто: 34) указује и на различите могућности именовања екокритичке теорије те истиче да су на немачком говорном подручју у оптицају и термини попут еколошки оријентисане књижевне критике (*ökologisch orientierte Literaturkritik*), еколошки оријентисаног разматрања књижевности (*ökologisch orientierte Literaturbetrachtung*) и екокритичке књижевнонаучне анализе (*ökokritische literaturwissenschaftliche Analyse*), док је екокритика (*Ökokritik*) најкраћи и најједноставнији назив. Као предмет истраживања екокритике истиче „улогу књижевности као специфично људског феномена у еволуцији и преживљавању човечанства”, „аспекте књижевности у којима се назире рецепција и преношење еколошких модела” и „дидактичку и педагошку улогу књижевности у подучавању о еколошким проблемима” (исто: 35), чиме, у складу и са различитим називима, наглашава хетерогени карактер екокритике, како на немачком говорном подручју, тако и у њеној интернационалној варијанти.

Примена теорије екокритике приликом анализе књижевности немачког говорног подручја обухватила је различите историјске периоде и књижевне жанрове, но фокусира се у већој мери на Гетеа и романтичаре и на ишчитавање филозофије Фридриха Ничеа, Мартина Хајдегера и Теодора Адорна (Гудбоди 2017: 313). Ничеово

тумачење природе и природности и његово схватање дионизијског, биосемиотика Јакоба фон Икскла (Jakob von Uexküll), Хајдегера критика технологије те и расправе о природи у филозофским делима Макса Хоркхајмера, Ернста Блоха, Херберта Маркузеа и Ханса Јонаса идејно су обогатили екокритичку теорију и омогућили нове аспекте анализе (исто: 314). Аксел Гудбоди (уп. 2016: 249) је у чланку *Проучавање животиња: Кафкине приче о животињама* писао о причама *Преображај* (*Die Verwandlung*, 1915) и *Извештај за једну академију* (*Ein Bericht für eine Akademie*, 1917), нагласивши да би се могле сматрати битним прилогом културној екологији и њеној подобласти која се бави књижевним представама животиња. Екокритику је повезао и са културом сећања као немачким књижевним феноменом те је указао и на њихове сличности и разлике. Наиме, и екокритика и култура сећања резултат су жеље писача за критиковањем савремених друштвено-политичких структура и културних вредности на западу и стога им је циљ размишљање о алтернативама, но разликују се по томе што се екокритика усредсређује на природу, простор и културолошко-књижевне конструкције животне средине, док се култура сећања бави историјом, временом, представама и схватањима друштвеног и оним што садашње и будуће повезује са прошлим (уп. Гудбоди 2011: 55). Своја промишљања овог односа притом примењује и у конкретној анализи два текста немачке књижевности: *Понављање* (*Die Wiederholung*, 1986) Петера Хандкеа и *Реченица без дна* (*Bodenloser Satz*, 1990) Фолкера Брауна (Volker Braun). Такође је екокритичку анализу применио и приликом компаративног тумачења романа *Прстенови Сатурна* (*Die Ringe des Saturn: Eine englische Wallfahrt*, 1995) Винфрида Георга Зебалда (Winfried Georg Sebald), закључивши да је могуће дефинисати читав модел једног начина живота на основу константног усмеравања пажње читалаца на чуда природе и уживљавања у Друго (уп. Гудбоди 2010: 144).

Катриона Сендилендс ауторка је екокритичког тумачења *Пасажа* (*Das Passagen-Werk*, 1982) Валтера Бенјамина (Walter Benjamin). Њено читање Бенјамина бави се кључним речима попут фантазмагорије (чијим је делом постао и природни свет), експлоатације, материјала и искуства природе, закључивши да се буржоаска природа претворила у продавницу ђубрета у оквиру које индивидуални објекти достижу могућност за нови сјај, који су раније изгубили, као алиби за капитализам (уп. Сендилендс 2011: 36–37). Новим приступом делима Валтера Бенјамина позабавио се и Хуберт Цапф (уп. 2015: 175) те Бенјамина сматра претечом урбане екологије, захваљујући томе што је градске пејзаже приказао као места објективизације и изолације, но и као нова искуства сопства, искуства у којима се спајају технологија и природа, а чији је значајни одраз лик шетача.

Германистичке екокритичке анализе свакако нису заобишле ни старија канонска дела и њихове реинтерпретације. Хедер Саливан (уп. 2011: 254) се бавила Гетеовим *Фаустом*, проучавајући различите импликације моћи главног лика. Улрике Крузе (уп. 2010: 55) спровела је обимније истраживање приказа пчела у књижевности на немачком језику из 16, 17. и 18. века и представе пчела је разврстала напослетку на метафоричне, економске и научне, закључивши да се природа у тадашњој књижевности приказивала подједнако и као предмет научно-сазнајних тежњи и економског делања и као метафора за тумачење света. Јулија Хофман (уп. 2010: 39) изабрала је као корпус за своју екокритичку анализу дечију књижевност, нарочито књижевност за девојчице, сликовнице и бајке, с обзиром на то да се усредредила на цвеће као мотив. Питања која издваја као значајна за екокритички приступ бројна су и односе се на естетско и морално вредновање природе, читалачку рецепцију и утиске о приказима природе, симболичко пројектовање природе путем приказа рајске баште или апокалипсе, питање традиције симболике природе, однос човека/културе/детета и природе те и начина на који се деци приближавају књижевност и критика уништења природног окружења (уп. исто: 36). Но

њен закључак је да је анализа свакако веома захтевна и да би еколози можда чак и сматрали, напослетку, да је цвеће приказано на одвећ антропоцентричан начин у одабраним текстовима за анализу (уп. исто: 54).

Габријеле Дирбек и Петер Фајнт су из екокритичке перспективе анализирали тривијалну књижевност, тј. еколошки трилер *Poj* (*Der Schwarm*, 2004) Франка Шецинга (Frank Schätzing). У овом роману могу се пронаћи бројне представе и аспекти еколошких проблема, међу којима су климатске промене, загађење мора и изумирање врста, док се приповедање о светској еколошкој кризи претвара у велику причу о односу природе и човека, апокалипси, експлоатацији и уништењу природе, њеној освети, али и о утопијским идејама као што је дијалог с ахуманом, „интелигентном” природом (уп. Дирбек и Фајнт 2010: 214). Дирбек и Фајнт (уп. исто: 215) роман анализирају у три корака, тј. најпре постављају питање начина на који је представљен глобални аспект еколошке кризе и у вези са тиме су закључили да се радња трилера заиста дешава на планетарном нивоу, но и даље са задржаним односом центра и периферије; затим испитују у којој мери поменути глобални аспект утиче на преношење знања, закључивши да су локално и глобално знање уско повезани те да проблем глобалних размера може решити искључиво интердисциплинарно организована мрежа; напослетку анализирају да ли се у радњи може пронаћи и дискурс који се односи на надмоћ различитих модела организације и њихових интелигенција, а анализа је показала да је у центру радње претећа интелигенција роја, организма моћнијег од човека, боље организације и умрежености, што имплицира неопходност новог разматрања питања шта су то човек и човечанство.

Каролин Шауман и Хедер И. Саливан (уп. 2017: 7) у предговору зборнику *Немачка екокритика у антропоцену* (*German Ecocriticism in the Anthropocene*, 2016) истичу значај питања на који начин треба проучавати и подучавати немачку књижевност, или је једноставно читати, у контексту транснационалних и глобалних еколошких проблема чији су узрочници људи. Уједно и повезују екокритику историјски и теоријски са феминизмом и постколонијализмом, али и указују на теме којима се екокритика обично бави приликом проучавања књижевних текстова: од еколошке правде, односа технологије и екологије, преко развоја урбаних средина, па све до загађења животне средине и климатских промена (исто: 8). Радови обухваћени овим зборником разнолики су: Хедер Саливан пише о мрачној пасторали као дескриптивном тропу антропоцена, Симон Рихтер (Simon Richter) анализира Гетеовог *Фауста* надовезујући се на теорију Дипеша Чакрабартија о импликацијама спајања природне и људске историје, док се Александер Филипс (Alexander Phillips) бави конкретном анализом дела Адалберта Штифтера (Adalbert Stifter) и алтернативног антропоцена, а Бернхард Малкмус (Bernhard Malkmus) анализом романа *Понављање* Петера Хандкеа из екокритичког угла. Кејт Ригби анализира Новалисовог *Хајнриха фон Офтердингена* (*Heinrich von Ofterdingen*, 1802) и друге романтичарске приче у контексту индустријализације, Еви Земанек (Evi Zemanek) у делима Теодора Фонтанеа (Theodor Fontane) трага за токсичним и за опседнутошћу ваздухом и квалитетом ваздуха, док се у остатку зборника проучавају и мотив глади код Кафке, апокалиптични наративи, експлоатација природне животне средине и климатске промене. На крају би се могло рећи да је екокритичка анализа у више наврата примењивана на примерима књижевности немачког говорног подручја у циљу (ре)интерпретације, како канонских дела, у која би се могла убројати дела Гетеа и Кафке, тако и савремене фантастичне књижевности попут романа *Poj*, а да бисмо је довели у везу с постхуманизмом, неопходно је да дефинишемо постхуманизам, као и кључне појмове који су блиско повезани са њим.

2. Постхуманизам

2.1. Порекло и развој постхуманистичке мисли

Песимистични ставови о будућности различитих врста, па и људске, условили су и размишљања о томе шта заправо у данашње доба значи бити човек. Човек се донедавно налазио у центру проучавања науке, из његове перспективе се и поимао материјални, нељудски свет и величан је као идеал хуманизма. У доба еколошких проблема, али и све бржег развоја (био)технологије и (био)технолошке трансформације материјалног света, посматра се из једног другачијег, критичког угла **постхуманистичких теорија**. Но постхумана будућност, коју антиципирају постхуманисти, притом не имплицира искључиво слике живота након потенцијалног изумирања људске врсте, иако један аспект постхуманизма обухвата и (пост)апокалиптичне наративе, већ и за нијансу оптимистичније обновљено интересовање за биолошки аспект човека – за могућности измене и надградње онога што се назива људским које нам пружају савремена истраживања из области биотехнологије, за изучавање односа постхуманог, хуманог и ахуманог, као и за одбијање потенцирања искључиво духовног и занемаривања телесног аспекта човека (уп. Хејлс 1999), у складу са неоматеријалистичким приступом. Под постхуманим се, стога, поједностављено речено, може схватити хибридни однос човека, технологије и других животињских врста у контексту „глобализованог, технолошки посредованог друштва [капитализма]” (Брајдоти 2016а: 30). Иако је постхуманизам појам који је настао као резултат постструктуралистичке мисли, проучавање односа људског и нељудског свакако има дугу историју која претходи настанку овог појма. Под постхуманим се у складу са тиме може подразумевати и све оно што представља „пукотину” у целовитости човека која све време постоји паралелно са хуманим и у овом смислу се не може ограничити на 20. и 21. век, но ипак, кључан моменат за савремено преиспитивање појма постхуманог представљала је поменута новонастала потреба за критиком антропоцентризма, који је окарактерисан као арогантан у својој замисли да је човек у средишту историје и да је једини извор разума (уп. Фуко 1971). Репрезентације постхуманог стога одликују превасходно криза разума и сумња у његову етичност, али и криза људског идентитета и најављивање краја човека, будући да преображај ахуманог света имплицира и неминовност преображаја појма хуманог.

Значајно је притом разграничити најпре појмове трансхуманизам и постхуманизам, који се неретко преплићу у разговорима о савременом човеку, но ипак заузимају чак и опречне ставове према томе у којој мери су хуманизам и антропоцентризам смислени. Првобитна идеја **трансхуманизма** изразито је хуманистичка (уп. Чимати 2017: 115), за разлику од постхуманистичке мисли која се залаже у својој сржи за постантропоцентризам и своје основе гради на антихуманистичким теоријама постструктурализма и сумње у „моралност разума и филозофију рационализма” (Живковић 2014: 216). Као четири кључна става трансхуманизма, Рајнхард Хајл (2010: 132–133) издваја следеће: човек може и треба да се развије и развиће се даље од свог тренутно природног стања; ово ће бити могуће уз помоћ науке и технологије; циљ је највећа могућа контрола психичког и физичког света; не прихвата се постојање било чега натприродног. На основу сумираних ставова, који се само делимично преклапају са постхуманистичким теоријама, постаје јасно да се трансхуманизам темељи и даље на вери у хуманизам, људски разум и осећај за морал и да се човек посматра као надмоћан у односу на околину која га окружује и којом жели да овлада.

Термин трансхумано (итал. *trasumanar*) може се пронаћи још у Дантеовој *Божанственој комедији* (*Divina Commedia*, 1308–1320), под чиме се подразумевало религиозно искуство које је било пак доступно само неколицини људи, док се као претече могу издвојити и Џон Бердон Сандерсон Холдејн (John Burdon Sanderson Haldane) и Џон

Дезмонд Бернал (John Desmond Bernal), биолози који су у својим есејима тематизовали будућност науке, материје и људске природе или психе (уп. Хајл 2010: 128–131). Премда различите визије о превазилажењу биолошког тела у извесној мери личе на „идеју хришћанског спасења и раја, оне се ипак значајно од ње разликују” (Живковић 2014: 222), Данте се стога ретко наводи у контексту трансхуманистичке филозофије, а већа пажња посвећује се научним, пре свега биолошким и технолошким, промишљањима. Зачетником трансхуманизма сматра се Џулијан Хаксли (Julian Huxley) (уп. Бостром 2005: 7; Вол 2013: 44), еволуциони биолог и брат Олдоса Хакслија (Aldous Huxley) – писца романа *Врли нови свет* (*Brave New World*, 1932) у коме се такође, кроз призму дистопије, разматра једна визија будућности човечанства коме су доступна сва задовољства живота. Џулијан Хаксли (1957: 17) је у тексту *Трансхуманизам* из 1957. године написао:

„Људска врста може, ако жели, да надмаши себе – не само спорадично, један појединац овде на један начин, други појединац тамо на други начин, већ у потпуности, као човечанство. Потребан нам је назив за ово ново веровање. Можда ће послужити [назив] трансхуманизам: човек остаје човек, али надмашује себе тако што ће појмити нове могућности своје људске природе и за њу. 'Ја верујем у трансхуманизам': једном ће бити довољно људи који ће истински моћи то да кажу, људска врста ће бити на прагу нове врсте постојања, различите од наше као што је наша различита од пекиншког човека.”²⁷

У своме тексту нагласио је и исказао веру у човека и могућности развоја те и један одвећ позитиван став према оваквоме развоју. Савремени трансхуманисти, попут Хакслија, верују у позитивне исходе споја човека са технологијом и оптимистично се залажу за људски напредак који ће уз помоћ савремене технонауке људски живот учинити лакшим и дужим. Штавише, могло би се рећи да им је стварање постхуманог (начина) живота циљ, који се некада могао окарактерисати као митски или фантастичан, а данас делује све ближе реалности (уп. Живковић 2014: 215). Савремена открића из области биотехнологије омогућују нове начине трансформације како човека, тако и његовог окружења. Еволуција као појава сама по себи притом указује на хибридизацију на пољу биологије и технологије, односно биолошки живот постаје у већој мери технолошки и обрнуто (уп. Ансел-Пирсон 2012: 1–2).

Однос према технологији, поред ставова о антропоцентризму, представља, дакле, кључну разлику између трансхуманизма и постхуманизма и односи се на вољу за објективним разматрањем како позитивних, тако и негативних последица технолошког развоја. Штефан Хербрехтер (2016а: 15) наводи како се спектар позиција по питању значаја технологије шири „од непромишљених неофутуризама који су негативно настројени према телу до њихове супротности: инсистирања на материјалности и највиртуелнијих телесности, односно пролиферације нових материјалности укидањем граница између органског и неорганског”²⁸. Два главна института која се баве футуристичким истраживањима такође указују на разноликост ставова: у Оксфорду је основан Институт за будућност човечанства (Future of Humanity Institute), а у Кембриџу Центар за проучавање егзистенцијалних ризика (Centre for the Study of Existential Risks),

²⁷ „The human species can, if it wishes, transcend itself – not just sporadically, an individual here in one way, an individual there in another way, but in its entirety, as humanity. We need a name for this new belief. Perhaps transhumanism will serve: man remaining man, but transcending himself, by realizing new possibilities of and for his human nature. «I believe in transhumanism»: once there are enough people who can truly say that, the human species will be on the threshold of a new kind of existence, as different from ours as ours is from that of Peking man.”

²⁸ „[V]on unreflektierten körperfeindlichen Neofuturismen bis zu deren Gegenteil: dem Bestehen auf der Materialität auch der virtuellsten Körperlichkeiten bzw. der Proliferation von neuen Materialitäten durch die Aufhebung der Grenzen zwischen Organischem und Inorganischem.”

при чему је први место окупљања оптимистичних трансхуманиста (уп. Брајдоти 2016б: 16–17), док је потоњи посвећен проучавању и спречавању ризичних ситуација које би могле да доведу до изумирања човечанства или пропасти цивилизације. Поменути Центар, између осталог, поставља сасвим разумно питање да ли ће трансформација човека и његово понашање напоследку резултовати (само)уништењем и довести у питање само постојање живота на Земљи. Према томе се, с једне стране, издвајају трансхуманистичке тенденције пуне наде у људску будућност, вештачку интелигенцију и различите врсте надоградње или чак превазилажења људског тела, док се, с друге стране, постхуманизам залаже за критичко проматрање и измењено схватање односа природног и културног (тела), органског и неорганског, при чему фокус неће нужно бити само на (перспективи) човека.

Постхуманизам почива у највећој мери на тековинама постструктуралистичке, феминистичке и постколонијалне теорије. Рози Брајдоти (2016а: 77) указује на то да струја постхуманистичког мишљења која је најдаље одмакла „чува своје генеалогске трагове у постструктурализму, антиуниверсализму феминизма, и у антиколонијалној феноменологији Франца Фанона и његовог учитеља Емеа Сезера”. Но упркос томе што је могуће нагласити поједине корене савременог постхуманизма, и даље је изазов јасно дефинисати његове почетке, средину и крај у оквирима филозофске мисли (уп. Живковић 2012: 35), а ако под постхуманим схватимо испитивање граница људског, могуће је пронаћи његове поједине аспекте чак и у доба почетака људске врсте (уп. Кларк и Росини 2018: xv). Теоретичари попут Штефана Хербрехтера (2016а: 13) истичу да се пре могло рећи да је постхуманизам „поновно ишчитавање или трајна деконструкција хуманизма, што значајно компликује каузалну и временску везу између хуманизма и постхуманизма, хуманог и постхуманог, хуманитета и постхуманитета, хуманости и ’постхуманости’”²⁹. Ипак, могуће је говорити о тзв. постхуманистичком преокрету (*posthuman turn*) у савременој филозофији и теорији културе, .

Постхуманистички преокрет је резултат споја антихуманизма и антиантропоцентризма који су, премда се преклапају, потекли из различитих традиција: антихуманизам критикује хуманистички идеал Човека, а антиантропоцентризам хијерархију успостављену међу врстама и притом се фокусира и на еколошку правду (уп. Брајдоти 2016б: 13–14). Као период у коме се постхуманизам обликовао као критички и културолошки правац могу се навести деведесете године двадесетог века (уп. Ферандо 2014: 29). Неки од првих трагова постхуманистичке филозофије, захваљујући којима је покренута дискусија о позицији како човека, тако и хуманистичких наука и који су инспирисали развој савремене постхуманистичке мисли, могу се наћи код Фридриха Ничеа, превасходно у његовој идеји о смрти Бога у *Veseloј науци (Die fröhliche Wissenschaft, 1882)* и у *Писму о хуманизму (Brief über den Humanismus, 1947)* Мартина Хајдегера. Рози Брајдоти (уп. 2016а: 35) наводи да је Ничеова изјава да је Бог мртав довела до „дестабилизације идеје Човека засноване на овој идеји Бога” те и да је идеја о крају и кризи човечанства после ове изјаве стално присутни мотив у филозофији. На Хајдегерово *Писмо о хуманизму* експлицитно је реаговао Петер Слотердајк у говору *Правила за људски врт (Regeln für den Menschenpark)* из 1997. и 1999. године, истичући да је латентна порука хуманизма „припитомљавање” људи, што се одвија кроз хуманистичко образовање, а да данашње доба можемо назвати *пост-књижевним, пост-епистоларним и пост-хуманистичким*, при чему се префикс *пост-* може лако заменити речју маргинално (уп. Слотердајк 2009: 14–15). У овоме говору, који је наишао махом на негативне реакције

²⁹ „[E]ine Relektüre oder eine andauernde Dekonstruktion des Humanismus, was eine kausale und zeitliche Beziehung zwischen Humanismus und Posthumanismus, human und posthuman, Humanität und Posthumanität, Menschlichkeit und 'Nachmenschlichkeit' erheblich verkompliziert.”

због одабира речи и уопште смелости да се на немачком говорном подручју дискутује о генетским манипулацијама, припитомљавању и (био)политици у томе контексту, Слотердајк је уједно и заузео критички став према Хајдегеровом тексту и закључио да је хуманизам прерастао у архивизам.

Развоју постхуманизма у значајној мери допринела су и дела Чарлса Дарвина, Карла Маркса и Сигмунда Фројда (уп. Калус и др. 2014: 106), док је Мишел Фуко нарочито подстакао расправу закључним поглављем књиге *Речи и ствари: археологија хуманистичких наука* (1966):

„Сигурно је само једно: човјек није ни најстарији ни најконстантнији проблем који се поставља пред људско знање. [...] Човјек је скорашње откриће, коме археологија наше мисли лако утврђује датум. А можда и блиски крај. Ако тај распоред знања ишчезне као што је и нестао [...] тада се можемо кладити да ће и човјек ишчезнути као што на обали мора нестају спрудови пијеска.” (Фуко 1971: 424–425)

Током својих истраживања закључио је да је човек тек од осамнаестог века централни предмет наших сазнања и проучавања те и да је стога, попут овако значајне промене фокуса изучавања науке која се одиграла тада, врло могуће да ће и проучавање човека бити замењено неким новим парадигмама. На овај начин је допринео разарању мита о људској изузетности. Смрт човека, коју је Фуко најавио, изазвала је „епистемолошку и моралну кризу” и дестабилизује „хуманистичку ароганцију континуираног настојања да се Човек смести у само средиште светске историје” (Брајдоти 2016а: 52–53). За француске постструктуралисте, генерацију која је објавила смрт Човека, Брајдоти тврди да су били антирасистички, посткомунистички, постколонијално и постхумано настројени, „унутар спектра разноврсних комбинација наведеног” (исто: 55). Осим Фукоа и других француских теоретичара (попут Дериде, Делеза и Лиотара), утицаја на развој раног постхуманизма имали су и немачки мислиоци попут теоретичара медија Фридриха Китлера (Friedrich Kittler) и социолога Никласа Лумана (уп. Хербрехтер 2016а: 14). Фридрих Китлер је у својим теоријама ставио акценат на материјални аспект медија и у више наврата изразио став да се теорија медија треба опростити од идеје о човеку која је потекла из хуманистичких наука (уп. Китлер 1996: 737), док је Никлас Луман у својој књизи *Друштвени системи* (*Soziale Systeme*, 1984) развио теорију система која се удаљава од антропоцентризма.

Постхуманизам је испрва наишао на отпор, но постепено се круг теоретичара који се интересују за њега ширио. Хербрехтер (2016б: 61) наводи да се претрагом појма постхумано у централној бази америчког *Удружења за савремене језике* (*MLA – Modern Language Association*) може стећи увид да је број радова из ове области значајно порастао: од пет радова објављених до 1990. године до 406 до 2010, при чему закључује да их сада има више од 700. Свакако је број радова још већи када се узме у обзир и остатак света³⁰. Притом разликује три **постхуманистичке фазе** на основу главног предмета проучавања радова:

„фазу киборга, протезе и побољшања [биолошко-телесних могућности] (enhancements), фазу когнитивног обрта (cognitive turn), дигитализације, неурополитике и вештачке интелигенције и можда савремену фазу биополитике, тј. постантропоцентричну фазу саму

³⁰ Притом је значајно напоменути да се постхуманизам делимично поклапа и са различитим премисама не-западњачких критика хуманизма. У њих се могу убројати дијаспорска етика теоретичарке социологије Автар Бре (Avtar Brah), антиглобални неохуманизам физичарке и активисткиње Вандане Шиве (Vandana Shiva), афрички хуманизам или убунту, као и планетарни космополитизам историчара Пола Гилроја (Paul Gilroy), на које упућује Брајдоти (уп. 2016б: 15).

по себи, која долази до изражаја у космолошким, неоматеријалистичким и еколошким обртурама ка ахуманом (nonhuman turn) (или такође и у повратку 'ахуманом' у Лиотаровом смислу)³¹ (2016а: 13; уп. 2016б: 62).

Рози Брајдоти (2016а: 69) пак разликује три значајнија тока постхуманистичког мишљења: реактивни, који се развио из моралне филозофије, аналитички, који је произашао из науке и технолошких студија и **критички постхуманизам**, који се развио из „традиције антихуманистичке филозофије субјективности”, а на који се заправо и односе Хербрехтове фазе развоја. Метју Гладен (2016: 39–40) је аутор детаљне типологије различитих врста постхуманизма, које је сортирао према схватањима постхуманог и према сврси или улози за коју се одређени правац развио те је, на пример, филозофски постхуманизам и научну фантастику сврстао у синтетичко-теоријске правце, критички постхуманизам, културолошки постхуманизам и феминистички нови материјализам у аналитичко-теоријске, а трансхуманизам у синтетичко–практичне. Критички постхуманизам дефинише као академски облик постхуманизма који се развио преваходно на основу хуманистичких дисциплина, који примењује критичке методологије како би испитао наша савремена схватања хуманог и који се надовезује концептуално, али не нужно и временски, на хуманизам, а за разлику од трансхуманизма, не фокусира се искључиво на технологију, већ се бави и антрополошким, лингвистичким и естетским питањима (уп. исто: 45–46). На сличан начин и Енди Маја (уп. 2008: 77) наглашава да се префикс пост- у постхуманизму не мора нужно односити на биотехнолошке или еволуционе аспекте људске будућности, већ да је једно од кључних питања заправо и трагање за тиме шта је изузето из антропоцентричног погледа на свет. Штефан Хербрехтер (уп. 2016а: 12) као главне задатке критичког постхуманизма издваја трагање за ахуманим у сопственом бићу, преиспитивање посебности човека, дефинисање једне праведније, еколошки оправданије и реалистичније визије хуманог, ахуманог и облика који постоје на границама хуманог и ахуманог.

Обично се као кључан моменат за настанак савремених постхуманистичких токова сматра објављивање текста Доне Харавеј *Манифест за киборге (A Cyborg Manifesto, 1984)*, у коме је управо скренута пажња на потребу за преиспитивањем три устаљене дихотомије, граница између наводних супротности те и човекове позиције у оквиру њих. Дона Харавеј (уп. 2016а: 10–12) је указала на брисање граница између човека и животиње, човека-животиње (организма) и машине и напослетку између физичког и нефизичког света, при чему је фигура киборга заправо симбол за нове, хибридне идентитете. Милица Живковић (2012: 38) указује на то да је киборг Доне Харавеј

„само један од облика изражавања постмодернистичког неповерења према просветитељским наративима еманципације и материјалног прогреса, према концепцији либералног субјекта и патријархалним вредностима; с друге стране, као што је већ речено, он је и израз наде у могућност неке другачије епистемологије и онтологије у којима би идентитет био хибридан”.

Поред тумачења (пост)хуманог идентитета као хибридног и настојања да се границе поменутих бинарних опозиција превазиђу, Харавеј (2016а: 7) у овом есеју поставља и генерално питање улоге технологије у савремено доба глобализма и неолибералног капитализма, као и западњачке научне и политичке традиције, за коју

³¹ „[D]ie Phase des Cyborgs, der Prothese und des enhancements, die Phase des cognitive turns, der Digitalisierung, der Neuro-Politik und der künstlichen Intelligenz und vielleicht gegenwärtig die Phase der Biopolitik, d.h. die postanthropozentrische Phase an sich, die sich in den kosmologischen, neomaterialistischen und ökologischen nonhuman turns (oder auch in der Rückkehr zum 'Inhumanen' im Sinne Lyotards) äußert”.

сматра да је „традиција расистичког капитализма у коме доминирају мушкарци, традиција напретка, традиција апропријације природе као ресурса за производње културе, традиција репродукције сопства из рефлексија другог”³². Наведеним ставовима о традицији је, очито, заузела критички став према њој, но уједно је и сачинила скицу за нека од централних питања постхуманизма: од односа ка технологији и напретку и превазилажења дихотомије природа и култура, до појма хуманог који се махом конституише пружајући предност мушкој, западњачкој перспективи. У својој књизи *Скромни сведок@Други миленијум: ЖенскиМушкарац_среће_ОнкоМиша: Феминизам и технонаука* (1997) разрадила је даље теорију о превазилажењу граница између природе и културе, нагласивши да су производи генетског инжењеринга у међупростору природокултуре те и да „означени стигмама сна, симптома и обичног истраживачког пројекта, [...] научни напори да се облици живота који се заснивају на угљенику увезу са компјутерским системима на бази силикона су разнолики, од пуко идеолошких до технички продуктивних”³³ (Харавеј 1997: 59; уп. 56).

Н. Кетрин Хејлс се у студији *Како смо постали постхумани: виртуелна тела у кибернетици, књижевности и информатици* (1999) надовезала на ранија тумачења односа човека и технологије и указала на једно ново схватање људског и постљудског идентитета, инспирисано теоријама Ханса Моравека (Hans Moravec) о људском идентитету као обрасцу информација које ће једног дана бити могуће пренети у компјутер (уп. Хејлс 1999: xii). Постхумано, као идеолошки конструкт, према њеном схватању, стога, фаворизује информације у односу на телесност и материјалност, што је производ развоја кибернетике и информатике, но уједно се и супротставља хуманом, либералном субјекту белог, европског мушкарца који се сматра примарним моделом за хумано од доба просветитељства (уп. исто: xiv; 4). Постхуманистичку парадигму, стога, заснива на четири главне претпоставке: да живот не зависи нужно од биолошке телесности и да информација тријумфује над материјом; свест (о себи) је релативно нов феномен у еволуционој историји човечанства те безначајан за људску природу и идентитет; људско тело је протеза и може се стога проширити или неки његови делови вечно заменити; интелигентне машине су логични наследници *homo sapiens*-а (уп. Росини 2006). Ханс Моравек, који јој је послужио као инспирација, сврстава се притом у представнике технонаучног постхуманизма који су спекулисали о постхуманистичкоме добу у коме ће човечанство, како би преживело, морати да настави свој живот у виртуелном или вештачком свету циновских компјутера (уп. Паић 2011: 97; 100). Проблем телесности и односа материјалности и свести инспирисао је и касније ауторе. У зборнику *Постхумана тела* (1995), који су приредили Џудит Халберстам и Ира Ливингстоун, најављено је неминовно наступање постхуманог стања, односно света у коме су органско и неорганско помешани.

Године 2002. објављене су и две књиге које су на различите начине предочиле ставове о свету и човеку будућности: *Наша постхумана будућност* Френсиса Фукујама и *Поновно дизајнирање људи (Redesigning Humans)* Грега Стока. Док је Фукујама изразио свој скептицизам и конзервативизам, описујући будућност као доба у које ће традиционални човек изгубити на вредности, Сток је заузео оптимистичнији и прогресивни став (уп. Маја 2008: 77–78). Фукујама (уп. 2003: 19; 218) је сматрао да ћемо у блиској будућности морати да се суочимо са многим етичким питањима у вези са

³² „[T]he tradition of racist, male-dominant capitalism; the tradition of progress; the tradition of the appropriation of nature as resource for the productions of culture; the tradition of reproduction of the self from the reflections of the other”.

³³ „[M]arked with the stigmata of a dream, a symptom, and an ordinary research project, [...] scientific efforts to splice carbon-based life forms to silicon-based computer systems take many shapes, from the merely ideological to the technically productive”.

генетском приватношћу, коришћењем лекова, истраживањем ембриона и клонирањем људи и да иако многи очекују да ће постхумани свет умногоме личити нашем, могуће је да ће се радити о свету у коме ћемо изгубити смисао за то шта је људско биће, у коме несрећно очекујемо након неколико стотина година смрт или у коме су пак сви срећни, но уједно и пасивни попут визије из *Врлог новог света*.

Реј Керзвајл (уп. 2005) употребио је термин сингуларност да опише тренутак у будућности у коме ће развој технологије бити толико брз и утицајан да ће се људски живот трансформисати неповратно, но овај тренутак није окарактерисао ни као утопијски, ни као дистопијски, већ само као кључан за разумевање људских живота у будућности. Лирген Хабермас (2003: 23) је пак у књизи *Будућност људске природе* заузео упозоравајући став, указујући на то да је из перспективе науке технолошка контрола људске природе само још један резултат наших тежњи да проширимо спектар ствари које можемо да контролишемо, но с друге стране, то може бити и проблематично посматрано из других углова. Развоју постхуманистичке мисли допринели су такође и Нил Бадмингтон и Илејн Грејем, проучавајући различите дискурсе и репрезентације технолошког Другог и постхуманог у оквирима хуманистичких наука. Рози Брајдоти, напослетку, тренутну друштвену климу назива „утварном”, супротстављајући, с десне стране, Фукујамину идеју о крају идеолошког времена и идеју Семјуела П. Хантингтона (Samuel P. Huntington) о сукобу цивилизација, и, с леве стране, озлојеђене интелектуалце попут Алена Бадијуа (Alain Badiou) и Славоја Жижека (Slavoj Žižek) те постхуману теорију замишља као „средство које нам може послужити да поново промислимо основну референтну јединицу за хумано у биогенетичком добу познатом као ’антропоцен’, историјском тренутку када је Човек постао геолошка сила кадра да утиче на свеколики живот на планети” (Брајдоти 2016а: 34).

2.2. Кључни појмови и области проучавања постхуманизма

Зарад бољег разумевања савременог постхуманизма као појаве, издвојиће се и у општим цртама појаснити термини и изрази који се могу окарактерисати као кључна поља истраживања постхуманизма као што су:

- хумано, ахумано и постхумано;
- постантропоцентризам;
- однос човека и (био)технологије;
- биополитика;
- однос човека и енвиронментализма;
- проучавање животиња у оквиру студија културе и/или књижевности, тј. интеракција између различитих врста живих бића (уп. Доманска 2010: 119).

2.2.1. Хумано, ахумано и постхумано

У савремено доба границе између хуманог и ахуманог, превасходно обухваћеног појмовима машина и природе у оквиру постхуманистичког дискурса, постају нејасне и самим тим доприносе и разарању класичних идеала и схватања људског и људске природе (уп. Грејем 2002: 20). Под појмом човека раније је просвећеност подразумевала „’картезијанског’ субјекта cogito-а, кантовску ’заједницу разумних бића’ или, у социолошким терминима, грађанина као субјекта, који има права, који је власник имовине, и тако даље” (Брајдоти 2016а: 29).

Но овакво схватање доводи се у питање у глобализованом и информатичком друштву данашњице које тежи константној надоградњи човека и људскога живота уз помоћ технологије, што је могућност која је схваћена подједнако оптимистично, односно с усхићењем, и песимистично. Роза Брајдоти наводи да „постхуманистичка перспектива почива на претпоставци историјског слабљења хуманизма, али иде и даље у испитивању алтернатива, не западајући у реторику кризе Човека” (уп. исто: 68). Но то је тумачење само једне од бројних грана постхуманизма, о којима је било речи у претходном поглављу, премда је свима заједничко схватање да је неопходно преиспитати оно што се вековима подразумевало под појмом хумано и оно што је човек сам конструисао као сопствено поимање човека. Човек је биће које је рођено непотпуно и за које је било неопходно да конструише остатак себе да би било комплетно и управо та особина непотпуности је оно што га и чини људским (уп. Чимати 2017: 112).

Напредовање хуманизма је пак довело до тога да тек у томе тренутку животиње буду окарактерисане као „ахумано” у поређењу са човеком (уп. Бодријар 1991: 133), док се, ако се присетимо тога шта се кроз историју доминантно сматрало хуманим – људи беле расе, западњачке културе и мушкога пола, може закључити да је дискутабилно у којој мери су се и поједини припадници људске врсте доживљавали као хумани. Стога се хумано може тумачити двојачко у односу према другим врстама живих и неживих бића, али и у односу к другим припадницима сопствене врсте. Постхуманизам, који се заснива на постструктуралистичким тежњама да се дихотомије превазиђу, под постхуманим стога подразумева јединство супротности, које може временски уследити након хуманог, али ни не мора. Халберстам и Ливингстоун (1995: 10) притом заузимају став да постхуманизам не значи нужно крај човека, већ „редистрибуцију разлике и идентитета”³⁴.

2.2.2. Постаантропоцентризам

Проблематика човека и његовог разума као мере свих ствари условила је истицање неопходности једног постаантропоцентричног погледа на свет. Брајдоти (уп. 2016а: 90) наводи да се проблем **постаантропоцентризма** шири на бројна поља студија попут „науке и технологије, нових медија и дигиталне културе, енвайронментализма и геонауке, биогенетике, неуронауке и роботике, еволуционе теорије, критичне правне теорије, приматологије, права животиња и научне фантастике”. Идеју да људи свакако нису центар света условило је више научних открића: од коперниканске револуције, којом је доказано да се Земља окреће око Сунца те да није центар свемира, преко Дарвинове теорије еволуције, којом је указано на то да се човек развио из животиња, па све до теорија Сигмунда Фројда, које су показале да људска свест нема потпуну контролу над собом (уп. Грош 2011: 13). Постаантропоцентризам нам указује на то да човек и његова култура која се традиционално супротстављала природи нису супериорни у односу на оно што их окружује те и да је неопходно природу и културу појмити као континуум, а човека као један равноправни део окружења. Пост- у постхуманизму не односи се, стога, у свим контекстима на технички унапређеног човека, већ на човека као животињу која о себи не размишља у хуманистичкој перспективи, тј. о својој егзистенцији као посебној у односу на остатак природе и живота (уп. Чимати 2017: 118). Захваљујући другим правцима попут проучавања животиња, еколошких покрета или нових материјализама, истичу се уместо антропоцентризма суживот, међузависност и случајност као кључне речи којима би се описао однос хуманог и ахуманог (уп. Хербрехтер 2016а: 15–16). Нарочито је еколошка криза (употреба природних ресурса, пораст становништва, глобално загревање итд.) имала утицаја на теоретичаре, односно препознавање чињенице да ће климатске промене

³⁴ „[R]e-distributions of difference and identity”.

проузроковати промене и друштвених, политичких, етичких и еколошких односа и да је неопходно да се у обзир узму и животи других врста те и карактеристике читавог екосистема (уп. исто: 20). Притом је постхуманизам само једна од призми кроз коју се посматрају овакви проблеми, који и сам по себи обједињује различите тенденције и филозофске правце.

2.2.3. Човек и (био)технологија

Двадесети и двадесет и први век нарочито су изнедрили потребу за дискусијом о могућим последицама **дигиталних, генетских, кибернетских технологија**, односно развоја вештачке интелигенције, роботике и киберспејса, али с друге стране и генетских манипулација и биотехнологије уопште, као и томе како је могуће дефинисати и нормирати их (уп. Грејем 2002: 11; Ирганг 2005: 28). Реч технологија раније се дефинисала као наука или систематско знање о индустријским вештинама, но већ од 1963. године дефиниција је обухватала и „тоталитет средстава која се користе при стварању објеката неопходних за људски опстанак и комфор” (уп. Гоци 2009: 192), што сведочи, с једне стране, у великој мери о томе колико смо постали зависни од технологије, али, с друге стране, и о њеном невероватно брзом развоју. Технологија је човеку омогућила испрва да се нађе у равнотежи са својом околином и да препозна границе својих могућности (уп. Мамфорд 2009: 20), но савремена технологија преобликује не само околину, већ и човека и сам живот. Нове технологије створиле су и нови вид ахуманог, односно вештачку интелигенцију, вештачки живот, виртуелни свет итд. Паић (2011: 55) упозорава да је развој превазишао границе људског и тиме што је постао сам себи сврха, односно да „човјек служи знаности као експерименту стварања новог због фаталне вјере у ново које је нужно увијек боље него ли оно што му је претходило”. Напредак ће се ускоро приближити тренутку у коме ће људски живот бити у великој мери аутоматизован, но уједно и проблематичан. У тежњи да се превазиђе његова зависност од природе, односно рађање, смрт, телесност и природни начини продужетка врсте (уп. Цонс 2001: 8), границе између људског и нељудске машине биће све теже повући. Иако вештачка интелигенција и даље није у стању да у потпуности опонаша људску, уз помоћ савремених достигнућа делује као да је ипак доста тога могуће (уп. Керзвајл 1999: 15), што је и резултовало оваквим супротним разматрањима односа човека и технологије, при чему Паић спада у скептичаре, док се Реј Керзвајл као представник трансхуманиста залаже за истицање позитивних страна. Керзвајл указује на то да се технологија обично дефинише као способност да се ствара алат којим би се контролисало окружење и да иако људи нису јединствени по овој способности, технолошка развића у савремено доба значајно су унапредовала и њихов развој је све бржи (уп. исто: 23). Јувал Ноа Харари (уп. 2017: 28) наводи како Гугл улаже чак 36 процената свог новца за инвестиције у стартапове из области природних наука, укључујући и неколицину амбициозних пројеката усмерених ка продужетку живота.

Границе које су у све већој мери замагљене између живота и технологије, органског и неорганског, према речима Милице Живковић (2012: 36), „дестабилизују традиционалне концепте личног идентитета и друштвене заједнице, идеје о ономе што је човеку својствено и по чему се разликује од других бића”, чему је у великој мери допринела технологија. Информационе технологије, које се фокусирају на информације и неорганско, удаљавају се пак од концепта материјалности (уп. Хејлс 1999: 2) и доприносе развоју нових идеја о човековој свести и интелигенцији. Премда се неретко обрасцима информација даје примат у односу на материјалне аспекте егзистенције, постхуманистичка струјања обично настоје да укажу на неопходност превазилажења ове дихотомије и раздвојености. Човекова свест притом, која се нарочито од Декарта

сматрала централном за појам људскога идентитета, захваљујући савременој науци и технологији доживљава се као само један аспект људског постојања који га не чини битнијим у односу на остатак живота. Постхумани субјект је стога, према речима Кетрин Хејлс (исто: 3), „амалгам, збир хетерогених компоненти, материјално-информациони ентитет чије се границе непрестано конструишу и реконструишу”³⁵. Дуализми тела и ума, машине и човека или животиње, стога, представљају и даље доминантну струју размишљања у технолошком добу, но у постхуманизму се тежи њиховом измирењу. Паић (уп. 2011: 87) закључује да савремена биотехнологија утиче у значајној мери на питање људске слободе, при чему се издвајају две позиције – скептична и утопијска, што се поклапа делимично с пољем биополитике.

2.2.4. Биополитика

Веза између биотехнологије и биополитике, с једне стране, и различитих врста постхуманизма и научне фантастике, с друге стране, изузетно је продуктивна. За савремени појам **биополитике** можемо понајвише захвалити теоријама Мишела Фукоа, а њене анализе могу се пратити на различитим плановима, често и изван онога што се иначе у пракси доживљава као политичко (уп. Кољевић 2015: 32). Политиком су уређени односи човека у заједници, али и односи са природним окружењем и другим живим бићима те се један од савремених аспеката биополитике заснива управо на енвиронментализму и чини кључан део постхуманистичких разматрања. Биополитику је у суштини могуће дефинисати из различитих перспектива, а поједностављено речено, тај појам обухвата „сва подручја која су повезана са здравственом политиком и демографијом, екологијом и питањима будућности човјека”, тежећи постизању, између осталог, дужег живота, здравља и среће човека (Паић 2006: 57; уп. 128). Премда се, с једне стране, може ускладити са рационалним и демократским уређењем, поједини теоретичари сматрају да је могуће и на негативан начин окарактерисати биополитику у контексту еугенике и расизма (уп. Лемке 2011: 1). Шведски политиколог Рудолф Ђелен (Rudolf Kjellén) употребио је први пут термин биополитика 1905. године и схватио ју је, у оквиру своје теорије државе, као тоталну моћ „регулирања односа у привреди, култури и праву” (уп. Паић 2006: 133). Бављење животом као кључним термином било је крајем 19. века већ осамостаљено у оквирима тзв. филозофије живота Артура Шопенхауера, Фридриха Ничеа и Анрија Бергсона, које су тежиле томе да изнова вреднују живот и да га прихвате као један од фундаменталних критеријума за вредновање онога што би се могло означити као здраво, добро и истинито, но и за вредновање супротних процеса попут цивилизације и технологизације (уп. Лемке 2011: 9). Но концепт биополитике који се у највећој мери повезује с овим појмом развио се из Фукоових текстова о биолошкој моћи и анализи контроле тела грађана – контроле коју је испитивао од 17. века па надаље. Нагласио је да је човек „хиљадама година [...] остајао оно што је био и за Аристотела: животиња која живи и која је, уз то, способна и за политичко битисање; модеран човек је животиња у чијој је политици у питању њен живот као живог бића” (Фуко 2015а: 177). У данашње доба наши животи и наша тела су под сталном контролом зарад све веће ефикасности, сами појмови и феномени живота и смрти постали су такође политизовани те је и биополитика усмерена ка биолошком животу људи, па и других живих бића. Биополитика описује начине на које је живот постао од политичког значаја и интересовања и поставља питања о животу: шта је то живот и које су његове могуће дефиниције, као и ко поседује моћ да га контролише? Фуко (исто: 140) пише да се у доба индустријске револуције

³⁵ „[A]n amalgam, a collection of heterogeneous components, a material-informational entity whose boundaries undergo continuous construction and reconstruction”.

развило мноштво техника за управљање телом и контролу становништва, означивши почетак периода „биомоћи”. Технике (био)моћи присутне су на сваком нивоу друштва и користе их различите институције – од породице и школе, преко војске и полиције, па све до медицинских институција. Људима се управља, између осталог, тако што се указује да је у њиховом најбољем интересу да прате институције и државу, односно заједницу, зарад опште добробити (уп. Паић 2011: 141). Фукоов појам биополитике односи се, из угла археологије/поретка знања, на развијање дисциплина попут статистике, демографије, епидемиологије и биологије, које су омогућиле да се живот анализира на нивоу становништва и да се управља појединцима и заједницама различитим методама попут корекције, ексклузије, нормализације, дисциплине, терапеутике и оптимизације и захваљујући којим је живот постао центар политичких стратегија (уп. Лемке 2011: 5; 33). Стога Томас Лемке (исто: 34) закључује да се Фукоова биополитика може тумачити тројако: као историјски прекид у политичком мишљењу и реартикулација моћи; као биополитички механизми који играју значајну улогу за развој савременог расизма; и као специфична врста управљања која се појавила истовремено са либералним облицима друштвеног уређења и индивидуалним управљањем собом. Каснији теоретичари надовезали су се на Фукоове идеје, прихватајући их делимично, али их и критикујући те су развили и сопствени приступ идеји биополитике и управљања животом. Дона Харавеј је у својим радовима нарочито нагласила чињеницу да је перспектива Фукоа у савременом контексту застарела јер не узима у обзир савремене технологије те Рози Брајдоти (2016а: 151–152) истиче да „Фукоов концепт биомоћи нуди картографију света који више не постоји, и да смо закорачили у доба информатичке доминације”, као и да савремена биополитика „не функционише упошљавањем дисциплинских техника и техника контроле, већ у већој мери биогенетским узгојем података и ’биопиратеријом’”. Фукоова анализа технологије почива на схватању тела као интегралног, затвореног и ограниченог, док се савремена биотехнологија и биомедицина према телу односе из перспективе која дозвољава његово расклапање и рекомбинацију на начине које Фуко није могао да предвиди (уп. Лемке 2011: 94).

Однос биополитике и постхуманизма заправо је обостран, будући да је постхуманистичка мисао на изванредан начин омогућила да у први план разматрања дођу материјални и биолошки аспекти, а осим Фукоа, као значајнији мислилац издваја се и италијански филозоф Ђорџо Агамбен. Агамбен (2013: 241) је у студији *Homo sacer: суверена моћ и голи живот* указао на то да данас „живот и смрт не представљају стриктно научне већ политичке концепте који, као такви, своје прецизније значење стичу једино кроз неку одлуку”. Истакао је да је најважнија активност суверене моћи „производња голог живота као изворног политичког елемента и као прага који раздваја природу и културу, *zoe* и *bios*” (исто: 263), при чему је тело „двоглаво биће које истовремено карактерише и подређеност сувереној моћи и грађанске слободе” (исто: 181). У каснијим делима, попут *Царства (Empire, 2000)* Михаела Харта (Michael Hardt) и Антонија Негрија (Antonio Negri), биополитика се односила на живот и тело као оружје и самоубилачки тероризам као екстремни случај. Дела Ђорџа Агамбена и Михаела Харта и Антонија Негрија најутицајнији су покушаји да се Фукоова идеја биополитике даље развије и реформулише (уп. Лемке 2011: 6).

Савремена биополитика заступа читав низ ставова који у већој или мањој мери подржавају примену биотехнологије или јој се супротстављају и разматрају друштвено-политичке последице биотехнолошке еволуције и биоетичка питања (уп. Џејмс 2004). С једне стране издваја се еколошка биополитика која настоји да политику повеже са очувањем природне околине (енвиронментализмом), док се с друге стране развила биополитика која је последица нових медицинских и биотехнолошких открића и њихове примене (уп. Лемке 2011: 3). Камерунски филозоф и теоретичар постколонијализма Ашил

Мбембе (уп. 2013: 161–192) осмислио је чак и појам 'некрополитика' јер је сматрао да је идеја биомоћи само делимично прихватљива за тумачење савремених начина подређивања живота моћи смрти те биомоћ описује као управљање смрћу и инструментализацију постојања и материјалног уништења. Роза Брајдоти (2016а: 165) појашњава да смрт притом није „људски прерогатив, посебно у времену 'ишчезавајуће' природе" и да је једно од значајних биополитичких питања данашњице управо „којим врстама је допуштено да преживе, а којима да изумру". Но осим у оквирима енвиронментализма, опстанка врста и биотероризма, живот и смрт повезани су у данашње доба и на друге начине. Органски материјали живота могу након смрти наставити да живе у виду донирања органа и на тај начин се разара и целовитост тела. Смрт једне особе може притом омогућити живот и опстанак друге (уп. Лемке 2011: 95), што је омогућила савремена медицина. Роза Брајдоти (2016а: 145) указује на то да су праксе умирања повезане са „ахуманим/нељудским друштвеним и политичким феноменима, као што су сиромаштво, глад и бескућништво", али нагласивши и да „уколико је у нуклеарној ери страх од изумирања био заједнички, постхумано стање, у антропоцену, проширује хоризонт смрти на већину врста". Амерички антрополог Пол Рабинов (Paul Rabinow) се у својим тумачењима дела Мишела Фукоа надовезао на његов концепт биополитике и бавио се управо телом и становништвом из савременог биотехнолошког угла. Теоретисао је да се у савремено доба може говорити о постдисциплинарном поретку у коме је превазиђена опозиција између природе и културе и у коме технолошке иновације стварају нове облике социјализације и политике идентитета, при чему се знање о одређеним телесним и генетским карактеристикама може искористити као основ за однос појединца према себи и другима (уп. Лемке 2011: 96–97).

2.2.5. Човек и енвиронментализам

Усред економске кризе, која се нашла у жижи политичког активизма и разних друштвених покрета, једна од дефиниција биополитике односи се на законе и правилнике којима се трага за решењима ове кризе. Пораст светског становништва условио је бројне друштвене проблеме, али и загађење воде и ваздуха и експлоатацију природних ресурса и необновљивих извора енергије, те су у данашње доба биополитика и манипулација животом и смрћу уско повезане са **енвиронментализмом** као покретом. Према се може говорити о еколошком активизму и у ранијим периодима, савремени енвиронментализам развио се седамдесетих година прошлог века, изнедривши бројне покрете и политичке партије. Значајног утицаја имале су књиге издате шездесетих година, као што су већ поменуто *Тихо пролеће* Рејчел Карсон и *Популациона бомба* (*The Population Bomb*, 1968) Паула Ерлиха (Paul Ehrlich), у којима је указано на алармантну могућност да модерни технолошки напредак и пренасељеност уништавају свет који нас окружује (уп. Херман 1998: 404). У контексту постхуманизма утицај еколошких покрета изразио се кроз залагање за повезаност „између сопства и других, укључујући нељудске и 'земаљске' друге", будући да „енвиронментална теорија указује на везу између хуманистичког истицања Човека као мере свих ствари и доминације и експлоатације природе, и строго осуђује злоупотребе науке и технологије" (Брајдоти 2016а: 79). Томас Лемке (уп. 2011: 27) истиче да развој технологије додатно компликује угроженост животне средине и то не само на практичан начин, већ и приликом разматрања услова живота на Земљи и опстанка, будући да је уз развој биотехнологије све теже прецизно дефинисати природне основе живота и њихове разлике у односу на вештачке облике живота. Различити правци еколошких покрета имају и другачија схватања природе – од монистичког материјализма, преко дионизијског ероса, до биолошко-динамичног витализма (уп. Херман 1998: 419), а уједно и ставове према технологији. Вирилио (Вирилио и Лотрингер 2015: 20) говори са

страхопоштовањем о последицама напретка на биосферу и о биолошком загађењу, „од микроинжењерства до телесних имплантата, ендо- и егзо-узгајања врста ради заменских органа, бриколажирања трансгенетских чудовишта, клонирања ћелија и тако даље”, но поједини мислиоци попут Жила Липовецког (2011: 46) заступају негативан став о ономе што доживљавају као равнодушност, истичући да се уклапамо „у кризу која, како се чини, нимало не преиначује жељу за благостањем и доколицом. Економска и еколошка претња није успела да дубински продре у данашњу равнодушну свест”.

2.2.6. Проучавање животиња

Постхуманизам дели делимично своја поља интересовања и са **проучавањем животиња**. Проучавање животиња може бити усмерено, с једне стране, ка материјалном аспекту и животињама као ахуманим бићима и с друге стране, ка дискурсу о разликама међу врстама (уп. Вулф 2009: 567). Три главна филозофска текста из ове области су делови књиге *Хиљаду платоа: капитализам и шизофренија* (1980) Жила Делеза и Феликса Гатарија, студија *Отворено: човек и животиња* (2002) Ђорђа Агамбена и текст *Животиња која дакле постојим* (2006) Жака Дериде. У оквиру студија културе се бављење животињама развило као покушај да се остане у току са савременим друштвеним покретима који се, у овом случају, боре за права животиња те и за укључење припадника другог пола, расе или врсте у наша разматрања, при чему се оно поклапа с постхуманизмом јер се изнова поставља питање проблематике хуманог и ахуманог, људског тела и људске еволуције као споне са животињским светом (уп. исто: 568, 572).

Наше поимање животиња заснива се у великој мери на филозофији Ренеа Декарта, који је закључио да животиње, за разлику од човека, не поседују слободу воље нити способност да рационално одређују своје понашање (уп. Маја 2008: 89–90). Према хуманистичким схватањима, субјект је субјект јер се разликује у односу на животиње, при чему је постхумани идентитет схваћен као идентитет човека као животиње, но не одмах, већ у фази „постајања-животињом” (уп. Чимати 2017: 120; 122). Појам потиче из филозофије Жила Делеза и Феликса Гатарија, који о постајању-животињом (*devenir-animal*) кажу да је могуће успоставити поредак или очигледну прогресију између сегмената постајања у којима се налазимо „постајање-женом, постајање-дететом; постајање-животињом, вегеталним или минералним; постајања-молекуларним свих врста, постајања-честицама. Нити нас воде од једног ка другом, трансформишу једно у друго док пролазе кроз врата и преко прагова”³⁶ (Делез и Гатари 1987: 272). У делу *Хиљаду равни* постајање-животињом тумаче у складу са ризомским моделом, који је антихијерархијски, односно развија се без центра и периферије, нема почетак ни крај, а самим тим ни привилеговане аспекте. Њихова подела животиња обухвата три групе: едипалне – животиње које су индивидуализоване, сентиментализоване и с којима проводимо време као с љубимцима, архетипске – животиње које су присутне у митовима и веровањима људских култура и демонске – животиње у односу са којима је могуће постајање-животињом, које су флексибилне и постоје у сопственом свету (уп. исто: 232–309). Роза Брајдоти (2016а: 101) указује на то да се на тај начин ограничава интеракција човека и животиња и да се смешта у „оквире класичних параметара, наиме, унутар едипализованог односа (ти и ја заједно на софи); инструменталног (коначно, бићеш конзумиран) и фантазматског (егзотични изумрли инфотејнмент³⁷ објекти узбуђења)”.

³⁶ „[B]ecoming-woman, becoming-child; becoming-animal, -vegetable, or -mineral; becomings-molecular of all kinds, becomings-particles. Fibers lead us from one to the other, transform one into the other as they pass through doors and across thresholds”.

³⁷ Инфотејнмент (infotainment) је англицизам којим се означава тенденција да се у масовним медијима комбинују информативни (*information*) и забавни (*entertainment*) садржаји.

Постајање-животињом не представља напоследку промену идентитета ни синтезу, већ деконструкцију самог себе, при чему „постајање” одбија хијерархијску структуру и Делез и Гатари (1987: 238) уместо о еволуцији говоре о инволуцији „под условом да се инволуција не помеша са назадовањем”³⁸.

У тексту *Отворено: човек и животиња* Ђорђо Агамбен анализира појам људског у западној култури и његов однос са животињским, наводећи да је људско схваћено као одвајање и уздизање човека у односу на животињу, што је проблематика која не спада само у поље филозофије, већ и политике и права животиња. Наслов текста алузија је на фразу 'отворена рана која је мој живот' Жоржа Батаја (Georges Bataille), којом указује на егзистенцијални проблем живота у расцепу и централној празнини између човека и животиње (уп. Вајл 2010: 10). Разматра најпре дискусију између двојице филозофа Жоржа Батаја и Александра Кожева (Alexandre Kojève) која се односи на остатке који су преживели смрт човека, који је пак опет постао животињом на крају историје и наводи да у Кожевом читању Хегела човек није биолошки дефинисана врста нити супстанца дата једном за свагда, већ

„поље дијалектичких тензија увек већ пресечено унутрашњим паузама које сваки пут одвајају – барем виртуелно – 'антропофору' анималност и човечанство које у њој добија телесни облик. Човек постоји историјски само у овој тензији; може бити људски само у мери која трансцендира и трансформише антропофору животињу која га подржава и једино зато што је, акцијом негације, способан да савлада и, коначно, уништи своју сопствену анималност”³⁹ (уп. Агамбен 2004: 6; 12).

Ђорђо Агамбен сматра да је могуће супротставити човека другим живим бићима и успоставити комплексан однос само зато што је животињски живот одвојен од људског, те и да хуманизам човека одржава у међупростору небеске и земаљске природе, између животиње и човека и да је стога стално мање или више од себе (уп. исто: 15–16, 29).

У тексту *Животиња која дакле постојим* Жака Дериде, који је објављен постхумно на основу Деридиног предавања на једној конференцији, разматра се филозофско схватање животиње и разлика између животиње и човека. Алудирајући на Декартове идеје о рационалности, Левинасову етику, Лаканову психологију и Хајдегерове теорије о постојању, у оквиру којих је било могуће појаснити различите аспекте људског – од рационалности и одговорности до психологије и егзистенције човека – на основу супротстављања човека животињи, Дериде покушава да укаже на то да је неопходно изнова вредновати однос између човека и животиње.

„Бити-иза-ње у смислу лова, тренирања или припитомљавања или бити-након-ње у смислу сукцесије или наслеђа? У свим случајевима, ако је пратим, животиња долази испред мене, пре мене [...]. Животиња је ту пре мене, близу мене, ту испред мене – ја који сам (следећи) након ње. И такође, стога, пошто је испред мене, иза мене је. Окружује ме.”⁴⁰ (Дериде 2002: 380)

³⁸ „[O]n the condition that involution is in no way confused with regression”.

³⁹ „[A] field of dialectical tensions always already cut by internal caesurae that every time separate—at least virtually—‘anthropophorous’ animality and the humanity which takes bodily form in it. Man exists historically only in this tension; he can be human only to the degree that he transcends and transforms the anthropophorous animal which supports him, and only because, through the action of negation, he is capable of mastering and, eventually, destroying his own animality”.

⁴⁰ „Being-after-it in the sense of the hunt, training, or taming, or being-after-it in the sense of a succession or inheritance? In all cases, if I am (following) after it, the animal therefore comes before me, earlier than me [...]. The animal is there before me, there close to me, there in front of me – I who am (following) after it. And also, therefore, since it is before me, it is behind me. It surrounds me.”

Такође се осврће на то да је у митовима човек дао називе животињама, па и измислио појам животиње, премда су оне настале пре њега (уп. исто: 384). Надовезује се на речи Валтера Бенјамина да је „бити именован” (*benannt zu sein*) „слутња жалости” (*eine Ahnung von Trauer*) јер сваки чин именовања укључује проглашење смрти која ће доћи, дуг живот имена које ће надживети носиоца имена (уп. исто: 389). Дерида закључује да живимо на ивици између биолошког, зоолошког и антрополошког, као и на граници између живота и смрти, живота и технологије, живота и историје (уп. исто: 393). Последња два века су према његовим речима довела у питање традиционална схватања животиње, захваљујући повећаном узгоју, генетским експериментима, индустријализацији производње меса, вештачкој оплодњи, манипулацијама генома и свођењу животиње на (пре)активну репродукцију не само у сврхе исхране, већ и зарад других производа и услуга који су подређени добробити човека (уп. исто: 394). Закључује да најбитније питање стога није знати да ли животиње поседују разум, већ да ли могу да пате (уп. исто: 396).

Животиња је напослетку подсетник да постоје границе хуманог, будући да га окружује с обе стране – и као порекло и као крај човека (уп. Грош 2011: 12). Упркос западњачкој филозофији, наука је оповргла ставове да способност за рационалну мисао и језик као једна од њених манифестација одликују само човека. Пројекат великих човеколиких мајмуна (енг. *Great Ape Project*) само је један у низу корака научника у борби за додељивање основних права шимпанзама, горилама и орангутанима, но ова проблематика управо је нашла своју репрезентацију и много раније у причи *Извештај за једну академију* Франца Кафке у којој је наратор мајмун који говори о својој трансформацији из човека те уједно указује на проблематику наше перцепције животињског света (уп. Вајл 2010: 2–4). Животиње су, као спојеви природе и културе, својеврсни киборзи те Роза Брајдоти (2016а: 105; 112) наводи да је на много начина овца Доли „идеална фигурација комплексних биотехнолошких темпоралности и облика интимности који представљају нову постантропоцентричну хумано-анималну интеракцију” и да се ради о „’окружењу континуума’ људско кроз нељудско и треба га истражити као облик отвореног експеримента, а не као некадашњи морални закључак о наводним универзалним вредностима или квалитетима”. Дона Харавеј (2003: 4) такође закључује да су нам потребне нове политике и онтологије за причу о кохабитацији и коеволуцији киборга и удружених врста, који на неочекиване начине спајају „хумано и ахумано, органско и технолошко, карбонско и силиконско, слободу и структуру, историју и мит, богато и сиромашно, стање и субјект, разноврсност и осиромашеност, модернитет и постмодернитет и природу и културу”⁴¹, док Хана Арент (2016: 9) сматра да човеков вештачки свет „раздваја људску егзистенцију од пуког животињског окружења, али живот сам је смештен ван тог вештачког света и човек је, све док живи, повезан са свим другим живим организмима”. Животиње и друге врсте су стога кључни део постхуманистичке мисли и једна од мотивација за еколошку ангажованост и проналажење начина за успешан суживот у савремено доба.

2.3. Досадашња истраживања о постхуманизму

Теоретичар књижевности Ихаб Хасан (уп. 1977) у тексту *Прометеј као извођач: ка постхуманистичкој култури* указао је на то да је могуће да се хуманизам „ближи крају,

⁴¹ „[T]he human and non-human, the organic and technological, carbon and silicon, freedom and structure, history and myth, the rich and the poor, the state and the subject, diversity and depletion, modernity and postmodernity, and nature and culture”.

будући да се претвара у нешто што беспомоћно морамо назвати постхуманизмом”⁴². Дона Харавеј је деведесетих година прошлог века објавила низ студија и чланака који се могу посматрати као утицај на развој филозофске мисли постхуманизма (уп. Харавеј 1995; Харавеј 1997; Харавеј 2003). У феминистичком тексту *Манифест за киборге* представила је идеју о киборгу као симболу превазилажења граница између човека и животиње, човека-животиње и машине и између материјалног и нематеријалног. Да је за постхуманистичка истраживања од значаја феминистичка мисао деведесетих година (уп. Ферандо 2014: 169) потврђује и значајна студија из ове области *Како смо постали постхумани* Н. Кетрин Хејлс (уп. Хејлс 1999), у којој је Хејлс покушала да дефинише исходе развоја информатичког друштва: информације које се концептуализују одвојено од материје, културолошке и технолошке аспекте киборга, као и разарање либерално хуманистичког субјекта и настанак постхуманог. Године 2002. објављене су две књиге које су означиле почетак савремене постхуманистичке мисли: *Наша постхумана будућност: последице биотехнолошке револуције* Френсиса Фукујаме и *Ново дизајнирање човека: бирање гена, мењање будућности* Грегорија Стока, па Енди Маја (2008: 78) стога указује на два иницијална правца у оквиру развоја постхуманизма: биоконзервативни и технопрогресивни. Развоју филозофског постхуманизма допринели су како научници из области природних и инжењерских наука попут Ханса Моравека, Марвина Минског и Алана Тјуринга, тако и филозофи попут Кита Ансела Пирсона, који је проучавао утицај Ничеових идеја на развој постхуманизма (уп. Ансел Пирсон 1997) и Петера Слотердајка, који је у тексту *Правила за људски врт* (уп. Слотердајк 1999) говорио о смрти хуманистичких наука и савременом васпитању човека као у људскоме зоолошком врту. О односу трансхуманизма и постхуманизма такође се дискутовало те су настале студије Ника Бострома (уп. Бостром 2005), као и Ирине Деретић и Штефана Зоргнера о развоју хуманизма ка метахуманизму, постхуманизму и трансхуманизму (уп. Деретић и Зоргнер 2016). Роза Брајдоти издала је студију о постхуманом, у којој се усредсредила на односе човека и технологије, смрти и других животињских врста (уп. Брајдоти 2016а), док је приказ критичког постхуманизма дао Штефан Хербрехтер (уп. Хербрехтер 2013).

Убрзо су уследила и **истраживања постхуманизма из перспективе културних студија, књижевности и генерално уметности**. Зборник *Постхумана тела*, који су приредили Џудит Халберстам и Ајра Ливингстоун, представља есеје из области културних студија, проучавања књижевности и филма, феминистичких и квир проучавања и испитује промене тела као и идентитета у тренутку када је постхумано стање пред нама (Халберстам и Ливингстоун 1995: vii). Нил Бадмингтон (уп. 2004) је у више радова истраживао везу између књижевности и постхуманизма, док је 2004. године издао и студију *Ванземаљски шик* о томе како се представља хумано и постхумано Друго. Кригер је пружио допринос проучавању постхуманистичких визија виртуелности и бесмртности у књижевности (уп. Кригер 2004), док је огледе о постхуманизму на примеру англоамеричке књижевности објавила Милица Живковић са Универзитета у Нишу (уп. Живковић 2015), што је уједно и једина монографија о постхуманизму у књижевности издата на српскоме језику у тренутку израде ове докторске дисертације. Јелица Вељовић са Универзитета у Крагујевцу одбранила је 2018. године докторску дисертацију на тему хуманог и постхуманог идентитета у шпанској књижевности на примеру дела писца Хуана Гојтисола (уп. Вељовић 2018). Андрија Филиповић (уп. 2019) са Универзитета Сингидунум је аутор филозофске студије *Conditio ahumana: иманенција и ахумано у епохи антропоцена*, објављене 2019. године.

Међу **радовима мањег обима на српскоме језику** о постхуманизму и уметности издвајају се радови објављивани у часопису *AM – Journal of Art and Media Studies*

⁴² „[C]oming to an end as humanism transforms itself into something one must helplessly call posthumanism”.

Факултета за медије и комуникације Универзитета Сингидунум из Београда, као и тематски број часописа *Култура*, у коме је објављено шест радова. У раду *Онтополитике ахуманог: од (проширеног поља) људског до оног после човека* Андрије Филиповића (2016: 10) указује се, ослањајући се на теорије Мишела Фукоа, на потребу да се теоретизује постхумано, односно ахумано, како би се пружио „онтолошки и политички оквир за мишљење и делање у доба савремености”. Ђорђе Ђорђевић у раду *Филмске дистопије и трансхуманизам: киборг – од филмског мита до реалности* анализира из социолошког угла америчке филмске дистопије и њихове приказе киборга (уп. Ђорђевић 2016). Анета Стојнић (2016: 43) у раду *Има ли постхуманог перформера* проучава „трансгресије и субверзије (људског) тела које се јављају у ситуацији технолошки генерисаног извођења”, односно постхумано у контексту киберпростора и „сајберформанса”. Следе две анализе књижевних дела: једног из канадске и једног из српске књижевности, наиме, романа *Salt Fish Girl* кинеско-канадске списатељице Ларисе Лаи (уп. Милосављевић 2016) и *Писама из Норвешке* Исидоре Секулић из угла екофеминизма и биоетике (уп. Вуксановић 2016). Напоследку, у раду *Дискурзивне промене и тенденције у теоријама постхуманизма* Неде Радуловић испитују се нове тенденције у тумачењу и удаљавању од картезијанског субјекта у континенталној филозофији (уп. Радуловић 2016). У раду „*To a New World of Gods and Monsters*”: *постхуманизам, теоријско критички правац за нови миленијум* Милица Живковић упућује у дефиницију, развој и модалитете постхуманизма, као и у материјалистичку критику киборга, ослањајући се на текст *Манифест за киборге* Доне Харавеј (уп. Живковић 2013). Андријана Павловић анализира роман *Не дај ми никада да одем* Казауа Ишигура из постхуманистичке перспективе, такође узимајући као теоријску основу *Манифест за киборге* Доне Харавеј. Наглашава да је циљ њеног рада да „усмери пажњу” на елементе постхуманизма који су присутни у роману, а чија би анализа „требало да покаже како постхуманистички ликови успевају да развију квалитете и емоције који се ни по чему не разликују од оних које поседују људска бића” (Павловић 2014: 125). Јелица Вељовић у раду *Постхуманистичка дилема Саут Парка: сајбер бука у тишини стварног* разматра теорије постхуманизма у контексту киберспејса на примеру три епизоде америчке телевизијске серије *Саут Парк* (уп. Вељовић 2017), док Марија Лојаница у раду „*Тркач по оштрици бријача*”: *фигурације хуманог и постхуманог идентитета у роману Борислава Пекића 1999 и филму Ридлија Скота* Истребљивач проучава манифестације питања „технолошког субјективитета, краја хуманитета и деконструкције бинарних опозиција: природа-култура и људско-машинско” (Лојаница 2017: 239), што указује на пораст броја истраживања из ове области те и на прве анализе из угла постхуманизма у области српске књижевности.

3. Постхумана екокритика као четврти талас екокритике

3.1. Неоматеријалистички оквир постхумане екокритике

Скот Словик (уп. 2012: 443) је као уредник часописа *Интердисциплинарне студије књижевности и животне средине* 2012. године напоменуо да је промишљање ’транскорпоралности’ Стејси Алајмо обележило уплив неоматеријалистичких теорија у екокритику. Нови материјализам развио се крајем двадесетог века као одговор на брз развој технологије и еколошку кризу и представља интердисциплинарно поље проучавања које обухвата уметности и друштвено-хуманистичке науке у спрези са природним наукама. Термин су осмислили, независно једно од другог, Мануел Деланда (Manuel DeLanda) и Роза Брајдоти у другој половини деведесетих година, трагајући за термином којим би означили културну теорију према којој култура није привилегована у односу на природу, већ се може, по узору на теорије Доне Харавеј, посматрати као „природокултура” (уп. Ван дер Туин и Долфијн 2010: 153).

Због различитих приступа који су се развили у оквиру новог материјализма, често се овај назив користи у множини. Упркос томе, постоје одређене окоснице овог правца које се могу сматрати његовом заједничком сржи: схватање материје као **виталне**, а не беживотне и пасивне, доживљај природе и културе као **континуума**, а не као супротстављених појмова, те покушај да се превазиђе антропоцентризам, односно поимање људског субјекта као **центра свих мера** и дешавања, због чега се нови материјализми често повезују са постхуманизмом. Рози Брајдоти (2016а: 129) сматра да је најистакнутија одлика неоматеријалистичких схватања материје „премештање разлике од бинарног до ризомског; од пола/рода и природе/културе до процеса сексуализације/рационализације/натурализације којима је основни циљ заправо Живот сам, или виталност материје”. Неоматеријалистичка проучавања занемарују зависност од система и структура и пружају нови увид не само у дихотомију *природа-култура*, већ и у односе *хумано-ахумано*, *живо-неживо*, *структура-делатност*⁴³ и *ум-материја*. Нови материјализми се описују као онтологија иманентности, односно као независни од основних или трансцендентних сила попут Бога, судбине, еволуције, животне силе, механизма, система или структура и усмерени су против трансценденталних (дуалистичких) традиција које су доминантне у савременим природним наукама као и у многим постмодерним теоријама културе (уп. Фокс и Алдред 2018; Монфорт 2018). Најзначајнијим представницима сматрају се Карен Барад, Рози Брајдоти, Дона Харавеј, Елизабет Грош, Џејн Бенет, Вики Кирби (Vicky Kirby) и Мануел Деланда.

Нови материјализам се често наводи заједно са терминима попут објектно оријентисане онтологије, спекулативног реализма, еколошких теорија, теорије киборга или теорије асемблажа, а свима им је заједничко **децентрирање човека и окретање ка ахуманом** које обухвата животиње, афективност, тела, органске и геофизичке системе, материјалност или технологију (уп. Боуен 2018). Упитност позиције онтологије која се базира на центризму човека често повезују са биополитиком и структурама моћи које посматрају тела као објекте који су јој подвргнути. Ту се увиђа веза новог материјализма са постструктурализмом, премда се нови материјализам и удаљава од њега.

„Заокрет ка материјалном” у новом материјализму произашао је, осим из постструктуралистичких, и из постколонијалних и феминистичких теорија које су одбиле економски и структуралистички детерминизам и означиле га неадекватним за критику патријархата, рационализма, науке и модернизма или пак за пружање критичког и радикалног става који би подржао борбу за друштвену правду и плуралитет (уп. Фокс и Алдред 2018). Џудит Батлер је, када је писала о биолошко-материјалном аспекту родног идентитета, утицала на **брисање поделе *природа-култура*** у односу пола и рода. Феминистичке теорије су након тога почеле да се баве материјалношћу и телом, и да промишљају односе између материјалних и друштвених конструкција. Рози Брајдоти користила је термин како би истакла визије отеловљеног субјекта, а једна од претеча неоматеријалистичког феминизма, молекуларни биолог Ане Фаусто-Стерлинг (Anne Fausto-Sterling), показала је да се категорије разлике између полова не исписују само на површини тела те сматра да би требало да говоримо о „биокултуролошким системима у којима ћелије и култура конструишу једно друго” (уп. Росини 2006). У делима Брајдоти и Деланде приметан је утицај идеја Мишела Фукоа, Лус Иригарај (Luce Irigaray) и у највећој мери Жила Делеза и Феликса Гатарија, док се усредсређују на дуализме које настоје да превазиђу (уп. Ван дер Туин и Долфијн 2010). Фокс и Алдред (уп. 2018) појашњавају како нови материјализми одбијају да уваже постојање границе између

⁴³ У социологији се поставља питање да ли на људско понашање у већој мери утиче структура (одређени уређени обрасци који се одражавају на могућности и одабир) или делатност/акција (способност индивидуа да самостално доноси сопствене одлуке на основу слободе воље).

друштвеног и природног те уједно и друштвених и природних наука, доводећи у питање и само одвајање између природе и културе, а заправо све природно и друштвено повезују са разним снагама, од физичке интеракције до биолошких процеса или друштвених сусрета и емоционалних реакција. Стога је нови материјализам покушај да се учини оно о чему су постмодернисти безуспешно говорили: да деконструише дихотомију језика и реалности, а притом свакако није поновно оживљавање „старог” историјског материјализма (уп. Монфорт 2018).

Нови материјализми се не надовезују на раније историјске материјализме Хегела и Маркса, који су се фокусирали на друштвене институције и праксу у оквиру ширег економског и политичког контекста материјалне производње и потрошње (уп. Фокс и Алдред 2018). Неоматеријалистички приступ заступа став да су **природа и култура континуум**, надовезавши се на теорије Доне Харавеј, али и Делеза и Гатарија, који у књизи *Анти-Едип* истичу да заправо не постоји дистинкција човек-природа:

„Људска суштина природе и природна суштина човека идентификују се у природи као производња или индустрија [...]. Индустрија се тада схвата [...] у својој фундаменталној идентичности с природом као човекова производња и производња помоћу човека. [...] човек и природа нису попут два засебна елемента, чак и ако их схватимо у оквиру неког односа узроковања, разумевања или изражавања (узрок-последича, субјект-објект, итд), већ једна једина и иста суштинска стварност произвођача и произведеног” (Делез и Гатари 1990: 7).

Ван дер Туин и Долфијн (уп. 2010) наглашавају да промишљање људског бића из **монистичке перспективе** није само по себи нова идеја, већ се историја ове мисли може пратити кроз историју филозофије: од Лукреција до дела Спинозе, Хјума, Ничеа, Бергсона итд. Спинозин монистички систем дефинише Бога или природу (лат. *deus sive natura*) као јединствену супстанцу која као атрибуте поседује подједнако материју и мисао, при чему Спиноза разликује природу која ствара (лат. *natura naturans*) и створену природу (лат. *natura naturata*), док и човеково биће тумачи тако да укључује ум и тело као два изједначена аспекта, не привилегујући ум у односу на тело (уп. Де Спиноза 1983). Отуд и значај Спинозине мисли за нови материјализам, премда се неки други аспекти његове филозофије попут недостатка слободе воље ипак не подударују с неоматеријалистичким ставовима.

Многе од наших идеја о материјалности потичу од Декарта, који је у 17. веку материју дефинисао као супстанцу која се састоји од дужине, ширине и дебљине, која је униформна и пасивна (уп. Кул и Фрост 2010: 7). Његова филозофска мисао имала је за резултат то што се људски мислећи субјект (лат. *cogito ergo sum*) доживљавао као сушта супротност пасивној материји и њена „Другост” (уп. исто: 8). Неоматеријалисти су изнова пронашли материјалност која утиче на то да каузалност промишљамо у комплекснијим контекстима и терминима и да препознамо да су феномени ухваћени у мноштву система и снага, те и да изнова размотримо место и природу способности делања (уп. исто: 9). Као значајан допринос новог материјализма Дана Лучијано (Dana Luciano) наводи његов покушај да истакне снагу **виталности материје**: у (поновном) буђењу критике и њеном усмеравању ка алтернативним осетним димензијама (уп. према Томпкинс 2016, интернет). За разлику од раније поменутих дуалистичких традиција, нови материјализам се фокусира на динамично и виртуелно, те тако схвата и материју. Док модернизам материју тумачи као статичну и инертну (есенцијализам) или позадину људских агената (антропоцентризам), постмодернизам је посматра као релативно пасивну и културолошки конструисану кроз лингвистичку, дискурзивну и културолошку праксу (друштвено конструкционистички есенцијализам), а како би се превазишла оваква дуалистичка мисао,

нови материјализам подржава филозофију иманентности и већ поменуто монистичку перспективу (уп. Монфорт 2018). Неоматеријалистички теоретичари сматрају да материја не треба бити проучавана у оквиру онога што јесте (тј. њене есенције), већ у оквиру онога што чини, тј. њене способности да дела и утиче на друга бића и феномене, па се у складу с тиме дошло до закључка да не само људи, већ и органско и неорганско ахумано такође поседује овакве акционо-перформативне способности (уп. исто). Материјално које нови материјализми разматрају, укључује људска тела, друге живе организме, материјалне ствари, просторе, места и природну и вештачку околину које садрже, материјалне силе попут гравитације и времена, али такође и апстрактне концепте попут маште, сећања и памћења, који, иако сами по себи нису материјални, имају могућност да изазову материјалне ефекте (уп. Фокс и Алдред 2018). Неоматеријалисти материјални свет и његову садржину не доживљавају као фиксну, већ као променљиву и неједнаку, непредвидиву у свом обртању око акција и догађаја (уп. исто).

Џејн Бенет (2010: vii) у књизи *Витална материја* истиче да нас супротстављање материје и живота подстиче на то да игноришемо виталност материје и живу силу материјалних формација, наводећи као пример масти које могу не само да измене људско расположење или начин на који смеће није одложено на депонијама, већ генерише живе токове хемикалија и ветрова док говоримо. Као циљеве своје значајне студије наводи: приказивање позитивне онтологије виталне материје која шири постојеће концепте акције и слободе; разградњу онто-теолошке бинарне опозиције *живот-материја, човек-животиња, воља-детерминисаност, органско-неорганско*, користећи аргументе који би у људима инспирисали естетско-афективну отвореност ка материјалној виталности; и израду нацрта политичке анализе која би узела у обзир доприносе ахуманих актаната (исто: x). Бенет наводи да идеја о виталној материји свакако није њена и да има дугу филозофску историју, па као инспирацију именује Баруха Спинозу, Фридриха Ничеа, Хенрија Дејвида Тороа, Чарлса Дарвина, Теодора Адорна, Жила Делеза и витализам мислилаца двадесетог века Анрија Бергсона и Ханса Дриша (Бенет 2010: viii). Бергсонов појам животног елана (франц. *élan vital*) с почетка двадесетог века укључује еволуцију као креативну и живахну, а не као механичку, што је инспирисало неоматеријалисте.

У зборнику радова *Нови материјализми: онтологија, делатност и политика* из 2010. године Дијана Кул и Саманта Фрост (уп. 2010: 7) издвојиле су три тематске целине те се у складу с њима могу одредити и основни правци неоматеријалистичких приступа као и друге области са којима се подударају: онтологија/делатност, биоетика/биополитика и критички материјализам. Као значајна теоретичарка сродне области постхуманизма истиче се Роза Брајдоти, док се Карен Барад бави материјалистичком онто-епистемологијом, Жил Делез и Феликс Гатари микрофизиком постајања, а Бруно Латур теоријом актаната и мрежа. Теорије **Бруна Латура** се у више наврата наводе као битан утицај на развој новог материјализма, а нарочито термин актаната, који је извор акције која пак не мора бити нужно људска, већ и нељудска: она је ефикасна, може да дела, да начини разлику или промени ток догађаја (уп. Бенет 2010: viii). Тиме је указао на удаљавање од кохерентног друштвеног тоталитета и на брисање граница између природног и друштвеног, хуманог и ахуманог, материјалног и културног, што су све поделе које се у својој суштини заснивају на подели на материјално и нематеријално (уп. Бенет и Џојс: 2013). Латур је представио своје виђење модерне епистемологије која се труди да дихотомизује природу и друштво и ахумано и хумано, док истовремено реални феномени попут биотехнологије упорно показују супротно (уп. Салдања 2006: 15). У суштини, нови материјалисти сматрају да не може бити поделе између човечанства и материјалности, будући да све што јесмо и све што радимо произилази из процеса којим стварамо и којим смо уједно и створени (уп. Милер 2005: 8).

Материјализам је у ранијој филозофији ипак остао маргинална појава, будући да су језик, свест, субјективност, ум, душа, али такође и машта, емоције, вредности, значење и друге идеалне, нематеријалне ствари доживљаване као супериорне у односу на пасивност физичких ствари (уп. Кул и Фрост 2010: 1-2). Разлог зашто је сада дошао до изражаја јесте потреба за решавањем актуелних и хитних етичких и политичких питања која прате научна и технолошка достигнућа и утичу на комплексне проблеме попут климатских промена, миграција, биотехнолошког инжењеринга и генетски модификованих организама или генералне измене наших интимних и физичких живота које су условиле дигиталне, бежичне и виртуелне технологије (уп. исто: 5). Дуго је у континенталној филозофији фокус био на дискурсу, тексту, култури, свести, моћи или идејама које конституишу **реалност**, при чему се човек налази у центру ових дела, а реалност је представљена као продукт људске мисли (уп. Боуен 2018). Делез и Гатари (1987: 23) наводе да више не постоји трострука подељеност на поље реалности (свет), поље репрезентације (књига) и поље субјективности (аутор), већ асемблаж успоставља везу између различитих мултиплицитета који су произашли из сваког од ових редова. Свака материјалистичка филозофија полази од егзистенције материјалног света који постоји независно од нашег ума, али онда се суочава са проблемом порекла идентитета оних који настајују такав свет: ако ум није оно што даје идентитет планинама, рекама, биљкама и животињама, шта је онда? (уп. Долфијн и Ван дер Туин 2012). Сви објективни ентитети производ су историјског процеса, односно њихов идентитет се синтетише или ствара као део космолошке, геолошке, биолошке или друштвене историје (уп. исто). Теоретичари новог материјализма деле мишљење актуелно међу многим истраживачима да је доминантна конструктивистичка оријентација у оквиру друштвене анализе неадекватна када је у питању размишљање о материји, материјалности и политици на начин који узима у обзир савремени контекст биополитике и глобалне политичке економије (уп. Кул и Фрост 2010: 6). Материја и значење не могу се тумачити независно једно од другог и уместо тога, неоматеријалистичка онтологија разара бинарне и хијерархијске разлике и промовише постхуману и еколошку социолошку перспективу која превазилази поделу на природу и културу и посматра људе као интегрални део животне средине (уп. Монфорт 2018). Репрезентационализам је вера у разлику између репрезентација и онога што оне представљају, односно репрезентују, тј. оно што се представља сматра се независним од свих пракси репрезентовања. Систем репрезентације некад се експлицитно теоризује као трострук систем, нпр. осим знања (репрезентација) и познатог (оног што се репрезентује), постоји и онај који нешто зна (тј. онај који нешто репрезентује). Постаје стога јасно да су репрезентације посредничка функција између независно постојећих ентитета и поставља се питања њихове чињеничне верности (уп. Барад 2008: 123).

Напоследку, у **оквирима књижевности** неоматеријализми проучавају представе природе и културе као дихотомије или пак као континуума и фокусирају се на мотиве и тематику књижевних дела, како би истражили начине на које је материја приказана у књижевности или како се књижевност материјализује. Нарочито теже томе да се позабаве кризама које је условила климатска промена, а многи сматрају да је одвајање живота и материје у већем делу западњачке мисли омогућило човеку да оправда еколошке катастрофе капитализма, империјализма и колонијализма – нови материјализам притом одбија фантазије о људској надмоћи и истиче повезаност човека са нељудским облицима живота као што су животиње, биљке или минерали (уп. Шомура 2017, интернет). Последња фаза екокритике се у својим проучавањима надовезује на идеје нових материјализама и примењује их како у теорији, тако и у конкретним анализама књижевних дела.

3.2. Области проучавања и методологија

Пипа Марланд (2013: 856) издваја три основне премисе инспирисане неоматеријалистичком филозофијом на којима, према њеном мишљењу, почива четврти талас екокритике:

- хумано и ахумано поседују **материјални аспект** који утиче на поимање разлике између хуманог и животне средине и на тумачење природног света;
- материјалност карактеристична за хумано и ахумано је **витална**;
- услед комплексности и хибридности материје настају **етички и политички изазови**.

Постхумана екокритика фокусира се на представе материјалних ахуманих обележја у наративним текстовима, било да су књижевни, културолошки или пак визуелни, но такође проучава и **наративну моћ материје**, тј. њену способност да креира конфигурације значења (уп. Јовино и Оперман 2012: 79). Моћ материје наглашава се на различите начине који не указују нужно на антропоцентричну и хијерархијску визију света: хуманизацијом предмета, места, природних елемената, нељудских животиња итд. (исто: 82). Свет добија смисао у споју значења са материјом, при чему се човек не налази у средишту фокуса већ је сам по себи резултат интеракције материје и значења те је веза постхуманизма с књижевношћу и екокритиком спонтана (уп. Јовино 2016: 14–15). Екокритичке импликације повезаности материје и значења су такве да је немогуће раздвојити дискурс и материју (уп. Оперман 2012: 42). Када промишљамо материју, промишљамо и начине продукције и конзумације природе као резервоара елемената: промишљање начина на који је материја света отеловљена у људском искуству и људскоме уму (уп. Јовино 2012: 51–52).

Материја се тумачи као **витална** те своју виталност разоткрива управо производњом сопственог система знакова, независног од хуманог света (уп. Марланд 2013: 857). Текст се стога схвата у једном ширем значењу тако да у њега спадају не само хумане материјално-дискурзивне творевине, већ и ахумано попут воде, тла, камења, метала, минерала, бактерија, отрова, хране, струје, ћелија, атома, свих културолошких објеката и места, при чему се истиче испреплетаност и повезаност људског и нељудског (Јовино и Оперман 2012: 83). Виталност материје и однос материјалног и дискурзивног, као и хуманог и ахуманог, указују на друкчије поимање природног и културолошког. **Дихотомија природе и културе** доживљава се у постхуманизму и постхуманој екокритици као проблематична, што је директно наслеђе неоматеријалистичке филозофије.

Постхумана екокритика проучава притом и **друштвено-политичке и етичке импликације** хибридизације, наглашавајући етичке проблеме идеја о (вештачком) споју органског живота и неорганске материје (уп. Оперман 2016: 25; 32). Серпил Оперман (исто: 29–30) истиче да постхумана екокритика истражује књижевне, културне и филозофске исходе пракси које спајају **технолошко и биолошко**, уз осврт и на **еколошке проблеме**. Тежи се еколошки освешћеној критици материјалности и интеракције тела и природе у свету савремене технологије и њихових концептуализација у текстовима из области књижевности и културе (уп. исто: 30). **Хибриди човека** и машине, киборзи, клониране животиње, ванземаљци, синтетичка материја и токсична тела кључан су део савремених научних и књижевних наратива те постају предметом проучавања постхумане екокритике (уп. исто: 31). Анализе из угла постхумане екокритике суочавају нас с тиме како су приказани хумано и ахумано и како су књижевност, биологија, технологија,

естетика и политика повезани у својој материјалности и континууму природе и културе (уп. исто: 32). Серпил Оперман (уп. 2016: 24) истиче да се постхуманизам и (постхумана) екокритика стога заснивају на новим схватањима материје и животне средине. У оквиру обе дисциплине врши се поновно вредновање тога шта значи бити човек те се доводи у питање **централност човекове позиције** међу другим врстама и самим тим и идеја о посебности човека (уп. Смит 2011: xii). Из перспективе постхуманистичких дискурса не ради се, дакле, нужно о томе да треба превазићи човека, већ да је неопходно превазићи догму о посебности која се примењује у односу према другим врстама и природи (уп. Јовино 2016: 13).

Књижевни текстови нису, у свакоме случају, само пасивне представе, већ уједно и активно обликују поимање технологије и науке у културолошким контекстима, неретко осликавајући и тренутно стање у науци и култури (уп. Хејлс 1999: 21). Но дискусије о томе шта значи бити човек или која је дефиниција постхуманог односе се на књижевни или културолошки свет репрезентација, којима се представљају „приче које циркулишу, а које се тичу научних будућности или разумевања тога како отеловљују вредности, дистрибуирају моћ и уносе човечанство у своје визије”⁴⁴ (Грејем 2002: 20; 30). Приче о трансформацији биолошког и технолошког често су представљене као хорор који одише страхом и несигурношћу човечанства суоченог с проблематиком сопственог идентитета у односу на друге врсте постојања и своју позицију (уп. Маја 2008: 86). Јулија Кристева (уп. 1982: 207–208) пак сматра да се сва књижевност напослетку може посматрати као верзија апокалипсе укорењена у крхкој граничној позицији на којој идентитети не постоје или су дупли, нејасни, хетерогени, измењени или одбојни те и да је књижевност сама по себи крајње кодирање наше (личне) кризе. Роза Брајдоти (уп. 2016а: 96) истиче да ипак у савремено доба „књижевност и филм који приказују изумирање наше и других врста, укључујући филмове катастрофе, чине засебан и успешан жанр, и уживају широку популарност”. Репрезентације постхуманог се најчешће могу пронаћи у књижевним формама које је хуманизам одбацио као тривијалне попут „жанровске књижевности”, односно понајвише научне фантастике и хорора који никада нису зазирали од приказивања ахуманог Другог (уп. Кларк и Росини 2018: xii). Илејн Грејем (уп. 2002: 1) наводи да су најрепрезентативнији примери људског идентитета у дигитално и технолошка доба присутни управо у два кључна дискурса – западњачкој технонауци и популарној култури попут **научне фантастике**. Циљ проучавања ове врсте књижевности је стога да се истраже и боље разумеју животиње, биљке и друга ахумана бића или објективна реалност као симболи, страхови или жеље који су пројектовани у фикцији, али и као самостална бића која постоје независно од људског сазнања о њима (уп. Керчи 2018: 1).

Технонаука и научнофантастични сценарији по пољима интересовања (уп. Винт 2011) те тумачења из угла савремене филозофије, а нарочито **постструктурализма**, која су уследила, а чијом методологијом ће се делимично послужити и ова дисертација, нису неоснована. Научна фантастика је постструктуралистичкој теорији пружила прилику да „истражи фигуре постљудског у књижевним имагинаријумима и културним праксама [...] [Научна фантастика је] појава једне критичкије функције, функције интерпретирања садашњости, процењивања овог реалног света *hic et nunc*” (Кисе 2015: 314–315). Постструктуралисти и њихови наследници су се окренули ка контекстима који обухватају биотехнологију, климатске промене и загађење животне средине, етику опхођења према животињама и генерално употребу напредних технологија, уз песимистичне визије краја човека. Мишел Фуко (1971: 350) у књизи *Речи и ствари: археологија људских наука* каже

⁴⁴ „[T]he stories that circulate concerning scientific futures, of understanding how they embody values, distribute power and insert humanity into their visions”.

да „прије краја 18. вијека човјек није постојао. Није постојала ни снага живота, ни плодност рада, ни историјска дубина језика. Градитељско знање је само за себе недавно конструисало ту креатуру и то прије мање од 200 година”. Човек би исто тако врло лако могао нестати или се пак развијати на непредвидиве начине које научна фантастика настоји да замисли. Екокритика представља притом својеврсни одговор на постструктуралистичку мисао, од које повремено приликом анализе позајмљује методологију, будући да сама почива на мноштву различитих теоријских ставова без јединственог метода за анализу књижевних текстова који би се могао назвати искључиво екокритичким.

Ипак, структурализам и постструктурализам допринели су разарању баријере између књижевног и некњижевног, али не да би их помирили, већ да би се посветили у већој мери текстуалности и језику (уп. Бјул 1995: 86). Заправо су централне идеје постструктурализма текстуалност и неодређеност, према којима књижевност и култура конструишу свет према сопственим принципима и целокупно значење противречи самоме себи (уп. Керол 2004: 15–16). Тиме што је уклонио истину и центар значења и представио специфичну врсту критике „(’рушења’) метафизичких појмовних конструкција (система)” (Бужињска и Марковски 2006: 342), постструктурализам је дао главну улогу **дискурсу, текстуалности и идеологији, удаљавајући их од „реалности”** (уп. Керол 2004: 16; Бјул 1995: 86). Деридина деконструкција сматра се притом често примењеним постструктурализмом (уп. Бужињска и Марковски 2006: 343). Деконструкција је пружила нову визију мишљења сачињеног од нестабилних значења која се стално мењају и налазе се у стању игре. Услед тога није могуће говорити ни о идентитету, будући да је идентитет подразумевао целовитост, а заправо смо такође састављени од фрагмената. Приликом анализе текстова деконструкција трага за бинарним опозицијама, променама које указују на недостатак утврђене јединствене позиције те и за оним што није експлицитно исказано у тексту. **Постхумана екокритика** се стога само делимично може заснивати на оваквој врсти анализе, будући да не полази од претпоставке да је дискурс надређен проблематичном концепту стварности. Екокритика одбија идеју да је све конструисано друштвено и језички, пошто природа и еколошка криза заиста постоје као ентитети ван нас самих, који утичу на нас и на које ми утичемо потенцијално негативно, уз обострану константну трансформацију. За природу не можемо рећи да је језик који има рупу у свом озонском омотачу, према речима Кејт Сопер (уп. 1995). Постхумана екокритичка анализа се стога надовезује на идеје о кризи субјекта и хуманистике, померању центра са привилегованих страна устаљених бинарних опозиција и неопходности превазилажења опозиција у савремено доба, но фокусира се преваходно на проучавање приказа околине и односа ка ахуманом, ишчитавајући изнова канонске књижевне текстове, али и пружајући шансу и маргинализовану књижевности. Попут деконструкције, и постхумана екокритика трага за различитим врстама „пукотина у појмовним конструкцијама које су се могле испољити захваљујући пажљивом ишчитавању текстова” (Бужињска и Марковски 2006: 343), но усредсређујући се преваходно на пукотине у дефиницији хуманог, удаљавајући се од друштвено-језичког конструктивизма и тежећи вредностима пажљивог проучавања и колективној етичкој одговорности према свету који постоји ван граница антропоцентричности. Постструктуралистички „заокрет ка интерпретативним поступцима отвореним за етичке и политичке утицаје и нове контексте (културне, етничке, расне, полне, сексуалне итд)” (исто: 373) омогућио је у случају постхумане екокритике један еколошко освешћени и постантропоцентрични контекст проучавања књижевности.

IV ПРИРОДНИ СВЕТ У РОМАНИМА *ПЛАНИНЕ МОРА И ДИВОВИ И УКИДАЊЕ ВРСТА*

Као инспирацију за настанак романа *Планине мора и дивови* Алфред Деблин наводи једну шетњу, записавши: „видео сам на плажи Балтичког мора 1921. године неко камење, уобичајени шљунак, који ме је дирнуо. Камење и песак понео сам са собом кући. Нешто се покренуло у мени, око мене”⁴⁵ (Деблин 2015а: 45). Природни свет, који у овоме опису представља камење као нежива, материјална природа, поседује моћ да инспирише најпре на унутрашњу рефлексију, а потом и на осмишљавање читавог романа усмереног ка преиспитивању односа човека и природног окружења. За Деблина природа је притом тајна јер је њен физички облик површина која пак захтева тумачење, те је у свом доживљају дефинише „као светско биће, то јест: тешко, обојено, светлост, таму, безбројне супстанце, као обиље појава, које се нечујно мешају и укрштају”⁴⁶ (исто: 48). Свеобухватност природног света и њену хармоничну прожетост супротностима упоређује са светским ’бићем’, те наглашава њене виталне аспекте, али и спој материје природе и значења које јој приписује посматрач.

Премда се њено величање и обожавање заправо одвијало на различит начин у оквиру појединачних фаза Деблиновог стваралаштва, сама фасцинација природом константа је која се повремено граничи са пантеистичким уверењима. У коментарима уз роман *Планине мора и дивови* пише: „Увек кажем: ’природа’. То није исто што и ’Бог’. Мрачније је, колосалније од Бога. Пуна шумећа тајна света. Али ипак помало и попут ’Бога’”⁴⁷ (исто: 50–51). Поистовећивање природног света са Богом, па чак и додељивање вишег статуса природи, одговор је на развој природних наука, а нарочито на њихове позитивистичке и материјалистичке основе. Подвргнувши критици убрзани технолошки развој и веру у напредак, Деблин се залаже за обновљен однос са природом (уп. Јо 2017: 54), пруживши јој наизглед примат у односу на друге сфере људских делања и устаљена веровања, но не у циљу искључивог величања и тежње ка успостављању доминације природе над културом, већ зарад повратка баланса и потраге за алтернативном вишом инстанцом која би омогућила сагледавање људске егзистенције из посве друкчије перспективе. Природа се, према његовим речима,

„представља као велика природа у неизбројивим световима звезда. Ствара на нашој Земљи кристале, животиње, биљке, људе. [...] Поседује разноликост, безбројне фацете и истовремено безграничну монотонију. Оно што се појављује пред нама као смрт и делује мрачно страшно, једна је од њених кретњи које се саме по себи подразумевају. Ствара боју, музику и лепоту. На свим ступњевима је узбудљива, расипа надражаје које прате одговори и покрети”⁴⁸ (Деблин 2015б: 350).

⁴⁵ „[...] hatte ich am Ostseestrand 1921 einige Steine gesehen, gewöhnliches Geröll, das mich rührte. Steine und Sand nahm ich mit nach Hause. Es bewegte sich etwas in mir, um mich“.

⁴⁶ „[A]ls das Weltwesen, das ist: das Schwere, das Farbige, das Licht, das Dunkel, die zahllosen Stoffe, als eine Fülle von Vorgängen, die sich lautlos mischen und durchkreuzen“.

⁴⁷ „Ich sage immer: Natur“. Es ist nicht dasselbe wie 'Gott'. Ist dunkler, ungeheurer als Gott. Das volle schwirrende Geheimnis der Welt. Aber doch etwas von 'Gott“.

⁴⁸ „Sie stellt sich, als die große Natur, in den unzählbaren Sternwelten dar. Sie bringt auf unserer Erde Kristalle, Tiere, Pflanzen, Menschen hervor. [...] Sie hat Vielfältigkeit, zahllose Facetten und zugleich grenzenlose Monotonie. Was uns als Tod erscheint und finster furchtbar wirkt, ist eine ihrer selbstverständlichen Bewegungen. Farbe, Musik und Schönheit bringt sie hervor. Auf allen Stufen ist sie erregbar, streut Reize aus, auf die Antworten und Bewegungen erfolgen“.

Посматрајући природу из овакве перспективе, као створитељку човека и другог живота на планети, која одређује његову егзистенцију од природних чинова рађања до смрти, Деблин пружа виђење које помера фокус ка природноме, неантропоцентричном свету као утемељивачу хијерархије и начина бивства. Његово посматрање окружења није рационално, већ се већ на почетку романа у посвети (*Zueignung*) природа велича и приказује као мистериозна и свеприсутна, али упркос томе тежи да „у једном тоталитету уједини ирационално као и егзистенцију рационалног поретка као комплементарне и равноправне полове”⁴⁹ (Квал 1992: 227). Иако није јасно назначено коме се писац обраћа, наслућује се да се обраћа природи са „ти”, те појашњава да је тако назива „као да је биће, животиња биљка камен као ја”⁵⁰ (Деблин 2013а: 7). При томе не разграничава између живог и неживог света, већ све посматра као „живу” материју која је подједнаког ранга као и он сам. Природни свет о којем говори је „са хиљаду имена безимен [...] са хиљаду стопала хиљаду руку хиљаду глава”⁵¹ (исто: 7) и као да поседује у сопственој разноликости и одређену покретачку снагу која има моћ да одржава све своје разгранате делове у стању покрета и неухватљивости.

Упоредивши однос између сопства и материје, између човека и органске и неорганске природе, те размотривши и скромност човека у поређењу са величином природе, Деблин је у својим теоријским списима закључио да сопство не постоји „ван афеката и физиолошких феномена човека” (уп. Јо 2017: 75). Но, Габријеле Зандер (2001: 315) истиче да је дух натуралистичког доба означио „преокрет у Деблиновом схватању човека [...]. Деблин је модификовао своје схватање детерминисаности човека путем природе и препознао аутономију индивидуе”⁵². Сопство се отвара ка свету и центар је доживљаја, али перцепција одвајања од света води ка увиду у „двоструко обличје особе као дела [природног] света и његове супротности”⁵³ (исто: 321). Од свог природног порекла човек се с временом удаљио, не успевши да побегне у потпуности, док је у Деблиновој визији у посвети и даље превасходно у хармонији са својим окружењем. Дочаравши слику рибара покрај језера, Деблин човекову позицију у оквиру природног света ипак описује на један посве идиличан начин који наликује пре екоцентричном него антропоцентричном погледу:

„Ми смо заједно овај свет, меко тло трска језеро столице столови рибарове колибе, шарани у води, муве изнад, птице у башти вила Целендорфа, зов кукавице траве песак светлост сунца облаци пецароши рибарски штап платно кука мамац дечја песма топлота електрични набој у ваздуху”⁵⁴ (Деблин 2013а: 8).

Оваква визија наизглед је у супротности са главним дешавањима у роману и песимизмом из којег су проистекла. Током векова будуће људске историје, природа у роману се превасходно подвргава људским потребама, али то уједно води и ка крају који наговештава могућност, односно неопходност и ургентност промене, те заокружује

⁴⁹ „[D]as Irrationale wie die Existenz einer rationalen Ordnung als komplementäre und gleichberechtigte Pole in einer Totalität zu vereinen”.

⁵⁰ „[A]ls wärest du ein Wesen, Tier Pflanze Stein wie ich”.

⁵¹ „Tausendnamigen Namenlosen [...] Tausendfuß Tausendarm Tausendkopf”.

⁵² „[M]arkiert eine Wende in Döblins Konzeption von Menschen [...]. Döblin modifizierte darin seine Auffassung von der Determination des Menschen durch die Natur und erkannte nun die Autonomie des Individuums an”.

⁵³ „[Z]wiefachen Gestalt der Person als Stück und Gegenstück der Welt”.

⁵⁴ „Wir sind zusammen diese Welt: weicher Boden Schilf See Stühle Tische der Fischerhütte, Karpfen im Wasser, Mücken darüber, Vögel in den Gärten der Villen von Zehlendorf, Kuckucksruf Gräser Sand Sonnenlicht Wolken Angler Angelrute Leinen Haken Köder Kindergesang Wärme elektrische Spannung der Luft”.

главну поруку романа да је од суштинске важности изнова размотрити однос природе, с једне стране, и човека, културе и технологије, с друге.

Природни свет код Дитмара Дата приказан је од самога почетка у оквирима постхумане будућности. Полазна тачка романа *Укидање врста* наликује Деблиновој идеји, те Дат трага за одговором на питање зашто се људима десило то што се десило, али сада из перспективе будућности, те наглашава да се радња не дешава у неком неодређеном времену и простору, већ је одређена будућношћу Земље, оним што ће уследити „прекосутра“:

„’Прекосутра’: тада сам као човек, који може да размишља о последицама датог, директно позван на сагласност или одбијање. Да ли је то заиста тачно, да ли постоје клице тога што ће наводно доћи или се у позадини крије можда једна скроз нетачна анализа садашњости?“⁵⁵ (Дат, *Кирус Голден*, интернет)

Сам човек као лик романа скрајнут је у занемарљиву улогу, но питање на које се други ликови упорно враћају указује на превредновање људских активности и уједно и односа према природном окружењу. За Дата природни свет није ирационалан, он га не велича нити га доживљава као мистериозан. Такође ни не заузима критички однос према природним наукама, као што је то почетком двадесетог века учинио Алфред Деблин. Двадесет и први век, у коме ствара Дитмар Дат, не негује страх од наглог развојка технологије и науке, већ га је прихватио те је ухваћен у константној потреби за новим, напреднијим, усавршенијим изумима коју је наметнуло капиталистичко друштво. Постхумани свет Датовог романа темељи се пре свега на биологији као једној од окосница технолошког напретка.

„Нисмо подучавали само да свакоме знаку припада неко значење само утолико, уколико игра улогу у низу закључака – као закључак или предуслов, већ да то што важи за знак мора важити и за информацију, као што је генетска. Геном садржи имплицитно све таксоне⁵⁶ који на основу њега могу бити успостављени и сам је резултат адаптивног процеса. Ко сам ја, то садржи имплекс, који тек морам постати“ (Дат 2010: 159).

По узору на постструктуралистичке постулате и Деридин појам *différance*, односно тумачење знака чије се значење увек одлаже бесконачним низом означитеља, језичко-филозофске идеје преносе се и на природне науке те генетске информације, посматране из оваквог угла, на основу своје садржине пружају увид у различите могућности за даљи развој читавог органског света. Игра информацијама и материјом, као и трансформације на које се усуђују појединци, а уједно и различита реална и фиктивно-визионарска открића из области биологије и биотехнологије, уобличавају свет нове врсте које Дат назива генте⁵⁷. Генетика, која је допринела њиховом развоју, кључна је за поимање сопства у Датовом роману у контексту природе и технологије. Сопство протагониста врсте генте, па и других живих бића, није одређено мистичном фасцираниошћу природом, афектима и физиолошким променама, већ је скуп генетских информација које је могуће ишчитати, проучити, по потреби прекрајати и у потпуности преобразити, а овакав приступ примењује се шире и на читав природни свет. Тумачења

⁵⁵ „’Übermorgen’: da bin ich als Mensch, der über die Konsequenzen des Gegebenen nachdenken kann, direkt zur Zustimmung oder zur Ablehnung aufgefordert: Stimmt das wirklich, gibt es die Keime für das, was da angeblich kommen soll, oder steckt vielleicht eine ganz falsche Analyse der Gegenwart dahinter?“

⁵⁶ Таксон је таксономска јединица у биологији.

⁵⁷ Реч *генте* је пореклом из романских језика и Дат (уп. *Кирус Голден*, интернет) наводи да означава једноставно ’људе’.

природног окружења и рађање уопштено нових врста идентитета одређени су контролисаним константним променама и трансформацијама као одликама постхуманог стања.

Природни свет се у романима приказује стога на два различита начина, премда се оба напоследку своде на искорак ка постантропоцентричној перспективи и истицању последица људских активности и покушаја да контролишу природу: у првome случају, примарно преобликовањем окружења, а, у другоме случају, пре свега преобликовањем самог себе, односно природног у човеку, а потом и преобликовањем других живих бића и околине. При томе је у оквиру репрезентација природног света могуће разликовати приказе неживог, односно неорганског света, и живог, органског, који се напоследку и спајају и понекад их је немогуће разлучити, но оквирно указују на две различите сфере постојања те и на друкчији начин илустрју човекову позицију.

1. Репрезентације природног света

1.1. Нежива природа

Облици неживе природе се у оквиру екологије посматрају као тзв. абиотички фактори, попут рељефа, земљишта или атмосфере/климе, који директно утичу на жива бића. Еколошки фактори, у које се осим абиотичких убрајају и биотички и антропогени утицај, међусобно су повезани и условљени и у стању су константне промене у времену и простору (уп. Ђукановић 1991: 26). Екокритичким приступом настоји се да се истраже управо књижевни прикази међусобне повезаности живог и неживог света и човека и промена насталих услед ове повезаности.

На основу самих назива романа могуће је закључити шта се налази у првome плану, па док планине и мора указују директно на жељу за контролом неживог света, укидање врста последица је проблема са којима се суочава живи свет и тиме усмерава пажњу ка могућностима за опстанак врста у тренутном или пак у другим облицима у садашњости и у будућности. У роману *Планине мора и дивови* прикази неживе природе заузимају значајан део текста те су скоро читава поглавља посвећена описима географских одлика, камења или кристала, док је у роману *Укидање врста* први обимнији опис рељефа неживог света уследио, на пример, тек дужи низ година након напуштања планете Земље.

„Много часова, читаве дане пријатељи с крзном посветили су упознавању Пламена с локалном географијом. Убрзо му је деловало као да је он сам створио свет, толико је под својим стопалима, у своме стомаку, испод својих корена косе осећао висоравни, вулканске косине и равнице, са свих страна бескрајно широке долине, високе регионе, 'дакле, то, што би се у староме свету назвало континентом'”⁵⁸ (Дат 2010: 309).

За далеког наследника људске врсте из будућности, Пламена, пејзажи су испрва непознаница те симболишу удаљавање од одлика 'старога света', односно Земље, као планете којом су управљали најпре људи, а потом у будућој историји и генте и аутомати, наговештавајући нове видове постојања у новим могућим световима. Његово осећање света и пространстава континента сведочи о томе да је неживи природни свет ипак и даље део његовог порекла с којим се поистовећује и рељефи се разоткривају око његовог тела и у њему. Премда није он створио неорганско окружење, његово памћење, размишљања и

⁵⁸ „Viele Stunden, ganze Tage verwandten die Freunde mit Fell darauf, Feuer mit der lokalen Geographie vertraut zu machen. Bald kam es ihm vor, als hätte er die Welt selbst geschaffen, so sehr spürte er unter seinen Füßen, in seinem Bauch, unter seinen Haarwurzeln die Hochländer, die vulkanischen Schrägen und Planities, die nach allen Seiten endlos weiten Täler, die hohen Regionen, 'also das, was man auf der alten Welt Kontinente genannt hätte'”.

осећања пружају му субјективну интерпретацију и повезују га и са елементима људске културе.

1.1.1. Облици рељефа: планине и човеков сложени однос према њима

Географски рељеф односи се на реалне, материјалне облике, но ови облици у романима уједно су обogaћени симболичким значењем и културалним вредностима. У складу са тиме може се тумачити као један од начина успостављања комуникације између човека и природног окружења, односно између сопства и Другог као друге врсте постојања неорганског статуса. У Деблиновом роману *Планине мора и дивови* ова комуникација одвија се прво кроз упознавање са својим окружењем и метикулозно документовање података о планети Земљи и њеним физичко-географским особеностима.

„Ово је Земља. Прасвет светлости и ватре прелази изнад ње и излази и залази. Таласasti омотач сачињен од камења прекрива њен труп. Камење се шири хиљаду миља у дубину и хиљаду миља у висину. На континентима и острвима пружају се планине равнице степе пустиње. Вода избија из извора у планинама. Мора преплављују басене. Планине гнајс аргилошист⁵⁹ плутају тешко на истопљеној, текућој врелој маси која се с времена на време пробија кроз камениту кору, смекшава их пламеним језиком и њише их тамо-вамо”⁶⁰ (Деблин 2013а: 360).

Узајамна повезаност Земље и Сунца те и Земљин „оклоп” који прекривају различити видови неживе природе указују на принципе и објективно дочаране детаље функционисања света још од исконског доба пре појаве човека те се преплићу кроз радњу романа као подсетник на то да се човек укључио у природну историју тек у доцнијем тренутку и да је људска историја одвећ скромног века у односу на природну. Вода која избија из извора и лава/ватра која се пробија из утробе Земље представљају два од четири „основних” елемената којима Деблин велича и илуструје виталну примордијалну моћ природе и њену способност да преобликује физички свет, али и да се одупре покуравајућем људском утицају. Урсула Елм (1991: 79) наводи да природни свет постаје протагониста радње управо „у генеративној води, у ’необичном животу’ вулканске ватре и енергији кристала која мења живот”⁶¹.

Планине се при томе уздижу ка висинама, но у овоме случају не симболишу мистично повезивање с трансцендентним светом ван људског домаћаја. На њима се не разоткривају митско-религиозне тајне, нити се прикривају божанска бића, као што је то обично случај у књижевности и митологији (уп. Бернбаум 2022), већ су саме део божанског отеловљеног у природи према Деблиновим својеврсним пантеистичким схватањима. Њихова постојаност угрожена је људским активностима и потребом за експанзијом те се кроз роман може испратити нит у развоју односа планине и човека: од (1) савладавања планине као препреке уз помоћ различитих средстава технологије, па све до (2) жеље за потпуним покуравањем природног света и (3) одбрамбене функције планине у тренутку реализације поменутих жеље.

⁵⁹ Гнајс и аргилошист су врсте метаморфних стена.

⁶⁰ „Dies ist die Erde. Die leuchtende brennende Urwelt geht über ihr und auf und unter. Ein welliger Mantel aus Gesteinen bedeckt ihren Rumpf. Tausend Meter tief und tausend hoch geht das Gestein. Kontinente und Inseln strecken Gebirge Ebenen Steppen Wüsten aus. Das Wasser bricht in Quellen aus den Bergen. Meere überfluten die Talmulden. Schwer schwimmen Gebirge Gneis Schiefer auf der schmelzflüssigen glühheißen Masse, die von Zeit zu Zeit die steinerne Kruste durchbricht, sie mit Stichflammen erweicht und hin und her wiegt.”

⁶¹ „Im zeugenden Wasser, im ’sonderbaren Leben’ des vulkanischen Feuers und in der lebensverändernden Energie der Kristalle”.

Током различитих миграција становништва, планина се приказује превасходно као савладива баријера и као симбол (технолошког) прогреса. „Људи лаки као ваздух прелећу преко пограничних планина”⁶² (Деблин 2013а: 15), хрлећи ка Африци у првоме поглављу. За саму лакоћу прелетања могу захвалити савременој технологији, а планина остаје за њима као вид физичке подељености, но културолошка, политичка и економска подељеност те и расна дискриминација и даље раздвајају људе. Планина не зауставља ни читаве групе убица које се „појављују попут снежне олује [...]”. Прешли су преко планина, нису мислили ништа о пустим крајевима”⁶³ (исто: 72), наводећи да сами по себи нису били убице, но када би се придружили лутајућим масама, стапали би се са њима и постајали то што јесу као део њих. Људске масе у роману очито доносе уништење не само својој околини, већ и сопственој врсти, али околина је незаинтересована и опустела, све до тренутка када човек одлучује да је подвргне својој контроли. Чак и тада, групе Арапа прелазе Атласке горе (уп. исто: 355–356), привучене догађањима на северу, односно Исланду и Гренланду, те планине остају истовремено и главни сведоци људских кретања и потешкоћа са којима се суочавају током селидбе.

Покоравање природног света одвија се најпре у другом, ’периферним’ крајевима света и технологија мотивише људе да покушају да управљају планетом и универзумом:

„Источна хемисфера мора бити освојена. Не може се бацити ватра ка звездама ако се прво не освоји Земљина кугла, а хиљаду миља иза Висле налазио се свет који се опирао. Био је то нови импулс, који је пролетео кроз лакомишене тињајуће масе: слика огромне равнице, неизмерно високих планина, егзотичних предела и градова који врве [од људи]”⁶⁴ (исто: 102).

Планина постаје кључни део визије егзотичног и исконструисаног Оријента те се простори које заузима и који је окружују могу тумачити из социо-културолошке перспективе, премда се географски пројекти сличне врсте називају и у пређашњим поглављима и у односу с афричким староседеоцима. У овој визији планине су неизмерно високе те осликавају једну преувеличану димензију комплексности колонијалног подухвата. Традиционално европско поимање планина и успона на њих условило је њихово виђење као „игралишта Европе” (уп. Стивен 1871), а удаљене планине у контексту освајачких тежњи делују мистифицирано упориште Другог: другог народа, али и друге, неживе природе. Прелазак преко планине означио би освајање и даље успостављање себе као центра, будући да је планина и сама по себи митолошко-религијски вид центра Земље (*axis mundi* код М. Елијаде), који спаја овоземаљско и небеско, но истовремено се налази и на периферији (Оријенту) те у себи садржи оба елемента дихотомије. Планови да се власт касније прошири и на читав космос притом су логични след успона који омогућује везу са космичким у недостатку религијског. Премда се у теорији научне фантастике наративи који описују освајање космоса тумаче као колонијални снови остварени само у измештеном времену и простору, роман *Планине мора и дивови* задржава се искључиво на земаљским проблемима те само алудира на људску незаситост у контексту воље за моћ.

У каснијим поглављима функција планине је изразито одбрамбена те се поставља као граница, као зид и као заштита од експеримената човека. Описује се како се „крута

⁶² „Die Randgebirge überflogen die leichten Menschen”.

⁶³ „Wie der Blizzard erschienen sie [...]. Stiegen über Gebirge, hielten nicht vor Wüsteneien”.

⁶⁴ „Die östliche Erdhälfte war zu bezwingen. Man konnte nicht Feuer nach Gestirnen werfen, wenn man nicht einmal den Erdball bezwungen hatte und hundert Meilen hinter Weichsel eine ablehnende Welt lag. Es war ein neuer Impuls, der in die tändelnden schwelenden Massen fuhr: das Bild einer riesigen Fläche, maßlos hoher Gebirge, wimmelnder exotischer Landschaften und Städte”.

Земљина кожа наборала на западу; дупли ланац планина прати океан на западу попут зида”⁶⁵ (Деблин 2013а: 362), а потом и како планине покрај мора прикривају Гренланд:

„Сви су видели појављивање Гренланда, континента који се налазио иза планина на обали. Обалске планине морају бити срушене као камење тврђаве. Гренланд је био зачарана принцеза, окружена аждајом. Планине су тониле: биће видљиво нешто поносито, једна слика из бајке. Ломљење леда на простору од хиљаду квадратних метара, израњање старе скривене Земље”⁶⁶ (исто: 356).

Иза планине као пасивне линије одбране крије се магични простор у коме се нежива природа трансформише. Рушење планина није само рушење препреке и вид одбране где се мешају различити аспекти односа планине и човека, већ је и рушење пређашњег поретка у којем је нежива природа непокретна, бесмртна и неспособна за прилагођавање измењеним условима. Њен недостатак живота доживљава преображај под утицајем човека, а уз помоћ ухваћених сила из утробе Земље које поседују способност да неорганско обдаре органским карактеристикама.

У роману *Укидање врста* планине се пак помињу ретко и то у два значења: као (1) извор живота, хране и опстанка и (2) као митски, лиминални простор трансформације. Оне опскрбљују прво храном демонско биће копно названо Бехемот, као што је то уосталом појашњено и у самом библијском тексту, но моћ да их створи и укроти те и да управља животом демонских сила не поседује јудеохришћански Бог, већ Човек:

„Покушали су да створе светско друштво’, казао је смуђ и видео се Бехемот како једе траву као говече [...]. Прво од дела самоствореног бога Човека. Оног који га је створио, пружио му оружје. Планине су му доносиле храну, а све дивље животиње, очеви и мајке врсте генте, играле су се тамо, ништа не слутећи”⁶⁷ (Дат 2010: 94).

Бехемот је уједно и симбол ’природног стања’ и ’рата свих против свих’ за Томаса Хобса (уп. 1651; 1889) те се имплицира у Хобсовим теоријама да је формирање друштвених односа удаљавање од природе, али за Дата је наизглед демонско у природи резултат људског делања. Првобитне животиње, преци врсте генте, живеле су у хармонији, не слутећи опсег исхода људских активности отеловљених у њиховој првој креацији, Бехемоту. Планине су притом извор живота који у комбинацији са органским омогућује опстанак живог света, независно од тога да ли се ради о његовим земаљским, натприродним, фиктивним или пак генетски модификованим облицима.

У предратно доба у роману лисац Рјунеке и вилински коњиц Филомена разматрају друштвено-економска питања на врху планине: „Врхови су сијали напољу као да су управо били створени; поглед са платформе ресторана на највишој планини на Земљи био је неизмеран”⁶⁸ (исто: 172). Планина се претвара у митски простор, налик планини као

⁶⁵ „Ihre Falten hat die starre Erdhaut im Westen aufgerollt; die Doppelkette der Gebirge begleitet wie eine Mauer im Westen den Ozean”.

⁶⁶ „Alle sahen die Erscheinung Grönlands, des Erdteils, der hinter Meeresbergen stand. Die Meeresberge waren niederzuwerfen wie Quadern einer Burg. Grönland war eine verwunschene Prinzessin, von Drachen umgeben. Die Berge sanken; etwas Stolzes, ein Fabelbild würde sichtbar werden. Niederbrechen von Eis auf tausenden Quadratmeilen, Auftauchen einer alten verhüllten Erde”.

⁶⁷ „Sie haben versucht, eine Weltgesellschaft zu schaffen’, sprach der Zander, und man sah einen Behemoth, der Gras fraß wie ein Rind [...]. Das erste der Werke des selbsterschaffenen Gottes Mensch. Der ihn gemacht hat, gab ihm seine Waffen. Die Berge trugen Futter für ihn, und alle wilden Tiere, die Väter und Mütter der Gente, spielten dort und ahnten nichts”.

⁶⁸ „Die Gipfel gleißten draußen wie eben erst erschaffen; die Aussicht von der Restaurantplattform auf dem höchsten Berg der Erde war ungeheuer”.

месту за филозофска размишљања и развој у *Чаробном брегу* Томаса Мана. И сама имена учесника планинске дискусије алудирају на књижевну традицију, превасходно на средњовековни животињски еп о лукавом лисцу Рајнекеу, док је Филомена име и једне од нараторки из *Декамерона*, те као да богата људска стваралачка и мисаона активност подупире овај краткотрајни бег из стварности непосредно пред почетак сукоба међу врстама. Тиме се скреће пажња с дешавања и озбиљних проблема у реалности романа који указују на немогућност споразумевања међу керамичарима и припадницима врсте генте, будући да се уместо практичног одговора на конфликт у потпоглављу акценат ставља на теоретисање и сумњу у то да ли уопште постоји план за даље делање. Изаоловани простор на великој висини одакле би иронично требало бити могуће да се сагледа читава планета – као и порекло и импликације неспоразума међу њеним насељеницима – такође је простор који осликава и шири контекст, односно чињеницу да, иако би као еволуционо напредније врсте керамичари и генте могли стекну више увиде у природу стварности у којој коегзистирају, то ипак не примењују у својим односима према другим врстама и природном окружењу. Планина као место разговора и бекства у природу наговештава велике промене које ће се одвијати око ње, но она стоји постојано између два временска периода, пре и после конфликта, док се потомци човека не умешају и покрену неповратне процесе.

Вулкани се у облику планине⁶⁹ појављују у више наврата у романима, при чему истовремено означавају уништење природе и симболички експлозивне процесе попут револуције и пружања отпора.

„Свуда су се суморне утовљене масе тресле у муци своје изгубљености. Тако је вулкан тутњао и срећно беснео, пун подсмеха и заноса, да су се болне силе у њему издигле, светлећа лава које се ослободио, коју је просипао прекривајући широке пределе Земље. Владари су могли запалити пределе; лава је хтела да се разлије преко владара, да се освети”⁷⁰ (Деблин 2013а: 117–118).

Након Уралског рата, пожара и других непогода које су се шириле на граници између Европе и Азије, природа се активира. Од неживе природе неспособне да се креће, да расте, да живи и да умире, и сами делови вулкана добијају виталну снагу под утицајем лаве: „Тамо су били истовремено зидови вулкана, који су нарастали, уздижући се све више, изнова се рушећи, који су иза камених велова црни попут сенке почели да се њишу и увијају, као прекривач који удара ветар”⁷¹ (исто: 376). Стене су немоћне у сусрету са бујицом праисконске ватре која их, након људских покушаја да је обуздају током исландско-гренландске мисије, преобликује и гута: „Лутајући овим планинама, више није било планина. Расле су у висину, повлачиле се ка копну, преко поља лаве која су се цепала, на обале Миватна”⁷² (исто: 376). Планине се деформишу, навестивши и људску трансформацију која ће уједно уследити. Кајлин изазива ерупцију, поставивши у вулкан апарате, док вулкани подсећају у овоме своме нестајању на тело које је повређено и које

⁶⁹ Вулкани су пукотине у кори Земље и могу бити у облику планине, али и подводни отвори.

⁷⁰ „Überall schüttelten sich die trüben gemästeten Massen in der Qual der Verlorenseins. So tost der Vulkan und rast glücklich, voll Hohn und Wonne, daß schmerzliche Kräfte in ihm aufsteigen, die glühende Lava, von der er sich befreit, die er breit deckend über die Erde gießt. Die Landschaften hätten die Herren verbrennen können; sie wollten sich über die Herren gießen, Rache nehmen”.

⁷¹ „Da waren zugleich die Wände des Vulkans, die wachsenden, immer höher sich hebenden, von neuem abstürzenden, hinter den Steinschleiern schattenschwarz in ein Wiegen und Rollen gekommen, wie ein Laken, an das der Wind schlägt”.

⁷² „Diese Berge wandernd waren keine Berge mehr. Wuchsen in die Höhe, rückten in das Land, über die splitternden Lavafelder, an die Ufer des Myvatn”.

крвари, будући да се „ватра згрушала као крв која је прскала из жила”⁷³ (исто: 388). Криза природе и криза хуманог, схваћеног као антропоцентричног, али и као оног које се достојанствено опходи према Другој, изражена је на материјалан начин у виду слике ватре попут крви као сржи природног и људског живота која их напушта, но свакако не одуставши у потпуности без отпора.

У роману *Укидање врста* вулкани се описују као уобичајена појава како на земаљској свету, тако и на другим планетама. Једног од протагониста, Пламена, пут к светилишту води преко два последња вулкана (уп. Дат 2010: 361). Слика ипак само површински подсећа на Деблинову визију разарања природног, будући да је Пламенова мисија посве друкчија и посвећена синтези различитих облика живота и одржавању сећања на планету Земљу са које су потекли. Врели, антропоморфни вулкани заправо не указују на исконску Земљину ватру, већ се за наставак живота на другим планетама може захвалити криовулканима који не избацују ватру већ ледене честице.

„[...] ту и тамо су настали криовулкани који су, мало изван градских зидина, у аperiodичним размацима избијали из тла и бацали више километара у ваздух пљусак хиперледених замрзнутих честица материјала. У сваком посебном леду, који је мировао у близини средишта постројења и врвео анаболоцитима и другим вештачким агенсима за одржавање хладноће и репаратуру живог ткива, донета су првобитно биотичка добра старог света најпре на Месец, а затим на два нова света”⁷⁴ (исто: 426).

Спој две супротности – вулкана, који се уобичајено повезује са ватром, и леда који из њега избија – доприносе одржању биотичког материјала те се истиче да је материјални аспект постојања од кључног значаја за очување (генетских) информација којима се одликује живи свет. Планетарна срж као представник природног омогућила је и у овоме случају опстанак, но у измењеној животној средини.

Лед се у роману *Планине мора и дивови* пак појављује у **глатијалној планинској рељефној форми**: „огромни глечери пробијали су се преко планина на обале. Кроз долинске кривине окретали су се на доле, пењали се расцепкани преко стрмих нивоа. [...] споро као змије кретали су се ка мору”⁷⁵ (Деблин 2013а: 438–439), те се описује у виду такође виталног дела природе који се креће. Лед је, с једне стране, ригидан и простире се на територијама непогодним за живот, те је стога логична мета људских настојања да укроте природу као симбол њене моћи и непријатељства према човеку. Истовремено је лед и начин да се одгоди смрт и продужи живот тако што ће се у њему сачувати органско те симболише нови почетак и одржавање након рушења „замрзнутог” стања ствари и конфликта.

Поред планина, у романима се пружају такође и бројне равнице или пак обале, које је човек напустио током миграција, услед природних непогода и друштвених сукоба, а које су ипак испуњене животом. Пустином као изолованим подручјем доминирају ветрови који разносе песак и разарају планине, док су обале немилосрдне према људској технологији, те су такође део описа миграција и одбране природе. Но пажња се

⁷³ „Wie Blut aus spritzenden Gefäßen gerann das Feuer”.

⁷⁴ „[...] waren hier und da Kryovulkane entstanden, die, etwas außerhalb der Stadtmauern, in aperiodischen Abständen aus dem Boden brachen und Schauer hyperkühlen Gefrierpartikelmaterials mehrere Kilometer hoch in die Luft schossen. In jedem besonderen Eis, das nah dem Mittelpunkt jener Anlagen ruhte und von Anabolyten und anderen künstlichen Agenzien der Kältebewahrung und –reparatur lebendigen Gewebes wimmelte, waren ursprünglich biotische Güter von der alten Welt erst auf den Erdmond, dann auf die zwei neuen Welten gebracht worden”.

⁷⁵ „Ungeheure Gletscher drangen über die Berge an die Küsten. Durch Talkrümmungen wanden sie sich herunter, stiegen zerklüftet über Steilstufen. [...] langsam wie Schnecken bewegten sie sich zum Meer”.

преусмерава опет ка планинама на обали те и томе како треба да буду „укроћене” (уп. Деблин 2013а: 355), упркос упозорењима која шаље локално становништво. „Како се Кајлин окренуо ка истоку у мраку сумрака и приближавао простору за слетање, на обали су сијали и гасили се мали, јецајући знаци упозорења. Два и по сата су Кајлин и његови пратиоци посматрали [...] дрхтаве сигнале из ноћи”⁷⁶ (исто: 365). Обала је део простора који још увек нису освојили и који на тренутак оживљава како би наговестио научницима и освајачима да ипак не треба да се упуштају у борбу са природом, коју у овоме случају представљају староседеоци који већ дуги низ година живе у хармонији са неживим и живим светом.

Антропогено **обликовање рељефа** (енг. terraforming), напоследку, представљено је у виду жеље за формирањем идеалних, рајских услова. За разлику од природног обликовања, које је појашњено на основу различитих ендегених и егзогених процеса попут вулканских ерупција, ерозије услед ветра у пустињи и хладних услова на северу или пак гомилања материјала, агресивни људски утицај на рељеф има за последицу разарање везе и хармоничне комуникације између хуманог и ахуманог. Хумано прилагођава природни свет својим потребама и похлепи или пак тежи да на друге светове пренесе остатке некадашњег земаљског природног света како би и њих обликовало по своје нахођењу, но ахумано не остаје пасивно и без адекватне реакције. Буђење наизглед прикривене моћи неживе природе својеврсни је одговор на покушај да се она потчини, но напоследку из сукоба и масовног разарања увек израња симбиоза и спој супротности: од живо-неживих и органско-неорганских бића све до материјално-информационих ентитета који опстају управо захваљујући удруживању и враћању подједнаке вредности ономе што је супротстављено обема странама. Рељефни облици при томе нису само неживи свет који се трансформише, већ њихову грађу човек испрва изабљаје као средство за постизање својих циљева, препознавши тиме њихову исконску стваралачку срж и, упркос недостатку конкретне ’живости’, способност да нежива природа учествује у креирању живота.

1.1.2. Геолошка грађа: стене и кристали као моћно оружје и инспирација

У роману *Планине мора и дивови* стене и кристали приказују се из научне перспективе, ликови разматрају њихове потенцијале за зауздавање абиотичког неживог света. „Кајлин је у машине упрегнуо нове снаге. Био је из Мардукове школе. Као што је Мардук подигао дрвеће, изазвао њихов живот на најстрашнији начин и тако их натерао на бучни раст и прераст, тако је шведски ученик савладао камење и кристале”⁷⁷ (Деблин 2013а: 373). Од првобитног модификовања живог света, фокус се уз развој науке и технологије помера, те се саставни део планина користи као **примарни облик борбе против њих, али и као симбол снаге природе**. Представе стена и кристала могу се испратити преко њихове употребе као оружја и комбиновања са технологијом како би се покорила природа, све до одбране природе.

Деблин истиче порекло самих стена и кристала, насталих из примордијалног хаоса из којег се формирала Земља: „Метали су горели у њеном телу, метални облаци падали су назад на њу, цинк гвожђе никл кобалт, који су се простирали кроз стене стврднуте Земље, баријум натријум” (исто: 359). Набрајањем различитих елемената, ослања се на сазнања и

⁷⁶ „Wie Kylin östlich drehend in abendlichem Dunkel sich der Gegend des Landungsplatzes näherte, flammten und erloschen an der Küste kleine wie wimmernde Warnungszeichen. Zweieinhalbe Stunde sah Kylin mit seinen Gefährten [...] die zitternden Signale aus der Nacht”.

⁷⁷ „Kylin hatte in die Maschinen neue Kräfte eingespannt. Er war aus Marduks Schule. Wie Marduk die Bäume auftrieb, ihr Leben in furchtbarster Weise reizte, so zu tosendem Wuchs und Überwuchs zwang, so hatte der schwedische Schüler die Gesteine und Kristalle bewältigt”.

претпоставке свога доба, супротстављајући првобитни хаос са комплексном уређеношћу природног света све до доба у коме обитава човек. Слика света стога није статична, већ се динамично и из једног неантропоцентричног угла испрва нижу представе настанка планете, њених рељефа и грађе рељефа. Основна идеја научника Кајлина у роману је да искористи **комплексни кристал под називом турмалин** како би транспортовао и употребио ватру из Земљине утробе. Кристале при томе не посматра искључиво као део неживог света, већ га они изазивају као да поседују моћ разумевања његових намера и као да се опиру, те их упоређује и са живим, дивљим бићима које је човек успео да укроти. „Да, осећао се изазваним пред кутијама за испирање и цевима за загревање у које је упрегнуо своје кристале; нису се ширили као што је желео; морао је постати господар. Да ли мора умети да их лови попут животиња; да ли је стена супериорнија од коња?”⁷⁸ (исто: 374). Господарење неживом природом стога се показује као тежак задатак, но стена која је дужег века но животиња и која опстаје од самога почетка Земљине историје није имуна на достигнућа технологије и упорност Деблинове верзије човека који жели да разоткрије мистерије универзума и да овлада њиме. Инспириран Мардуковим ранијим проучавањем развоја биљака под утицајем топлоте и зрака, разоткрива најситније чиниоце кристала и настоји да уз помоћ сличних метода утиче на њихов облик те и процесе кристализације.

„Није се радило о случајном облику кристала, већ о најмањим деловима, о прабићима која су заробљена у кристалима, о начину на који су се укрстили, ускладиштили, повезали. Тако је било могуће растегнути их, осетити њихов преображај, како се год желело”⁷⁹ (исто).

Кристали су стога представљени као да су сачињени од основе живота уопште, будући да начин на који су формирани сведочи о древним облицима бића. У њима почива преваходно **моћ преображаја, мутације и правилног комбиновања елемената** која указује и на способност управљања различитим облицима постојања. Њихова улога кључна је за **спровођење мисије ширења људских насеобина** на Гренланд. „Они су били ти који би требало да усисају у себе блиставу ватру вулкана, трансформишу њихов жар у електричну енергију коју би потом на Гренланду опет издахнули у редак жар”⁸⁰ (исто: 400–401). Исход је пак кобан по људску врсту и историју те спајање органског и неорганског које се одвија услед реакције са турмалином не превазилази само устаљене границе живог и неживог света, већ прети и да разори границе хуманог и ахуманог.

У роману *Укидање врста* облици кристала су пак **инспирација за урбана решења** једног од трију градова врсте генте. Борбрук, који је настао на темељу рушевина и крша састојао се од основне конструкције која је наликовала кристалима пуним вибрација (уп. Дат 2010: 68). Конструисан је стога по узору на природне облике, у овоме случају из домена неживе природе, те означава повратак природи у оквирима вештачког уређења животног простора. При томе, за кристале је карактеристична правилност у комбиновању њихових елемената, стога је очито да нова врста тежи складу и, упркос својим животињским коренима, одмерено рационалном сагледавању основних услова живота за себе.

⁷⁸ „Ja, er fühlte sich, vor den Schwemmkästen und Heizröhren liegend, in die er seine Kristalle eingespannt hatte, herausgefordert; sie gediehen nicht wie er wollte; er mußte Herr werden. Mußte sie wie Tiere jagen können; ist ein Stein mehr als ein Pferd?”

⁷⁹ „Es kam nicht auf die zufällige Kristallgestalt an, sondern auf die kleinsten Teile, auf die Urwesen, die sich in den Kristallen gefesselt hatten, auf die Art, wie sie sich verschränkt, gelagert, gebunden hatten. So konnte man sie auftreiben, ihre Verwandlung durchspüren, wie man wollte”.

⁸⁰ „Sie waren es, die das strahlende Feuer der Vulkane an sich saugen sollten, ihre Glut in den Fluß der Elektrizität verwandeln, den sie dann später wieder auf Grönland in lockerer Glut aushauchen sollten”.

Стене се пак, за разлику од кристала, налазе као **позадинска сценографија кључних сцена** те Дмитри Степанович, лутајући рубовима клисура у ноћи, замишља како је неочекивано да ће опет осванути јутарње сунце у тренутку када сваки звук представља претњу, а стена је хладнија од леда (уп. исто: 62). Нежива природа која га окружује и коју симболишу стене одише хладноћом и асоцијацијом на смрт, будући да је и сама хладнија од леда где живот не опстаје, но уједно у поређењу са њиме као припадником нове врсте истиче управо његову способност адаптације за разлику од неживе околине или пак човека који остају непроменљиви, не увидевши ограничења свога начина постојања, што је уједно и основа њихове пропасти. Госпођа Шпет, као последња припадница људске врсте у облику који је обележио њен последњи стадијум непосредно пре дезинтеграције разума и/или формирања хибридних форми, сваке вечери појављује се под дрветом „где бела пена испуњује крње, испране олуке у црном камењу и свежи се водопади, који међу камењем падају у дубину, међусобно надмашују приликом хучања и шуштања”⁸¹ (уп. исто: 226). Стена и камење су у овоме случају обликовани природним путем, односно вода урезује себи пролаз преко и кроз њих и доприноси ерозији, засигурно чинећи то већ дужи временски период. Неживи свет се у овоме изолованоме кутку мења на природан начин, независно од живог света, но моћ воде која тече и успева да пронађе пут чак и кроз стену као постојану препреку неодољиво подсећа на ток еволуције која на сличан начин успева да одржи живот на планети, уз прилагођавање околностима, но која уједно постаје и предмет контроле и основа за нове видове постхуманог, променљивог постојања с оне стране устаљених граница.

1.1.3. Климатски фактори: Серенсенова и Сурурова Теорија о води и олуји

Вода и ваздух као део неживе природе приказани су у оквиру своје могућности да се мењају и трансформишу. Вода за фиктивне теоретичаре у роману *Планине мора и дивови* представља **узор за људску врсту ослобођену индивидуалности**. Средином 25. века указало се на то да индивидуализам није заступљен у природи те да је хаотичност људске историје резултат индивидуалних тежњи човека. Хомогенизација је стога од суштинске важности и Теорија о води и олуји (нем. *Wasser- und Sturmlehre*) истицала је управо хомогеност честица које сачињавају воду и ваздух:

„Теорија о води и олуји Серенсена и Сурура указала је на једноличност честица воде и ваздуха; и само би сањар могао да претпостави да постоје особе ваздуха и особе воде. Милијарде честица ваздуха и воде збијене су на потпуно исти начин и граде ваздух и воду. Но ваздух и вода су ствари, моћније од држава и маса људи и невероватне постојаности”⁸² (Деблин 2013а: 75).

Хомогеност која се наводно огледа у природи и атмосфери стога се велича као врлина на коју би требало да се угледа и човек у оквиру уређења друштва. Сама чињеница да не постоје особе које се могу упоредити с водом и ваздухом истиче се као кључна људска слабост која онемогућава даљи ток еволуције који би био успешан и уређен по природноме узору, а не бесциљан попут досадашње људске историје.

⁸¹ „Wo weißer Schaum schartig gespülte Rinnen im schwarzen Gestein füllte und grün zwischen Steinen in die Tiefe stürzende Fälle einander beim Tosen und Rauschen übertrafen”.

⁸² „Die Wasser- und Sturmlehre Sörensens und Surrurs zeigte auf die Einförmigkeit der Wasser- und Luftteilchen; man könne nur als Phantast annehmen, daß es Luftpersonen und Wasserpersonen gäbe. Milliarden Luft- und Wasserteilchen sind völlig gleichartig zusammengeschoben, bilden Luft und Wasser. Luft und Wasser aber sind Dinge, gewaltiger an Kraft als Staaten und Menschenhaufen und von unglaublicher Beständigkeit”.

Асиндетично навођење научних чињеница у роману при томе је, према речима Урсуле Улм (уп. 1991: 78), практични пример примењене Теорије о води и олуји те указује на то да су за целовитост и једноличност корисније масе него индивидуе, но под условом да се не извитопере. Материјалност ваздуха и воде, који се карактеришу као 'ствари' у складу са својом неживом, неорганском природом, у центру је Деблинове пажње. Вода и ваздух представљени су као да су постојаног састава и неуништиви, но уједно су и нестални и у константном стању промене те у себи обједињују идеал коме ваља тежити.

1.2. Жива природа

Жива природа, од амеба до биљног и животињског света, централна је тема романа *Планине мора и дивови* и *Укидање врста*, премда до нарочитог изражаја долази у потоњем роману у коме су протагонисти у најмањој мери људи. Док се код Деблина визија живота ипак одвија у одређеним планетарним границама те увелико зависи од антропогеног утицаја, Дат одлази корак даље те осликава богате могућности ослобађања окова искључиво људског. Као резултат усмерене људско-животињске еволуције, главни ликови нису само већ постојећи облици живог света – они су заправо постљудски потенцијал који се крије у тренутно замисливим биолошко-органским бићима. Њихова способност да се развијају и размножавају представљена је истовремено као разлог за преживљавање и као фасцинантна моћ прилагођавања комплексним условима на планети Земљи, а потом и ван ње.

1.2.1. Амебе: праформа неантропоцентричног (потенцијала) на микробиолошком плану

Минијатуризација на плану живота само је један у низу видова удаљавања од антропоцентричности јер разоткрива, с једне стране, читав свет непознат и тајанствен човеку, а, с друге стране, подсећа уједно и на његову личну фантазију о целовитости упркос структуралним поделама на ситније јединице и упркос хибридности људскога тела. Амебе су, као једна од праформи живота и слика једноставности, предмет разговора у две кључне сцене у роману *Укидање врста*. Дискусија вилинског коњица Филомене и слепог миша Искјерде с почетка романа при томе у великој мери наликује каснијем разговору Пламена и пријатељице: „људи [...] су то, што овде видиш, открили тек касно, пред крај своје владавине. Разумели нису никада”⁸³ (уп. Дат 2010: 17–18; 320), предочава се уз посматрање вегетативне фазе животног циклуса једноћелијских организама у потпоглављу *Од миксамебе до миксамебе* где се Пламен током своје младости пита да ли постоје и даље људи, где су и одакле би могли доћи уколико су опстали и разматрају се упоређивањем различитих фаза у развоју човека с другим бићима његови еволуциони недостаци. Од поменуте амебе *dictyostelium discoideum* творе се нови облици колективним удруживањем те се она представља као симбол људске пропасти. Генте су превазишли човека јер људи нису били способни за даљи развој на начин који би представљали нови удружени облици, но Искјерда закључује да се заправо ради о томе да их је уништило то што су то упорно покушавали, премда нису били у могућности. Према њеним речима, „особе нису миксамебе, свеједно да ли се код особа ради о људима или гентима”⁸⁴ (исто: 18).

⁸³ „Die Menschen [...] haben das hier erst sehr spät entdeckt, gegen Ende ihrer Herrschaft über die belebte Welt. Verstanden haben sie es nie”.

⁸⁴ „Personen sind keine Mухамобae, egal, ob sich's bei den Personen um Menschen oder um Gente handelt”.

Сличан разговор понавља се и касније, када Пламен учи о своме пореклу и планети Земљи. Удруживање амеба се стога и по други пут сликовито користи како би се истакла биолошка основа живота и природности, али и нереалност људских настојања јер је, напослетку, било немогуће да савладају свој природни аспект. Могли су само да га прихвате и да у потпуно измењеној егзистенцији након низа експеримената обезбеде неку врсту будућности. Пријатељица Пламена долази до закључка да се заправо постојање и напредак не свODE на то да се сазна какав је живот заиста, већ само на то шта се с њиме може започети (исто: 322). Смисао самога постојања је мистерија, но амебе су ту на почетку како живота самога по себи, тако и у три различите фазе: када су се људи наводно угледали на њих и када потом људско-животињски хибриди и Пламен као нова врста бића изнова разматрају живот. Уз геном сличан људском трансформишу се из реалног модела за проучавање својих биолошких циклуса у фиктивни модел могућности, заокруживши различите фазе еволуције управо као живот с којим се нешто могло започети.

1.2.2. Биљке: од витално-материјалног природног окружења ка хибридизацији

Биљке у оба романа представљају аспекте односа човека према природи и према самоме себи као врсти. Деблин описима биљнога света истиче (1) његову пролазност, виталност и издржљивост; (2) љубав и плодност, како људске врсте (симболиком дрвећа храста, јабуке, смокве), тако и у пренесеном значењу плодност Земље – Гренланда и моћ природе, али и немогућност размножавања приликом описа љубави између две жене; (3) смрт хуманог у виду хибридизације – замене људске главе цветом. Код Дата биљке такође указују на (1) издржљивост, затим су и (2) покушај комуникације између различитих врста мирисима и (3) настањују места где сведоче прошлости и где се твори и превазилази контраст природног и технолошког.

Природни свет, те и свет биљака као његов саставни део, окарактерисани су код Деблина променама које настају из минута у минут (уп. Деблин 2013а: 7) и он у посвети (исто: 8) наводи како на његовом столу вену „три жуте лале, сваки лист на њима непрегледно богат. Поред њих зелено лишће белог глога црвеног глога. Доле на травњаку дан-ноћ споменак љубичице. [...] На сваком листу стабљици корену дешава се сваке секунде нешто. То чини Хиљадуимено”⁸⁵. Сваки појединачни део цвета сведочи о **пролазности** и док цвеће бледи, моћ (божанске) природе манифестује се кроз неумитни крај који са собом носи материјалност живота. Њихов ток егзистенције није описан детаљно, но наговештава се његова динамика, **виталност** и обиље различитих врста биља. У овоме приказу одсечене су од својих корена, у ауторовој вази, или пак посађене као баштенске биљке покрај травњака и траве, која у роману *Планине мора и дивови* такође традиционално уз цвеће истиче свеопшту пролазност: „Зашто не бих слушао мале влати траве које расту тихо опет под ногама. Старе песме побожних људи увек су биле о трави, трава је попут људи или су људи попут траве. А када ветар дуне, сваки њихов траг је изгубљен, то је тачно, али трава опстаје”⁸⁶ (исто: 35). Трава је стога и симбол

⁸⁵ „[...] drei gelbe Tulpen, jedes Blatt daran unübersehbar reich. Daneben grüne Blätter von Weißdorn Rotdorn. Unten auf dem Rasen Stiefmütterchen Vergißmeinnicht Veilchen. [...] An jedem Blatt Stengel Wurzelschaft geschieht sekundlich etwas. Da arbeitet das Tausendnamige”.

⁸⁶ „Denn warum sollte ich nicht auf das Grashälmlchen hören, das unter dem Fuß ruhig weiter wächst. In den alten Liedern, die die Frommen haben, heißt es immer vom Gras, es hätte Ähnlichkeit mit dem Menschen oder der Mensch mit dem Gras. Und wenn der Wind über sie weht, verschwindet ihre Spur. Ist schon richtig. Aber das Gras ist auch immer wieder da”.

издржљивости у својој крхкости: „крајеви су оштри. Дакле, то је влат траве, чиста и једноставна. [...] Види, поново су усправне, неке су поломљене, али су живе”⁸⁷ (исто: 35).

Биљке које одређују баштенски простор у једној конкретној сцени указују на **рајско-љубавне** мотиве. Бетизе и Мелизе одлазе у башту где треба да се угледају на своје претке (уп. исто: 49–60) те се, шетајући ливадам испуњеном црвеном детелином, упуштају у љубавни чин. Мелизе је при томе врло лако претходно подвргнула контроли „омиљене пределе” (нем. *Lieblingslandschaften*) и „предеље слугу” (нем. *Dienerlandschaften*) где се налазе објекти од значаја за исхрану и забаву (уп. исто: 50) и њена контрола над околином шири се и у поље односа према другој особи оличеној у мотиву баште. Но ово традиционално књижевно-митолошко место за љубавне сусрете добија друкчију димензију у светлу Мелизине немогућности за прокреацију услед љубави посвећеној другој жени. Башта такође није рајска башта, већ, у складу са надимком који је Мелизе сама себи наденула – Персефона (уп. исто: 53), трансформише се у потенцијално царство мртвих (и потлачених). „Рекла је: она је Персефона, краљица подземног света. Да ли нису препознали жезло у њеној руци, да ли нису знали [...] да само једна секунда дели сада и сада, смрт и живот, ораницу и смрт, улицу и смрт”⁸⁸ (исто: 54). Мелизе не остварује своју намеру да жртвује Бетизе, но оваква одлука резултује окретањем против читаве људске врсте коју је, према њеноме схватању, неопходно уклонити са Земље (уп. исто: 49–60). Док је у башти, стога, позивала Бетизе да ходи под брестовима, позивала је уједно на повратак природноме свету и на поновно сједињење човека с природом, а завршетак ове епизоде истиче (ауто)деструктивну срж људскога која се преплиће истовремено са тежњом да се покори оно што га окружује и да се на изванредан начин ипак препозна у природноме.

У другом периоду људске историје у роману *Планине мора и дивови* Мардук у башти седа испод једног храста (уп. Деблин 2013а: 148) те се Мардукова диктаторска настојања осликавају и избором најснажнијег, издржљивог и плодног дрвета испод којег ће пронаћи хлад, а још једна врста дрвета које је предмет поређења је јабука те се алудира на мистериозни Гренланд:

„Као обилно исконско дрво које годину за годину рађа плодове, јабуке које се увек изнова појављују из земљишта, из истог стабла, формиране и рођене од истог бића, тако је и Гренланд лежао на црној води иза сумрака, широк хиљадама миља, бременим. Лед је растао на њему, земља се није тресла; из његовог обиља, у тишини, масе су склизнуле у море”⁸⁹ (Деблин 2013а: 419).

Но **плодност** Гренланда, премда је сликовито описана попут старог јабуковог дрвета, прикривена је под масама леда које човек мора да уклони да би допрео до ње и до земљишта чије ресурсе планира да максимално искористи.

Плодоносна моћ дрвећа оличена је и у односу Венаске ка смокви. Венаска држи често плодове смокве те ово дрво назива својом богињом: „То је бог, знате, богиња.

⁸⁷ „[B]is zur Spitze, aber nicht daran schneiden, sie haben einen scharfen Rand. So, das ist lauter Grashalm. [...] Sie sind noch glatt, sie haben sich wieder aufgerichtet, einige sind geknickt, es sind ganz wenige [...]; sind aber noch lebendig”.

⁸⁸ „Sie sagte: sie sei Persephone, die Königin der Unterwelt. Ob sie das Zepter in ihrer Hand nicht erkannten, ob sie nicht wüßten, [...] daß zwischen jetzt und jetzt, Tod und Leben, Acker und Tod, Straße und Tod nur eine Sekunde liege”.

⁸⁹ „Wie ein reicher alter Baum wachsend Jahr um Jahr seine Früchte trägt, die Äpfel, die immer neu aus diesem Boden steigen, von demselben Stamm, demselben Wesen gebildet und geboren werden, so lag Grönland jenseits in der Dämmerung, Millionen Meter breit, trüchtig, auf dem schwarzen Meer; Eis wuchs auf ihm, das Land schüttelte sich nicht. Schweigend, aus der Überfülle glitten die Massen ins Meer”.

Споља тако глатка, постаје још тамнија, браон црна. А изнутра је зелено месо, црвено месо, које има леп укус. Њиме држи коштице, плодове. То је смоква, моја богиња”⁹⁰ (исто: 562). Свето дрво оличење је Венаске саме као богиње природе која се заузима за повратак природним вредностима. Описана је такође као витка жена браон-жућкасте боје коже и црне, густе косе те на изванредан начин подсећа и на спољашњост смоквиног плода, а назвавши је богињом месеца отеловљује и женски принцип (уп. исто: 560). Хана Марија Хофман (2008: 91) Венаску карактерише као „силу природе и првобитни принцип, али и принцип уједињења и симбиозе”⁹¹, док Ардон Денлингер (уп. 1977: 84) истиче њену индивидуалност, у поређењу са Кајлиновим колективним поимањем света, тако да је дрво смокве само још једна материјално-природна репрезентација наведених принципа.

Повратак природном и првобитним вредностима крајњи је ступањ развоја човечанства у Деблиновом роману и покушај помирења супротстављеног хуманог и ахуманог. Но оваквом закључку претходио је читав низ експеримената, модификација и хибридизација које су претиле да угрозе природни, биљни свет. У доба Мекија у 26. веку изграђене су бројне фабрике и постројења у циљу стварања синтетичке хране. Ове фабрике нису само настојале да обаве неорганску синтезу, већ су уз помоћ ултрамикроскопског проучавања живих бића – биљака и животиња – тежиле разумевању и опонашању процеса природних промена. Премда се Мекијев Зелени округли сто, за којим су седели научници у зеленим униформама, претворио у злочин против човека и сопствене врсте, не ослањајући се искључиво на експериментисање с ахуманим облицима живота, успео је у својој намери да реконструише поменуте процесе и да тиме изнова дефинише однос између људског и нељудског. Осећај кривице прожима будуће људе и раскидање са сопственим природним аспектом их стално прогања те се смењују „прогресивна” доба великих технолошких достигнућа и „регресивна” доба залагања за повратак природном.

У међупростору технолошког и природног обитава Џонатан који се од дивљења природи окреће поновном изучавању технологије са тзв. Обмањивачима (нем. Täuscher). Џонатан, као уосталом и други ликови у Деблиновом роману, није индивидуа, већ је подређен еволуционо-биолошким механизмима функционисања друштва (уп. Митидијери 2016: 746), а своје мајке се присећа и „рађа” је изнова не као целовито биће, већ део по део – од руке до главе:

„И најпре нисам могао видети главу. Није ме уопште бринуло што је уместо главе међу раменима имала цвет, мак, слабе црвене блештаве латице, од којих су неке висиле и унутра сам могао видети тамну капсулу која се прашила”⁹² (Деблин 2013а: 147).

Глава као централно упориште рационалног субјекта бива замењена црвеним цветом, **симболом сна и смрти**. Материјализација мајке одвија се постепено, но уједно је и обележена перцепцијом сина који је посматра и који у њој не види више свест, већ **смрт хуманог** у синтези са биљком која је крхка, али својом крваво црвеном бојом одаје (некадашње) знаке виталности. Тамна капсула у њој као потенцијал наставка живота и даље неумитно врши своју функцију и након разарања субјекта и удаљавања од суштинско људског. Овај вид хибридизације на пољу хумано-флоралног искорак је ка

⁹⁰ „Das ist ein Gott, wißt ihr, eine Göttin. Ist so glatt außen, wird noch dunkler, braun schwarz. Und inwendig ist grünes Fleisch, rotes Fleisch, das schmeckt wohl. Die Nüsse hält sie damit, die Früchte. Das ist die Feige, meine Göttin”.

⁹¹ „Naturgewalt und Ursprungsprinzip, aber auch Prinzip der Vereinigung und Symbiose”.

⁹² „Und zuerst konnte ich den Kopf nicht sehen. Es machte mir auch gar keine Sorge, daß sie statt eines Kopfes eine Blume zwischen den Schultern hatte, Klatschmohn, die schlaffen roten glanzigen Blätter, von denen welche herunterhingen, und ich konnte eine dunkle Kapsel drin sehen, die stäubte”.

домену несвесног, премда биљни аспект не добија шансу да се изрази. Стога је евидентно да, упркос привидној материјалној замени делова антропоцентричног биљним, на плану симболичке комуникације примат задржава перспектива човека који своје обрасце размишљања учитава у свет који га окружује.

Код Дитмара Дата се башта испуњена биљем појављује у различитим функцијама, прво као део алегоричног описа **људске пропасти**. Наводи се како су се људи „ослањали на своју кућу, али није се одржала. Стајали су пуни енергије на сунцу и лозе њихових садница израсле су изнад њихове баште. Над гомилама камења увијало се корење и учврстило се међу грумењем”⁹³ (Дат 2010: 15). Упориште које су људи себи изградили вештачким путем није се одржало, а тежили су да превазиђу природу те се поставља питање да ли је од корена које је пустио човек било могуће да израсте нови вид живота и нове вредности. Генте, као наследници човека, своје куће и градове формирали су пак управо на друкчији начин, негујући поштовање органских облика организације. Напуштени последњи људи су живели и даље под петим нивоом града Ландерс, при чему се њихова околина одржала у пристојноме стању: танки стубови, водоскоци у богатим, запуштеним баштама, капије, торњеви и меморијални блокови (уп. исто: 15). Материјални остаци некадашњих архитектонских постигнућа саставни су део и будућег града као подсетник на људско порекло, но уједно занемарена башта твори контраст, указујући на природно које опстаје и прожима културу.

Башта винских мушица имплицитни је назив за „**одредиште**” љубавног састанка вука Дмитрија и рисице Клее као „лирска алузија на скривену природу њихове везе”⁹⁴ (исто: 133) те се уз помоћ поређења са феромоном врсте *drosophila melanogaster* који наводи на парење разоткривају методи остваривања љубавних веза у доба генте. Башта и одлике мушица посматрају се из биолошког и експерименталног угла и стога доприносе одређењу љубавних односа у светлу научно утемељених теорија.

Госпођа Шпет⁹⁵, једна од ретких протагониста који задржавају људски облик, посећује башту у доба пре развоја генте. Тренутак у коме се одлучује за своју будућу форму део је разговора с људском претечом лава и одвија се у Шкотској где је неговао ружичњак, а потпоглавље је прикладно названо *Метаморфологија*. Руже које их окружују при томе нису искључиво „миомирисна галерија за шетање и размишљање”⁹⁶ (исто: 520), већ означавају и **промене** које ће наступити као резултат људских настојања да модификују сопствену врсту и постану „слободни”. У каснијем поглављу *Рај* и потпоглављу *Руже у шуми* њихов мирис испуњава рајску башту коју су машине керамичари сачинили за Пламена и Падмасамбхаву⁹⁷ те се наводи: „од слободе ни трага, ни правога светла, само трунци. Омамљујуће интензивни мирис ружа продreo је до Пламена, не само у нос, већ и као укус у устима”⁹⁸ (исто: 525). Интензитет цветног мириса додатно је наглашен његовом перцепцијом уз помоћ чула укуса и у тој мери је спутавајући и неподношљив далеким потомцима човека да прибегавају инвазивним методама у односу са природним, наиме, усмеравају ватру ка ружама и њиховом трњу. Но, по смирењу ватре, разоткрива се само још више врста ружа које цветају на жућкасто-црвеној светлости сумрака и које се описују у различитим нијансама боја (црвене попут

⁹³ „Sie hatten sich auf ihr Haus verlassen, aber es hatte nicht standgehalten. Sie waren voll Saft im Sonnenschein gestanden, und die Reiser ihrer Pflanzungen waren hinausgewachsen über ihren Garten. Über Steinhaufen hatten sich ihre Wurzeln geschlungen und sich zwischen Brocken festgehalten”.

⁹⁴ „[D]ie lyrische Anspielung auf die verborgene Natur ihrer Verbindung”.

⁹⁵ На немачком се њено презиме може протумачити у значењу „касно”.

⁹⁶ „[D]uftende Spazier- und Gedankengalerie”.

⁹⁷ Алузија на будистичког учитеља, чије име значи „рођен из лотоса”.

⁹⁸ „Von Freiheit keine Spur, nicht einmal richtiges Licht, nur Splitter davon. Ein betäubend intensiver Geruch von Rosen drang auf Feuer ein, nicht allein in die Nase, auch als Geschmack im Mund”.

кармина, пригушено пинк, земљане или морске боје, тамне попут мошуса, крем-розе, сребрно-црвене попут трешње), мириса (попут бибера и наранџе) и укуса (слатке и зачињене љуте) (уп. исто: 527). Након првобитног сукоба, обиље разноликости само једне врсте цвета, додуше, управо оног који означава цвет над цветовима, прожето је **покушајем комуникације између биљног и (пост)хуманог**. Но у овој комуникацији, отеловљеној у мирису испуњеном феринфонима – како су међусобно комуницирали генте у претходној фази развоја, цвеће заправо не поседује моћ да искаже своју позицију нити да се побуни против спаљивања, већ своју улогу игра пасивним преношењем туђих, људско-животињских порука и прикривањем некадашњег храма. Простор с ружама дефинисан је потом као планетарна екотектура⁹⁹, „какве од почетка Досаде више није било – једно сада у коме никоме није потребан језик”¹⁰⁰ (исто: 541). Говорно изражавање мисли замењено је хемијским процесима, а башта је у овоме случају још једно свето место које сведочи о прошлости и у коме би Пламен и Падмасамбхава потенцијално путовали тунелом кроз време, упознајући се са земаљском историјом.

У царству керамичара је Кордула Шпет такође била, у једном од претходних ступњева историје, у простору испуњеном биљем и одређеном посебним статусом. Овај простор је пак џунгла и директни је контраст машинама које га настањују и њиме управљају као „необични богови џунгле”¹⁰¹ (исто: 53). Катахоменлеандралеал се прилагођава џунгли и стратешки користи њену дивљину и неприступачност, између осталог, у војне сврхе, како би се од других врста прикрило умножавање машина и самим тим и припреме за предстојећи сукоб.

Но госпођа Шпет се услед тога не узбуђује превише и води свој усамљеничко људски живот, присећајући се спиритуалних идеја својих предака: „Пре много снова прочитала је у једном заборављеном извору да је Буди, како би био Буда, било потребно дрво. Требало је да седне под њега и да, тежећи циљу свога просветљења, медитира. Није често седала; идеја просветљења била јој је нелагодна”¹⁰² (исто: 226). Дрво је, на сличан начин попут планине, некада подразумевало трансцендентна својства, али за њу, као представника наследника људске врсте, жива природа ипак не одражава увек спиритуалне вредности, но радије одлази до „неотесаних монолита крај великих долина испод водопада. Тамо би разговарала с непознатим величинама које су такође нешто разумеле о просветљењу”¹⁰³ (исто: 226). Окретање ка неживом свету у овоме случају може се довести у везу с дрветом као још једним од облика човека и свесне трансформације те и удаљавања од људског.

Лавова супруга Ливијенда преобратила се у дрво из интимних и судбинских разлога, али и из разлога из којих се генерално тежи расту. Дрво проговара да је читав смисао егзила тај да коначно на некоме месту пусти корене (уп. исто: 229) те ова необична симбиоза међу аспектима биљнога света истиче повезаност са земљом и са једним конкретним местом. Дрво је при томе, премда добија моћ комуницирања уз помоћ фероинфона, попут ружа у мањој мери представник своје врсте. Сам начин комуникације није карактеристично човечји, но поруке које допиру до рецепијента изразито су људског

⁹⁹ Спој речи *екологија* и *архитектура* који се односи на дизајнирање система за људско становање усклађених са природним екосистемима.

¹⁰⁰ „[W]ie es sie seit Beginn der Langeweile nicht mehr gegeben hat — ein Jetzt, in dem niemand Sprache nötig hat”.

¹⁰¹ „[D]ie ulkigen Dschungelgötter”.

¹⁰² „Vor vielen Träumen hatte sie in einer vergessenen Quelle gelesen, daß der Buddha, um Buddha zu sein, einen Baum brauchte. Da sollte er sich druntersetzen und zielstrebig seiner Erleuchtung entgegenmeditieren. Sie setzte sich nicht oft; der Gedanke an Erleuchtung war ihr unheimlich”.

¹⁰³ „[U]nbehauenen Monolithen am großen Becken unter den Fällen. Da redete sie dann mit unbekanntem Größen, die von Erleuchtung auch etwas verstanden”.

карактера и осликавају искључиво људске жеље. Да ли би се, када би дрво било способно да пренесе своје потребе у виду мисли, залагало за пуштање корења као свој примарни циљ остаје сасвим у другоме плану те се може закључити да се овде антропоморфизација дрвећа не удаљава успешно од људске перспективе и од антропоцентризма. Чак и у оквирима хибридизације на релацији људског и биљног, примат задржава оно људско.

1.2.3. Животиње: архетипски предатори и/или експлоитисано ахумано

Основна подела животиња подразумева разликовање дивљих, односно опасних, и домаћих, укроћених, у складу с њиховим односом према човеку, но уједно се издвајају виђења животиња као предатора ван људске контроле и експлоатисаних бића – било зарад хране, производа животињског порекла, услуга или забаве и друштва (уп. Делез и Гатари 1987; 1990).

У роману *Планине мора и дивови*, **дивље животиње** део су стандардног циклуса живота на планети Земљи: као што се смењују годишња доба, као што шуме настају и нестају, различите врсте – од риба, птица, мрава и пужева, све до већих копнених животиња такође се рађају, живе и умиру. О пролазности њиховог живота сведочи у највећој мери лептир за којег се наводи како лепрша дан-два (Деблин 2013а: 13). Животињски свет је представљен испрва, попут биљног и генерално природног света, као део ширег спектра неизбежног стања промене у којем се читав живи свет непрестано налази. У светлу своје материјалности и виталних активности, животиње пролазе пут од настанка до трансформације и нестанка, који би се делимично могао окарактерисати као неантропоцентричан, но антропогени утицај доводи до одступања у природноме току њиховог развоја.

Дивље животиње у овоме роману махом симболизују дивљи и исконски принцип, неукроћену природу, најчешће у контексту страдања услед последица људског делања. Описује се како су дивље звери – лавови и пантери – упуцани, термити протерани, потоци преусмерени, како би се уредио животни простор за човека – куће, колибе, села са псима и домаћим животињама (Деблин 2013а: 91–92). Човек не припитомљава дивљину, већ је разара и преобликује према своме нахођењу и за сопствене потребе, те се животиње попут лавова и пантера, владара џунгле и шуме, постављају као супротност култури и цивилизацији и то као њена умирућа супротност, лишена своје снаге.

Вукови и лисице такође се могу подвести под дивљи свет којем човек одузима животно станиште и који је принуђен да се у доба еколошке катастрофе, осим битке за преживљавање усред елементарних непогода, бори и против људи. „Дању и ноћу биле су се битке против вукова и лисица, иза њих међу њима, бежећи попут њих, хранећи се погинулима”¹⁰⁴ (исто: 108). Њихова позиција приказана је из антропоцентричног угла, а животиње, премда се указује на то да су се подједнако нашле у ситуацији у којој им је угрожена егзистенција, претварају се у хорор слику застрашујуће победе дивље природе у свом прождирању људских остатака. Опстанак јединке и врсте надређен је у овоме случају сарадњи између врста, као што би то било са припитомљеним животињама и животињама сапутницима, те се у суровој бици за преживљавање могу посматрати као Друго супротстављено човеку – као Друго у коме се, с једне стране, огледа делић људског као продукта еволуционих токова, а које се, пак, с друге стране, у својој немоћи и бекству за живот у људским причама представља као претња по устаљени поредак у коме је човек на врху.

¹⁰⁴ „Bei Tag und Nacht kämpften sie mit den Wölfen und Füchsen, die hinter ihnen, unter ihnen auf der Flucht waren, sich an den Erliegenden mästeten”.

У својој односу с људима, поменуте животиње потпадају под реалм демонског, с обзиром на то да симболизују неукроћену снагу и да су неретко заштитници подземног света или пак (пред)воде ка оностраном.

Но, територијализација и границе које заузимају дивље животиње указују и на прожимање једног света независног од антропоцентричног с људским те и на одржавање ахуманог, анималног односа човека ка животињском који се не ослања на симболичку равнотезу. У овој анималној односу преплићу се борба за територију и смењују се улоге: дивље животиње попут лавова, пантера, вукова и лисица су мета људских предатора који настоје да успоставе контролу над окружењем, да би се потом и саме претвориле у предаторе. Свеопште бекство птица и мишева указује на природу која је изгубила равнотезу – мање и веће птице, укључујући и злослутне гавране испуниле су ноћ човечанства након непогоде, слепи мишеви и обични мишеви, црни и сиви прекрили су небо и поља у оквиру сцена које наликују апокалиптичним, док се сенке појављују и нестају. Истовремено су описани људи како носе тољаге и ножеве, крвава крзна вукова на својим колицима, док иза њих беже медведи, лисице и куне (уп. исто: 103–105). Границе између хуманог и ахуманог животињског се напослетку током разарања природног окружења бришу, те уједно и природна хијерархија и примат било ког од супротстављених делова бинарне опозиције.

Осим дивљих животиња, с човеком мигрирају и **домаће животиње**, тј. животиње о којима човек брине зарад сопствене исхране и других видова експлоатације, а које су неретко третиране нехумано. Своју издржљиву оданост камиле демонстрирају као сапутници човека током миграције, но уједно му пружају храну, тј. њихове кости смрвљене у прах, крв и кожу човек користи као средство за сопствено преживљавање (уп. исто: 17), дакле, вишеструко су искоришћене и не доживљавају се као друга врста живих бића која трпи и пати.

Сточари који су узгајали домаће животиње нису могли да задрже своју традиционалну делатност, премда је постојао кратак период током којег су могли да се прилагоде, док се није прешло на тзв. Мекијево месо (нем. *Mekifleisch*; исто: 91). Алис Лајард, која је касније убијена, истакла је негативни утицај синтетичке хране на сточарство и пољопривреду, као и да Меки „има на располагању средства да прехрањује читаве народе деценијама без њива и сунца”¹⁰⁵ (исто: 87). Људи су испрва сањали да су у земљи из снова, те се говорило како постоје вештачке животиње и како могу да створе вештачко дрвеће, при чему се напуштају имања која су одржавана генерацијама, те се пределима шире извесна тромост и тама (исто: 91; 94).

У каснијим периодима, кад хемичари и физичари развијају посебне фабрике за вештачку производњу хране и на тај начин упрошћавају природне процесе да би олакшали живот човеку, није постојало заправо ништа што су мрзели више од зелених поља и ливада, као и стада стоке, нарочито током сушног периода. Узгајали су ћелије, премда се нису заносили мишљу да ће моћи да се у потпуности одвоје од органског:

„У малим и неугледним тамним споредним просторијама попут фабрика и у подрумима, у великим бачвама, котловима који су се њихали на врелини и у орманима одвијала се главна делатност овог постројења: имитација репродукција посматраних процеса, најпре користећи богат жив помоћни материјал животињског и биљног порекла из околине, а потом са све мање материјала”¹⁰⁶ (исто: 86).

¹⁰⁵ „[S]ie habe die Mittel in der Hand, um ganze Völker ackerlos und sonnenlos jahrzehntelang zu ernähren”.

¹⁰⁶ „In kleinen und unscheinbaren fabrikartigen finsternen Seitenräumen und Kellern, in Bottichen, hitzeschwebenden Kesseln und Schränken geschah die Hauptarbeit dieser Anlage: die Nachahmung Nachbildung der beobachteten Vorgänge, erst mit reichem lebendigem Hilfsmaterial aus Tieren und Pflanzen der Nachbarräume, dann mit immer weniger”.

Међутим, презир научника према природи који је поменут на почетку заправо је уједно и дивљење према њој јер колико год се трудили да је имитирају и створе напредније изворе хране, она остаје непревазиђена, а и људи су касније увидели да вештачко није нужно квалитетније од онога што је створила природа, те су се удаљили од достигнућа физичара и хемичара. Домаће животиње, односно стока, овде су симбол недостижне моћи и истанчаности природног, будући да ни највећи напори човека не могу да створе савршено функционалне реплике органског живота. Човек то себи не жели да призна, те стога обезвређује све оно природно како би уздигао своје творевине. Ипак, за време природних непогода, ратова и миграција, те исте животиње од којих је покушао да постане независан, прате човека, пружајући му друштво и могућност за опстанак, како би се напослетку њихова тела заједно преобразила у друге видове материје и енергије. Коњи који вуку терет, стока, свиње и живина претварају се у масу која се више ни не разазнаје, већ делује само као мешавина црног, браон, сивог разливена по природним пејзажима. Иронично, гледано издалека, чак се ни не разазнају људска од животињских врста.

Трећа подгрупа животиња која се издваја су **љубимци**, тј. такозване едипалне животиње, где се опет поставља питање какав је човеков однос према њима. На примеру пса, као човековог највернијег животињског пријатеља и сапутника, издвајају се (1) пси као човекови сапутници, а ипак искоришћени као средство, затим (2) пси који се користе у експериментима, (3) пси који се болесни жртвују покрај људских болница, као и (4) пси као подршка и (5) симболичко језичко помињање паса које човек дресира и игра се с њима.

Пас се појављује приликом упознавања Џонатана и девојке Елине у доба владавине Мардука, на коју је Џонатан наишао како бежи. „Јецала је, не показујући лице, рекавши да је кућна помоћница и да је повредила пса газдарице, те да се газдарица заклела да ће отићи директно код Мардука и уложити жалбу”¹⁰⁷ (исто: 192). Наизглед делује да многи показују бригу за тог пса, те се Џонатан претвара да је представник Мардука и одлази да пита „како је пас. Људи су му уплашено показали животињу која је ћопала. Објаснио је да Мардук тренутно поклања посебну пажњу псима. Нико не би смео да се односи према таквим животињама као да су само ствари које поседују”¹⁰⁸ (исто: 192). Џонатан обилази пса, али очито су лажи које је изрекао мотивисане његовим интересовањем за младу девојку, што је пак позитивно утицало на живот љубимца јер су се побринули за њега, али се и даље читава ситуација може окарактерисати као лицемерна. Прво претње девојци која није намерно повредила пса с циљем да је заплаше, затим Џонатанова обмана, више говоре, додуше, о односу према Елини, него самом псу који је искоришћен као средство.

Током 25. века велика пажња усмерена је к огледима те је завладао „авет нових открића, разарајућег напретка”¹⁰⁹ (исто: 78) и дошли су на идеју да се развије посебна врста светлосног спреја/фарбе (нем. *Lichtanstrich*). Како би се испитало дејство и појачање снаге светлости, одлучили су да искористе биљке и животиње. Наводи се да су „пси, које је искористила [научница], реаговали као што је већ знала: кашљали су”¹¹⁰, да би касније биле отворене посебне фабрике за производњу синтетичке хране и људи су морали чак да

¹⁰⁷ „Sie wimmerte, ohne das Gesicht zu zeigen, daß sie Hausgehilfin sei und den Hund der Frau beschädigt hätte und die Frau hätte geschworen, sie gehe direkt zu Marduk und werde Anzeige erstatten”.

¹⁰⁸ „Wie es dem Hunde gehe. Die Leute zeigten furchtsam das Tier, das hinkte. Er erklärte, daß Marduk sein Augenmerk neuerdings stark auf Hunde richtete. Man dürfte nicht glauben mit dem Vieh umzugehen, als sei es beliebiges Sacheigentum”.

¹⁰⁹ „[D]as Gespenst der neuen Erfindung, des vernichtenden Fortschritts”.

¹¹⁰ „Die Hunde, deren sie sich bediente, reagierten, wie sie schon wußte; sie husteten ihn an”.

захтевају заштиту од изумитеља и концерна (исто: 79). Стога је 25. век у Деблиновом роману не само пример негативне и мрачне стране тежње ка напретку, која наноси штету људима, већ указује и на искоришћавање животиња које би требало да буду најближи пријатељи друге врсте зарад тог истог напретка. Човек неће кренути од тестирања на самоме себи, већ је пронашао бројне врсте сличног генетског кода на којима може спроводити експерименте пре него што их испроба и на људима – такав је био случај и у стварности кад је човек у каснијем периоду послао прво пса у свемир, тако да је Деблинова визија будућности била утемељена на валидним закључцима о људској природи. Будући да се потом наводи како мушкарац није поживео дуже од паса, имплицира се да исход експеримента није био само кашаљ, већ и смрт, те су пси поднели жртву зарад нових изума.

Ова жртва се у наредном периоду током 26. века није односила само на псе, који су мање или више суптилно изабљивани и жртвовани заједно са људима. Био је то период вештачке синтезе намирница и промене свих друштвених односа под утицајем Мекијевих фабрика (исто: 81). Иако су глумили еманципацију од животињског и биљног света, оформљен је тзв. Зелени округли сто и позивани су гости. Гости су заправо били људске жртве коришћене у огледима, којима се стално проверавала телесна тежина и температура, што их пак није нарочито наводило на сумњу, јер су се исто тако опходили и према другим „зеленима” (исто: 82–83).

„Одлазили су у шуме с другима, трчали бавили се спортом, али се изнова и изнова дешавало да неки нестану. Нису знали за болницу која није била много удаљена и у којој се, поред штала за болесне коње и псе, налазило хиљаду кревета за људе”¹¹¹ (исто: 83).

Акценат није био на самим животињама, коњима и псима, већ на неетичком понашању и према сопственој врсти, али се домаће животиње појављују као сапатници људи и у овој тешкој ситуацији. Нехумано опхођење према животињама које им служе и које су им љубимци, као и деградација људских бића зарад спровођења научних експеримената осликавају на још један начин суровост појединаца који у циљу напретка у области физике и хемије не хају за туђе животе.

О односу према псима сазнајемо и из фраза у којима се појављују, па је расправа између моћника описана тако да су „[к]онтиненталци окружили инострану депутацију као пси коску”¹¹² (исто: 97–98). Асоцијација је да је кућни љубимац пас агресиван и да кружи у групи око хране попут неког предатора – пријатељ према својим савезницима, а заштитнички, па чак и нападно настројен према другим групама као да су обична храна око које се треба борити. С псима се упоређује и померање бродова покрај Исланда: „Бродови су се изненада тргнули унапред, а онда још једном, и једном у страну, попут пса који покушава да зграби устима посласицу која се држи пред њим”¹¹³ (исто: 393). Неко их контролише и игра се њима, нека виша сила која усмерава неспретне трзаје у жељи да се достигне циљ. Изостаје топла слика вољеног љубимца, већ је пас приказан као животиња која служи исхрани, разоноди, експериментисању и другим човековим потребама.

У последњем поглављу романа и крајњој фази Деблинове визије будуће историје, пси живе у дивљини и представљају храну за човека: „[к]ако су лутали унаоколо једне

¹¹¹ „Sie gingen in den Wäldern mit den anderen, liefen trieben Sport, aber immer wieder verschwanden welche. Sie kannten nicht das weit zurückliegende Lazarett, das neben den Stallungen für kranke Pferde und Hunde tausend Betten für Menschen hatte“.

¹¹² „Die Kontinentalen umzogen die fremde Deputation wie Hunde den Knochen“.

¹¹³ „Die Schiffe machten plötzlich einen Satz nach vorwärts und dann noch einen, und einen zur Seite, wie ein Hund, der nach einem vorgehaltenen Bissen schnappt“.

вечери, ловећи псе, од чијег меса су живели, Кајлин је наишао на Венаску”¹¹⁴ (исто: 600–601). Тиме се затвара круг, што је заправо и порука читавог поглавља, пошто се људи враћају својим коренима, ка начину живота од којег су и започели историју човечанства. Пси су првобитно били дивље животиње као и све остале, али су се услед заједничких интереса удружили с људима и били припитомљени. То није био случај свуда, јер постоје друштва у којима се према псима не опходи као према љубимцима, већ су храна за човека, али напослетку се човек враћа самосталном преживљавању тако што ће ловити дивље животиње и јести њихово месо. Од тога није поштеђен ни пас, који је остављен да се стара сам о себи, независно од човека који се одавно претворио у његовог непријатеља, предатора. Да ли је важило и обрнуто, да је и пас постао предатор попут својих предака, није описано, но може се закључити да се његова верност из еволуционе перспективе само делимично показала вредном – можда не би преживео неке делове читаве историје без човека, али се вратио на почетну тачку, не развивши се даље, већ доживевши регресију.

Подела животиња у роману *Укидање врста* је комплекснија, имајући у виду да постоји шири спектар ликова, те се могу упоређивати на више равни: најпре, човек и животиња, затим човек, животиња и машина, а потом и животиње „које не поседују говор” и генте као нова врста човеколиких животиња или животињоликих људи. У овом поглављу фокус је пре свега на стандардном појму животиње, те ће се обратити пажња на животиње без способности говора, док ће се генте обрадити засебно као посебна фиктивна хибридна врста.

Керамичари приликом прављења разлике између различитих облика постојања наводе да су „људи састављени од других људи, животиње од воље, беса и милости, а ми [керамичари] од логичких претпоставки”¹¹⁵, те да су „ови људи, од којих се, како кажеш, праве други људи, уколико се посматра њихово порекло, опет животиње”¹¹⁶ (Дат 2010: 36). Осим што се указује и на животињско порекло човека, које би он најрадије да превазиђе и да прикрије своју једнакост с другим живим бићима, опис настанка животиња је сведен на три психолошко-емотивна појма, те акценат није на чисто биолошким разликама, већ, како се наводи, инференцијалним – доласком до судова на основу претходних судова о живим бићима, а не нужно научним методама заснованим на експериментима и посматрању, што је и у њиховој природи. Ради се о елементима који њима самима недостају, будући да се, осим извесних видова воље, не може рећи да керамичари делају на основу импулсивних, агресивних нагона попут беса, нити пак да саосећају с другим бићима. То је нешто што је карактеристично за људе, те и за касније животињске облике који су еволуирали.

Као пример „животиња без језика” из пређашњих периода истиче се изузетно велика животиња попут Бехемота из Библије, чији се изглед поистовећује са слоновима или нилским коњима. Бехемот је јео траву попут говечета, те је прва творевина човека који је самог себе претворио у бога – „планине су носиле храну за њега, а све дивље животиње, очеви и мајке врсте генте, играле су се тамо и нису ништа наслућивале”¹¹⁷ (исто: 57). Описује се првобитна атмосфера попут рајске, али се и напомиње да није било могуће замислити како ће се даље развијати живот на Земљи, ни како ће се човек

¹¹⁴ „Wie sie herumirrten eines Abends, nach Hunden jagend, von deren Fleisch sie lebten, stieß Kylin auf Venaska”.

¹¹⁵ „Menschen sind aus anderen Menschen zusammengesetzt, Tiere aus Lust, Wut und Gnade, wir aber aus unsern logischen Voraussetzungen”.

¹¹⁶ „Diese Menschen, aus denen, wie du sagst, andere Menschen zusammengesetzt werden, betrachtetest du ihr Herkommen, wiederum Tiere”.

¹¹⁷ „Die Berge trugen Futter für ihn, und alle wilden Tiere, die Väter und Mütter der Gente, spielten dort und ahnten nichts”.

опходити према свим тим животињама за које је себи наметнуо став да их поседује и да попут бога може да утиче на њихову егзистенцију, иако је и сам животиња. Будући да је роман *Укидање врста* препун књижевних референци, једна од њих упућује и на Орвелов роман *Животињска фарма*, па су све животиње једнаке, али су неке „једнакије” од других (исто: 127), те се изнова испоставља да поједине врсте, иако умеју да буду и лицемерне, себе поистовећују с вишим врстама. Наводи се да човек као еутерична животиња (припадник рода *Eutheria*, тј. виши сисари или сисари с постељицом) не разуме да је основни облик женски (XX или XY), те да хромозомска алтернатива означава просто могућност одударања деце од мајки (исто: 95)¹¹⁸. Проблематичан је и назив виши сисари, који се данас избегава, али је управо и осмишљен тако да укаже на предност и узвишеност појединих родова у односу на друге, ниже, што свакако није случај јер сваки род има своје специфичности према којима му је омогућено оптимално преживљавање.

О „животињама без језика” сазнајемо да су, премда је и сам човек потекао из Африке, касније биле део природних паркова – „Туризам. Желели су оно што ми овде желимо: да посматрају лавове и жирафе који нису поседовали способност говора”¹¹⁹ (исто: 180). Сафари је, за разлику од зоолошких вртова, у својој каснијој фази за нијансу мање суров, јер се животиње макар не искоришћавају и не утиче се на њихово размножавање само како би човек могао да се забави, иако је првобитно представљао могућност за богате колонизаторе да лове егзотичне животиње и на тај начин демонстрирају свој висок друштвени статус. Човек је прво ловио животиње како би преживео – зарад хране, затим зарад одеће или оружја, али у оквиру сафарија лов се претвара у забаву и рекреацију, а животиње се крајње нехумано свде на трофеје.

У каснијим периодима се животиње такође помињу као храна:

„Ретко је јео месо; бића која нису имала способност говора и која је због тога било дозвољено јести била су ретка на висоравни и стога веома плашљива, морали сте бити врло спретни како бисте их успешно уловили. Ионако нису ни имала неки посебан укус”¹²⁰ (исто: 306).

Иако су на то да се човек удаљи од животињског меса утицале спољашње околности, а не неки унутрашњи порив или морални осећај, човек је свестан какву штету наноси животињама:

„Ми радимо оно што функционише, помислио је Загреус, чак и кад је опасно и кад смо сви свесни нуспојава и колатералних штета. Узгајамо жива бића за одабране нише, створења која не поседују говор и већ рачунамо на то да ћемо проузроковати патњу; али другачије ни не може – на Земљи је било исто тако, стога знамо да функционише”¹²¹ (исто: 419).

¹¹⁸ Такође се појављује критика везана за полове, где, као и у односу културе и природе један део бинарне опозиције бива протумачен као супериорнији. Док се велича култура, природа се израбљује, а исто тако постоји и неједнакост у опозицији мушког и женског пола, чему је посвећено проучавање екофеминизма. Ипак, из биолошке перспективе, указује се на иронију да заправо сваки плод има женски хромозом, док до одступања долази увођењем мушког и потом се у случају постојања хромозома ипсилон развија у друкчијем смеру.

¹¹⁹ „Tourismus. Wollten, was wir hier wollen: Löwen und Giraffen anschauen, die keine Sprache hatten”.

¹²⁰ „Selten aß er Fleisch; Lebewesen, die keine Sprache hatten und die man deshalb essen durfte, waren rar auf dem Plateau, deshalb recht scheu, man mußte sehr geschickt sein, um sie erfolgreich zu jagen. Sie schmeckten ihm ohnehin nicht besonders”.

¹²¹ „Wir tun, was funktioniert, dachte Zagreus, auch wenn es gefährlich ist und wir alle Nebenwirkungen und Kollateralschäden kennen. Wir züchten Lebewesen für ausgesuchte Nischen, Geschöpfe, die keine Sprache haben, und rechnen schon mit dem Leiden, das wir verursachen werden; aber es geht nicht anders – auf der Erde war’s genauso, daher wissen wir, daß es geht”.

Поседовање свести о томе да се наноси бол и недостатак ревноснијих покушаја да се пронађу алтернативе је управо оно што човека и одваја од животиња без говора, као што је и сам Дат нагласио – човек поседује и одговорност која произилази из те свести, али бира да се посвети злоупотреби когнитивних предности.

Дат је настојао да прикаже и како би изгледао овај однос из супротног угла, те током разговора двоје припадника врсте генте који се договарају око тога шта ће јести, један поставља питање другој особи да ли воли зечеве или ровчице који не поседују способност говора, на шта добија одговор да она не воли да једе јер се у њеној кући тако опходило и према животињама и према људима и да је њен отац „чак за нас убијао; такође и људе [...]. Постављао би их на сто за наше псеће госте поводом фестивала Есприт, онда би им одрубисао главе једним веома широким ножем”¹²² (исто: 137–138). Као добар пример се наводи да су постојали и људи који нису јели месо из убеђења, тј. вегетаријанци, међутим, овде се свакако види бруталност опхођења према животињама, будући да, ако се животиња замени човеком, сцена с месом на столу делује изузетно узнемирујуће и одбојно. Једина разлика је у томе што човек не замишља животиње као бића која имају мисли и осећања, док себе перципира као биће саткано управо од размишљања, искустава и емоција и може да се поистовети само с другим људима.

На крају се намеће питање зашто је баш говор то што представља одлучујући критеријум приликом разликовања врста (животиња, људи и гента), нарочито имајући у виду чињеницу да и животиње, па чак и биљке међусобно комуницирају и сарађују, али без метакогниције коју човек поседује и исказује путем говора. Животиње (као и људи) делају на основу инстинкта, док човек поседује и способност размишљања о себи, о својим делима, и о дугорочним последицама тих дела. Комуникација животиња се одвија на основу размене звукова, феромона или контакта, што је Дат и задржао у визији нове хибридне врсте генте која користи тзв. фероинфоне за размену информација, али је људска способност говора специфична по комбинаторици – знакови се користе на комплексне, флексибилне и симболичке начине, што је одлика коју не поседују сигнали које размењују животиње. Генте еволуцијом преузимају способности и једне и друге врсте, те се њихова комуникација одвија комплексно на вишеструким нивоима.

1.2.4. Генте: између хуманог и ахуманог животињског

Генте представљају превазилажење разлика и мост између две одвојене стране – између људског и животињског. По изгледу не подсећају на људе, свесни тога да изглед може бити само маска, док је битнија суштина која се налази изнутра. Чак и између припадника генте постоје разлике, тј. користе иста имена за животиње која су се користила и раније, али се заправо не ради о истој врсти, већ је „нова коњска глава као и свака друга глава сваког другог створења које је поседовало говор, показивала одлике хоминида”¹²³ (исто: 34), а међусобне разлике су постале бесмислене попут разлика између људских раса (уп. исто: 34). Издваја се ограничен број главних ликова који се језички дефинишу управо према свом животињском пореклу, па се и њихово понашање доводи у везу с карактеристичним понашањем одређених врста животиња:

- Мајмун Штанц;

¹²² „Der hat sogar für uns geschlachtet; auch Menschen [...] Er legte sie zum Espritfest für unsere Hundegäste auf den Tisch, dann hat er ihnen die Köpfe abgeschlagen, mit einem sehr breiten Messer”.

¹²³ „[D]er neue Pferdekopf wies so gut wie jedes andere Haupt jedes anderen Geschöpfs, das Sprache hatte, Hominidenzüge auf”.

- Лав Кирус, као и његова супруга Ливијенда и ћерка Лазара;
- Слепи миш Искјерда;
- Рис Клеа Дора;
- Вук Дмитри Степанович;
- Вилин коњиц Филомена;
- Орангутан Шиц Аројо;
- Зелени јазавац Георгеску;
- Лисац Рјунеке Ниргендво/Нигде.

Ипак, потенцира се да се радило о једној заједничкој врсти – генте, те је акценат у њиховом приказу, у ствари, на критици човека. Дитмар Дат (*Кирус Голден*, интернет) у интервјуу наводи да животиње поседују извесну врсту интелигенције која проистиче управо из тешке неслободе и немогућности да размишљају и могу да убијају ноншалантно – с друге стране, сматра да људска друштва одликује посебан облик глупости настале на основу могућности да размишљају, будући да могу да замисле последице свога делања. Такође наводи да на свету постоји превише људи, макар превише погрешне врсте људи, чиме оправдава своју фокусираност на животиње: бира оно што је епитом природе, а то су (дивље) животиње, како настају и развијају се у простору између науке, технике и уметности, али врста која је одлучна да проживи своју причу и да се односи према људима на онај начин на који би то према његовом мишљењу било примерено. Позиција људи је у његовом делу стога скрајнута, у складу са ставовима о томе где је уопште човек заслужио да се нађе у будућој историји, док је позиција генте комплексна јер обједињују два различита погледа на свет и спајање две биолошке основе. Уједно могу као животиње лишене свести и промишљања етичког аспекта да се боре за свој опстанак, али и уз развој свести да се уздигну изнад типично људског немара за последице свога понашања. Могу се издвојити стога две групе генте, очито, једна која је и даље на нижем нивоу, те пружа аутентичан одраз агресивне животињско-човечје природе, и друга која је напредовала у тој мери да борбу не води директно и насилно, већ куглицама, стрпљиво чекајући резултате неколико година. Поседовали су исту искру свести, мада су постојале различите генерације којима су припадали, а нису били вољни да се у потпуности идентификују с појмовима који су им се приписивали, као што су: еволуционе предности, стабилне стратегије и (природна) селекција (уп. исто: 89). Њихово место у току еволуције било је након човека – најпре су се развили анаеробне, затим аеробне прокариоте, па еукариоте, животиње, људи, генте и, на крају, керамичари (уп. исто: 316).

Генте имају необичну способност за мењање облика и животиње чије одлике носе у највећој мери, те се може рећи да је њихов идентитет променљив, односно флуидан. Ова флуидност управо је карактеристична за постхумани идентитет, о коме ће бити више речи у наредним поглављима. Осим што долази до промена у оквиру своје врсте, генте се такође могу преобразити и у друге, сасвим неочекиване облике, те постати дрво или пак течност. Дат у онлајн интервјуу *Кирус Голден* (интернет) њихово понашање и способност сам карактерише као инстинкт, али инстинкт који је резултат процеса размишљања, тј. инстинкт другог реда и у складу с тиме он „животиње које умеју да говоре” приближава ономе што је Ниче, према његовим речима, несрећно назвао „натчовеком”. Превазилажење човека Дат стога не види као дискриминацију других људи, већ као потенцијал за развој који би новим генерацијама отворио бројне могућности. Тако укидање врста из наслова романа добија смисао и указује на слободу која се постиже поступком стицања независности и превазилажења ограничености не само врста, већ и генерално животињске или пак људске форме. Спој хуманог и ахуманог који је

отелотворен кроз генте представља напослетку мисаони експеримент о једном симбиотском и трансформативном односу који мења и једне и друге.

2. Еколошка криза као слика насиља против природног света

Еколошка криза уско је повезана с људским делатностима, као што је и сама природа неодвојива од човека. Природа је уједно и објективни ентитет сам по себи, и субјективно, односно антропоцентрично, посматрано *наше* окружење, *наша* животна средина из које смо потекли, у којој обитавамо и којој ћемо се напослетку вратити. Однос човека према природној средини од које зависи и чији баланс је успео да поремети, представља неједнаки однос између човека и технологије као његовог алата према потлаченој природи о којој се не брине, већ је подређује својим потребама и на тај начин доприноси развоју еколошке кризе која прети да узврати човеку.

Приликом анализе приказа еколошке кризе и њених последица у ова два романа поставља се теза да аутори, с једне стране, настоје да освете читаоце о човековом уделу у развоју кризнога стања природе, а, с друге стране, да се скрене пажња на људски хибрис који себи додељује толики значај да сматра да је његово делање одлучујуће и опскрбљено средствима и одговарајућом моћи да измени природно окружење које је постојало миленијумима пре човека и може да настави да постоји и без њега. У Деблиновом роману *Планине мора и дивови* наводи се да је „целој Земљи потребан опоравак од човека. [...] Без сумње, људска врста није издржљива. Уништава себе, изједа саму себе; њена надареност нагони је ка томе” (Деблин 2013а: 129). Испоставља се да природа сама по себи, као објективна реалност независна од човека, није у толикој мери угрожена колико човек угрожава себе – његов нагон да успостави свеопшту контролу у сржи је аутодеструктивни нагон, док ће животна средина успети да опстане, а упитно је у којој мери то важи и за човека.

Еколошка криза коју описује Деблин огромних је размера, те обухвата масовне пожаре, поплаве и услед ширења становништва преобликовање рељефа и буђење исконских сила јер човек не успева да исконтролише себе и своју похлепу, већ се шири, експлоатише и разара све око себе да би направио простора за своје мегаломанске жеље. Сукоб на релацији хибридизације човека и технологије насупрот органском директна је последица људскога понашања, а уједно и знак да је исконска снага природе несавладива и да је неопходно да човек промени свој став у прихватање како технолошких иновација, тако и природног у себи јер се управо кроз хибридизацију и прожимање различитих аспеката назире оптимистичнији поглед на будућност.

Еколошка криза се у Датовом роману *Укидање врста* рађа из борбе за опстанак, а делимично је условљена природним током еволуције и покушајима људи да утичу на еволуцију и/или да се прилагоде новонасталим околностима живота. Премда су у роману евидентне репрезентације климатских промена и различитих облика загађења, најизразитији одраз еколошких проблема представља изумирање врста, неопходност развоја нових, хибридних облика живота, те напослетку и нужност напуштања планете Земље у циљу преживљавања, али и даљег развоја свести и (не)биолошког тела. У доба Падмасамбаве ентузијастично се оснивају удружења за побољшање и истраживање нових облика енергије, а геолози и еколози претварају се у сањаре који истражују климатске промене, временске прилике, као и узроке земљотреса (уп. Дат 2010: 466–467). Однос према природноме окружењу се мења, но приметан је повратак органским узорима и тежња да се врсте које поседују свест прилагоде вечитим променама и последицама еколошких криза и њиховим симптомима у виду климатских промена, промена рељефа, загађења воде, земљотреса, поплава, пожара и изумирања врста.

2.1. Преобликовање површинске топографије: експанзија (пост)људског животног простора

Описи површинских облика рељефа и потом и њиховог преобликовања, централни су део шесте и седме књиге Деблиновог романа *Планине мора и дивови (Исланд и Топљење Гренланда)*, у којима се приказују процеси и далекосежне последице промене физичке реалности. Промене топографије представљају (1) промену идентитета: од залеђеног и тајновитог Гренланда настаје нови простор за настањивање за човека, што је и показатељ енормног људског утицаја на природу и еколошке факторе, (2а) облик насиља над природом јер се наслаге под ледом који се топи и лавине описују као лешеви, али и (2б) њихова кретања секундарно поседују одбрамбену функцију попут предатора који носи све пред собом и (3) симбол новог почетка и живота за заробљену и испровоцирану природу која се буди и повезује органски и неоргански материјал.

У шесту књигу, током експедиције како би се заробила вулканска енергија Исланда, уврштен је детаљни географски опис – од Земље и континената, све до описа самога Исланда и остатака ранијих насеља, а у седмој књизи на сличан начин предочене су и географске одлике Гренланда. Измена карте света при томе не односи се само на физички аспект, већ подразумева и **измену односа између органског и неорганског, културе и природе, као и позиције човека у односу на природу**. Фредрик Џејмсон (1991: 51) изнео је теорију о когнитивном мапирању, односно о субјектовом схватању и ситуирању самога себе у оквиру ширег тоталитета који се не може у потпуности представити и који обухвата различите структуре (друштва). Премда се његова идеја базирала на тумачењу идеологије, може бити и кључ за мапирање, замишљање и тумачење људске позиције, али и улоге у оквиру ширег геолошког контекста еколошке кризе. Карта је при томе и

„отворена и може се повезати у свим својим димензијама; може се одвојити, преокренути, подложна је константним модификацијама. Могуће је поцепати је, променити, адаптирати било каквом оквиру који прерађује појединац, група или друштвена творевина. Може се нацртати на зиду, замислити као уметничко дело, конструисати као политичка акција или као медитација” (Делез и Гатари 1987: 7–13).

Док је раније опстајало веровање да се наше поимање пејзажа и рељефа заснива искључиво на њиховој физичкој реалности, њиховим исцртавањем, записивањем и мењањем се уједно и конструише њихов идентитет и значај. И док су се и природна историја и друштвена историја раздвајале, за еколошке промене је од централног значаја чињеница да је људско биће постало много више од пуког биолошког агента или пак друштвеног субјекта (уп. Чакрабарти 2009: 10), будући да поседује и геолошку моћ да значајно утиче на физички свет чији је део.

За приказ преобликовања рељефа у роману *Планине мора и дивови* карактеристична је управо немогућност потпуног разлучивања утицаја на неживи свет од утицаја на живи свет и на његове небиолошке структуре. Неорганско и органско је неодвојиво повезано, а баш се на овим примерима најбоље може увидети колико је материја приказана као **витална** и чак и с извесним особинама које подсећају на људске, тиме уткавши културолошку и симболичку димензију у приказ експедиције и њених исхода. Како се испрва флота приближавала Гренланду, наилазила је на ледене брегове, на лед који се под ударима ветра окреће, изврће, судара, гомила, тоне, те се кретање неживе природе поистовећује с „кретањем бића из бајке кроз сумрак”¹²⁴ (уп. Деблин 2013а: 418). Његова разиграност и непрекидно померање с места на место, из облика у облик, показатељ је

¹²⁴ „[D]urch die dämmrigen Nächte wie Fabelwesen”.

вечитог стања промене на које је Деблин указао у посвети, док уједно задобија и **мистериозне, тајновите аспекте**, обавијене велом сумрака, као да је цео подухват и сам по себи нешто у шта се човек упушта на начин који је несмео, скривен, недозвољен јер шта је напад на „мајку” природу ако не њено скрнављење. При томе је целокупни природни свет Гренланда, од залеђеног мора до залеђеног рељефа, доминантно плаво-беле боје, те делује попут издвојеног, изолованог света прожетог, осим хладноћом, и чистотом предела које људи још увек нису искварили својом разорном похлепом и себичношћу.

На почетну слику Гренланда надовезује се опис плаво-белих глечера који се тромо спуштају у беле равнице, док остаци некадашњих наслага и лавине висе над различитим нивоима планина „попут циновских лешева” (уп. исто: 444). Лавине које овде преиначавају изглед Гренланда и носе са собом **рушилачку снагу**, остављају природу у беживотном стању, у чему се огледа и **насиље које врше људи**, настојећи да узнемире природу која мирује под ледом с мотивацијом да реше своје друштвено-политичке проблеме. Осим лавина, и вода и олуја носе делове земљишта, стабала, даске и људе, како Деблин наводи, „попут лава” који у својој чељусти носи плен и на крају га испушта у црну воду (уп. исто: 445), те и природа сама учествује у своме уништењу, испољивши своју одбрамбену и деструктивну моћ налик на предатора који граби све пред собом.

Призори који су потом уследили указују на **крај једнога света и једне фазе у природној и људској историји**. Све се наизглед завршило, зауздана ватра из земље, односно лава мења глечере (уп. исто: 449) и читав **изглед и идентитет Гренланда**. Од залеђеног, ненастањивог простора на северу Гренланд постаје **место кључних промена, померања и новог буђења природе**. И његова околина се мења, те се и море повлачи, пресијавајући се у бордо боји (нем. *burgunderfarben*), носећи браон-зелени тепих сачињен од морског биља које израња на површину (уп. исто: 467). Плаво-бели, скоро митски простор смењује тамно црвена боја ватре и насиља, кроз коју се преплиће живи, органски свет подморских дубина, те и он поприма мрачну, браон димензију. Уједно расте и ниво воде јер се кроз одјек тутњаве умирућих и тонућих глечера, залеђених планина и фирна¹²⁵, стварају вода и магла која прекрива земљу (уп. исто: 473). Последица је да је „за неколико дана све било сравњено. Гренланд [...] се претворио у два велика острва која су била миљама одвојена равним морем. Острва која су се димила израњала су споро из воде. [Друга] острва су поново нестајала”¹²⁶ (исто: 475). Његова целина распорена је на два засебна дела и на мноштво сићушних фрагмената у виду мањих острва која као да имају свој сопствени животни пут, израњајући из воде и опет тонући у њу, отпаци рељефних облика који су некада постојали.

Јединство живог и неживог света постаје још веће док живи свет хрли да настани новооформљени простор, није могуће разлучити живо од мртвог, односно биљни и животињски свет и делове неживе природе. Гренландска острва оличење су **потенцијалног новог почетка**, описују се као „обасјана ружичастом светлошћу”¹²⁷, земља је „збијена и изобличена”¹²⁸, а до изражаја долазе слојеви земљишта и камења који су миленијумима били скривени од људскога погледа (уп. исто: 477–478). Овде је такође приметан спој органског и неорганског, те се кроз земљиште и камење назире и остаци животиња, семе и биљке. Топлина Сунца које обасјава нови рељеф Гренланда је јача него

¹²⁵ Збијени облик снега таложен више година.

¹²⁶ „In wenigen Tagen war alles ausgeglichen. Grönland [...] war zu zwei großen Inseln geworden, die meilenweit durch ein flaches Meer getrennt waren. Rauchende Inseln wuchsen langsam aus dem Wasser. Inseln verschwanden wieder”.

¹²⁷ „[R]osig bestrahlt”.

¹²⁸ „[G]estaucht, verworfen”.

раније и има функцију призивања из мртвих и/или буђења дуго уснулих елемената живог и неживог света праисторијских времена, које је човек оголио својим чином. Приказ острва које се претворило у равницу испуњену усамљеним камењем, врелим језерима по којима су плутали комадићи леда и бујична кретања воде указују на ослобађање терета који је миленијумима притискао Гренланд. Острво је разорено и уздиже се попут „плута које је гурнуто дубоко у воду, затим га прст пусти”¹²⁹ (исто: 475), док мења свој положај и губи слојеве снега и леда.

У роману *Укидање врста* измене рељефних облика појављују се под енглеским називом *terraforming*, тј. **тераформирање** (уп. Дат 2010: 263) и односе се на **обликовање и прилагођавање других планета како би одговарале условима живота какви постоје на планети Земљи**, те обухватају осим топографских промена и промене климе и атмосфере. Према речима Криса Пека (2016: 9–10), тераформирање неретко представља слику пасторалне баште (рајских, утопијских услова) у контрасту с пустим просторима који су преобликовани, а ради се о релевантном мотиву јер повезује текстуалну изградњу света (имагинарних, могућих светова) и репрезентације физичке изградње света. Преобликовање других планета у роману указује на (1) експанзију човека, односно човекових потомака, кроз свемир и вид колонизације и (2) такође еколошко насиље на другим просторима јер се мењају њихове физичке одлике и идентитет како би се прилагодили људским потребама.

Генте су по напуштању Земље успели да се населе на Месецу, а потом и Марсу и Венери, док машине из џунгле нису пуно заостајале за њима. Наводи се да је развој генте био спор и да су за пет стотина година успели да изнедре тек четири генерације и да су стога стагнирале, док су „монструми из џунгле” настојали да се рашире, умноже, те се могу посматрати као симбол експанзије (уп. Дат 2010: 257), но инвазија свемира одиграла се у историји и једне и друге врсте. Тераформирање није детаљно описано и у овоме роману чини позадински део радње. У односу на Деблинов међуратни роман, репертоар научн(офантастичн)их могућности је код Дата обимнији и иновативнији, будући да се простор дешавања не ограничава само на Земљу и њене еколошке проблеме, већ се радња смешта и на друге планете. Ипак, о њима не сазнајемо много. Напомиње се да на Венери¹³⁰ влада чисто варварство јер је, између осталог, тераформирање било потребније него на Марсу (исто: 464), те се повезује и с музиком која се на Венери не чује као да су цела цивилизација, тераформирање и колонизација циљано друкчији него на Марсу (уп. исто: 488). Импликације помињања тераформирања су, додуше, значајне јер подижу свест о **антропогеном утицају на читаву планету/читаве планете**, ако је могуће замислити да је човек способан да изврши промену која обухвата велике глобалне, климатске, еколошке размере и да при томе и тежи томе да ствара нове верзије земље. С једне стране, постаје јасно да су насељеници Земље, генте и керамичари, били одвећ насилни према њој јер су морали да беже, док се, с друге стране, назиру питања у вези с утопијским потенцијалом других планета и сентименталним покушајима да се задржи некадашњи дом који је уништен. Месец, Марс и Венера били су подвргнути различитим формама колонизације, у складу са својим првобитним особинама, с циљем да постану пука **репродукција и симулација Земље**. Такође, узевши у обзир друштвене односе, као кључна израња и етичка и политичка димензија експлоатације како простора с којег смо потекли, тако и простора у који бежимо, те и хумане и ахумане позиције у оквирима ширих система.

¹²⁹ „[S]tieg wie ein Korken auf, der tief in das Wasser gedrückt ist und den der Finger loslässt”.

¹³⁰ Захваљујући површинској температури од 462 °C и високом ваздушном притиску, Венера није реални кандидат за насељавање, али су у фикцији и машти научника разматрани њено тераформирање и живот на Венери, нпр. у тексту Карла Сегана *Планета Венера* из 1961. год.

У контексту подизања еколошке свести и екокритичке мисли, прикази преобликовања површинске топографије у анализираним романима одвећ се разликују и по функцији и по исходима. Док су импликације човековог насилног напада на Гренланд драстичне и огледају се како на географском и еколошком плану, тако и на шире друштвеном јер са собом повлаче читав низ последица по устаљене механизме живота, Дат одлази корак даље у својој стваралачкој машти, и иако се не удубљује у саму проблематику утицаја на постојећи рељеф и животне услове, одабиром методе тераформирања указује на потенцијалне исходе.

2.2. Земљотреси и ветрови: упозорење човеку и отпорност природе

Земљотрес се у роману *Планине мора и дивови* појављује у кључним моментима те је (1) последица човековог делања и најавна разоткривања тајни природе приликом одласка на експедицију на север планете, (2) упозорење другим људима који су настањени у Европи и који почињу да се плаше далекосежнијих последица људског односа према природи, (3) казна и подсећање човека на његову истинску позицију у природном поретку, као и (4) симбол почетка и краја борбе између човека и природе, тј. почетка и краја различитих периода људске и природне историје. И у Датовом роману се функција земљотреса огледа у најави промена – поређењем реакција човека и човекових наследника генте на земљотрес као природну појаву, али и последицу вештачког преобликовања рељефа.

Моћ земљотреса описана је код Деблина у сцени на Исланду, те је испреплетана и с другим природним појавама које су подједнако проузроковане мисијом зауздавања исландске ватре и топљења леда. Земљотрес утиче на морске таласе који се огромном брзином сусрећу с копном и једна од последица је и нечујно потонуће и нестанак делова Фарских острва (уп. Деблин 2013а: 385). Земљотрес стога **доприноси како уништењу острва, тако и разарању њихових екосистема**, но није природна непогода сама по себи, већ је још једна последица људскога насиља над природом. Планине прекривене ледом су зграбљене „као што кључ захвата браву” и морале су се предати, уз гласну тутњаву и јарку светлост (исто: 384), а тектонска померања настају као надовезивање на настојање да се укроти природа. Кључ у овоме случају откључава, на насилнички начин разоткрива тајну и благодети природе које покушава да украде и злоупотреби, но њиме се не ослобађа њена позитивна енергија, управо због начина на који јој се приступа, већ до изражаја долази сирова и **деструктивна моћ природе** и узрочно-последичне везе између различитих облика еколошког насиља и уништења.

Последице нису само локалног карактера, као што се обично дешава са земљотресима, већ се **простиру све до Европе**. Европљанима постаје јасно да се нешто „монструозно” догодило, што закључују на основу ослобађања машина и каблова, а затим и појава у води и смрти биљака, медуза и риба. Наводи се како је „страх обузео сенате и становнике зоне кад су били погођени земљотресом и таласом плимe, кад је злослутна прашина непрекидно падала с висине, а дан никако да сване”¹³¹ (исто: 386). Атмосфера наликује апокалиптичној, док се земљотрес и таласи шире. Прашина такође путује и иако се неретко не примећује у ваздуху, сада га толико контаминира да је све обавијено мраком и **наслућује се самим тим надолazeћа еколошка катастрофа**. Карактеристично је детаљно описивање стања људи **из медицинске перспективе**, наиме, да су људи који су остали незаштићени током напада, изложени земљотресу, ерупцији и прашини били натечених образа, чела, усана, капака, нису смели да трепну, док су се капљице крви

¹³¹ „Angst hatte sich der Senate und städtischen Völker bemächtigt, wie das See- und Erdbeben anliefe, der finstere Staub unablässig aus großen Höhen herabrieselte und es nicht Tag werden wollte”.

сакупљале у угловима њихових очију (исто: 388). Премда су себи доделили велику моћ и замишљали себе као снажније од природе, као њене укротитеље, природа им не узвраћа ударац само споља, већ и изнутра као део њих и огољује **крхкост њиховог тела**. Такође се указује и на емоцију коју еколошко насиље буди у људима, но она се своди на негативну емоцију страха која је усмерена управо ка самоочувању, а не и ка истинској бризи о животној средини.

Други значајни опис земљотреса појављује се у осмој књизи *Дивови*, те будућност након догађаја с Исланда и Гренланда изгледа суморно. Градови нестају у ватри и земљотресу, свуда су остаци мртвих животиња, трулеж, мочвара, распадање, пустош и празне улице (исто: 513). Земљотрес се у овоме контексту може посматрати и као **померање самих темеља на којима се заснивала људска цивилизација** до тада и **најава новог почетка** који ће уследити, тј. новог начина живота који ће поштовати природу. Будући да на површини Земље влада несигуран и небезбедан живот, човек је приморан испрва да се повуче у подземне насеобине, преселивши и фабрике и лабораторије, и масе људи настањују пределе испод површине. Наводи се да су

„били одвојени од неба. Није било ни дана ни ноћи у овим топлим широким регионима под Земљином површином. Птице нису певале, трава биљке дрвеће нису расли. Није било снега, није било града кише ветра. Годишња доба се нису смењивала. [...] Кисеоник за ваздух су производиле машине, упумпавале га у пролазе и велике пећине [...]. Становници Лондона су преусмерили воде реке Темзе у пећину; [...] Сунце није могло да продре, али су га моћни становници Лондона увели [...]; ухватили су његову светлост огледалима.”¹³² (исто: 514–515)

Живот под земљом прелази у домен неприродног, пошто све одлике природе, њених различитих годишњих фаза и временских прилика не чине саставни део подземних предела. Кисеоник, воду и светлост, без којих није могло ни бити људскога живота морали су створити или пак преусмерити вештачким путем, мењајући и на овакав начин већ постојећи поредак у природи зарад својих личних потреба након што су увелико допринели њеном уништењу, те се и те како може говорити о једној новој врсти егзистенције, до које је, додуше, дошло присилно и нерадо, у бекству и несучавању са последицама сопствених дела. Живот се у мрачним пећинама стога претвара у огледало, **искривљену слику живота на Земљи пре катастрофе** и у дистопијски простор, но не нужно по друштвеном уређењу, премда и оно обухвата корупцију и декаденцију, већ у већој мери по пропасти и посрнућу друштва проузрокованом хибрисом и коришћењем технологије у егоистичне, антропоцентричне сврхе.

Земљотреси настају у наставку и, након борбе између гренландских праисторијских чудовишта и дивова, изазвани падом тела чудовишта чији лешеве остају да леже у плитким гробовима. Силина пада химера, насталих пре више милиона година, трансформисаних пред борбу и током ње, такође земљотресом указује на **крај једног доба у људској и природној историји**, те и на **неопходност поновног повратка (бризо) природи** која испашта због подједнаке монструозности и пробуђених бића и људских дивова.

У роману *Укидање врста* земљотрес је **весник потенцијалног понављања еколошке трагедије и неопходности заузимања одговорнијег става према планети**

¹³² „Sie waren abgetrennt von dem Himmel. In diesen meilenweiten warmen Bezirken in der Erdringe gab es nicht Tag und Nacht. Keine Vögel sangen; Gräser Pflanzen Bäume wuchsen nicht. Man hatte keinen Schnee, keinen Hagel Regen Wind. Die Jahreszeiten wechselten nicht. [...] Den Sauerstoff der Luft stellten sie mit Maschinen her, trieben ihn in diese Gänge und Schluchten [...]. Das Wasser der Themse zwangen die Londoner in ihre Gruft herunterzusteigen [...] Das Sonnenlicht kam nicht herunter. Aber die starken Londoner ließen es herabsteigen [...] die Menschen auf der britischen Insel fingen sein Licht zum Hohn in Spiegeln auf”.

Марс која је сада настањена, те је повезан са сликом прогнаних људских бића/потوماка, но у свемиру, а не у подземноме свету као код Деблина. Истраживања су показала да је утихнуће уређаја за потресе у омотачу језгра на Марсу могло да има за последицу дестабилизацију на површини (Дат 2010: 406) и приметан је еколошки освешћени став Падмасамбаве која брзо реагује и каже: „Морамо зато одмах ископати из архива прецизне статистичке податке о учесталости земљотреса на старој Земљи [...] и све још једном издалека објективно осмотрити”¹³³ (исто: 406–407). Овакво размишљање велики је помак у односу на надмени став *homo sapiens*-а према природи планете на којој живи и на којој и сам изазива земљотресе. Падмасамбава сагледава проблематику из научног, рационалног угла, но потенцијална појава земљотреса предмет је дискусије баш пред промену њеног пола која је део пророчанства. Одговорност се огледа и у личној сумњи да ли заиста она треба да оживи статичну, стагнирајућу цивилизацију (исто: 413), те очито не само да представља једну од нових врста у биолошком смислу, већ је и у односу на људе скромнија и свеснија комплексности еколошке проблематике. Наводи и како „еволуција није морална институција”¹³⁴ (исто: 407) – алудирајући на Шилерово виђење позоришта, наговештава да еволуција не указује нужно на правду, морал ни просветљење, већ прилагођавање.

Падмасамбава треба да пређе пут од девојке и жене до мушкарца и дечака, што би уједно потенцијално и на ширем плану развоја врсте означило **кретање ка сазревању** на чијем крају би се налазила „друга, непромењена невиност, наивност на вишем нивоу”¹³⁵ (исто: 412).

Осим путем тектонских померања, **промене** се наслућују и кроз ударе ветра, те у роману *Планине мора и дивови* ветар разноси песак по врелом ваздуху, а старе планине на Земљи се распадају (Деблин 2013а: 16); тихи сати пролазе и чује се само ветар који пуцкета, пева и завија. Ветар као еколошки фактор утиче превасходно на биљке, како на позитиван начин кад потпомаже размножавање, раст и еволуцију биљака, тако и на негативан начин у виду разорних ветрова који стварају еколошку катастрофу. Док су земљотреси углавном краткотрајни весници дешавања у природи и неприметних промена испод површине планете, ветар је у роману *Планине мора и дивови* показатељ дугорочне силе природе и стога се његовим описима истичу (1) вечите промене у ширем контексту отпорности неживе природе, при чему ветар може бити позитиван и негативан еколошки фактор, и (2) звучно оглашавање и снага природе, односно приписивање неживој природи и струјању ваздушних маса виталних, комуникационих способности које су карактеристичне за живи свет чиме се додатно наглашава њена побуна и реакција на антропогени утицај. У роману *Укидање врста* је ветар такође (1) симбол постојаности, мада су се чак и ветрови уморили током трајања сукоба, (2) средство ратовања јер се путем ваздуха преносе отрови и користи се као биолошко оружје, што утиче и на животну средину, (3) симбол мира у тренутку престанка бунта природе, као и буђење и уништење природе и њене непревазиђене снаге којом улази у сукоб против човека.

Најпре се повезује с планинама, те се указује на дугорочне последице природног постојаног делања ветра, будући да чак и старе планине с временом орону, а саме ветру се приписују **виталне особине живих бића попут пуцкетања, певања и завијања**. Ветар током експедиције уједно и утиче на море, које се њише у бескрајној олуји, на бродове који су кренули, но потом се и он мења (исто: 453). Наводи се како се ветар необично померао преко широког океана, могло се осетити како се Гренланд топио, а сви

¹³³ „Wir müssen daher umgehend akkurate Statistiken der Erdbebenhäufigkeit auf der alten Erde aus den Archiven kramen [...] und das Ganze aus der Ferne noch mal objektiv betrachten”.

¹³⁴ „[D]ie Evolution ist keine moralische Anstalt”.

¹³⁵ „[E]ine zweite, veränderte Unschuld, eine Naivität auf höherer Stufe”.

ветрови су се променили, те се уз громогласне звуке судара и распада чуо и хук ветра, његово стењање, дозивање и певање. Представљен је као **гласник природе**, као део њене **побуне против људскога насиља**, а у виду звукова које човек може разумети као вапај за помоћ попут стењања или апел да се престане попут дозивања. Ваздух се под утицајем струјања ветра комеша, шири се, а напослетку равна море, спотиче се и поново стаје на ноге. Персонификација ветра и ваздуха који је виталан указује на глас природе која посрће, односно којој је подметнуто „уже за спотицање” с намером да се подвргне жељама човека, но ипак успева да поврати баланс и да демонстрира своју отпорност.

У роману *Укидање врста* ветар се појављује такође као **симбол постојаности и отпорности** у контексту ратовања и указује како на разорну моћ самог рата између различитих врста живих бића, тако и на биолошко оружје које се користило. Конфликт између генте и људи имао је бројне жртве – 240 милиона припадника врсте генте и три милиона људи је погинуло за само неколико месеци, што је показатељ масовности, али и бурног тока рата. Дат (2010: 74) потом пише како су „чак и оркански ветрови који су били отровни у неком тренутку постали уморни у овоме рату”¹³⁶. Оркански ветрови су најјачи на скали ветрова и изазивају потпуна пустошења живог и неживог света, а у доба у којем се користи биолошко оружје опскрбљени су и отровом који додатно појачава њихову разорну моћ, превасходно у циљу уништења сукобљених врста, што је већ само по себи значајан ударац за постојећи екосистем.

Ветар је ипак и **симбол хармоније** и „мира између природе и разума”¹³⁷ (уп. исто: 11), кад престаје да протестује, као и у последњем примеру из Деблиновог романа *Планине мора и дивови*, а потом и буђења природе и изнова уништења кад Сунце постаје бледо и појављују се вишеструки ветрови (уп. исто: 123). Изнова настаје у поглављу у коме се описује пропаст трију градова у којима су живели генте, где долази до пустошења и краја још једне фазе у постојању планете Земље – и почетка нове фазе експанзије и бекства живота у свемир и на друге планете.

Напослетку, ветар помешан с ватром (нем. *Feuerwind; Feuersturm*) још један је **вид уништења**, те се помињу предели (исто: 100) и идилична башта испуњена ружама у којој се налазе Падмасамбава и Пламен кроз коју се њих двоје пробијају уз помоћ мале, контролисане „ватрене олује” (исто: 526), те је овакав вид ветра средство за прилагођавање природнога света њиховим потребама и лутањима.

2.3. Пожари и поплаве: симболи човековог агресивног нагона који измиче контроли

У романима *Планине мора и дивови* и *Укидање врста* су ватра и вода процес и супстанца које је тешко обуздати и стога и у пренесеном значењу указују на дешавања која измичу свесном људском усмеравању: пожар који букти део је сукоба те се истиче (1) да се и рат – попут ватре – непредвидљиво шири, (2) да су последице како конфликта међу врстама, тако и конфликта између човека и природе еколошка катастрофа и умирање, што долази до изражаја током описивања изгорелих предела и живог света, и (3) да је пожар генерално ван контроле. Иста симболика присутна је и приликом дескрипције поплава – (1) вода је у виду бујица такође ван контроле, (2) својим кретањем означава и крај и нови почетак, али и (3) генералну вечиту (узалудну) борбу.

Ватра је кључни мотив у роману *Планине мора и дивови*, а централну сцену у којој буктећи пожар гута све пред собом представља тзв. **Уралски рат**. Након развоја машина, припрема се сукоб између Европе и Азије који покрећу моћници, користећи ново оружје које може да контролише ватру и воду, те пожар и поплаву усмеравају ка Азији. **Оружје**

¹³⁶ „Selbst die Orkanwinde aus Giften wurden irgendwann müde in diesem Krieg”.

¹³⁷ „Frieden zwischen Natur und Vernunft”.

се описује као „мали крхки апарати у којима су снаге природе ухваћене као духови у боци. Потребно је било мало руку како би се употребили”¹³⁸ (Деблин 2013а: 100). Иронија ових апарата огледа се у њиховој усавршеној минијатуризацији те упркос својој величини и томе што нису захтевни за баратање, успевају да покоре снажне природне елементе којима је тешко управљати, но сада људима служе као средство за испуњење жеља и снова – попут чаробног духа из боце.

Пожар који се шири изазива **еколошку катастрофу и свеопшту смрт различитих животињских врста** налик још једној апокалиптичној слици умирања природнога света против којег су усмерени људски мали апарати. Масе и јата птица испуњавају ноћ својим звуцима и хаотичним летом с истока на запад, са севера на југ, док су по „тлу посејана падајућа посустала мала тела”¹³⁹ (исто: 104). Враћају се натраг ка земљи која их је отхранила, њихов живот се прекида, а њихова слобода спутава. Животиње које живе на тлу покушавају да побегну заједно с човеком и творе необичну заједницу, али и потпуну анархију у којој се свако, поред тога што је принуђен на бег од буктеће катастрофе, може претворити у предатора. Од слепих мишева, црних и сивих мишева, медведа, лисица, све до коња и људи, метеж и кретање у разним смеровима, уз обиље звукова, комешање боја и међусобно сударање (уп. исто: 104–105) испрва је немогуће свеобухватно замислити опсег последица пожара, миграције и загађења. Пределу су мртви, Земља растргнута, потоци испражњени, а људи, стабла и животиње разорени и такође мртви (уп. исто: 116). Шири се уједно и сув пламени ваздух који је немогуће удисати, земља зелена од маховина прекривена је распукнутим телима (уп. исто: 106), те ватра представља чинилац који се **необузвано отима контроли** и не мари за животе које одузима, не остављајући много тога природи.

Друга моћна сила која дела необузвано и паралелно у рукама људи током Уралскога рата је вода. Вода подједнако **не познаје границе**, излази ван устаљених токова и корита, креће се у различитим правцима, сусрећући се и са ватром (уп. исто: 107). Воду пак загађују, доводе је до кључања, усмеравају је ка висинама, док се она враћа назад (уп. исто: 109). Загађење воде приметно је по бојама које се помињу, па је вода која поплављује околину: црно-браон, зеленкаста са распукнутим деловима стабла, крошњи и корења; светло-црвена и розе с деловима људи и животиња; жутих корита, препуна неживог материјала, без иједног црва, иједног мрава (уп. исто: 115). Ширење воде у виду поплаве није само последица еколошке кризе, већ је и репрезентација „психолошког осећаја преплављености климатском кризом и страха од изненадног, више него од постепеног, енвиронменталног колапса након достизања тачке без повратка” (Браке и Ритсон 2020: 1). Премда се покушава искористити као **средство борбе у рату**, поплаву је истински немогуће савладати и усмерити, као што није могуће умањити ни димензије настајуће природне катастрофе и пустошења природе. Ништа није било скривено, већ је свима било приметно да су пожари и поплаве уништили живи свет, а да се пак у међуљудским односима није ништа значајно променило – није било победе ни пораза, само мртва земља која је представљала „тајну апарата, чудесних ухваћених сила природе”¹⁴⁰ (Деблин 2013а: 116). Поплава се стога претвара у **казну** за претходне нападе на природу и покушаје њеног зауздавања уз помоћ технологије, а потом и у **симбол новог почетка** након што се технологија показала као одвећ незгодна за руковање, те наредни период људске историје обухвата деурбанизацију, уништење компликованих технолошких апарата и одмор Земљи од човека.

¹³⁸ „[D]ie feinen zierlichen Apparate, in denen die Naturkräfte gefangen waren wie Gespenster in der Flasche. Wenige Hände brauchten sie zu bedienen”.

¹³⁹ „[D]er Boden besät mit abstürzenden erlahmenden kleinen Körpern”.

¹⁴⁰ „[D]as Geheimnis der Apparate, die wunderbaren eingesperrten Naturkräfte”.

Пожари и поплаве у први план истичу проблематику „привилегованости, преживљавања и вредности; [...] Истовремено поплаве наглашавају сужавање глобалног простора које је последица климатске кризе, будући да се смањују области доступне људима за живот, за узгајање усева и чување стоке” (Браке и Ритсон 2020: 1). Но, чини се да научници не одвајају времена за бригу о реалистичним последицама својих чинова. И у каснијим сценама у којим се описује гренландска мисија наводи се да су се усредсредили на Гренланд, те да им је било свеједно шта ће се догодити с њим, већ да су само размишљали о томе како да зауздају необуздане силе природе чију моћ нису могли ни замислити. Поплава је исход чина топљења глечера, а фокус је на калкулисању енергије која ће при томе настати и која се може експлоатисати: било би апсурдно допустити да лавине и вода неукроћено склизну у океан, енергија мора бити ухваћена, а није било битно у које ће сврхе бити искоришћена. Сама чињеница да је ирелевантно чему би служила та енергија сведочи о људској неодговорности и недостатку свести о томе да трансформација предела, изазивање лавина и поплава и размишљање искључиво о краткотрајној користи могу имати трајне последице и по друге делове света и по читаву будућност човечанства, што се касније и показало као битан моменат за (против)реакцију природе на овакав третман. Читав чин топљења глечера и овде се описује језичким средствима која би се искористила за **опис живог бића које пати**: планине, брда и равнице били су потопљени, а катаракте које су биле свуда унаоколо „показале су опустошено лице”¹⁴¹ (исто: 474). Лице природе је њена површина с којом се можемо поистоветити, која исказује тугу због губитка свога облика и које нас наводи на то да воду као део природе замислимо као биће које поседује сопствену личност, а које је пак технологијом и науком иронично дехуманизовано. Глечери из којих вода истиче су слепи, негодују, такође бивају поплавлени и њихова залеђена тврдоћа попушта под водом – витални су, заустављају се, тону и ломе се у парчад (исто: 474–475). Поплава се могла предвидети и њена сила се могла искалкулисати, но снага природе умножава се бесом због настојања да се експлоатише, те се буди, додуше, још увек делајући хаотично. Море се ковитлало, а бродови су се мучили попут галопирајућих коња да га задрже у жељи да продре назад (исто: 456). Испоставља се да снагом воде није могуће управљати и да је природа и те како успела да пружи отпор.

У роману *Укидање врста* се поплава помиње у контексту бродоградилшта на коме се припрема свемирски брод којим ће се генте с уништене Земље отиснути у свемир:

„Хале су створене од белог камења и стално су им претиле поплаве, против којих су стотине даброва свакодневно градили нове бране – не попут оних које су градили њихови преци, већ индустријске уз помоћ грађевинских машина уместо зубима и канцама, користећи цилиндричне готове делове од лаганог синтетичког материјала”¹⁴² (Дат 2010: 261).

Бекство и нови почетак наликују већ добро познатој **библијској слици поплаве као прочишћења и очувања пробраних представника различитих врста**, но овде поплаве угрожавају од самога почетка њихов покушај да изграде своју барку која ће заплвити ка другим планетама. Технологија игра значајну улогу, те уз помоћ ње генте који су наследници некадашњих даброва успевају да подигну заштиту, спојивши некадашње природно искуство, делатност и урођене вештине с новим достигнућима и вештачким материјалима који пак нису нужно и унапређење по питању постојаности,

¹⁴¹ „[I]hr verwüstetes Gesicht”.

¹⁴² „Die Hallen waren aus dem weißen Felsen gesprengt worden und immer wieder von Fluten bedroht, gegen die Abertausende von Bibern täglich neue Dämme errichteten – nicht in der Art ihrer Vorfahren, sondern industriell, mit Baumaschinen statt mit Zähnen und Klauen, unter Verwendung zylinderförmiger Fertigteile aus leichtem synthetischen Material”.

имајући у виду да се напомиње да су даброви *свакодневно* морали градити нове бране. Поплаве су истовремено и **препрека и моћ природе** која тежи томе да одржи баланс, да уклони врсте које ју уништавају у сопствене сврхе и ратовањем против других врста, те имају функцију да кроз своје витално ширење и нове нападе на хале пошаљу поруку људима – да природа и те како уме да се одбрани, што је порука и целокупних романа *Планине мора и дивови* и *Укидање врста*, уз приказивање будуће историје као непрестаних момената сукоба с природом и њеног величања, прилагођавања, преживљавања и напредовања, а затим нових падова и поновних борби за опстајање људске врсте и њених наследника.

2.4. Загађење воде: последица развоја технологије и средство биолошког ратовања

Загађење воде је у роману *Планине мора и дивови* слика човековог неодговорног односа према природи, али и према самој себи као делу природе. Појављује се у контексту (1) супротстављања технологије природном, тј. описују се индустријализација и експлоатација природних ресурса који се изливају у воду и тако је загађују, (2) човековог покушаја да утиче на морске струје, чиме се индиректно мења и читава клима планете Земље, (3) живота и смрти које узрокује човек контаминацијом воде органским материјалима (биље, животиње) и неорганским (изазивање пожара, ерупција, бушење земље), (4) виталности неживе природе, будући да вода реагује бурно на човеково узнемиравање и (5) истицања чињенице да је вода извор живота те да је њено загађење уједно аутодеструктивно будући да му понестаје питке воде, што има и бројне друштвено-политичке последице. Постоји тенденција да се вода у савременим дискурсима посматра кроз примарно научну перспективу (H₂O), при чему се апстрахује од друштвено-историјског, културолошког, локалног, религиозног и еколошког контекста (уп. Линтон 2014: 111–113). Но, проблеми попут загађења воде или приступа питкој води у различитим деловима света (и разлике у доступности сиромашним и богатим слојевима друштва) недвосмислено указују на то да је она уско повезана с механизмима функционисања друштва и његовим променама (уп. исто: 114), као и с људским делатностима и ставовима, што Деблин и Дат настоје да прикажу у својим делима. Код Дата је јасно истакнута друштвено-политичка димензија загађења воде јер се вода користи као средство биолошког ратовања, односно њоме се шире фактори стреса, чиме се ремети не само функционисање људског друштва и међуљудских односа, већ се успоставља и нови поредак међу различитим врстама живих бића.

У роману *Планине мора и дивови* се загађење воде најпре описује у контексту индустријализације. Танкери за превоз нафте и подморнице секу воду „попут скалпела у руци хирурга који сече орган тела”¹⁴³ (Деблин 2013а: 15) и за собом остављају трагове. Људски изуми за пловидбу по води, али и експлоатација нафтних извора и њихов превоз морским путем, указују на **однос према природном свету који је подређен човековим потребама**. Имплицитна екстракција нафте сама је по себи вид интрузије и насиља, а њено мешање с водом доприноси загађењу воде као извора живота и места живота. Медицински поглед и рука хирурга у сликовитом опису хладни су и прецизни, а природа, оличена у води, приказана је као живи орган, односно као део исте материје од које је потекао и човек, а коју сада сече.

Следеће загађење воде одвија се и током исландске и гренландске мисије, као последица покушаја **контролисања и зауздавања воде** с намером да се квантитет топле воде која се креће од екватора ка северу повећа утицањем на **ниво салинитета** (исто: 353). Последице овакве одлуке огледају се и на локалном и на глобалном нивоу, те

¹⁴³ „[W]ie ein Messer in der Hand des Chirurgen, das das Gefäß umschneidet überschneidet”.

представљају поремећај читавог екосистема. Премда се не ради стриктно о загађењу, и те како се онемогућава опстанак природноме свету настањеном у морима и океанима, док су морске струје повезане и с климатским променама.

Вода постаје контаминирана и тамна током пожара и ерупција, тј. у сценама где контрастира ватри, и бушења земље током рударских активности. Ватра уништава тло, дрвеће и животиње, но „зелена бујица” се пени над изгорелом земљом, тло се отвара и вода улази у пукотине (исто: 107). Ипак, њена зелена контаминираност – биљним светом – може бити и, поред **мртвила** које садржи, симболичка назнака **обнове** јер прекрива црну земљу и улази у њу, настојећи да испуни рупе и ране које јој је човек нанео. У рудницима пак избија густа, прљавица вода и такође се пени – овога пута над машинама које су људи створили како би бушили земљу. Наводи се да су воду „отровали, учинили да кипи издиже се избија жури изнад њихових глава у виду стубова. Падала би доле, стварајући пену. Морали су да је смире”¹⁴⁴ (исто: 109). Загађена вода овде није описана као пуки део неживог света, коме би иначе припадала, већ поседује велику енергију, необузdana је и способна да се креће као да је жива. На овакву реакцију утицао је директно човек, те је њено нагло избијање уједно и одговор на бушење и експлоатацију, а киптање и пена представљају **симптоме беса** због нарушавања дотадашњег мира.

Вода се потом претвара и у црну боју, токови се преусмеравају или пак затрпавају. Описује се како камење и лава плешу по води, након што су реку „сахранили живу, [...] забарикадирани је, одсекли од мора”¹⁴⁵ (исто: 376). С друге стране река Лагар постаје „бела попут млека”¹⁴⁶ (исто: 381), спуштајући се с глечера, ширећи се и остављајући глацијални шљунак и блато. Контаминација је наизглед настала природним путем, но антропогени утицај је индиректан – настојања да се заузда ватра, те и да се одмрзну глечери проузроковала су преобликовање како токова, тако и хемијско-физичких састава река. Њихова витална материјалност приказана је кроз слике сахрањивања и приписивања способности умирања чим је могла бити и сахрањена. Од црне боје која јасно указује на замућење, те такође на смрт и на уништење, прелази се на супротност беле реке, такође без боје и нечисте, која се слива низ глечере као исцеђени остатак њиховог некадашњег облика, сада потчињеног потребама човека. Црна вода у истоме поглављу није приказана само у оквирима неживог света и његових промена, већ се јасно назире и последице по човека. Маскирани људи који су вршили насиље над природом Гренланда **остали су жедни** јер је „вода коју су покушавали да попију на отвореном била претворена у блато”¹⁴⁷ (исто: 389), те су самим тим нанели штету и сами себи, која је овде осликана на појединачном случају, али је уједно и проблем глобалних размера.

Осим контаминације неживим елементима – попут нафте, соли и других хемијских елемената и напоследку блата, камења или лаве – воду загађују и елементи који би спадали у живу природу. Издвајају се две слике **загађења органским материјама**, обе током мисије. Једна се односи на биље, тј. приказује се како су велики делови воде били толико **густо испуњени зеленом и браон вегетацијом** да су морали да их заобиђу током пловидбе (исто: 466). У другом случају вода постаје **црвена од крви** китова који су ометали мисију, те су на њих бачени експлозивни, док су тамна тела наставила још извесно време да плутају по површини воде (исто: 447). Биолошко загађење је стога подједнако исход људског понашања као и неорганско, будући да се угинуле биљке издижу на површину воде, и китови умиру насилном смрћу након што су се нашли на човековом

¹⁴⁴ „Sie vergifteten es, brachten es zum Sieden Bäumen Spritzen, warfen es in Säulen über sich. Es klatschte gischend zurück. Sie mußten Ruhe geben”.

¹⁴⁵ „[U]nd schon hatten sie den Fluß [...] bedeckt, [...] war der Fluß [...] verbarrikadiert, vom Meer abgeschnitten”.

¹⁴⁶ „[M]ilchig weißes Wasser”.

¹⁴⁷ „In Schlamm verwandelte sich das Wasser, das sie im Freien trinken wollten”.

путу да прошири животни простор за припаднике своје врсте. Еколошка штета је вишеструка јер шкоди ахуманом свету у виду живог света који не обухвата човека, неживом свету, а и самоме човеку, премда уопште не делује као да поседује било какву свест о томе. Вода која делује витално – уздиже се и спушта, игра се и разговара с ветром и окружена је животињама, преко ње прелазе пливачи, веслачи, бродови и друга средства за пловидбу – задржава своју виталност, али се претвара у гробље и одвећ трагичну слику пустошења.

Дитмар Дат у роману *Укидање врста* загађење воде описује као **средство биолошког ратовања** новонастале врсте генте против малобројних преосталих *homo sapiens*-а, те се уплиће и биополитички аспект и значај воде који је повезан с друштвено-политичким контекстом јер је питка вода неопходна за преживљавање човека. На изворима на којима су људи пили воду постављене су отровне куглице. Овакав вид куглица је искључиво плод Датове имагинације, тј. ради се о виталним куглицама које су садржале цитокин, протеин који испуштају ћелије имуног система, те самим тим игра значајну улогу у процесу његовог рада. Цитокинске куглице које су створили генте садржале би факторе стреса разорне по имуни систем људи, као што су смрт партнера, повреда или болест, губитак посла, дугови, свађе и сл. Напад на људе, дакле, подразумева како еколошку контаминацију, тако и биолошко-психолошко оружје које не утиче само на питкост воде, већ и на људско понашање и изазива разарање човека изнутра под дејством механизма који би требало да имају управо супротну функцију: да му помогну да преживи. Међу људима затим иде порука:

„Пажња, воду треба избегавати. Компромитована је и контаминирана. Приморана је да ради за непријатеља! Пажња, воду треба избегавати! Ко у њој пронађе перобактер не треба да се боји демона, већ треба да преда узорак одбрани на процену! Пажња, воду треба избегавати!”¹⁴⁸ (Дат 2010: 32)

Вода се описује као средство које је потчињено и над којим је непријатељ извршио насиље, приморавалући је да чини нешто што није њена сврха и да напусти своју неутралност. Ландкамер (2011: 61) наводи да се овим чином, односно загађењем воде, „појачава хијерархија, те доминантна врста која фунгира као биомоћ ствара нове биолошке предуслове за подређену врсту”. Последице се огледају, стога, и у утицају на токове еволуције и на изумирање врста, те да би било могуће преживети, неопходно је и прилагодити се новим изумима, начинима ратовања и злоупотребљавању природе, што људи и чине тиме што желе да испитају воду.

Куглице као биолошко оружје и контаминација воде проузроковале су губитак руку код људи, што је подразумевало и немогућност рада на компјутеру, губитак свих способности у вези с ручним радом, отежану исхрану и друштвене односе (Дат 2010: 54), но превасходно се радило о губитку онога што људе, између осталог, и чини људима – способности да се сачини и/или искористи оруђе и способности да се дела. У томе се и огледа њихов крај као врсте јер је погођена срж човека, а није био способан да се прилагоди новим биолошким условима које су поставили генте, те се наводи и да је прошло пет година док тровање куглицама није испунило своју гнусну, али неопходну сврху (уп. исто: 70).

Поред ових кључних сцена и улоге коју је загађење воде одиграло у борби између врста, присутни су и описи „воде црног одсјаја” (нем. *schwarzglänzendes Wasser*) док је

¹⁴⁸ „Achtung, das Wasser ist zu meiden. Es wurde kompromittiert und kontaminiert. Zur Arbeit für den Feind gezwungen! Achtung, das Wasser ist zu meiden! Wer Perrhobakter darin findet, soll sich nicht vor Dämonen fürchten, sondern die Probe an die Auswertung bei der Abwehr weitergeben! Achtung, das Wasser ist zu meiden!”

вредина била смешна, а „жеђ неподношљива” (нем. *der Durst unerträglich*) (исто: 193), те је као и у роману *Планине мора и дивови*, а уједно надовезујући се и на поруку описа загађења куглицама, истакнута веза између контаминације воде и ње као извора живота и животне неопходности.

У оба романа загађење произилази из свесних активности ликова, било да се ради једној од последица настојања да се укроти природа и/или да се опстане, или пак о циљаном загађењу при чему се у роману *Укидање врста* у циљу опстанка једне врсте изналази изговор да *циљ оправдава средство*. Додуше, и Деблинови протагонисти су размишљали на сличан начин, но и у једном и у другом случају недостаје свест о ширем дејству, комплексности и испреплетаности екосистема – и човека.

2.5. Загађење ваздуха и климатске промене: прилагођавање климатских услова (пост)људским потребама

Оба романа тематизују антропогени утицај на климу која се мења из различитих разлога: (1) као случајна последица људског понашања, (2) у оквиру природних непогода изазваних (ин)директно људским понашањем, (3) током ратовања, или (4) као део жеље да се природно окружење подвргне променама како би се прилагодило потребама човека. Према ни Деблин ни Дат нису научници, тежили су прецизности у репрезентацији научних података о климатским проблемима с мотивацијом да подуче читаоце. На климатске промене, при томе, утичу бројни фактори: од свакодневног начина живота, националне и глобалне политике, аутомобила, грејања, пораста становништва и врсте домаћинства у којима човек живи, па све до топљења леда на половима и разних биолошких, метеоролошких и хемијских процеса (уп. Кларк 2010: 136). Романи стога настоје да пруже увид у стање у друштву које утиче на климатске промене, те и начин на који оне истовремено утичу на друштво, односно увид у етичке и друштвене импликације (уп. Шнајдер-Мајерсон 2018), јер је све међусобно испреплетано и не може се посматрати одвојено.

Еколошка перспектива романа која укључује и климатске промене дефинитивно заузима битно место у наративима оба романа, док су научнофантастичне слике будућности с акцентом на етичким и друштвеним аспектима уско повезане са самим описима промена у клими. У роману *Планине мора и дивови* до промена долази спонтано или пак циљано под утицајем човековог делања, чиме се, како истиче Кларк (уп. 2010: 137), дестабилизују раније успостављене дихотомије попут *природа-култура* и *наука-политика*. Поремећај баланса може (или мора) да се посматра у контексту тзв. социјалне екологије, као насиље против природног света које је производ опресивних структура људске хијерархије (уп. исто: 145). Човек у своме настојању да завлада природом (1) подстиче индиректно ширење отровних гасова и мириса, које се може тумачити и као одбрана природе, (2) циљано мења климатске услове зарад ширења животног простора, (3) изазива комплексне процесе који се описују бројним персонификацијама као изрази патње природног света. У Датовом роману се климатске промене приказују ретроактивно, као (1) дешавања у доба кад је човек био доминантна врста у хијерархији, чиме се илуструје његов однос према природи, док се у доба генте неусклађеност климатских услова с њиховим потребама тематизује као (1) проблем који се решава привремено технолошким достигнућима (клима-уређајима) за време живота на Земљи, и (2) проблем који се решава дугорочно читавим технолошким системима за управљање климом на другим планетама које су населили они и њихови потомци.

У трећем поглављу *Мардук* описана је атмосфера након Уралског рата у 27. веку, те и уништење напредне технологије и деурбанизација као директне реакције на застрашујућа ратна дешавања огромних размера, потом се организују секте против

лабораторија и тежи се томе да се Земљи пружи одмор од човека (уп. Деблин 2013а: 129). Међутим, током експерименталних покушаја да се контролише раст дрвећа, долази до **ширења отровних гасова и мириса:**

„У ваздуху се налазило нешто особито, оштрина танког дима. Из дрвећа се наизглед уздизала врућина [...]. Оштар мирис, фин танан, био је јачи на овом стаблу; нису се могли задржати у његовој близини. Мирис је пробадао попут амонијака”¹⁴⁹ (исто: 135).

Премда је Мардук екстремни представник становишта да се треба вратити природи, његова професионална историја током које је радио као научник наводи га на нове експерименте сумњивог карактера, те се испоставља да се вештачка стабла, између осталог, кроз загађење ваздуха и ширење топлоте бране од човека. Одбрана природе (уп. IV поглавље, потпоглавље 3. *Одговор природе на антропогени утицај*) константа је којој се Деблин изнова и изнова враћа, но, парадоксално, овде се ради о одбрани вештачке природе – природа се претвара у деструктивног убицу након што је најпре и створена да би била контролисана и да би у њој били заробљени и прождрани људи по Мардуковом нахођењу. Ударац који узвраћа човеку израженији је од очекиваних последица, те се испоставља да је ипак немогуће истински загосподарити природним окружењем. Мирис *попут амонијака* настаје распадањем биљних материјала, те је истовремено последица људског делања, облик самоодбране и знак опасности, чиме је однос између хуманог и нехуманог вегеталног приказан управо као испреплетан (*entangled*). Топлина која се при томе *наизглед* уздиже симболише (само)уништење, али такође настојање да се кроз термалну (дис)регулацију успостави механизам самоодбране од људске контроле и насиља.

Друга слика из романа *Планине мора и дивови* илуструје такође **покушај човека да укроти природу и да искористи енергију природе у личном интересу**. Људској врсти која се необуздано шири недостаје простора за живот, који је требало да се обезбеди прилагођавањем услова живота на Гренланду. Стручњаци су одлучили да искористе невероватну моћ глечера који се топе, али су њихове амбиције биле чак и веће: циљали су на то да **промене климу читаве северне хемисфере** (уп. исто: 353). Једна од метода обухватала би и промену салинитета атлантских вода тако што би се топла вода ширила уз обогаћивање океана сољу (уп. исто: 353–354). Деблин нуди истовремено и коментар да овакве идеје „само показују колико су људи у суштини страшно глупи, начин на који се односе према клими и другим земаљским стварима као да су божји закон” (уп. исто: 354). Последице насилних покушаја решавања проблема с бројем становника далекосежне су и нису фокусиране само на локално као у претходној слици. Промена климе северне хемисфере утиче директно на глобалне климатске промене и покреће читав низ других проблема, а освешћивање читаоца о еколошкој димензији описаних дешавања врши се непосредно, наглашавањем суштинске људске наивности.

Трећа слика надовезује се на другу, те приказује шта се догодило као исход људског понашања према природном свету. Наводи се да је ваздух препун пепела, да је врео, испуњен сумпором и амонијаком, лавине се спуштају низ планинске падине у море, острво се тресе *уплашено, измучено* (нем. *angstvoll, gepeinigt*), док се људски нападачи крију (уп. исто: 378–379). Осим указивања на недостатак храбрости у тренутку кад природа реагује на човеково насиље, кључни елемент описа је међусобна **повезаност различитих аспеката природе и земаљскога света, али и приписивање људских**

¹⁴⁹ „In der Luft war etwas Eigentümliches von der Schärfe eines dünnen Rauches. Aus den Bäumen schien Hitze zu steigen [...]. Der scharfe Geruch, der feine dünne, wurde stärker an diesem Stamm; sie konnten sich in seiner Nähe nicht aufhalten. Der Geruch war stechend wie Ammoniak”.

особина природи која пати. Слична слика из доба Мардука – врелина ваздуха и мирис попут амонијака – преноси се на глобални план и допуњује новим детаљима. Наликује постапокалиптичној или пак библијској визији казне која се сручује на грешнике, но у овоме случају се човек сам поставио као извор *логоса*, као меродаван и неемпатичан у својим рационалним прерачунавањима и плановима да заузда и потлачи природу. Ватра и загађење ваздуха повезани су с урушавањем других облика рељефа и променама географских одлика севера – њихова стваралачка моћ и моћ обликовања претвара се у рукама људи у деструктивну моћ.

У роману *Укидање врста* Дитмара Дата климатске одлике/промене и особености ваздуха описане су на сличан начин, те доминирају супротности влажнога и сувога ваздуха у доба након људи и мотив врелине. Наводи се да је пролеће обећавало лето које ће опет бити толико врело као у години напада на људе (уп. Дат 2010: 92) или пак лав подсећа на некадашње проблеме у животној средини, од пренасељености, ширења урбаних подручја, монокултуре, све до погоршања климе (уп. исто: 260). Климатске промене заузимају стога битно место у роману, како током описивања контекста дешавања, односно предисторије, тако и као део општег скретања пажње **на однос човека према клими и животној средини**. Човеков став описан је као одвећ неодговоран, а све произилази из бројности људских насељеника и настојања да се прошири животни простор, што је такође било кључна тема и у Деблиновом роману *Планине мора и дивови*. На два места се истиче да су ликови у роману *Укидање врста* захвални на клима-уређајима: „Вук је био захвалан за клима-уређај који му је доносио ваздух с укусом сувог леда”¹⁵⁰, а затим и: „На срећу, клима-уређај је функционисао, иначе би потрага на лицу места овог убитачног лета сигурно била смртоносна”¹⁵¹ (исто: 96; 123). Коришћење технологије да се у појединачним просторима изађе на крај са спољашњом врелином новина је у Датовом роману у односу на Деблинов, те је **технологија приказана као оруђе у рукама човека које проблем климатских промена на Земљи решава привремено**, не и трајно. Новина је и то што је ваздух испуњен феринфонима. Ова врста „загађења” ваздуха није нужно штетна, премда се може протумачити као вид запоседања ваздушног простора.

Контраст погоршању климатских услова на које су утицали људи, али и надовезивање на могућности које пружа технологија, слике су каснијих **прилагођавања климе на другим планетама** потребама њихових нових насељеника. У доба у којем живи лик Пламен користе се постројења и уређаји за праћење временских прилика, синтетички резервоари и актуатори за контролу климе (уп. исто: 373). Касније се описује како је у великом индустријском парку у граду стајао велики уређај, мотор за хлађење пода и зидова, уз помоћ којег је путем циновских вентилатора одржавана ниска температура у оквиру ваздушне куполе над градом, док је материјал који је масовно коришћен за хлађење могао стварати услове у којима би се замрзнули азот и метан, а који су слични климатским условима на Тритону¹⁵² (уп. исто: 426). Испоставља се да су наследници човека, чак и кад су успели да униште своју планету, своје империјалистичке тежње и борбу за преживљавање на рачун природног света пренели и у свемир. Слика града заточеног под куполом уобичајена је у научнофантастичној књижевности, указујући на изолацију, заштиту од сурових услова изван саме куполе, те и на стварање баријере у односу на спољашњи свет. Насељеници стварају свој мини-свет с одговарајућом микроклимом и вештачким животним условима који им пријају и одвајају се од природе,

¹⁵⁰ „Der Wolf war dankbar für die Klimaanlage, die ihm nach Trockeneis schmeckende Luft zuführte”.

¹⁵¹ „Glücklicherweise funktionierte die Klimaanlage, sonst wäre eine Suche an dem Ort in diesem Mördersommer sicher tödlich gewesen”.

¹⁵² На планети Тритон је (у стварности) Војадер 2 измерио површинску температуру од -235 °C.

те се ради о слици у којој ипак доминира технолошко, но и даље је приметан еколошки аспект будући да се ради о последици већ почињеног злочина над природом на претходној планети.

Напоследку, прикази загађења ваздуха и климатских промена у оба романа саставни су део примарне радње, али у одређеним ситуацијама (кад се описује нпр. врело лето) представљају и део позадинских дешавања, но и тада као последица битних људских одлука из прошлости. Ликови попут Мардука у роману *Планине мора и дивови* и вука и Пламена у роману *Укидање врста* под утицајем су климатских промена, а у случају Мардука чак и доприносе настанку еколошких проблема. Ипак, код Деблина је на примеру Мардука однос човека према климатским променама експлицитније дошао до изражаја јер је карактеризација његовог лика доведена у директну везу с односом човека, природе, културе и технологије. И на глобалном плану су људи или пак њихови наследници и те како свесни климатских промена, али у роману *Планине мора и дивови* не раде на њиховом спречавању, већ их изазивају, а у роману *Укидање врста* живе у свету у коме је већ касно за драстичне мере и своју пажњу преусмеравају на преживљавање. Решење се не нуди ни у једном ни у другом роману, већ би се могло закључити да служе томе да кроз експериментално-филозофско разматрање будућности просто укажу на читаву проблематику.

2.6. Изумирање врста: утицај еколошке кризе и еволуције на жива бића

Изумирање врста као последица еколошке кризе описује се у оба романа, те се појављује као тема која је, као и уосталом слика снажне, али повређене природе која узвраћа ударац, испреpletана и с **идејом о прилагођавању и еволуцији**. Док *Планине мора и дивови* садржи слику друкчијих бића, химеричних отеловљења природе и дивова, при чему се људско наличје, тело, личности и природа не трансформишу у превеликој мери, еволуција је доминантнија тема у Датовом роману *Укидање врста* и одвија се биолошким и постбиолошким путем (уп. V поглавље, потпоглавље 2.1.1. *Биолошка и постбиолошка еволуција*).

Роман *Планине мора и дивови* фокусира се, дакле, превасходно на људску историју и у више наврата тематизује идеју да је врло могуће да ће људи, ако наставе да живе као до сада, нестати као врста са планете Земље, што је и водећа мисао романа. Потенцијални разлози за нестанак људске врсте обухватају:

- ратове у којима долази до суровог истребљења становништва, а који с напретком технологије и науке бивају све комплекснији, уз употребу биолошког оружја и покушаја да се заузда природа како би се и она употребила против непријатеља (нпр. пожари и поплаве током Уралског рата);
- осцилације броја становника (број новорођене деце међу европским аутохтоним становништвом се смањује, потенцијално због нових технологија, тј. радијације и генетски модификоване хране, али се укупни број становника повећава);
- глад као опасност по становништво које расте и нежељене последице развоја и употребе генетски модификованих организама, те и синтетичке хране;
- економску кризу и неједнакост приступа ресурсима, у складу с класним и расним разликама (у првоме поглављу се тематизује однос према аутохтоном становништву Африке) и у складу с издвајањем нове технолошке елите;
- миграције становништва, те самим тим и промену структуре становништва;

- смрт услед освете природе, због људскога хибриса и става да људи могу слободно да врше насиље над природом у складу са својим потребама, као и услед низа позитивних и негативних ставова према машинама/апаратима кроз векове.

Кључна питања која се постављају односе се најпре на **улогу човека у процесу изумирања врста**, а потом и на **могућност света без/након човека**, тј. да ли је приметан и могућ помак од антропоцентризма и антропогеног утицаја на природу ка постантропоцентризму. Човек је све време кључни учесник описане историје света, а вишемиленијумски ток времена доноси променљив однос према природи, али не и довољно значајна одступања у свести о сопственом положају у природноме свету. Ипак, код Деблина не долази до потпуног изумирања људске врсте, већ до покушаја повратка у првобитно хармонично стање у односу према природи, чиме се настоји да се разреши конфликт између природе и човека. Природа је способна да настави и без њега, способна је да се заузме за себе и да се одбрани и не мари за глобалне и појединачне људске судбине, које врсте ће опстати, а које неће.

Изумирање биљних и животињских врста највише је предмет описивања у оквиру катастрофа насталих за време и након Уралског рата и касније мисије на Исланд и Гренланд.

У Датовом роману је **међу животињама и људима дошло до изумирања**, при чему су генте нова, модификована врста која се побунила против људске опресије, а с временом се и саме преображавају у надмоћнија бића у односу на првобитне животиње, не само људе, тако да се испоставља, као прво, да живот у покушају да нађе начин да се настави изнова ствара неједнакости, а, као друго, да је потенцијално људски део врсте генте заслужан за њихов однос према нееволуираним животињама, јер иако постоје ланци исхране и место у природном поретку за све, генте ипак поседују капацитет за размишљање и просвећенији однос према другим врстама.

Изумирање биљака може се подвести под настојања да се животна средина уреди према потребама људских, полуљудских и технолошких бића која је настајују. Главни керамичар преуређује шуму (Дат 2010: 104), међутим, не ради се о пуком умирању биљака, већ о поновном рађању: о умирућим, мртвим, а затим поново рођеним живим бићима (исто). Њихово ново рођење у складу је са развојем логичког размишљања Катахоменлеандралеала, те се назире и рађање једне нове свести биљнога света, која попут свести генте тежи ослобађању, чиме се и антропоморфне карактеристике приписују и неживотињском природном свету, под утицајем композиторке Кордуле Шпет. Ницке (2017а: 78) наводи како „вођа керамичара од госпође Шпет усваја логичко мишљење које спаја са (људском) науком и тако конкретизује потенцијал вишедимензионалног размишљања у новом подешавању џунгле”, те да тиме постаје „први постбиотски великомоћник, који приморава генте да напослетку напусте Земљу”. Акценат стога није на самоме одумирању, развоју и преуређењу биљнога света, већ на капацитетима које поседују нова технолошка бића, керамичари. Природни свет и његове врсте су им подређени и вођа керамичара овим чином прелази у поље **постбиолошке еволуције**.

Деблин се у контексту опстанка врсте позабавио и **питањем о еугеници и утицају на еволуцију**, тј. покушају контролisaња изумирања, али и даљег развоја, одабиром мушкараца који би могли бити очеви издржљивој деци, док су се плодови непознатог порекла окрутно одбацивали (Деблин 2013а: 77–78), чиме је зашао и у питања биополитике (уп. V поглавље, потпоглавље 1.3. *Биополитика и некрополитика: од биолошки мотивисаних постколонијалних подухвата до (био)технолошке контроле и експеримента над људима*) која се тиче одговорног, премда суровог односа према очувању људске врсте. Сам почетак романа, где се тематизују рат као алузија на Први светски рат, економска криза, лоши животни услови и комешања становништва, садржи и

културнопесимистичну визију људске цивилизације, наине, идеју да се ближи пропаст западне културе, а уједно и човека самог по себи. Апокалипса која се замишља је свакако последица реалних искустава из Првог светског рата и општег европског разочарања у људски род, па се тако може доћи до питања о (само)уништењу врсте. Може се увидети образац према коме човек упорно сам себи наноси штету јер је већина наведених ставки заправо директно проистекла из људскога понашања, па чак и природне непогоде као својеврсни вид реакције на друштвеноисторијска дешавања која су истовремено утицала и на природни свет. Порука коју Деблин шаље по питању антропоцентричног делања врло брзо долази до изражаја: мртви пејзажи, недостатак снаге да се прикрије пораз, чињеница да се ништа није променило, ватра која се уздиже ка небесима, разорена земља, исушене реке, као и слепљени људи, дрвеће и животиње (исто: 116) показатељ су да је човек сам себи најгори непријатељ и да напослетку није успео да унапредује, ни да се прошири, ни да учини било шта истински продуктивно, већ само да пустоши, те да се, као што је истакнуто, ништа није заиста променило набоље.

У роману *Укидање врста* циљ у процесу еволуције је, штавише, **превазилажење врста**, што само по себи подразумева појединачно изумирање или трансформисање зарад опстанка. Најпре, **људска врста је маргинализована и на ивици изумирања**, што је одраз постантропоцентричних идеја у роману, премда главни ликови поседују антропоморфне особине, те се не може говорити о потпуном удаљавању од људског. Наводи се да су људи изумрли зато што нису могли бити попут миксамеба, односно указује се на мане у њиховом биолошком саставу и унутрашњем програму које су дугорочно осудиле људе на пропаст. Мисли последњих људи гласиле су: „не могу да причам, мислим, сањам, самоубиство, лаку ноћ, shantih”¹⁵³ (уп. Дат 2010: 19). Издваја се стога оно јединствено за људску врсту – способност комплексне комуникације и размишљања, затим снови као вид дугорочних жеља и оптимизма, улагања у будућност и одраз несвесног/подсвесног, те напослетку самоубиство као резултат немогућности да се задржи суштински људско у нама. Приметно је да се не ради о убиству или пак несрећним околностима – реч која је употребљена је **самоубиство**, будући да је људски однос према самоме себи узрочник несрећне судбине, зато што је питање да ли је човек уопште био у могућности да на продуктиван начин превазиђе своје (само)деструктивне, биолошки условљене нагоне. Напослетку, реч *shantih* претвара крај човека у молитву или пак пророчанство, будући да припада дискурсу светих текстова, предсказујући крај човечанства као потенцијално достизање унутрашњег мира. Посматрано у ширем контексту постхуманистичких идеја, није нужно реч о дословној смрти човека, већ смрт антропоцентричности може да се односи на проналазак мира у коегзистирању између врста и ослобађање човека од самога себе.

Но, будућност човека у Датовом роману је далеко од хармоничне и помирљиве. Последњи људи обитавају испод петог нивоа Ландерса – гладни, болесни и напуштени од богова (уп. исто: 39). У борби за преживљавањем спали су на нижу лествицу у хијерархији врста, те их сада малтретирају пре свега пси, а затим и мајмуни (уп. исто: 40). Генте и животиње имају надмоћ и разоткривају крхкост људскога бића, колико је лако да се човекова предност изокрене и да он постане заправо експлоатисани. Такође, постављају питање у вези с гласовима које људи испуштају – да ли уопште имају језик, само другачији у односу на комуникацију коју користе генте (уп. исто: 41), што је јединствена карактеристика хуманог – говор комбиновањем речи којим може да се изрази безброј идеја, те је човеку из перспективе напреднијих бића одузета ова способност као знак некадашње посебности.

¹⁵³ На санскриту (*унутрашњи*) *мир*, завршна реч у древним хиндуистичким списима Упанишадама.

Описана је последња борба у којој су људи настојали да пружи отпор: цинови у великим сивим оклопима модела *Mann og kvinne*, који су их заштитили и од нуклеарне експлозије, у Вигеланду су убијали животиње, подизали утврђења, све до уништења (уп. исто: 177). Скамењени попут статуа, остали су у овоме ступњу развоја, као и у двојству мушкарца и жене.

Сврха управљања врстама стога није њихов нестанак, већ **изградња основе за нове генерације** (уп. Дат 2010: 35). Циљ је да се изграде мостови, не нужно биолошки, већ „инференцијални“¹⁵⁴ (исто: 36). Тежи се превазилажењу и заштити, развоју имунитета, играма комбиновањем кодова и генома (уп. исто: 204–205), што су још раније започели људи у својој борби за опстанак. Чак и поднаслови на енглеском језику илуструју ову идеју, *Form, forms and renewal, gods held in the air* (исто: 206), 133. ред 25. песме из збирке *Канти (The Cantos)* америчког модернистичког песника Езре Паунда, у којем песник креће на пут кроз историју у потрази за сазнањем у умовима некадашњих људи којих више нема (уп. Паунд, интернет). Утнапиштим, лик из *Епа о Гилгамешу* и пандан библијском Ноји, појављује се у наредном Паундовом стиху и у следећем потпоглављу *Bright void, without image, Napishtim* романа *Укидање врста* као крај људског подређивања боговима, чиме они губе физички облик и прелазе у сферу апстрактних идеја. Након изумирања и превазилажења човека, наредни и последњи ступањ је управо без материјалности, у виду нове врсте постхумане „барке“ (уп. исто: 265; 308; 310).

3. Одговор природе на антропогени утицај

Док се, с једне стране, човек развија, превазилази своју материјалност и смртност или доживљава падове, с друге стране, природни свет, из којег је потекао и који настоји да подреди себи, успева да се супротстави човеку као сила већа од њега и да одреагује на антропогени утицај. Долази до хибридизације различитих облика органског и неорганског постојања, али и до јасних сукоба између врста.

Одговор природе у роману *Планине мора и дивови* може се окарактерисати прво као **пасиван**, односно природа трпи и мирује, али се испоставља да чак и док је пасивна до изражаја долази штета коју човек наноси сам себи. У првој фази након људског уништења природе је „прастаро тло лежало немо под излазећим и залазећим светлима неба, с ветровима топлотом олујама пљусковима“¹⁵⁵ (Деблин 2013а: 92). Тло, као да је живо, поседује старост која је умногоме већа од делића историје који настајују људи. Међутим, након човековог делања лежи немо – онемело услед штете која му је нанета, уз непрестана комешања у атмосфери, но ипак не резигнирано, припремајући се за реакцију. Људи су „напуштали њиве, монструозне равнице земљишта, хиљадама година из генерације у генерацију одржавана грађена вољена. Прашуме су изломљене, окружујуће лијане скидане“¹⁵⁶ (исто: 91). Нашкодрили су и свом дотадашњем начину живота, који је подразумевао бављење пољопривредом и сточарством у „сарадњи“ с природом, јер су били принуђени на то да **напусте своје сопствено наслеђе** и тло у које су улагали генерацијама. Иако још увек није евидентан активни одговор природе, човек је **(ауто)деструктивно** успео да разори сопствене корене.

¹⁵⁴ Инференција је закључак настао аутоматски и на основу других закључака, а не на директном посматрању, што би био логички приступ керамичара, заснован на досадашњем искуству људи попут госпође Шпет.

¹⁵⁵ „Der uralte Boden lag stumm unter den auf- und abgehenden Lichtern des Himmels, mit den Winden der Wärme den Gewittern den Regenstürzen“.

¹⁵⁶ „Die Äcker verlassen, die ungeheuren Flächen Bodens, jahrtausende lang von Generation auf Generation gepflegt gebaut geliebt. Die Urwälder waren niedergebroschen worden, die umschlingenden Lianen abgerissen“.

Активна одбрана природе назире се, пре кулминације на Гренланду, током диктаторског коришћења технологије како би се контролисала. У градовима у које су похрлили у наредној фази људске историје владају тирани, те је један од њих Мардук. Док га ишчекују, „у ваздуху је било нечега што је наликовало оштрини слабог дима. Деловало је као да из дрвећа избија врелина; на неким местима је било топло на додир”¹⁵⁷ (исто: 135). Иако делује као да дрвеће пре свега шкоди себи, оно **гуши и припаднике људскога рода који га нападају**. Но, није само врелина једини метод: тло се помера и расте, постаје мрачније, кроз ваздух се шире гасови (исто: 137). Људи покушавају да пронађу простор међу дрвећем које се збило, „али дрво се одвајало (од човека), противећи се, балавило, било влажно, тако топло; изједало им је језик киселином”¹⁵⁸ (исто: 137). Крег (2019: 9) наводи како се у роману ради о „живописној илустрацији начина на које се утопија људске апстракције и еманципације од природе претвара у све деструктивније облике идентификовања с природом”. Током удаљавања од природног света све више до изражаја долазе управо органски аспекти човека, те органска једињења могу да му науде као и свим другим бићима и испоставља се да је човек сроднији биљноме свету него што мисли. Опис шуме и њено опирање човеку (Деблин 2013а: 134–139) заправо су такође слика међусобне сарадње биљнога света, налик људскоме, у циљу преживљавања, у складу с једним од новијих научних открића да биљке међусобно комуницирају, размењују материје, прилагођавају се и бране, не дозвољавајући животињским врстама да нападну без отпора.

Отпор и освета природе огледају се најупечатљивије у сценама буђења прабића, у споју органске и неорганске материје која је постојала и постојаће дуже од човека и од које као од дела самога себе не може да побегне. Појављују се дуж западне обале Скандинавије, затим се отискују даље, при чему им нико и ништа није представљало препреку, а нико ни није очекивао „гренландске монструме” (исто: 487).

Након тога се **различите врсте стапају** тако што постају интегрални делови пробуђених бића и прелазе океан – рептили „дуги попут улице”, „црног стомака”, затим птице са „дугим шпицастим зубима у два реда”¹⁵⁹ (исто). Животиње се, разарајући све око себе, гомилају и у покушајима да опстану крећу се к југу, премда не стижу далеко и убрзо постају парализоване, док један део њих плеше и по градовима, изгубивши разум због глади, делимично ослепео (Деблин 2013а: 489). Живот се претвара у смрт и смрт изнова у живот за органска бића – како су умирала, изједала, гутала су сама себе, стапајући се и са Земљом (исто: 490). **Самоуништење** се стога не одвија ни на индивидуалном, ни на групном плану врста, већ представља напослетку општу размену материја и чисто биолошку сврху преживљавања органског и наставка његовог постајања, у једном облику или другом. Убрзо се свеопшта катастрофа шири и ка људским насеобинама, по људима се расипају крв и шлајм праживотиња, „срце више не куца, људи су лежали бледи мртви”¹⁶⁰ (исто: 491). Самодеструкција прелази у **деструкцију**, што у човеку поново изазива подстрек за нову реакцију.

Реакције природе преплићу се с (ре)акцијама човека. Људи, иако се скривају, нису само жртве одговора природног света – сакупљају се у Белгији и изговарају проповед о души живих бића у мрежама од турмалина (исто: 500). Представници власти схватају да се на такав начин могу и успротивити природи, али осећају извесну мржњу

¹⁵⁷ „In der Luft war etwas Eigentümliches von der Schärfe eines dünnen Rauches. Aus den Bäumen schien Hitze zu steigen; die Bäume fühlten sich an einigen Stellen warm an”.

¹⁵⁸ „Aber der Baum sonderte widrig ab, sabberte, war so feucht, so warm; die Zunge verätzte er ihnen”.

¹⁵⁹ „[S]traßenlange Reptilien”; „schwarzbäuchig”; „Vogeltiere mit langen spitzen Zähnen, die in Doppelreihen standen”.

¹⁶⁰ „Das Herz schlug nicht mehr, die Menschen lagen weiß tot”.

према њој, што је одраз њиховог става да је нису савладали како би заслужили овако нешто. **Мрзе овај свет, Земљу и моћ природе**, сматрају да се иза свих ових дешавања крије освета Земље коју не би требало да трпе (уп. исто: 501). И људи се припремају за борбу, премда делује као да желе да се заштите, прави разлог је превелики понос и жеља за осветом – наводи се како је некада у историји непознати персијски краљ ударао бичем море зато што му је сломило мост (исто: 502) – исти такав бес и фрустрацију човек исказује и под новим околностима, доживљавајући себе као одвећ битног у односу према природи. При том људима није довољно ни да победе необична бића која је изнедрила природа, већ желе и да пронађу место одакле су потекла, те да их у потпуности униште, на том месту на коме су рођена (исто: 503). У другачијој ситуацији могло би се помислити да желе да заштите себе од будућних сличних дешавања, но овде се ради о правом хибрису човека који не размишља о томе да је и он сам рођен из природе, те да се борбом против ње уједно бори и сам против себе, покушавајући себи и свету да докаже да је битнији, снажнији, отпорнији и интелигентнији, што пак никако није случај. Шнедл (2010: 71) наводи како тзв. антропоцентрични песимизам из природе преузима премису **перманентног стања борбе** и тиме наводи и човека, који такође припада природи, да се бори и да покушава да је савлада, а постаје **нејасно ко је нападач, а ко се брани**.

Френсис Делвил и друге технократе успевају да осмисле **начин да се супротставе** и уз помоћ преостале енергије праве високе торњеве – дивове из наслова романа – од људи, животиња, биљака, који представљају гротескни спој органског живота наизглед одбрамбеног типа, но ипак усмерен и ка освети. Описују се као нешто најнеобичније и најстрашније што се до тада могло видети на Земљи – експериментална тела од животиња-биљака-камена, потом се након првих огледа у подлоге од камена и дрвећа убацују и људи и то представници сената (исто: 504–505). Процес је детаљно описан – како су се куле градиле по спратовима, затим би се уграђивали и цементирали људи, што би трајало недељама, при чему су градитељи кула од органског и неорганског материјала настојали да их одрже при свести, иако је деловало као да губе дух и оно што их чини људима (нем. *Menschenwesen*) (исто: 506–507). Нова хибридна бића била су до тада невиђених размера – њихове очне јабучице су биле веће од људских, но нису поседовали емоције у себи. Кад би дисала, то би било као да настаје олуја, а иако је исхрана била проблематична, имали су довољно снаге да чврсто стоје на земљи, захваљујући неорганским материјалима (исто: 507). Опис прераста у језиву, натуралистичку слику вештачког споја и производа експериментисања с људима. Личили су на људе, али сви основни делови људског тела, који му омогућавају да мисли, да осећа, да говори, били су затворени камењем и дрветом, те се претварају у потпуно другачија бића – не нужно напреднија, осим по снази и капацитету да заиста ступе у одбрану преосталих људских бића.

Конфликт, у којем више није јасно ко је нападач, а ко се брани и реагује на напад, навео је масе људе да се повуку у дубину Земље, те се градови више нису ширили, већ су расли према доле, у оквиру подземног света. Слика човека је свакако таква да је представљен као сналажљив, што је веома реалистично, јер се заиста дешавало да је преживео и разна ледена доба и друге катастрофе, те се и у овом фиктивном свету будућности сналази на сличан начин – повлачећи се, скривајући се, али ипак и растући, само у другој средини. Ипак, то утиче на њега јер баш под земљом се понајвише може осетити **недостатак природног света** у коме је навикао да живи. Удаљен од неба, није могао да разазна дан и ноћ, нису се чуле птице, није расла трава, а ни биљке ни дрвеће, није било атмосферских прилика попут снега, града, кише, ветра, нису се мењала ни годишња доба (исто: 514). Трбало је да научи да цени свет око себе и да у миру постоји као његов део, а у свету испод површине Земље му је то недостајало. Чак се и нове творевине на површини **нису могле више контролисати**, те су лутале Европом,

уништавајући све пред собом, и оно што је предвиђено у оквиру одбране од природе, али и оно што није.

Фокус романа у овом делу није на самој борби човека и природе, више је простора посвећено описима природе и људских творевина. Издваја се пасус у којем се истиче да су још током изградње дивова у извесном броју били уништени, но да су се људи повукли у подземне радионице и ту наставили с експериментом, а затим и да су ова необична нова створења привлачила гладне животиње, које су их онда гутале. Нападнути људски конструкт би убрзано ширио руке, тужне очи би трептале, отварале се и затварале, али би се тресао, па чак и као да ће да се насмеје (исто: 509). Реакција природе присутна је чак и у приказима постхуманог бића које је човек створио јер је **природа управо та која поставља границе** за његово функционисање, развој и опстанак. Дивови, иако су „унапређене” верзије човека уз помоћ технологије, показују бројне знаке назадовања у односу на дотадашња жива бића и не могу преживети у природном окружењу које није предвиђено за екстремне еволуционе скокове.

Други одлазак на север више није био пораз за човечанство јер су људи злобно седели на безбедној удаљености, док су дивови корачали напред, не марећи ни за шта. Експерименти су се наставили, а људи постајали арогантнији у својој замисли да ће све свести на прасупстанцу, основну материју која прожима сав свет око њих. Губили су човечност, а у сусрету с дивом, бивши пријатељ је тврдио да га је див препознао, али како је трептао, имао је осећај да га мора заборавити, да је само део старог сна, те да је у питању **успавани човек који не може да се пробуди** и који би вероватно згромио и њега као и разноврзне животиње (исто: 527–528). Они који су задржали здрав разум теоретишу да се ради заправо о почетку „правог човека” (исто: 529), безосећајног бића које мари само за сопствене потребе које разоткрива своју истинску природу у светлу еволуционог скока и међусобних напада и одбрана човека и природног света.

Последица сукоба, као и реакције природе, напоследку, у роману *Планине мора и дивови* није победа ни једне ни друге стране. Природа демонстрира своју моћ, чак и кад човек осмисли нове начине да јој се освети и да је заузда, те и након разјареног одбрамбеног напада не успева да је уништи, већ само да привремено уклони опасност. Испоставља се да је заправо **човек тај који представља највећу опасност самоме себи**, будући да се његови техно-научни експерименти, спроведени под пароллама напретка и очувања човечанства, неретко претварају у нељудске напоре да се природа што боље разуме, како би се откриле њене слабости, а потом се спустила на поданички ниво. Но, премда се човекова технологија и природа супротстављају једна другој, оне се при том и прожимају и њихов однос је представљен као комплексан. Митидијери (2016: 511), анализирајући Деблинове есеје *Pam u mir (Krieg und Frieden, 1920)* и *Дух натуралистичког доба (Der Geist des naturalistischen Zeitalters, 1924)*, истиче да је у основи Деблинове слике човека и људске природе напети однос између различитих нагона¹⁶¹, те се смеђују моменти агресије и моменти сарадње, синтезе и суживота током различитих периода људске историје представљене у виду цикличног поимања времена – епизода борбе окончава се епизодом **ревредновања природе** у последњем поглављу романа, на шта **природни свет реагује мирно и прихвата човеков повратак хармоничној коегзистенцији**.

У роману *Укидање врста* Дитмара Дата **сукоб човека и природе** произилази из човекове потребе да се разликује од других врста, при чему се наводи да је постојао генетски маркер који је утицао на агресивност и насиље код човека (Дат 2010: 92), а имао је везе с полом, што је другачији приступ у односу на Деблина који осликава чешће једну

¹⁶¹ С једне стране, издваја нагон за борбом и моћи и, с друге стране, друштвени нагон, а потом истиче и друге напете импулсе – метафизичко-хуманистичке и технолошко-научне.

општу слику човека. Људи су желели да се разликују од свега – од птица, од стоке, од црва, и заиста су се и разликовали, но да би се човек однос према другим живим бићима и природи могао адекватно разумети, било је неопходно заћи у основе разлика међу половима, биотику, као и у основе социологије, тј. разумевање друштвеног аспекта човека (исто: 93). Кроз роман се стога врши анализа човековог понашања и развоја из једне удаљене перспективе коју пружају **генте као реакција природе на човеково понашање**, и сами делимично састављени од људских гена, с жељом да их боље разумеју и схвате у чему су погрешили у свом односу према природи и према себи самима.

Из угла генте наговештава се **борба животињских хибрида против људи** који и даље постоје у мањим бројевима и та борба представљена је као психолошки и биолошки рат. Генте нису радо приступили насиљу, али су се нашли у таквој ситуацији да је било неизбежно, те смишљају стратешке, тактичне и оперативне планове за обновљену битку против *homo sapiens*-а (исто: 21). Људе доживљавају као напаст која и даље пружа отпор и опстаје, премда би волели да доба у коме живе буде златно доба ослобођено човека, али реалност се разликује од њихових циљева (исто: 21–22). За разлику од човека генте себе пак доживљавају као само једну фазу у развоју, једну карикату у ланцу еволуције, а не као коначни циљ, те су мање вођени хибрисом од људи (исто: 22). Тровање човека куглицама које су спровели достигло је своје пуно дејство тек након пет година (исто: 70), тако да се борба не одвија брзо, већ се стрпљиво ишчекују дугорочни резултати, што сведочи даље о разликама између људи и генте, који проблематици свог опстанка приступају темељније, осмишљавајући вишегодишње, па чак и вишевековне, стратегије.

Но, као и међу људима, тако и међу припадницима врсте генте постоје и они који се понашају друкчије, те људима допуштају да живе на ободима једног од три велика града, Ландерса, а заузврат их израбљују сексуално (исто: 39–41). Стање последњих људи који су затечени на овоме месту је лоше, живе испод петог нивоа града, гладни су, болесни и њихови богови су их напустили. Ипак, то је простор који не настањују само сиромашни и гладни људи, већ су у истим условима и генте, те се испоставља да није све баш тако сјајно ни у њиховој врсти у ово доба. Издвајају се пре свега пси и мајмуни као подврсте генте које малтретирају људе, односно створен је, штавише, људски бордел у којем их искоришћавају. Будући да су током периода своје доминације људи били ти који су неретко малтретирани животиње, поменуте врсте су и те како имале разлога за освету. Мајмуни су као сроднији људима коришћени у експериментима као заморци, те су сада добили прилику да на једном измењеном ступњу развоја узврате људима због свега што су раније претрпели. У односу на претходно наведене куглице и психолошки рат, постоје, дакле, и **примитивнији облици угњетавања и злостављања људи**.

Генте размишљају о томе како их људи доживљавају – у сцени сусрета између човека и припадника генте у облику вука, вук уједа човека (ког назива идиотом) за врат и пљује у снег комаде меса које су му остали у устима (исто: 64–65). Његова првобитна животињска природа долази и даље до изражаја и он осећа бес према човеку, али сусревши се с мушкарцем очи у очи, свестан је тога да је он за човека само монструм и звер која се шуња ноћу, иако у новоме добу то не би требало да буде тако. Генте имају способност стратешког размишљања, понашају се као једна напреднија комбинација човека и животиња, задржавши добре особине и људске и других животињских врста, но нису се у потпуности ни удаљили од својих корена. Понашање вука-генте делимично је **освета природе човеку који је и у доба обичних животиња био само једна карика у ланцу исхране**, али такође и одраз фрустрације генте погубљених у новоме свету у транзицији где још увек пређашњи облици живота компликују ситуацију.

Међу псима се чак празнује и **посебан дан кад се свете људима**. Њихов најбитнији празник, наине, зове се Есприт, односно Дух¹⁶², а тада бес и страх генте достижу максимум: „Срџба и страх генте попримали су ружне карактеристике: где год би на ободима градова ухватили људе који нису доспели у раније означене избегличке зоне, многе од њих би поводом годишњице [празника] везали и јавно спалили”¹⁶³ (исто: 286–287). Борба против човека постаје и огорченост јер је човек био тај који је требало да заштити своје љубимце, а не да их доведе у ситуацију да га се боје и да му се свете, док страх достиже врхунац у најнесигурнијим егзистенцијалним моментима, јер постоје и генте које не живе лагодним животима, већ у немаштини, и припрема се борба њихове врсте и против машина. Смрад након паљења људи остаје у ваздуху и неколико дана касније, подсећајући псе и преживеле људе на предисторију која их је довела дотле, а сам празник наликује карневалу, будући да подразумева и костимирање и баханалије (исто: 21). При том се ори парола „ми ћемо их зауставити, ми ћемо их отерати”, након које се и у самоме делу *Укидање врста* указује на питање – а ко смо то ми (исто: 287). Крилатица не звучи као да је прилагођена тренутку у којем живе и показују надмоћ, али је свакако део пропаганде усмерене против човека. Истиче се да је **човек тај који напада, а да се генте бране** тако што заустављају овај напад, но иронично је то што су генте такође уједно делимично састављени од истих гена као и људи.

Док су генте у стању приправности за даље ратовање, прети им опасност и од напредних машина – керамичара. Генте се присећају тешких година раних припрема, забране феринфона, забране за биљке, као и за сва бића која нису поседовала способност говора (Дат 2010: 178–179). Пређашњи третман животиња које нису још увек развиле ту моћ да говоре приказује се кроз сећање на некадашње резервате, док се оно што је остало од човека увелико своди на ђубришта која су и даље на ободима градова (уп. исто: 180–181). С развојем људске цивилизације, осим што је природа потлачена, такође је загађена отпадом који је у доба конзумеризма просто представљао један вишак, вишак који је искоришћен и потом више не поседује вредност. **Природа делимично гута отпад**, али и толико година касније остаје као доказ човековог односа према њој и конкретно у овоме случају ограничене могућности да се природа одбрани. С предисторијом и периодом Досаде се упознајемо и преко вука Дмитрија који одлази до генетичара, лавове пријатељице – где наилази најпре на летећу мачку, која асоцира на сцене из *Алисе у земљи чуда*, и каже му да су на том месту живели људи (исто: 191). Описане просторе је такође **прогутала природа**, након толико година виде се назнаке да су ту некада били настањени људи – рушевине кућа, прозори, урушене степенице, некадашњи паркинзи – а сада **урасло у биље и цвеће, препуно рупа и барица**. Тренутак пропасти човека није у фокусу овог периода као нешто с чиме би се читалац упознао непосредно и тако могао да сам оформи своје мишљење, већ се пружа слика која је уједно и интерпретативна и провучена кроз призму погледа на свет преживелих бића. Реакција природе на антропогени утицај је приказана стога позадинским описима њеног ширења након што је човек престао да буде доминантна врста – у постантропоцентричном свету природни свет и остаци људских насеобина се мешају, при чему се **природа враћа у пределе које је раније човек урбанизовао**.

Напослетку, свет мора бити препуштен машинама (исто: 232), а генте граде „барку” зато што знају да не могу да се супротставе новим тлачитељима, творевинама човека, те да је једини начин да очувају себе тај да продуже даље, ка другим планетама, и тако

¹⁶² На основу француске речи *esprit*, према латинском *spiritus*, у значењу *дух* (в. Дуден, интернет).

¹⁶³ „Der Zorn und die Angst der Gente nahm häßliche Züge an: Wo man an den Rändern der Städte noch Menschen fing, die es nicht in die ausgeschilderten Flüchtlingszonen geschafft hatten, wurden viele von diesen aus Anlaß des Jahrestages gebunden und öffentlich verbrannt”.

пруже отпор. Ипак, то не доживљавају нужно као крај природе, већ као **интермецо, период обнове и одмора и од раније доминантног негативног утицаја човека на природу, и од борбе против нових врста бића.**

У ЧОВЕК ИЗМЕЂУ ПРИРОДЕ И КУЛТУРЕ У РОМАНИМА *ПЛАНИНЕ МОРА И ДИВОВИ И УКИДАЊЕ ВРСТА*

Човек се као биће налази усред дихотомије *природа-култура* која пак из постхуманистичког угла представља континуитет и синтезу два различита, међусобно испреплетана феномена. Док се у антрополошким или социолошким промишљањима традиционално постављало питање који фактор у већој мери утиче на човеково понашање, тј. да ли је то биолошка, урођена основа човека (природа) или васпитање, образовање и генерално живот у оквирима друштвеног система и одређеног окружења (култура), да ли се човек рађа као *tabula rasa* као што је то сматрао Џон Лок или је генетика од пресудног значаја у складу с теоријама (еволуционих) биолога и еугеничара, савремене теорије залажу се за решење да се човек може тумачити само узевши у обзир читаву комплексну слику и оба аспекта његовог бића.

Ипак, у човековим настојањима да самога себе унапреди, природни, биолошки аспект тумачен је као подређени део поменуте бинарне опозиције, те је сврха технологије била не само да омогући да се живи квалитетније, већ и да се превазиђе његова првобитна утемељеност у природном. Стога ће се у петом поглављу истраживања испитати како су у романима *Планине мора и дивови* и *Укидање врста* приказани природни/биолошки аспекти човека: прво како се човек рађа и размножава и какав однос има према својој телесности/материјалности и смртности, с којим „проблемима” покушава да се суочи уз помоћ технонауке, пре свега с болном тачком његове егзистенције, наиме, да је на самоме почетку осуђен на пролазност и пропадање материје; а напослетку ће се указати и на изражене ставове из области биополитике и некрополитике, којима се друштвено регулишу живот и смрт.

О биологизацији и технологизацији човека, односно, усмеравању токова еволуције, покушајима надградње, клонирања или премештања свести у виртуелни простор као могућим решењима за проблеме репродукције, старења и смртности биће речи у другом делу поглавља, те ће се испитати научнофантастичне визије проистекле из два различита периода и шта нам као читаоцима поручују о човеку и потенцијалима за његов будући развој.

1. Човек као природа

1.1. Биополитика и некрополитика: од биолошки мотивисаних постколонијалних подухвата до (био)технолошке контроле и експеримената над људима

Биополитика и некрополитика као принципи доношења одлука о томе како ће се живети и како ће се умрети саставни су део оба романа. У оквиру биополитике уређују се здравље, репродукција, породица, као и генерално управљање животом и телом као средствима и/или пак оружјем, где је пре свега у првome плану антропоцентрична перспектива, односно оно што је у интересу човека као врсте или у оквиру људске врсте у интересу оних који поседују (био)моћ. Хан (2015: 495; 500) наводи да је Деблинов роман *Планине мора и дивови* мешавина биополитичког и геополитичког дискурса који су пребачени у апокалиптичну будућности, те да се описује кључни геополитички моменат тога доба који је покретач радње романа, а то је Први светски рат, као и друштво у послератном периоду преплављено новом технологијом. Дешавања којима је Деблин био савременик и страхови који су произашли из њих – страх од могућих последица убрзаног технолошког развоја и од политичких феномена кризнога доба Вајмарске републике утицали су на његову визију будуће историје, у чијем је центру проблематика ресурса. Раст становништва, нове технологије које омогућују ширење људске врсте по сваку цену, али поседују и деструктивну моћ, друштвено-политичка комешања и ограниченост

ресурса подстичу ликове из романа не само на контролу живота, већ и на контролу зарад преживљавања. Стога се појављује слика борбе за опстанак, која у извесној мери одликује и послератни концепт биополитике фокусиране на такозвану 'државу компетитивности', само на друкчији начин – кроз утицај на економију и радну снагу (уп. Волдби и Купер 2008: 57).

И у једном и у другом анализираном роману биополитика и некрополитика подразумевају читав низ подухвата да се људско и несавршено исконтролише, те обухватају различите методе управљања животом и смрћу: (1) постколонијалне походе мотивисане биолошким разликама, (2) додатно вештачко продубљивање јаза између технократа/научника и преосталог становништва којем нису доступна најновија сазнања из области технонауке, (3) контролу рађања и еугенику, (4) експериментисање над људима и лишавање индивидуалности, (5) биолошко оружје, (6) реакције на миграције, (7) постављање граница, хијерархизацију и документацију као још један вид надзора над животима. Да би се успоставила регулација природних аспеката човека који му представљају препреку, прибегава се његовој како биологизацији, тако и технологизацији, а све у циљу стварања подобније верзије вештачкога човека.

Први аспект биополитичког дискурса у Деблиновом роману везан је за **постколонијалне подухвате** који обухватају широк спектар друштвено-политичких дешавања – **инвазије, миграције, избеглице, као и уклапање и/или неуклапање у ново окружење**. У првој поглављу *Западни континенти* потомци оних који су учествовали у претходном рату наследили су моћне апарате и машине, све моћније и моћније, што је јасна алузија на технологију коришћену у Првом светском рату, али неопходно је негде и демонстрирати ту моћ, за шта бирају 'незападне' земље као представнике Другог у односу на запад (тј. Европу и Америку), а у пренесеном смислу и као представнике природе за разлику од западњака који су својим опредељењем за технонауку представници културе, цивилизације и свега што је изнедрило човеково делање усмерено ка удаљавању од природе и њеном потлачивању:

„Људи западних народа оставили су својим потомцима гвожђе машине, струју, невидљиве зраке јаких дејстава, прорачуне безбројних природних сила. [...] Око Европе и Америке налазиле су се земље којима се морала показати моћ апарата, као што љубавник води сијајући се своју вољену низ улицу. Сваки задивљени поглед изазива радост у његовом срцу”¹⁶⁴ (Деблин 2013а: 13–14).

Према се ради о наслеђеном и наметнутом путу развоја и понашања, људи који су живели након рата га прихватају и уопште га не доводе у питање – подразумева се да ће се наставити научна традиција, те се, штавише, поносе технологијом и трагају за неким ко ће посведочити о њеној моћи, ко ће бити импресиониран попут мање развијених народа. Њихова веза с технологијом је нераскидива и она у њима изазива позитивне емоције, као да се ради о живоме бићу, а не о изумима који могу бити и конструктивни и деструктивни у зависности од тога како се усмере и искористе.

Технологија се пак користи у великој мери као средство ратовања – летећи изнад азијских земаља, које се не боре против њих већ прихватају справе, а потом и изнад Африке, „дрвног континента изгубљеног у сновима”¹⁶⁵ (исто: 15), подучавају друге народе напреднијим средствима борбе, утичући на одлуке које се односе на управљање

¹⁶⁴ „Die Menschen der westlichen Völker hinterließen ihren Nachkommen das Eisen die Maschinen, Elektrizität, die unsichtbaren stark wirkenden Strahlungen, die Berechnung zahlloser Naturkräfte. [...] Um Europa und Amerika lagen die Länder, denen man die Macht der Apparate zeigen mußte, wie ein Liebhaber seine süße Geliebte strahlend über die Straßen führt. Jeder bewundernde Blick fährt ihm wonnig ins Herz”.

¹⁶⁵ „[D]er uralte noch immer traumverlorene Erdteil”.

животом и смрћу. Аутохтони становници Африке, људске прапостојбине о којој становници Европе и Америке сада могу само сањати и коју чак и потцењују, узимају оружје и успостављају доминацију над својим суседима, понашају се као ратници, али долази до унутрашњег сукоба између различитих племена и чак и истребљивања читавих племена услед борбе између њихове природности и плодности, с једне стране, и, с друге стране, „похлепе људи којој су потпору пружиле чудесне справе са севера. Сада су израсла огромна царства; ширила су се брзо попут тропских биљака, гутала друга, урушавала се изнутра”¹⁶⁶ (исто: 20). Акцент је уједно на разлици у рађању која је евидентна приликом поређења становника Европе, Америке и Африке, јер код афричких народа не постоји контрола рађања, већ је све препуштено природи, а последица оваквог става је и велика бројност и плодност, док се новим технологијама, различитим потенцијално штетним зрачењима, а затим и исхраном индиректно утиче на фертилитет европског и америчког становништва. **Размножавање** игра централну улогу у контексту одржавања биополитичког управљања животом (уп. Милс 2017: 292), али се вештачки видови контроле у случају западних народа показују не само као контрапродуктивни, већ и увелико неуспешни, будући да, упркос њиховим ставовима о расним разликама, долази до мешања становништва које не могу да исконтролишу: мењају се боје коже и лица услед миграција и мешања различитих раса и култура, док се језици претварају у такозване пиджин језике и државе губе свој идентитет – човечанство постаје „скоро јединствена маса”¹⁶⁷ (Деблин 2013а: 22) са спорадичним и благим одступањима. Деблин тиме предвиђа глобализацију више деценија унапред, истиче као доминантне градове Њујорк и Лондон из англоамеричког света. За два века је стога становништво постало помешано, а апарати и изуми доприносе како богатству, тако и кризи.

Биополитика се спроводи последично и на плану **државног надзора и контроле**, будући да становништво неограничено расте, те се интереси усмеравају ка жељи да се контролишу „миграције, независно доношење одлука у вези с расподелом добара. [...] Како су се повећавали глад избеглице, господари машина гомилали су новац и добра”¹⁶⁸ (исто: 23). Нова елита постају управо господари машина који чак превладавају и над званичном влашћу и истерују је „као изгладнелу лисицу из јазбине”¹⁶⁹ (исто: 23). Такође се постепено издвајају различити слојеви друштва, те долази до поделе на послодавце и запослене који би требало да одлучују о питањима јавног добростања, а осим њих се издвајају и индустријски и технолошки картели, те политичари бивају скрајнути. У наредном периоду чак тајни комитети за мониторинг надгледају људе, инфилтрирајући се међу њих, а контрола се спроводи, између осталог, методама преједања и прекомерне тежине усред наводно умирућег политичког живота. Ипак, политика није само оно што се може сврстати под званичну политику и вршење различитих функција, већ се спроводи делимично иза кулиса и претварањем да се не ради о политици која утиче на људске животе, уређивањем њихове исхране, самим тим опстанка, здравља и телесности. Утиче се и на тела жена, што такође спада под биополитику, а њихова моћ спроводи се над сопственим телом – одабиром партнера за размножавање независно од боје коже, затим настојањима да се пробере само плодови чији су родитељи познати, или покушајима да се плодови разврстају, дискриминишу и убију на основу тога ког су пола. **Женско тело**

¹⁶⁶ „Ehrgeiz der Menschen, hinter denen die Wunderapparate der Nordleute standen. Da entstanden die ungeheuerlichen Reiche der Eingeborenen, wie die Gewächse des Landes sich rapid ausbreitend, andere umschlingend und in sich zusammenstürzend”.

¹⁶⁷ „[E]ine fast gleichförmige Menschenmasse”.

¹⁶⁸ „Sie wollten eine Regelung der Zuwanderung, selbständige Bestimmung über die Verteilung der Güter. [...] Während Hungersnot Menschenflucht einsetzte, stapelten die Maschinenherren Geld und Waren auf”.

¹⁶⁹ „[W]ie einen ausgemagerten Fuchs hatten sie die Regierung aus ihrem Bau aufgestöbert”.

налази се при том на граници између природе и културе коју брише, будући да је рађање транзиција из биолошког живота у друштвену егзистенцију, одвајање од мајке/природе и 'избацивање себе' на исти начин на који се ствара сопство (уп. Хансон 2015: 87; 95). **Еугеника** за коју се занимају мајке у Деблиновом роману, а која одражава и актуелна разматрања доба кад је роман настао пред долазак националсоцијалиста на власт, указује на још једну 'неправедну' и дубоко политичку могућност да нова елита постане генетска аристократија. Пол (2005: 143–144) наводи да је жеља мајке/родитеља да имају одређену врсту детета оно што дете претвара у средство или трофеј, као и да дискриминација ове врсте има утицаја на претпоставке о људској вредности и на ставове о инвалидитету – тј. питање да ли су неки гени бољи од других. Деблин описује настојања мајки да се удаље од својих осећања, да трудноћу као период слабости колективно претворе у своју предност, а уз све то дискриминација плодова непознатог порекла и мушке деце одражава даљу слику њиховог страха да ће бити искоришћене, повређене, да неће моћи да опстану, док је спровођење биополитичких начела у овоме случају из њиховог угла начин да се превазиђе тај страх, а не нужно жеља за стварањем 'супериорног' бића из људскога хира и хибриса.

Мекијеве фабрике такође су пример спровођења биополитике, надзора и контроле над људским телом, делимично **контролом исхране**, а делимично и **спровођењем експеримената над телима људи** који нису ни свесни шта им се дешава. Није извршена дискриминација у смислу да су биране одређене расе или народности људи, сви одабрани су подвргнути испитивањима, мерењима температуре, тежине, инвазивним поступцима који су разарали органе и за живота и након смрти. Према људским телима се односи прорачунато, с циљем да се константно усавршавају експерименти, методе и производи и с фокусом на резултатима, што код научника не оставља простора за личну рефлексiju поводом тога шта чине и какво зло наносе другима, нити их наводи на хуманистичка размишљања (уп. Бејли и Кејси 2005: 2). И живот и тела су само средство за удаљавање од природе и успостављање надмоћи над њом, синтетисањем свега онога што је бесплатно подарила човеку у виду биљака и животиња с којима је до тада човек био у међузависном односу. Генетски модификована и синтетичка храна уједно је и биолошко 'оружје' којим се уређује живот људи – начин преживљавања и зарађивања новца (удаљавање од пољопривреде и животне средине; рад у Мекијевим фабрикама), здравствено стање у виду прекомерне тежине и тромости, па чак и психолошко стање, а напослетку и друштвене прилике, будући да долази до политичких препуцавања између Мекијевих следбеника и његових супарника, указујући на то да само један аспект људскога живота може покренути читав низ промена.

У **биолошко оружје** могу се сврстати у наредноме периоду и нове машине које су контролисале природне елементе током Уралског рата усмереног против Азије – ватру и воду, тј. пожаре и поплаве, загађење природног окружења и обновљене миграције, овога пута између европског и азијског континента, поново с тежиштем на супротстављености природе (Азија) и културе и технологије (Европа). Из века у век смењују се ситуације у којима се одвијају поменути постколонијални походи, доласци бројних миграната различитог порекла и боје коже и смене животне средине – од масовног насељавања градова до њиховог пражњења, од живота на површини Земље до бекства у подземни свет или пак у забачене делове који су годинама под ледом.

Посебан вид биополитичког делања огледа се у такозваној **Теорији о ветру и олуји** према којој се теоретичари залажу за хомогенизацију масе ради опште добробити. Такав назив добила је на основу честица које чине ваздух и воду, будући да су све честице једнаке и заједно су на истоме месту моћне и резилијентне. Природни свет према теоретичарима из романа подједнако осликава структуру истих принципа:

„Овде свака животиња прати тачно одређени радни инстинкт који је користан за све: сакупљање травки, изгризање печурака, изградња пчелињих саћа. То су ствари које свака група и категорија радника обавља подједнако према својим способностима, безлично инстинктивно попут рефлекса. Не може се рећи да фрагментарно људско стање у поређењу с тиме представља напредак. Није исправно водити приватни живот и толерисати индивидуализам”¹⁷⁰ (Деблин 2013а: 74–75).

По узору на животињско царство које је уређено на такав начин да у оквиру масе свако има своју улогу која доприноси општем добру истиче се теорија да би и људски живот требало организовати да свако буде попут једне честице воде или ваздуха или попут једне животиње која има своје тачно одређено место у оквиру заједнице. У таквом друштвеном уређењу нема места индивидуалности, субјективности, ни свему ономе што човека чини управо човеком. Његов задатак је да буде средство, дисциплиновано тело у мору других тела и да нема личне жеље нити да покушава да се издвоји у односу на друге, верујући у то да је било која јединка супериорнија или инфериорнија. Наводи се да је у интересу човечанства да поправи масе и да их доведе у перманентно стање лишено индивидуалног живота чиме би пак биле загарантоване једнакост и срећа појединаца (исто: 75). Као доказ за то да издвајање из масе није функционално наводе се флукуације и бесциљна нестабилност светске историје – успони и падови великих царстава, што се тумачи у светлу настојања индивидуа и народа да нешто постигну самостално (исто: 75). Тематизована биополитичка начела стога нису усмерена ни ка пуком очувању живота, ни ка селекцији као у случају еугенике, ни ка афирмативним идејама, већ ка трансформацији живота и тела како би се остварили принципи налик социјалистичким, а по угледу на моделе из природе. Премда у природи свако тело има своју одређену функцију и тако доприноси целини и заједници, људска врста се у свом уређењу живота удаљила од пуког испуњавања функција, већ се узимају у обзир и потребе и потенцијали индивидуе која тек кад их развије може пружити свој максимални допринос. Индивидуализам има своје и позитивне и негативне стране, мада Деблин пре свега указује на хибрис појединачних научника и/или политичара/тирана који сматрају да су ’битнији од живота’ и да могу да се играју и туђим животима зарад достизања личних циљева или пак освете природи. Постојала је опција у свакоме од описаних периода будуће историје да се научни експерименти спроведу зарад опште добробити – побољшања животног простора или квалитета живота, унапређења исхране и генералног напретка људске врсте – но, увек су представљени више као подухвати којима је неко желео да се докаже и није марио за то кога ће све лишити живота зарад тог циља – да ли људе који нису били свесни тога да се над њима спроведу експерименти или пак читаве народе током миграција, природних непогода и напослетку и стварања циновских бића.

Читаво пето поглавље романа *Планине мора и дивови*, иако није централно за дешавања и прати споредне токове радње, саткано је од друштвених дешавања којима се контролише живот. Након Уралског рата долази до нових миграција, радња обухвата повлачење у дивљину након што Јапанци врше инвазију на запад Северне Америке, као и даље последице исхране Мекијевом храном, те се Деблин фокусира на традиционалне локалне приче из шаманске, али и афричке традиције (уп. исто: 318). **Наслеђе незападног света** током миграција и сусрета са западном цивилизацијом одушевљеном технологијом фасцинира Европљане и Американце и подстиче их на размишљање, а касније и на потезе

¹⁷⁰ „Hier folge jedes Tier einem ganz bestimmten Arbeitsdrang, der für alle nützlich sei, trage Halme zusammen, zerbeiße Pilze, baue Waben. Dies seien Dinge, die eine Gruppe und Arbeitskategorie gleichmäßig nach ihrer Kraft verrichtete, unpersönlich triebmäßig reflexartig. Man könne nicht sagen, daß der menschliche Zustand der Zersplitterung dem gegenüber einen Fortschritt bedeute. Es sei unrecht ein Privatleben zu führen und Individuen zu dulden”.

који стварају антитезу технолошком напретку, те са на тај начин испреда нит која води ка самоме крају романа и његовој поруци о поштовању природе.

С друге стране, у роману *Укидање врста* Дитмара Дата могуће је издвојити сличне теме из области биополитике, додуше, обрађене на друкчији начин. Прво се тематика постколонијалних похода којима настоји да се уништи Друго преноси на нове врсте које настајују свет будућности. Испрва су након **Ослобођења од људи** сви желели да уживају у миру – генте, преживели људи, сви који су поседовали језик ослободили су се и ратовања – опрема се претворила у накит (Дат 2010: 18). Ипак, да би живот опстао, свако је приморан на то да се заузме за себе и да води свој вид биолошке борбе. Генте нарочито прате вести о томе шта се дешава с друге стране океана на југозападу где су обитавали мислећи аутомати, којима лав Кирус Голден као руководилац врсте генте нуди подршку „по свим питањима стварања виталне, моћне цивилизације у процвату”¹⁷¹ (исто: 34–35). Понуда сарадње не наилази на одобравање, већ керамичари воде расправу која се односи на бројне идеје о контроли тела, желећи пре свега да се разликују од ’арогантног’ лава који себе, према њиховом мишљењу, сматра бољим од њих те им дели савете. Контрола подразумева убијање људи мушкога пола, поштеду људи женскога пола чија би се репродукција даље усмеравала, уосталом као и размножавање других живих бића, како би се остварио напредак (уп. исто: 35). Иза изражених идеја крије се жеља за доминацијом над врстом генте. Други вођа керамичара пак сматра да се ради о чистој сујети, те поставља питање првome – шта ће му женке човека осим да га уздижу у бога (исто: 36), но на крају су сагласни да оне имају своју функцију везану за плодност. Управљање извором живота препознаје се као кључно како за удаљавање од природности, тако и за њено превазилажење, у складу с доминантном тематиком романа. Као што Сквајр (1995: 113) наводи у тексту *Репродукција постхуманог тела: ектогенетски фетус, сурогат мајка, трудни мушкараци*, идеје о репродуктивним технологијама које не подразумевају тело или пак подразумевају друкчије тело у односу на оно природно као место развоја новог живог бића представљају тачку без повратка природи која није инхерентно ни опресивна, а ни ослобађајућа. У случају керамичара још увек се тежи **очувању женскога тела** које поседује способност да ствара нов живот, но занемарује се улога мушкараца које треба истребити по нахођењу ових аутомата. Керамичари се одлучују и на предузимање даљих корака против врсте генте, те током напада долази до упоређивања с претходним временима и до великих миграција које прете да униште екотектуру – „ако се понашају као на дивљем континенту [...] као у... Африци, онда ће сви генте који покушају да напусте град дуж линија бити нападнути ватром и биотичким вођењем рата”¹⁷² (Дат 2010: 233). У контексту **миграција** биополитика се стога огледа у подржавању живота и/или утицају на смрт – границе територија постају лиминални простори између живота и смрти. Врши се **хијерархизација живота**, те се на основу традиционално расних и евроцентричних основа, а у роману о будућности на основу разлика између врста и постављања технолошки најнапредније врсте на врх хијерархије, одређује чије животе вреди спасити, а кога треба оставити да умре. У таквим просторима спроводе се различите врсте насиља, док је најбруталнија свакако одлука о смрти, која спада и у поље некрополитике. Чак и међу припадницима врсте генте долази до издвајања политичких фракција које се залажу за различита решења, а оно око чега су сагласни јесте да око њих влада хаос, те се чак помиње и **егзодус** (уп. исто: 234). Не ради се о првome случају присилних миграција и маргинализације одређених слојева чак и у оквиру једне врсте,

¹⁷¹ „[I]n allen Fragen der Erschaffung einer lebendigen, kraftvollen, blühenden Zivilisation”.

¹⁷² „Und wenn sie sich verhalten wie auf dem wilden Kontinent [...] wie in ... Afrika, dann werden sie alle Gente, die versuchen, die Stadt gegen die Linien zu verlassen, mit Feuer und postbiotischer Kriegsführung zurückschlagen”.

будући да је већ било речи о предграђу Ландерса које насељавају потлачени последњи људи као и припадници врсте генте који су подједнако сиромашни и проблематични као и ти људи (уп. 39–41), но током сукоба с керамичарима долази до новог момента у светској историји – одузимања територија и присилна мобилност *ван планете*. Потомци генте преживљавају захваљујући томе што су истовремено имали више стратегија, тј. након лишности простора за живот и одговарајућих инфраструктура, опстају као „жива барка” (нем. *lebende Arche*) или као ’архе’, тј. прапочело, Пламен и Падмасамбава – представници последњег ступња у развоју. Од првобитних описа недостатка граница – батаљона јазаваца који патролирају границама које су постепено нестајале (исто: 18), развој и еволуција одводе ову врсту преко изгнанства к новим механизмима преживљавања.

Осим присилне миграције, биополитичка контрола врши се и **документацијом** коју врста генте детаљно води о претходним временима, о људима против којих се, пре изгнанства, боре биолошким оружјем и психолошким факторима стреса, при чему *homo sapiens* верује да су куглице еволуирале природним путем (уп. исто: 21–23). Као и у роману *Планине мора и дивови*, биолошка борба и биолошки експерименти врше се без знања оних који служе као средство за проверу дејства непознатог оружја и чији животи губе инхерентну вредност зарад опште добробити и опстанка других. Ипак, генте нису започели генетске експерименте, и еугеника и генетика своје порекло имају у првобитноме људскоме настојању да се разликују од других врста (уп. исто: 93), те се расне разлике међу људском врстом преносе на однос хуманог и ахуманог: комплексну међузависност и сукобе између животиња које не поседују језик, човека као животиње која тежи напретку, генте као споја животиње и човека и керамичара као врхунског достигнућа технологије и логике. Наводи се да један од припадника генте у свињскоме облику тражи Лабораторију за молекуларну биологију и биотехнологију „Луис Томас”, за коју сматра да је прерано напуштена (исто: 128). Заправо се ради о правој лабораторији на Принстону (в. Кито, интернет), универзитету који испрва није препознао седамдесетих година двадесетог века нове трендове у развоју молекуларне биологије, али је касније исправио своју грешку, па исто тако и човек и генте имају закаснелу реакцију на могућности које пружа биотехнологија, али је ипак искоришћавају у складу са својим капацитетима. Генте стичу способност промене облика, али користе антропоморфну форму (уп. исто: 130) – да ли из моде или је човек за њих и даље остао неки вид узора за организацију живота, остаје отворено. С друге стране, међу њима се издвајају и тзв. пуристи који се хране фотосинтезом и пишу бинарним кодом (уп. исто: 143–144), те су им привлачнији облик биљке или пак технологија. Свет у коме се дешавају промене представљен је као цикличан – све се већ десило и све ће се десити опет кад је у питању превазилажење граница између различитих врста, превасходно животиње и човека као у случају генте, и стварања нових – „божје небо као зоолошки врт” (нем. *der Götterhimmel als Zoo*; исто: 197). Може се закључити стога да се биополитика спроводи на једној проширеној релацији између врста, али и унутар врста, а све у циљу очувања живота, но новина је што се не тежи стабилности, већ се управо вреднују флексибилност и променљивост како тела, тако и идентитета.

За разлику од биополитике, некрополитика или танатополитика усмерена је ка управљању смрћу и обухвата подређивање становништва на такве начине да губе аутономију над својим животом. Људи (потенцијално у фикцији и друга бића) доводе се у статус ’живих мртваца’ који немају самосталну власт над својим телом и који се налазе у простору између живота и смрти. Не ради се при том нужно о буквалној смрти, већ и о друштвеној смрти која се одвија полако, а реализује се насилним понашањем попут колонизације, ропства, изолације или жртвовања.

У роману *Планине мора и дивови* некрополитика је заступљена у више облика: (1) однос према незападњачким народима и другим расама, пре свега Африканцима, о чијој се 'људскости' расправља, па се чак иде до те мере да се разматра поновно успостављање ропства; (2) поделе и изолације изазване технологијом, где се издвајају технократе, с једне стране, и друга људска бића, с друге стране, укључујући и већ поменути епизоду у Мекијевим експерименталним лабораторијама; (3) буквално дизање људи из мртвих које спроводи Мардук, а које се касније изводи и на њему; и (4) однос према гигантима и људским телима унутар торњева.

Дискриминација других народа произилази из повећаних миграционих кретања становништва:

„Деловало је неко време као да ће човечанство поново успоставити ропство. Бујично надлажење безбројних група људи тамније коже и мешовитог порекла из Африке, који су били задовољни прихватањем свих доступних знања и ужитака, потпомогло је ову тенденцију”¹⁷³ (Деблин 2013а: 29).

Ограничавање живота миграната из Африке и њихов **статус између живота и смрти** – обесправљеност и коришћење као средства – одраз су некрополитике која тежи томе да обезвреди људско биће које је из евроцентричног угла доживљено као ближе животињи него напредном човеку технологије. Сматрало се да странце који и даље имају обожавање месеца у својој крви не би требало третирати на исти начин као људе са севера, упркос томе што су упознали западну и северну културу, чиме се ствара јаз између ове две групе и долази и до отпора који пружа Равано дела Карцери, те се чак воде и расправе о људскости Африканаца (уп. исто: 29–30; 37). Читава ова епизода служи указивању на однос између природе и културе, при чему се малтретирање Африканаца надовезује на ставове који се негују већ међу Европљанима и Американцима да су супериорнији од њих зато што су унапредовали у ширењу свога знања о свету који их окружује, па чак и тајних знања и технологија. Овакав став не негује се искључиво према људима друге боје коже, већ и према **припадницима исте расе који немају приступ технологији**, премда се пре свега истичу расне разлике. У 23. веку ствара се покрет који се заузима за строжу контролу ширења знања и технологија доминације, те настаје још дубљи јаз између елите владара и масе над којом се влада, а у коју спадају махом тела људи тамније боје коже и људи мешовитог порекла (уп. исто: 43–44), што овај период претвара у једно песимистично доба најаве краја западног света. Циклична визија света која је карактеристична за идеје о све дубљем пропадању из једног века у други произилази управо из страха нових генерација од непознаница које доноси технологија, нарочито имајући у виду да знања почињу да се скривају јер се препознају као извор моћи над животом и смрћу, али такође и из генерално кризних околности које су изазвале бројне миграције.

На крају, друга два облика биополитике везана су мање за друштвене односе, а у већој мери за конкретне промене људског тела проистекле из човекове игре с технологијом. Мардукова идеја је испрва да сакупи људе који су радили у Мекијевим лабораторијама, па му Џонатан доводи петнаест мушкараца и шест жена који бивају упуцани (уп. исто: 144; 154). Током Мардукове владавине дошло је до деурбанизације и уништења компликованих технологија, стварају се секте против лабораторија зарад одмора Земље од човека и повратка природној храни. Мардук инсистира на томе да ће

¹⁷³ „Es hatte einen Zeitlang den Anschein, als ob man zur Einführung der Sklaverei schreiten würde. Das schwallartige Heranwogen unermesslicher Scharen Farbiger und Mischlinge aus den Ländern Afrikas, die sich mit der Aufnahme der freigestellten Kenntnisse und Genüsse begnügten, begünstigte die Neigung dazu”.

„им показати. Могу да их вратим у живот”¹⁷⁴ (исто: 155), говорећи о мртвим лешевима. Његово супротстављање технологији, као и неразумевање за то до чега је довела, што понајвише долази до изражаја на крају романа кад и сам бива враћен из мртвих, али као **живи мртац** не поседује мудре одговоре на питања везана за будућност света и наредне поступке, наговештава крајњи исход романа у коме ће се човек вратити природи. Политиком удаљавања од технологије и идејом да ће вратити умрла тела у живот уз помоћ обреда као што би то чинили неки свештеници ступа у подручје митског и пренаучног, на шта указује и његово име – Мардук, преузето из митологије.

Осим Мардуковог оживљавања, и **цементирање људи у торњеве** и њихов раст, заједно са прожимањем с другим бићима – животињама и биљкама, може се сврстати у домен некрополитичког, будући да се и овде ради о егзистенцији између живота и смрти. Људи-дивови бујају од живота, али су заправо лишени свега онога што их чини људима – као да једва препознају друге, такође делује да су лишени емоција и да немају потпуну контролу над својим телом – заточени су у облику који би требало да буде технолошки и еволуционо напреднији, а своди их само на телесност без оног душевног аспекта.

У роману *Укидање врста* се некрополитика тематизује превасходно на примеру **односа човека према животињама**, чију смрт контролише. Описује се како су људи дошли у Африку и створили **резервате за животиње** које нису могле да причају (Дат 2010: 180). Резервати и кампови су заправо места напуштања, иако не звучи нужно тако, али ту су изоловане одређене врсте у ограниченом простору који им омогућава одржавање живота, али на граници са смрћу, и служе при том људима као забава. У овој контексту након периода Досаде посматрају се лавови како лове три бивола и једно теле, те како се одиграва сцена лова из исконских дана која пак није одглумљена, већ је у потпуности одраз природне суровости живота и борбе за преживљавањем, за разлику од људских резервата где су се животиње ловиле као трофеји, да би се демонстрирала супериорност. Ипак, читаво крдо спасава жртву, док се из воде промаља биће непознато посматрачима, за које касније утврђују да се ради о машини (уп. исто: 182–185). Овим се **руши природни поредак** јер се у природно уводи и технолошко, аутоматско, чиме се тежи управљању, налик колонијалном добу, али сада користећи друкчија средства и тежећи друкчијим циљевима. Керамичар је улез који угрожава не само животињски свет, већ и свет генте, с којима је ушао у сукоб и које истерује из животног простора планете Земље, осуђујући их на смрт, премда успевају да преживе. У троуглу сукобљених људи, генте и керамичара, генте поседују свест о томе да не могу победити керамичари, а људе остављају да се сами побрину за своју судбину, што је њихов однос према човеку који се понавља као образац: „Препустити људе својој судбини и једне другима [...] за то сам чуо. То је прича о острву канибала – првој присилној мери против људи коју је одредио лав убрзо након... оснивања Борбрука”¹⁷⁵ (исто: 240). **Лишавање слободе**, дакле, није се одвијало само на релацији човека и животиње, већ и генте, који себе доживљавају као цивилизовану врсту, практикују некрополитичке одлуке. Сакупљено је око триста до петсто хиљада људи и послато бродом на вештачко острво препуно дрвећа и плодова, при чему им је дозвољено да понесу са собом примитивније алатке, но ограничен број ципела зарад експеримента да би се видело како ће се понашати у ситуацији у којој им недостају ресурси – већ током вожње бродом су се одали канибализму (исто: 240–241). За генте је ово доказ да су људи вредни презира, не увидевши свој допринос правцу у којем се одвијао експеримент и нехуманост изолације великог броја људи као да су мање вредна

¹⁷⁴ „Ich werde es euch zeigen. Ich kann sie lebendig machen”.

¹⁷⁵ „Die Menschen ihrem Schicksal überlassen, und einander [...] davon hab ich gehört. Das ist die Geschichte von der Kannibaleninsel – die erste Zwangsmaßnahme gegen Menschen, die der Löwe verhängt hat, kurz nach der... Gründung von Borbruck”.

бића. При том врше и надзор, будући да је сачувана читава документација о дешавањима на путу к острву канибализма и на њему, доступна у архивама Капзајтса и Ландерса, фокусиравши се на унутрашњу поделу групе људи на починитеље злочина, тј. канибализма и жртве. Оно што је за човека борба за опстанак, где нема места емоцијама и моралу, за генте је наводни увид у људску природу, но ништа не гарантује да се не би понашали на исти начин да су се нашли у таквој ситуацији. Испоставља се да се заправо у бројним ситуацијама постављају као хуманији у односу на друга бића, као што су људи или керамичари, а игноришу сопствено поигравање на пољу биополитике и некрополитике, чиме показују да и те како поседују и даље и оно људско, несавршено, несигурно у себи, што се огледа и на пољу поимања телесности и продужетка врсте.

1.2. Рађање и размножавање: природни фертилитет и контрола зарад успостављања моћи над животом

За размножавање људске врсте биолошким путем неопходно је учешће мушкарца и жене, док је моћ рађања дата искључиво жени. Упркос томе, мушкарчева неспособност доношења живота на свет не посматра се као недостатак или аномалија, већ напротив. Рози Брајдоти (1997: 63) у своме тексту *Мајке, чудовишта и машине (Mothers, monsters, and machines)* наводи како је још Аристотел у спису *О рађању животиња (Περί ζώων γενέσεως)* људску норму прописао као мушку, дефинисавши настанак женског пола као одступање од норме, кад се нешто не одвија како треба (премда би се могло рећи да је обрнут случај, као што тврде генте у Датовом роману током свог разговора о људима). Жена се свакако кроз историју тумачила као Друго, као биће на маргини које угрожава постојећи ред у друштву и подсећа нас на могућност преуређења поретка. Брајдоти (исто: 62–63) даље сматра да су најновија достигнућа у области биотехнологије и то конкретно прокреације додатно продубила моћ науке над мајчинским телом жене, те да замењују жену тиме што размножавање претварају у високотехнолошки чин – што се уосталом, допунивши изјаву Брајдоти, може рећи и за мушкарце. С тим у вези намећу се бројна питања:

- како се рађају, односно стварају нова бића у анализираним романима, тј. у којој мери је за нови живот заслужна природа, а у којој мери технологија;
- која је улога жене приликом њиховог рађања/стварања, тј. да ли је заиста изгубила своју мајчинску улогу;
- да ли се уопште појављује мотив трудноће, будући да се ради о „непријатном” лиминалном простору транзиције између живота и смрти, као и о нестајању граница између два бића: жене/себе и детета/другог;
- како се приступа проблематици контроле жене и рађања и еугенике, односно да ли су представљени и одређени морални и друштвени ставови;
- напослетку, да ли се нуди одговор на универзално питање применљиво у контексту човекове егзистенције: одакле долазимо и куда идемо као ефемерна бића ако не „од колевке па до гроба”.

На почетку Деблиновог романа *Планине мора и дивови* долази до интерног људског сукоба на расној основи између припадника западних насеобина европског порекла, који су симболички представљали културу, имајући у виду да су развијали технологију, апарате и прелетали преко Африке, с једне стране, и аутохтоних становника Африке који су симболизовали природу, с друге стране. Африканци су и даље живели у складу с природом, не тежећи ка технолошком развоју услед околности у којима су се

налазили, оставши током ранијег тока развоја у Африци за разлику од Европљана и Американаца. Код ове две групације људи се упоређује рађање: „И то је била посебна судбина која је тада задесила гвоздена бела племена: њихова плодност је опала. Док се њихов мозак развијао ка све сјајнијим чиновима, корен се сасушио”¹⁷⁶ (Деблин 2013а: 20). Амбиције и безобзирност људи светлије боје коже, окретање ка науци уз запостављање нерационалног и природног, допринели су томе да их природа дугорочно казни тако што ће их **лишити могућности да се (прекомерно) размножавају**. Стога се може закључити да се у овој фази фиктивне људске историје репродукција одвијала и даље стандардним путевима, али је била онемогућена стерилитетом. То је била управо и прикривена порука да није могуће и одрживо неговати само један аспект своје егзистенције, бити похлепан, уништавати афричка племена, јер су другачија, непосредно тиме уништавати и саму природу, а заузврат очекивати да природа остане поуздана у погледу поступака који потпадају у њен домен као што је фертилитет. Даље се наводи како су

„током деценија међу европским народима опали бројеви деце. Више није било јасно да ли је то проузроковао контакт с новим изумима – материјама у облику зрака и гасова или је проузроковала исхрана узбудљивим привлачним вештачким средствима, новим опијатима и наркотицима”¹⁷⁷ (исто: 20).

Природа пружа и ствара, али и захтева поштовање које јој је ускраћено антропоцентричним жељама да се обузда. Афричка племена су се, за разлику од људи из Европе, размножавала без проблема – доведена испрва да служе, за пар генерација су се умножила. У њиховом случају није постојала ни политика наталитета која би их ограничавала, ни амбициозна посвећеност напретку, дешавало се оно што је природа уредила као саму сврху постојања било које врсте на Земљи – **продужетак гена**. Посматрано из „геноцентричног” угла савремене еволуционе биологије (уп. Докинс 2019), где су јединице природне селекције гени, једина сврха је њихово преживљавање путем опстанка организама који су њихови носиоци – природа не мари за то да ли се ради о светлијој или тамнијој кожи, као ни о различитим критеријумима на основу којих би људи волели да врше селекцију и да маргинализују друге, штавише, пружа предност оним племенима која су способнија за то да омогуће својим генима да живе даље. Деблин није могао поседовати сазнања из области савремене биологије, али је могао визионарски наслутити обрасце који прате понашање човека као дела природе и могуће исходе тих образаца.

Жене се у датим околностима одлучују, у већој мери подсвесно, да се мешају са странцима и да рађају њихову децу, премда их европски мушкарци омаловажавају: „[Нећу се предати] олошу чија снага лежи – где? У слабинама. У тестисима мушкараца, у стомаку жена”¹⁷⁸ (Деблин 2013а: 33–34). Европљани странце из Африке поистовећују с животињама које су сишле с дрвећа и као њихову једину надмоћ у односу истичу управо бројност проистеклу из размножавања. Иако људи на овај начин врше расну дискриминацију, **природа не дискриминише** и та њихова предност, односно снага како је називају, привлачи и европске жене да им се подају. **Статус жена у друштву** се до тада променио, постале су активни елементи, будући да је хијерархија према којој су

¹⁷⁶ „Und es war ein sonderbares Geschick, das damals die eisernen weißen Volksstämme traf: ihre Fruchtbarkeit ließ nach. Während ihr Hirn zu immer glänzenderen Taten vordrang, verdorrte die Wurzel”.

¹⁷⁷ „Gleichmäßig sanken im Laufe der Jahrzehnte bei den europäischen Völkern die Kinderzahlen. Es war nicht erkenntlich, ob es die Berührung mit den neugefundenen strahlen- und gasförmigen Substanzen war, die dies verursachte, oder die Ernährung mit den sehr erregenden reizenden künstlichen Mitteln, die neuen Rausch- und Betäubungsstoffe”.

¹⁷⁸ „Dem Gesindel, dessen Kraft worin liegt? In den Lenden. In den Hoden der Männer, im Bauch der Weiber”.

представљале подређени део опозиције *мушко-женско* разрушена током економске кризе, борбе и откривања и покоравања органског и неорганског света животне средине (уп. исто: 39). Њихова слобода подразумевала је и **слободу одабира партнера за репродукцију**, те су радиле оно што су и сами мушкарци дуго пре тога радили у тропским пределима, али су сада трпеле осуду (уп. исто: 39–40). Контрола која потпада под мушки принцип требало је да жене подреди интересима не само мушкараца, већ и напретка и технологије, а не оне што би било у складу с природом. Жене се стога боре против апарата и технонауке (уп. исто: 40–41), испољавајући свој бес због позиције у којој су се нашле. Може се стога закључити да је визија женске улоге током процеса хумане репродукције традиционално ограничена, при чему се жене залажу за своју **еманципацију и повратак природи**.

Током развоја описане људске историје под новонасталим околностима долази до напуштања заштите слабих – цивилизованост људског друштва се из хуманистичког угла може проценити управо на основу тога како се односи према својим угроженим члановима – али према несрећнима више није било емпатије, већ су били презрени (уп. исто: 76). У складу с тиме се развијала и **слика тога каква треба да буде жена** – од емотивне, саосећајне и подређене мушкарцима и породици ка снажној, хладној, трезвеној жени с иницијативом која ће бити способна да се сама стара о потомству. Људе са запада уопштено обузима настојање да се ослободе типично женског, да се посвете развоју апарата, разума, напретка, објективности, чак и извесној бруталности у односу према другима. Жене на рационалан начин одлучују да од рођења детета створе снагу која би проистекла из слабости, а то би учиниле тако што би се организовале у **удружења жена**. Трудноћа и брига о малом детету су биолошки, здравствено и друштвено посматрано представљали вишегодишњи период осетљивости за жену која не би могла да завршава обавезе и да опстане без туђе помоћи.

„У овим савезима жене су организовале службу и расподелу рађања. Биле су свесне тога какве губитке је њихов пол трпео трудноћом рађањем дојењем деце. Настојале су да што је више могуће умање недостатке, да способност жене да рађа децу претворе од слабости у снагу”¹⁷⁹ (исто: 77).

Покушај самоорганизације био је усмерен к еманципацији од мушкараца, к женској сарадњи која би мушки род свела на пуке донаторе генетског материјала, те на један друкчији вид бриге о себи и о потомству који би им омогућио достојанственији живот. Овакав вид **контроле рађања** проистекао је из рационалног размишљања и дисциплине, жене су могле дуго да одлучују саме о томе колико њих и које тачно би се посветиле чину рађања, док би се друге бринуле о осталим питањима и о постојећој деци. Строга контрола подразумевала је и контролу порекла деце, те су плодови непознатих очева уништавани (исто: 77). Премда се иза замишљеног подухвата крију жеља за побољшањем услова живота и страх од несигурности и слабости које рађање доноси женском роду, **принципи негативне еугенике** у његовој основи су веома дискутабилни и контроверзни. Деблин нуди један од могућих одговора на питање *узгоја* људи, које је свој врхунац доживело убрзо након објављивања романа током владавине националсоцијалиста, а овакав поредак се чак описује на позитиван начин у контексту свога настајања – женски савези створили су изузетно напредне установе које су биле једине те врсте, односно једине у извесној мери хумане и солидарне, у том периоду

¹⁷⁹ „In diesen Bündeln organisierten die Frauen den Dienst und die Verteilung der Geburten. Sie waren sich bewußt, welche Einbuße ihr Geschlecht durch Schwangerschaft Geburt Stillen der Kinder erlitt. Es hieß den Nachteil möglichst gering gestalten, die Fähigkeit der Frau, Kinder zu gebären, aus einer Schwäche zu einer Stärke zu gestalten”.

будуће историје, као и велико достигнуће своје епохе, што је парадоксално, будући да су тежиле томе да превазиђу оно што су доживљавале као своју ману и чак да политику рађања уреде на такав начин да се смањи број новорођенчади мушког пола, што би дугорочно довело до нових проблема. Деблин алудира на то да би жене у роману преузеле надмоћ и створиле матријархално друштво да је епоха трајала дуже јер се одлуке о рађању шире гледано односе на читав људски поредак и представљају оружје против мушкараца: „у женским савезима већ је заживела замисао да се у животу одржи само ограничен број мушке деце”¹⁸⁰ (исто: 78). Међутим, један од могућих дугорочних исхода био би недостатак довољно разноврсног генетског материјала и мушкарци у мањини би онда били у предности и самим тим у могућности да бирају и доносе одлуке, осим ако их не би задржале у потлаченом положају. Помиње се и као битна ставка то што су мушкарци могли и даље да силују жене, али су оне саме одлучивале о рађању деце, те делује као да је једино проблематично у вези с таквим чиновима њихова последица – уместо да жене раде и на томе да спрече да уопште дође до злостављања. Смањење броја мушкараца су стога могле видети као потенцијално решење и овог проблема с којим су се суочавале, насиља над женским родом спровођеног сексуалним путем, што не решава саме корене из којих је проистекло такво понашање. Женама је била омогућена слобода избора везана за рађање селекцијом плодова који нису били прихватљиви, јер не само да се није знало ништа детаљније о њиховој генетици, већ се могло претпоставити да се и потенцијал за насилно понашање преноси из генерације у генерацију генетским путем, те би могле допринети размножавању људи антисоцијалног понашања. Брајдоти (уп. 1997: 74) истиче да је Мишел Фуко писао о биомоћи – моћи над животом и смрћу која представља ширење људске контроле раније усмерене к освајању Земље, свих њених кутака и дубина, као и к експанзији у свемир, сад и ка контроли женског, мајчинског тела, те да не постоје више ограничења шта се може приказати (сликати, репродуковати), екстернализујући унутрашњост материце и њен садржај. Деблин у тренутку писања романа није могао детаљно замислити шта се одвијало с фетусима, иако се школовао за лекара, будући да се ултрасонографија у области медицине почела развијати од четрдесетих година двадесетог века након Другог светског рата, али се и те како дотакао тема које су и данас актуелне у области биополитике репродукције, женских права да задрже или не задрже плод и разматрања селекције плодова у пренаталном периоду.

Слика жене и рађања у роману мења се у доба Мардука, те се описује Марион, и даље хладна, променљивог става према Мардуку, која је „у ово доба родила два детета, две девојчице, које је сама дојила и бринула се самостално о њима. [...] А онда се једног дана млађе дете разболело”¹⁸¹ (исто: 168). Само рађање није у првome плану, премда се указује на измењени став жена које више нису удружене, будући да се Марион сама стара о деци. Патња мајке која није могла ништа да учини да спаси своје дете од смрти, без обзира на начин живота, на напредну технологију која се иначе величала, неизмењена је и осликава људска осећања, као и **моћ природе која даје живот да би га потом и одузела.**

Напослетку, у роману *Планине мора и дивови* описана су и **бића рођена на несвакидашњи начин**, а то су циновска бића која је изнедрила природа и насупрот њима циновска бића која је технологијом створио човек, а која за разлику од првобитних природних облика размножавања и анализе друштвених односа у контексту политике рађања своју егзистенцију започињу на монструозан начин без израженије бриге о последицама. Дуже се „сахрањено и мртво”, померају се стене, скелети, блато и различите

¹⁸⁰ „[I]n den Frauenbünden lebte schon der Gedanke, nur eine geringe Zahl männlicher Kinder am Leben zu erhalten”.

¹⁸¹ „In dieser Zeit gebar sie zwei Kinder, zwei Mädchen, die sie selbst an der Brust aufzog und pflegte. [...] Und eines Tages erkrankte das jüngere Kind”.

супстанце, те Земља сваки остатак претвара у нешто живо: „то нису била бића која је Земља било када раније носила”¹⁸² (исто: 478–479). Подсећају на бића из старина, али представљају заправо чудовишта саграђена од доступних органских и неорганских материјала спојена по принципима тела живих бића, па Деблин описује кичму, вене, нерве, ребра и друге делове њиховог „тела” који се додатно увећавају, сакупљајући све на шта би наишли и котрљајући се попут лавине. Упоређивањем с лавином описује се силина и наглост њиховог настанка и развоја – до тада није било реакције толиких размера на људске покушаје да савладају природу, али природа се буди и лопте које чине синтезу свега постојећег расту и усмеравају се против човека, гутајући све пред собом. Стога процес рађања чудовишта одудару од класичних начина размножавања, не постоји ни мајчинска фигура – осим ако саму природу од чијих делова су направљени не бисмо назвали мајком – нити долази до асексуалне репродукције без других организама, већ је исконска снага природе та која ствара нешто веома неприродно. Научници су користили кристал турмалин како би могли да заточе и искористе топлоту вулкана, али то није једино што се крило у утроби Земље – запосели су и моћ раста из Земљине унутрашњости која је пружала подстрек миленијумима развоју живота. Последице су биле непредвидиве, јер више не постоји постепени еволуциони развој, већ се та моћ шири одједном у несагледивој размери. Човек је испунио своју жељу да истопи лед и глечере, но уједно је створио и абоминацију, одступање од уређених токова природног раста и рађања, одступање од норме које је уједно и симболичка представа људских особина које друштво одбија да уочи у свом понашању, наиме, свог сопственог монструозног опхођења према природи. Деформисани облици се онда могу окривити за „напад” на човека и тиме се може даље оправдати и првобитни поступак насиља над природом, а и каснији покушај да се изроде нова бића која ће представљати пандан чудовишним створењима проистеклим из природе.

Људи примећују посебна својства турмалина и његов утицај на раст, те унапређују сами себе, под изговором да су мотивисани одбрамбеним разлозима:

„Није се радило о Делвилу, већ о безименом мушкарцу из Кристијаније [...] који је, кад је након спасавања од напада рептила изгубио десну руку и раме, открио изненађујући начин. [...] Рука попрскана врелом крвљу је почела да буја; није осетио бол, само необично струјање и трзаје који су му прошли кроз цело тело, севање светлости пред очима, нарочито розе блесак, услед којег су га обузели малаксалост и слаткоћа и који је учинио да постане беспомоћан”¹⁸³ (исто: 498).

До открића нису дошли научници, већ им се приказало само услед контакта с монструмима, што на ироничан начин указује на ограниченост научних достигнућа, али ипак истраживачима даје идеју како би могли даље да поступе. До тада је било незамисливо да људском бићу тек тако израсте нова рука, а овај процес описан је као пријатан и исцрпљујући, уз поновно наглашавање ружичасте светлости која се појављује и на Гренланду током првобитне употребе турмалина и својом бојом асоцира на женственост/мајчинство и унутрашњост тела. Чак и сам мушкарац из Норвешке поистовећује осећања која су га обузела с рађањем: „мора да се тако осећа жена која рађа,

¹⁸² „Es waren keine Wesen, wie sie die Erde früher getragen hatte”.

¹⁸³ „Es war nicht Delvil, sondern ein unbenannter Mann aus Christiania [...] der, aus einem Sturz der Reptilien gerettet unter Verlust des rechten Armes und der Schulter, fand einen überraschenden Weg. [...] Der vom heißen Blut angespritzte Arm war ihm gewuchert; keinen Schmerz hatte er empfunden, nur ein sonderbares Fluten und Zucken durch den ganzen Leib, ein Blitzen von Lichtern vor den Augen, besonders ein rosa Leuchten, das ihm Wohligkeit und Süße eingab und fast wehrlos machte”.

лежећи на порођају, док јој дете које излази растрже тело”¹⁸⁴ (исто: 498–499). Овим се остварује сан научника о савладавању природе тако што би се ослободили зависности од женскога тела у процесу стварања живота, што су кроз историју покушавали да постигну многобројним експериментима, те први пут припадник мушкога пола може заиста да се постави у стваралачку улогу која је природно додељена женском полу. Стварање новог живота уједно је и деструкција сопственог тела, али је природа остварила да истовремено доноси и задовољство – слаткоћу – и бол. Почине да се „проповеда о чуду мрежа од турмалина. У њима се налази душа живог”¹⁸⁵ (исто: 500), те и о томе да су

„у овим мрежама моћи којима се може пружити отпор зверима и то не само зверима! Делвил је био потпуно загрижен. Мрзео је овај свет, Земљу, која му је то учинила, фантастичну глупу неограничену моћ која му се налазила на путу и која га је оборила попут дивљег бика”¹⁸⁶ (исто: 501).

Брајдоти (1997: 73) наводи да је „научник попут анксиозног малог детета које расклапа своју омиљену играчку да види од чега је сачињена изнутра”, што повезује са два нагона – скопофилијом и садизмом, односно жељом да продре у скривену унутрашњост и да је разори физички како би је савладао интелектуално. Делвил осећа одушевљење тиме што може да заузда исконску моћ стварања и уједно презире читаву природу, баш зато што је и даље мистериозна, не може да је докучи у потпуности и пружа му отпор. Турмалинске мреже представљају прилику да на агресиван начин узврати ударац природи, те и да превазиђе ограничења која је поставила људском бићу. Желео је да заустави освету природе која се одвијала рађањем чудовишта и да је потчини, посматрајући поносите планине и вулкане које је човек ипак успео да покори. На крају се долази до закључка да се морају створити одрживији и дугорочнији облици човека – човек се рађа, преживљава, размножава, умире и такав начин живота се наставља миленијумима, док се на индивидуалном плану пати и носи терет поседовања људске душе.

У роману *Укидање врста* рађање потпада под биополитику врсте генте, који разматрају обавезу да уреде односе изнутра и јасно поставе оперативне циљеве нове цивилизације – **од контроле рађања до успостављања једнакости између различитих генерација** насталих након Ослобођења од човека (Дат 2010: 51). При томе су свесни да не би било сврсисходно ни када би се у потпуности издвојили и тежили животу у утопији, која уопште није ни могућа. Ради се изнова о једном рационалном приступу уређењу друштва и живота, које мора нужно обухватити и рађање као кључни део продужетка врсте.

Специфичност ове врсте ипак указује на **недовршеност тела и идентитета приликом рађања**, за шта је најадекватнији пример владар лав, за којег није познато колико дуго је на тој позицији, али вишеструка имена која су му додељена показатељ су трансформација које је доживео током своје егзистенције. Његова различита имена, идентитети и нови облици тела одраз су на психичком и физичком нивоу једне друкчије фазе и могућности врсте генте да се „изнова роде”, односно неограничености по питању телесности и флуидности личности: „дуго име по којем је сада био познат представљало је попис степена на његовом путу к моћи; листање имена више различитих лавова који је

¹⁸⁴ „Er sagte: so müsse wohl eine Frau fühlen, die gebäre, in den Wochen liege und das heraustreibende Kind stemme ihr den Leib auseinander”.

¹⁸⁵ „Er predigte von dem Wunder der Turmalinnetze. In ihnen stecke die Seele des Lebendigen”.

¹⁸⁶ „[I]n diesen Netzen waren die Kräfte, mit denen man Bestien Widerstand leisten konnte, und nicht nur den Bestien! Delvil war innerlich verhasst. Er hasste diese Welt, die Erde, die ihm dies antat, die phantastische blöde schrankenlose Macht, die sich vor ihm aufstellte und ihn wie ein wilder Bulle umwarf”.

био”¹⁸⁷ (исто: 66). Лав при томе није једини пример измењеног односа према рађању и могућности да напредна бића изроде нову верзију себе, већ се то уједно односи и на процес сједињења керамичара Катахомендуендеа и Катахоменкопиаве у Катахоменлеандралеала, премда се у њиховом случају, будући да се ради о машинама, овакав поступак може приписати управо развоју науке и технологије које су то омогућиле. Чак и средина у којој обитавају оставља утисак виталности и удисања новог живота, препорода, те се описује као да поседује свест о томе да су генте размишљали о њој:

„Кад је [прашума] дошла к себи била је прво гласна као крешендо свеукупне музике која је икада била одсвирана, свеобухватна бука коју је изазвало катаклизмично масовно умирање и поновно рађање свих зелених легуана, четворооких опосума, кајмана и тукана новог и другачијег уређења према бојама и висини тона, физиоскулптуралној структури и биохемијској природи [...]. Какви су то били умирући, мртви, потом васкрсли?”¹⁸⁸ (исто: 104)

Поновно рађање прашуме у периоду кад је човек престао да врши снажан утицај на њу показује да је постантропоцентрични свет и те како могућ, као и да се природа без проблема самостално обнавља. Штавише, прашуме представљају најразноврсније делове Земље и богате екосистеме управо зато што човек није успео у потпуности да продре у њих и да их разори – тако се обнављају необична и древна бића попут гмизаваца, али и сисара и птица. Керамичари поседују измењену свест о свету који их окружује, као и генте, и немају изражене амбиције да уништавају природно окружење како би показали надмоћ, штавише, интересују се и за стваралаштво и уметност попут музике с којом се упоређује обнављање и која ће се појавити и касније у роману као битан окидач даљег развоја, односно преображаја будућих бића.

Генте иначе рађање и развој посматрају из једног ширег контекста, односно **контекста еволуције**, а не појединачног рођења. Њихов фокус је на науци, пре свега биологији, хемији и медицини, које сматрају кључним за животне процесе, тако да подсећају на то да се „проучавао генетски материјал, то је била геномика, и протеини у протеомици, и супстрати метаболичких путева у метаболомици. Али тек су се генте исправно приближиле проблематици [...]. Размишљати о животу као хемичар, а не као узгајивач паса”¹⁸⁹ (исто: 315–316). Уколико су желели да остваре напредак и побољшање врсте, морали су да зађу у основе живота, не би било довољно бавити се укрштањем и селекцијом јер би то захтевало превише времена, а и не би омогућило темељно разумевање органског бића. Према једној од дефиниција коју разматрају еволуција је процес који се одвија у одређеном смеру и који је утемељен у хемијском систему читавога света, а смер би био рађање нових бића која би била способнија да преживе и да се потом размножавају у складу са целокупним развојем услова живота. У каснијем периоду историје света, у коме живи Пламен, објашњавају му да би, да је био рођен у време врсте генте, „на дан рођења био већ ускладиштен у парцијалима и копијама у мрежу феринфона,

¹⁸⁷ „Der lange Name, unter dem man ihn jetzt kannte, stellte ein Verzeichnis der Stufen seines Wegs zur Macht dar; die Auflistung der Namen mehrerer verschiedener Löwen, die er gewesen war”.

¹⁸⁸ „Als er zu sich kam, wurde er zunächst laut wie ein Crescendo sämtlicher Musik, die je gespielt worden war, ein allumfassender Lärm, verursacht vom kataklysmischen Massensterben und der in Klangfarben, Tonhöhe, physioskulpturaler Struktur und biochemischer Natur neu und anders geordneten Wiedergeburt aller grünen Leguane, Vieraugenbeutelratten, Kaimane und Tukane [...]. Was waren das für Sterbende, Tote, dann Aufgestandene?”

¹⁸⁹ „[M]an studierte das genetische Material, das war die Genomik, und die Proteine, in der Proteomik, und die Substrate der metabolischen Pfade, in der Metabolomik. Aber erst die Gente haben sich der Sache richtig herum genähert [...]. Über das Leben nachdenken als Chemiker, nicht als Hundezüchter”.

што би учинили родитељи”¹⁹⁰ (исто: 317–318), иако на то не би имао право свако, већ искључиво битна бића. Биологија се спаја с технологијом, те живот није ограничен само на оно што је врсти генте подарила природа, већ проактивно раде на томе да разраде мрежу феринфона, узевши у обзир чињеницу да животиње комуницирају између осталог путем мириса. Ова мрежа, додуше, представља напреднију верзију комуникације, повезујући чланове мреже мирисом, али и омогућивши да се информације о њима сачувају, везане за њихов идентитет и јединственост.

Пламен се не упознаје само с некадашњим подухватима и достигнућима врсте генте, већ истражује и керамичаре, заљубивши се у њихова дела: мутације цветова и посебно уређење органа петунија и зевалица, како би се тиме утицало на измену понашања пчела и задржавање нових врста колективне интелигенције; осигурања против ослобађања живе приликом пожара из прашуме због промене хемије дрвећа; нове врсте оклопа шкољке, иглица морског јежа, зуби животиња од материјала који садржи дрво и генерално хибриди животиња и биљака, као и животиња и човека – кентаури у степама око Борбрука и лептири с људским лицима (исто: 542–543). Њихова стваралачка имагинација уз извесну дозу рационалне промишљености мења сам концепт рађања, те је могуће утицати на развој различитих врста као и на њихове хибриде уз помоћ сазнања из области науке.

При томе многа хибридна бића **нису ни рођена у своме крајњем облику** (нем. *nicht Fertiggeborene*), већ остаје простора за то да мењају обличја и пол, као што је то случај с припадницима врсте генте:

„’Ја сам... да ли сам ја сви они?’, чудила се Падмасамбава и погледала је у себе на доле: у свакоме случају више није била она стара, већ неко други. ’Како... шта се уопште десило?’, јер је новорођени прекасно схватио да ово затварање очију није било могуће. Није поседовао капке – он, не, она, о коме се сада ради?”¹⁹¹ (исто: 458)

Осим што садрже елементе свих претходних бића, што се може сврстати у генетску основу и човека који носи одлике својих предака, такође имају нову способност да током свога живота постану другог пола и то природним путем, односно њихов животни развој подразумева да прођу кроз различита искуства, укључујући искуства и једног и другог пола. Окидач промене је музика, те Падмасамбава схвата да је музика помоћно средство за изградњу себе која је палата сећања многих од којих је састављена, при чему је музика не само средство изражаја или комуникације, већ елемент којим се мења мозак (исто: 458). Пламен пак постаје женског пола, чиме се бришу дотадашње јасне границе и превазилази се хијерархијски однос између полова.

Ипак, пре него што су се створили услови за развој нових врста бића попут Пламена и Падмасамбаве, керамичари су размишљали да сакупе људе и да их поделе на мушкарце и жене, при чему би **сачували жене** како би се у њиховим керамичарским установама на свет донела побољшана бића. На основу само једне капи течности из материце могли су ишчитати плодност и здравље жене, за разлику од денатурираног стања (промењеног природног облика) (исто: 35–38). Биополитика је стога нераздвојиво повезана с рађањем и његовом контролом код свих врста које поседују свест о себи и теже побољшању. Биоетика је пак схваћена на различите начине, те постоје оправдања зашто

¹⁹⁰ „Damals wäirst du am Tag deiner Geburt bereits in Partialen und Kopien ins Pherinphonnetz gebettet worden, von deinen Eltern”.

¹⁹¹ „’Ich bin... bin ich die alle?’ staunte Padmasambhava und blickte an sich hinunter: Sie war jedenfalls nicht mehr die Alte, sondern ein anderer. ’Wie... was ist überhaupt passiert’, denn der Neugeborene begriff viel zu spät, daß dieses Augenschließen eigentlich hätte unmöglich sein sollen: Er besaß doch gar keine Lider - er, nein, sie, wer denn nun?”

би се неко усредсредио само на женски пол – у доба керамичара је и даље жена та која има моћ да створи нов живот, за разлику од каснијег развоја врсте генте. Циљ је у свакоме периоду да се пронађе одговор на питање: „Како се може сачувати максимална разноврсност унутар преосталих спољашњих врста као и по питању броја постојећих варијанти ради преживљавања животињскога света, целокупне биосфере, у светлу очекиваних и неочекиваних опасности и то не само у војном погледу, већ и узевши у обзир права о партнерским гаметима [полним ћелијама]?”¹⁹² (исто: 90–91). Последњи људи имају и даље своју сврху у оквиру пружања те разноврсности, али постоје различити приступи томе шта би с њима требало учинити – да ли их треба уклонити делимично или само један пол, затворити у резервате, додати генетском фонду популације, оптимизовати или на неки начин уклопити у постојеће друштво. Свакако се као кључна идеја издваја да би требало проучити односе између сексуалности, размножавања, успешности преживљавања, борбе, рата и то на примеру свих врста, те на основу тога извући закључке о последицама како би се избегла казна пропадања и нестанка.

Нова бића у анализираним романима се, дакле, рађају и даље у највећој мери биолошким путем, иако се технологија у сврхе усмеравања репродукције тематизује у Датовом роману, при чему је фокус на чињеници да сам чин доласка на свет и урођена биологија нису једина детерминанта приликом развоја јединке и врсте. Технонаука настоји да превазиђе женску улогу у процесу размножавања, а односи према женама приказани су из различитих углова: од омаловажања и настојања жена да се изборе за своја права, чиме напуштају традиционално женске особине, све до величања жена и њихових способности које им је доделила природа. Трудноћа у романима није предмет детаљнијих описа, што је у складу с чињеницом да се неретко посматра као табу и интимна тема, а нарочито имајући у виду мушке ауторе романа који поменутом искуству могу приступити искључиво посредно на основу туђих сведочења, па се и додатно потврђује идеја да се ради о свакидашњем, али комплексном чину који се не претвара радо у речи јер поседује потенцијал да руши постојеће поретке. Акцент је у највећој мери на биополитичким проблемима, као и друштвеним ставовима који су уско повезани с начином на који се врши контрола рађања и ширим еволуционим контекстом продужетка врсте. Испоставља се да је јасно одакле смо потекли као људска врста, али су правци будућег развоја предмет спекулација којима је заједничко то што разматрају тренутна биолошка ограничења човека и начине њиховог потенцијалног превазилажења, што је уско повезано с проблематиком органског тела.

1.3. Телесност и смртност: разарање целовитости материјалног тела, хибридизација и оптимизација

Тело се може тумачити као конструкт материје и дискурса (уп. Хејлс 1997: 755), при чему се материја у духу новог материјализма посматра као променљива и витална – током живота долази до разних промена у телу, које ни савремена технологија није успела још увек у потпуности да савлада, али тежи томе да га превазиђе. У оквиру устаљене бинарне дихотомије *тело-ум* тело је подређено уму, у складу с картезијанским мишљењем, те га обликују ум и култура. Физикалност тела симбол је људске ограничености и неизбежног пропадања и смртности, која човека мучи од тренутка кад је постао свестан себе и стога се упустио у подухвате да продужи сопствену егзистенцију.

¹⁹² „Wie können wir die maximale Vielfalt innerhalb der verbliebenen äußerlichen Arten sowie hinsichtlich der Anzahl der überhaupt vorhandenen Varianten mit dem Überleben der Tierwelt, der Biosphäre insgesamt, im Lichte erwartbarer wie unerwartbarer Gefahren auch gametenpartnerrechtlich, nicht nur militärisch, sichern?”

Битно питање које се поставља у контексту савремене технологије је да ли се током покушаја удаљавања од телесности и смртности ради о **интеграцији технологије или пак потпуном остављању тела иза себе** и да ли је уопште могуће **постојање свести без тела**. Хејлс (исто: 757) наводи како појам киберспејса, виртуелног простора у којем је напуштено тело, указује само на илузију контроле над телом, над реалношћу и природом. Постхуманистичке теорије о телу удаљавају се од концепта ограничености у физичком, материјалном и смртном смислу, те наглашавају константну променљивост материје, недостатак целовитости и фрагментарност, па Дона Харавеј (1990: 220) истиче да се тела не морају завршавати нашом кожом. Нови видови телесности или макар њеног поимања укључују и такво „абнормално” тело, које се може описати и као гротескно и монструозно, о којем Роза Брајдоти (1997: 62) наводи да је уједно и ужасавајуће и чудесно, деформација у погледу вишка, недостатка или замене органа, парафразирајући и Бахтиново виђење да монструозно тело није изоловано од спољашњег света и стога представља недовршену метаморфозу.

У Деблиновом роману *Планине мора и дивови* тело се, с једне стране, доводи у везу с природним (органичким и неорганичким) светом чија се телесност и материјалност фигуративно описују, а, с друге стране, тематизује се низ аспеката људскога тела: (1) плодност тела и сензуалност; (2) емоције као телесне реакције; (3) одржавање тела у животу или коришћење зарад одржавања у животу (исхрана); (4) разарање тела (удаљавање од поимања тела као јединствене целине, убиство тела, истраживање тела објективним медицинским или научним погледом); (5) деформације тела и хибридизација (губитак граница и стапање с околином, дивови као унапређење човека); и (6) смртност и покушај повратка у живот.

У шестоме поглављу *Исланд* описује се детаљно Земљино „тело”, коришћењем бројних поређења како би се на сликовит начин приказали природни процеси, али и антропогени утицај на природно окружење. Земљина унутрашњост је сачињена од неживе природе – од различитих елемената који избијају у виду магме на њену површину и које би човек желео да искористи. Вулкани кроз које излази лава су „крваво црвеног змијског тела”¹⁹³ (исто: 377), те Кајлина питају шта је веће: човек или планина, човек или вулкан и говоре му да би га могли оптужити за убиство – убиство два вулкана (исто: 378). Боја лаве поистовећује се с крвљу, те, осим насиља према природи, обухвата и крвопролиће и смрт људи који су се задесили у околини, што пружа одговор на претходно питање да је и те како већи вулкан од човека. Из Земљине утробе куља и бела маса у потоцима, прекривајући стара залеђена поља лаве, док се острво уплашено и узнемирено тресе¹⁹⁴ (исто: 378–379), па му се приписују људске емоције, одражавајући уједно и страх насељеника и експедиције. Тела погинулих се гомилају, као додатак сељацима умрлим у току ноћи приликом доласка експедиције: мекана тела, непокретних непознатих лица, видљивих зуба као да се осмехују, исплаженог језика¹⁹⁵ (исто: 366). Њихова рањивост чини их подложним различитим средствима за борбу и убијање, а као узрок смрти наводи се посебна врста светлости која је пролазила кроз људску кожу, обухватала је и затварала, утицала на крв да јој буде потребно више кисеоника, на дрхтање, откуцаје срца: „гутали су сами себе, док је крв лила из вена, светло црвена, ружичаста из уста и носа, људи су се рушили у баре крви које су се ковитлале на тлу, стварале мехуриће, не згрушавајући се”¹⁹⁶

¹⁹³ „[B]lutrot sein langer Schlangenleib”.

¹⁹⁴ „[D]ie weißen heißen Massen aus dem Leib der Erde / die Insel zitterte, schüttelte sich angstvoll, gepeinigt”.

¹⁹⁵ „[W]eiche Körper / unbewegliche fremde Gesichter / die Zähne waren zum Lachen entblößt / die Zungenspitze vorgestreckt”.

¹⁹⁶ „Sich selbst verzehrend, während das Blut aus den Gefäßen trat, hellrot, rosarot aus Mund und Nase, stürzten die Menschen hin in die Blutlachen, die noch am Boden quirlten, Blasen warfen und nicht gerinnen wollten”.

(исто: 366). Дављење у крви истовремено је жртвовање, али и знак кривице човека који ће деструктивно напасти природу – налазе се на путу ка вулканима, те је неопходно уклонити их како би се достигао циљ, али су и предсказање онога што ће уследити како у природном, тако и друштвеном, људском свету. **Крв** симболизује живот, део је природних процеса који су кључни за одржавање човековог тела, али и за прочишћење, којег на Исланду нема. Напоследку, крв из тела елиминише разлике између људи, њихова лица су сва непозната и ниједно се не издваја, док се њихова крв сакупља и мења у барицама на тлу. Жртвовање за експедицију не изазива велики осећај кривице, штавише, следећег јутра спуштају у фјорд заједно како лешеве људи, тако и лешеве стоке, не изједначајући само људе међусобно, већ и људе и животиње, чија су тела у смрти подједнако инертна и само терет и препрека. Потом су и у тренутку распадања острва на два дела и након ерупције вулкана, лица чланова експедиције описана као надувена и црна, испуњена ситним прашкастим минералним пигментима које је избацио вулкан, изазивајући упале и не дозвољавајући им да трепћу јер би сваки трептај истргао делић изнутра под капцима и сакупљала би се крв у угловима очију (исто: 388). Уништење очију одражава корупцију људске душе и њихове моралности у односу према природи, нападнут је управо део тела у којем се огледа истина о томе ко је заправо човек – убица и уништитељ природног света, а самим тим уништитељ и дела себе.

Концепт телесности појављује се даље у **описима материјалног, али неорганског света** – повезаних бродова на које су монтиране машине попут чапљи и ждралова, чији су се дуги вратови налазили учвршћени на телу, а на њима су даље биле причвршћене сајле и жице путем ланаца које су изгледале као грива. Кад би грива заронила у море, „море је вриштало као успавана звер којој шкорпија боде грло, између отворених уста и зуба”¹⁹⁷ (исто: 455). Наликују издуженим вратовима птица које се спремају да прогутају као предатори свој улов, трошећи при том минимум енергије. Додаци у виду металних делова оптимизују процес, чинећи **тело машине** максимално ефикасним као што је природа то учинила с птицама. Мору се приписује људска особина да је способно да вришти – те да је успавана звер, до тада је мировало, а одједном постаје бурно, таласа се и реагује на нападе човека представљеног у виду шкорпије. Слика тела у овоме случају указује на **оптимизацију за преживљавање и напад**, па се чак и неживи свет упоређује са функционалним органским светом.

Како би се обезбедио опстанак врсте неопходно је да се размножава и да тела њених припадника буду плодна (уп. претходно потпоглавље на тему рађања и размножавања), што се у роману тематизује на примеру становника западног и незападног света (представника технологије/културе и природе), али и на примеру нових хибридних бића која се репродукују на нестандардан начин и нису у могућности да дугорочно преживе. Уједно су лишени и **сензуалности тела** која се повремено провлачи као мотив кроз роман, односно уживања у чулима, што је један од аспеката телесности. Тек се на крају у последњем поглављу **Венаска**, коју величају као богињу природе и љубави, враћа природности тела, остављајући упечатљив утисак на људе ходајући нага и величајући сензуалност, при чему „нестаје сва разлика између смрти и живота; гута је слаткоћа, дави је у олуји”¹⁹⁸ (исто: 563–564). Њена **плодност**, отеловљена у симболу смокве, оличење је и обновљене плодности природе и регресивног става људи према њој у периоду након катастрофе коју су сами изазвали, при чему Кацлбергер (2019: 79) Венаскину сексуалност и екстатичност поистовећује с ерупцијама вулкана.

¹⁹⁷ „[S]o schrie das Meer, als wäre es ein schlafendes Tier, dem ein Skorpion zwischen die offenen Lippen und die Zähne kneifend in den Rachen kriecht”.

¹⁹⁸ „Der Unterschied von Tod und Leben verschwand. Das schluckte ertrinkend stürmisch die Süße”.

Током суочавања с последицама људских чинова у седмоме поглављу *Одлеђивање Гренланда* романа *Планине мора и дивови на телима се читавају све емоције*, пре свега страх и запрепашћеност тиме шта су учинили, као и над размерама катастрофе која превазилази очекивања. Тело човека није само материјално седиште његове свести већ је на комплексне начине повезано с његовим субјективним, унутрашњим светом. Тако се и на рукама, прстима, торзу, грлу појављују симптоми онога што се одвија изнутра у човеку, а што је пак проистекло из реакције на дешавања из спољашњег природног света који се из деструкције буди како би узвратио ударац човеку који је пружио примат култури и технологији (исто: 449–450).

Прелазак из природе у културу приказује се на симболички начин анализом начина **исхране**, што се помиње још у антрополошкој студији Клода Леви-Строса *Пресно и печено* (*Le Cru et le Cuit*, 1964). Однос између сирове и припремљене, обрађене хране поистовећује се с односом између природе и културе, будући да припрема хране представља транзицију, односно средство којим се оно што се једе из природног прилагођава друштву и човековим потребама (уп. Леви-Строс 1983). Вотерс (2017: 2–3) се у конференцијском реферату *Постхумана храна* (*Posthuman Food*, 2017) надовезује на идеју Леви-Строса, те тврди како су средства припреме и производње хране техничка по карактеристикама и стога утичу и на формирање човека. Експериментисања с људима у роману *Планине мора и дивови* утичу такође на то да „вештачком синтезом намирница у двадесет и шестом веку наступи општи до тада невиђени преврат”¹⁹⁹ (Деблин 2013а: 81), те се значајно мењају и друштвени односи моћи. Од дотадашњег проналазка хране у природи прелази се у потпуности на синтетичку храну, те је активност пребачена на човека. Природа ствара храну – из човековог угла – пасивно, а сада човек постаје активни учесник у процесу производње, претварајући га у антропоцентричан. Премда су људи вековима покушавали да селективним узгојем биљака и стоке засите своје потребе, генетски инжењеринг није само продужетак тих делатности, већ покушај дешифровања језика живота како би се технологизовао и уједно и максимално контролисао. Сагоф (2005: 80–81) сматра да генетска технологија нуди повећан ниво контроле и селективности, узгајивачи и научници нису више ограничени само на рекомбинације, већ могу бирати гене, не ради се више о пукој производњи, већ о стварању нечег новог, при чему се удаљавањем од „сировог” материјала може уништити континуитет између предака и новоствореног „производа”. У роману се човек удаљава од природне хране, премда покушава да је из маркетиншких разлога и даље обликује да личи на њу. „Велике хале за путер уље јестиве масти нудиле су синтетичке намирнице; сачињене су да буду сличне природним по облику и боји како би се подстакла продаја, мада је њихова конзистенција била гушћа него природна”²⁰⁰ (Деблин 2013а: 91). Овакав развој правда се тиме што је наводно једини преостали пут за човечанство тај да се спроведу биолошке интервенције, нарочито везане за храну, али лабораторијске процедуре превазилазе границе, не само устаљених супротности и природности, већ и границе пристанка на овакав развој – Љубичасти нису свесни тога да су део експеримената, а затим и људи који конзумирају вештачку храну бивају обманути њеним изгледом. Сервира им се, с презиром према природном, Мекијево месо, настало вештачким путем. Месо је „у нашим донекле преухрањеним друштвима позната реалност, налази се на нашим столовима, у нашим кухињама, чак и на улици (у изложима месара)” наводи Виал (1994: 2–3) у својој студији *Од животиње до јестивог / Крв и месо* (*Le sang et la chair*, 1987), указујући на то да се

¹⁹⁹ „Mit dem Aufkommen der künstlichen Lebensmittelsynthese im sechszwanzigsten Jahrhundert trat ein beispielloser allgemeiner Umschwung ein”.

²⁰⁰ „Die großen Hallen für Butter Öle Speisefette boten die künstlichen Stoffe aus; man hatte sie den natürlichen zum Verwechseln ähnlich gemacht im Schnitt und Strich, ihre Festigkeit war stärker als die der natürlichen”.

однос између човека и животиње мења производњом нове категорије – меса. Мекијево месо пак није испрва укусно:

„Оно што се свуда извозило у вагонима из фабрика, смеђа и ружичаста маса која се могла исећи, час попут јетре, час попут костију, [...] пљували су, није пријало јаким зубима који су хтели да кидају и истргну, мишићима образа којима је било потребно да жваћу и мељу”²⁰¹ (Деблин 2013а: 91).

Човек би желео ипак да изрази своју агресивну природу, да покаже да се налази на вишој позицији у ланцу исхране и да директно гризе и кида право животињско месо као **остатке тела**. Та надмоћ над животињама која се огледа кроз исхрану требало би да се искаже кроз идеју **јести, а не бити поједен**, премда није заиста тако, чак и када човек једе инертну храну, с њом уноси и бактерије и паразите и читав низ невидљивих честица које га изједају изнутра (уп. Елтон 2019: 8), али се ипак заноси својим илузијама. Модификацијом природног успоставља другачију врсту доминације, стварајући алтернативе доминантним стратегијама природе (уп. Бетке Елштајн 2005: 166). Последице су вишеструке, од покушаја саботаже, до масивних друштвених промена и промена у стилу живота. У региону око Чикага се разбољевају људи који су се хранили вештачком храном: „хиљаде погођене нападима и парализом”²⁰² (Деблин 2013а: 88), док у каснијем периоду гомиле људи на западу постају дебље, пасивније, раздражљивије (исто: 94), што је логичан исход превише олакшаног начина живота где више није неопходно уловити или убрати храну, затим је транспортовати и складиштити, а на крају и припремити и обрадити, већ је доступна у готовој форми. Тиме се мења и човек на један дубински начин и удаљава се од онога што је било природно за његово тело.

И у посвети на почетку романа Деблин пише о телесности у ширем контексту природности, променљивости и пролазности:

„Осећам на прсту оловку: то су нерви које окружује крв. Крв тече кроз прст, кроз све прсте, кроз шаку, обе шаке, руке, груди, цело тело, кожу мишиће утробу, по свакој површини углу ниши. Толико пуно промена у овом овде. А ја сам само једно појединачно, сићушни комад простора”²⁰³ (Деблин 2013а: 8).

Усредсређујући се на тело у томе тренутку, разматра његов однос са спољашњим светом, конкретно оловком коју додирује док пише. Тело **није јединствена целина**, већ се састоји из различитих ситнијих делова чији однос није сталан, а конкретно крв као основа живота пролази кроз читаво тело, представљајући течност која има многобројне функције, али пре свега утицај на промену материја транспортујући их кроз организам. Истиче се иронија тога што је човек само једна у низу јединки, свет испуњује мноштво других елемената живе и неживе природе, а ипак се у њему на микроплану одвијају дешавања којих је човек само делимично свестан. Овим се руши схватање себе као интегралне личности, будући да је и само тело у којем је усађена свест човека непрекидно у стању **постајања нечим другим и изменама својих саставних делова** – било самим

²⁰¹ „Was überall aus den Fabriken in Waggonen angefahren wurde, die schneidbare bald leber- bald knochenartige braune und rosa Grundmasse, [...] wurde ausgespien, behagte den starken Zähnen, die reißen und zerren wollten, den Backenmuskeln, die knirsch- und mahlbegierig waren, nicht”.

²⁰² „[D]ie Tausende, die von Zuckungen und Lähmungen befallen waren”.

²⁰³ „Ich spüre am Finger den Halter: das sind Nerven, sie sind vom Blut umspült. Das Blut läuft durch den Finger, durch alle Finger, durch die Hand, beide Hände, die Arme, die Brust, den ganzen Körper, seine Haut Muskeln Eingeweide, in alle Flächen Ecken Nischen. So viel Veränderung in diesem hier. Und ich bin nur ein Einzelnes, ein winziges Stück Raum”.

постојањем и одржавањем у животу, радом рукама попут писања или прерадом унетих материја и одбрамбеним функцијама крви. У есеју *Прометеј и примитивно* (2015: 351) Деблин наводи како

„он [човек] себе доживљава као тело, организам који га приближава животињама, који је подложен променама свих природних тела, који је оптерећен рођењем, растом и променом материја и коме предстоји сигуран исход смрти, – али истовремено око човека посматра неповерљиво и отуђено ову слику која му наноси толико пуно боли и радости. Неће и не може да се идентификује у потпуности с овом природном сликом”²⁰⁴.

Премда је део природе и самим тим се састоји од истих елемената и процеса као и друга тела настала природним путем, човек би себе радије да доживи као индивидуу која је другачија и чија егзистенција има већу вредност, неограничену оним што му је доделила природа. У својим настојањима да превазиђе самога себе и своју телесност, покушава да покори и природу и природност, да **убије туђа тела**, за шта су најбољи пример владари које не ограничавају друштвене конвенције те стога имају моћ да делају у складу са својим најмрачнијим аспектима. Један од примера је Мелизе из Бордоа која убија своје бројне мушке и женске обожаваоце, или непосредно или наводећи их на самоубиство садистичким поступцима. Деблин (2013а: 55–56) је описује на сликовит начин, како се надимала од свих тела која је „утеловила”– више није била Персефона, већ Хад, дрхтећи док је стајала, спуштених руку, прсти такође дрхтећи и извијајући се, умрљани крвљу оних које је загрлила. Доносила је смрт свима око себе, а у томе контексту поставља се питање како би могао неко да савлада природу у себи и око себе ако не поседује контролу ни над самим собом. Њено убијање туђих тела показатељ је немоћи и ограничености сопственог тела које не може да укроти, које дрхти и надима се, примајући у себе туђу материјалност и распадање.

Деблин у есеју *Прометеј и примитивно* (2015: 366) пише и о владарима, о модерној прометејској сили која је изнедрила осећај владања не само над елементима, биљкама и животињама, већ и над људима, те да ова сила дела против природе, игноришући урођени друштвени нагон човека. Нагон да се напредује, да се достигне надмоћ над другима, да се све потчини себи, да се подлегне тиранији, према мишљењу Деблина (исто: 355) својствен је модерном човеку, али историја није прометејског духа јер би онда била праволинијска и транспарентна, нити прометејски нагон заправо ради за човека, већ се окреће и против њега и против вишедимензионалне природе. Човек се ограничава на живот којим управља технологија, док су мишљење и емотивни свет потиснути, а у првоме плану су апарати, машине, алати. Током комешања и нове власти у двадесет и четвртог веку, људи се подају машинама које су им деловале као да су испуњене душом као и њихова тела/месо, те млада жена узвикује да је гвожђе од којих су састављене машине њихова крв, њихово тело, а не природа, бацајући се у машину која „ни у једном трену није променила свој рад [...] прогутала је женино тело, подмазала се његовом светло црвеном крвљу која је шикљала”²⁰⁵ (Деблин 2013а: 68). Машина ипак нема душу јер би иначе имала измењен однос према људском телу којим се очито храни, за њу је **тело само месо**, а људи који су присуствовали сцени се питају шта је једно тело

²⁰⁴ „Er erlebt sich mit einem Leib, einem Organismus, der ihn den Tieren annähert, der den Veränderungen aller Naturkörper unterliegt, der behaftet ist mit Geburt, Wachstum und Stoffwechsel und der vor sich die sichere Aussicht des Todes hat, - aber zugleich ruht das Auge des Menschen mit Mißtrauen und Befremdung auf diesem Gebilde, das ihm so viele Schmerzen und Freuden abwirft. Er will und kann sich nicht ganz mit diesem Naturgebilde identifizieren”.

²⁰⁵ „Keinen Augenblick änderte die Maschine ihren Lauf [...] schlang den Frauenleib, salbte sich mit seinem gießenden hellroten Blut”.

за машину и колико их мора прождрати како би постала човек (исто: 68–69). Крв која чини основу живота и тела само подмазује рад машине и помаже јој да се њени процеси не зауставе – и за њу је вид живота, али указује на деструктивни однос према природном телу јер је органско морало бити уништено како би неорганско неометано наставило своје делатности.

И током двадесет и шестог века влада атмосфера и постоје владари који не виде вредност људскога тела, осим као средства за своје друге циљеве и као мистерију у коју треба продрети. Меки је у Единбургу управљао водећом лабораторијом која је вршила **истраживања над људима** током којих су испитаници неретко и умирали:

„Љубичасти су малтретирани чак и након смрти, и даље су се вршила испитивања промене њихових органа након престанка интеракције с другим органима. [...] Пењали су се до гробља из трпезарија и лабораторија, мерили њихову температуру, вадиле телесне течности, додавали материје, регулисали доводе гаса, спроводили електричну енергију кроз њих, одашиљали зраке кроз инертне делове тела” (исто: 83)²⁰⁶.

Смрт тела није представљала препреку за научнике, већ је била корисна и подвргнута даљим тестовима, а све у циљу доласка до нових открића, пре свега у области исхране, како би се превладала природа и органско. Људско тело посматра се **објективно и с научним погледом**, при том је лишено онога што би се могло назвати душом, те чак и кад душа, односно свест напусти тело, оно остаје вредно и меродавно. Фуко је у књизи *Рађање клинике: археологија медицинског опажања (Naissance de la clinique: une archéologie du regard médical, 1963)* писао о такозваном медицинском погледу, тј. перцепцији тела која га одваја од личног идентитета, стварајући неједнаку динамику моћи између лекара и пацијента, а овде се идентична динамика преноси на однос између научника и „заморчића”, који при томе нису ни свесни да су део експеримента, већ живе у илузији да су сви, укључујући и Зелене, подједнако подвргнути тестирањима. Фуко (2015б: 9) о медицинском посматрању наводи како поглед заправо истину о болести достиже само тако што јој дозвољава да победи у борби и да испуни своју праву природу, стога би прво свест о учешћу у огледу утицала на резултате, а затим је неопходно и допустити новим облицима исхране да утичу на тело у складу са својом природом како би се сагледали реалистично, макар то довело до гашења живота. За научнике из Мекијеве лабораторије циљ оправдава средство и тело је део природе, које се користи како би се она напустила и извршило насиље над њом. Од проучавања биљних и животињских организама су хемичари, физичари и физиолози ултрамикроскопским посматрањем и мерењем живих органа стекли јасан **увид у процесе који се одвијају у људском телу**, за шта је било неопходно развити одговарајућу технологију, а што се потом проширило и на анализу раније поменутих органа умрлих. Тело се разара док је живо, што научнике радује:

„Чудна врелина ширила се свуда, излазила је из отвора у стакленим ковчезима у којима су лежали људи затворених очију, окружени цвчицама и жицама, опрани течностима, јарко осветљени, док су им се груди видљиво подизале и спуштале”²⁰⁷ (Деблин 2013а: 84).

²⁰⁶ „Über ihren Tod hinaus wurden die Violetten verfolgt, die Veränderungen ihrer Organe nach dem Aufhören der Verbindung mit den andern weiter geprüft. [...] Aus den Speisesälen und Laboratorien stiegen sie auf den Friedhof, maßen weiter Wärme, entnahmen Flüssigkeiten, setzten Stoffe zu, regulierten die Gaszuführung, führten elektrische Ströme durch, jagten Strahlen durch die ruhenden Teile”.

²⁰⁷ „Eigentümliche Hitze wehte überall, kam aus den Spalten der Glaskästen, in denen Menschen, von Röhren Drähten umgeben, von Flüssigkeiten umrieselt lagen, geschlossenen Auges, hell beleuchtet, deutlich die Brust hoben und senkten”.

У Деблиновом роману човек не само да и даље зависи од тела, већ се ни не разматра могућност издвајања свести која би напустила тело – али се зато тело детаљно проучава како би се материјално од којег се састоји изменило у складу с поменутиим прометејским нагонима модерног друштва и друштва будућности. Кроз органско се спроводе цевчице и жице, уносе се страна тела неживе природе, а све у циљу бављења једним аспектом природности човека – његовом исхраном од које зависи преживљавање. Радост научника указује заправо на удаљавање од стриктно објективног приступа опажању, те прелази у садистичко и тријумфално посматрање рада на испуњењу жеље за надмоћи. Кроз цевчице се пумпају нутријенти и пролазе кроз успаване, отворене људе, док Зелени узимају узорке. Описује се како су многим људима биле отворене и лобање, скалп постављен поред њих, а цевчице и жице спроведене и кроз мозак, при чему је све било повезано с металним справама које су прикупљале податке (исто: 85). Мозак који је средиште свести, мишљења и емоција такође је сведен на свој материјални аспект, те се испитује хемијским и физичким путем, занемаривши душу и хуманост. Као и у претходном периоду, они који нису имали среће – болесни, стари, инвалиди, а у овоме случају и наивни – нису били сажалевани, већ презрени. Саосећајност је постала скрајнута, само на маргинама друштва није се напуштала брига о другима, па и код Зелених циљ напретка у разумевању тела није медицинске природе како би се човек излечио и како би му се помогло, већ инспирација произилази из гламурозне технологије и справа, као и жеље да се унапреди и промовише њихова моћ. Прикупљене информације су при томе ослобођене материјалности, односно могу се преносити кроз различите облике записа и уређаје, те се могу превести наизглед у стабилни облик бројева, слова, кодова и сл, чиме појединачно тело постаје само средство и губи на својој индивидуалности, док се примат потом пружа универзалним информацијама које би биле од користи за генетске модификације хране.

Напоследку се као последица човековог делања стварају хибридна, монструозна тела састављена од органског материјала. Иако су „природна”, њихов раст и њихова еволуција је убрзана силама насилно извученим из утробе Земље, те се спајају и понашају неприродно, абнормално. Технологија је подстакла процес, али се одвија пре свега независно од ње, као реакција природе на напад. Тела се могу дефинисати као **монструозна** кад садрже одређене деформитете и одступања од нормe, иако је читава еволуција сама по себи вођена благим одступањима током дужег временског периода, али оно што је карактеристично за чудовишно је и застрашујући аспект који потом изазива атмосферу језивог, будући да поменута тела садрже све већ познате елементе, тј. није дошло до стварања нових, другачијих делова, али су комбиновани на такав начин који је до тада невиђен. Не рађају се таква, нити су створена вештачким путем као у *Франкеништајну* Мери Шели где се први пут у научнофантастичној књижевности појављује тело које настаје без мајке, већ се лепе једна за друга и доживљавају метаморфозу у свеопштем хаосу који настаје и којим се бришу границе између ахуманог: неорганског, органског – биљака и животиња:

„У мрежи око Гренланда није било разлике између живог и мртвог, биљака животиња и тла. Биљка је расла преко биљке [...] животиње су постајале део њих. Ове биљке су и саме имале са свих страна хаусторије и корене за подупирање. Од витица и длацица саздале су сисаљке стопала вилице; биле су животиње и биљке у једном”²⁰⁸ (исто: 476).

²⁰⁸ „Es gab in dem Grönland umziehenden Gewebe nicht zu unterscheiden Lebendes und Totes, Pflanzen Tier und Boden. Pflanze legte sich an Pflanze, [...] die Tiere wurden ihre Teile. Diese Pflanzen hatten selbst Saugwurzeln Stützwurzeln von allen Seiten her. Ihre Blütenhaare Ranken bildeten sie zu Saugern Füßen Kiefern aus; waren Tiere und Pflanzen in eins”.

Односи између биљака и животиња су комплексни и међузависни, односно биљке помажу животињама да преживе тако што служе животињској исхрани, с друге стране, животиње разносе семе биљака и помажу њихово размножавање, те иначе међусобно сарађују, али свако има своју јединствену биолошку основу и начине функционисања, док се на Гренланду ствара нова врста хибрида која превазилази границе између врста и тиме руши постојећи природни поредак. Вегетација пушта корење кроз монструозно тело, а поједини делови тела бивају надограђени и надомешћени различитим животињама – пауковима, сипама, медузама, морским звездама и алгама (исто: 477). Неприродна творевина прилагођава се условима живота, те чак и биљке постају способне за кретање и исхрану и стога су им од кључног значаја развијене сисалке и вилице, као и стопала, будући да су иначе везане корењем за једно место и на специфичан начин добијају састојке за преживљавање. Нова бића су округла, попут лавине²⁰⁹ (исто: 479), па својим котрљањем сакупљају и интегришу у тело све на шта наиђу – тело стога расте на необичан начин и изузетно великом брзином, пунећи се материјалом, независно од тога да ли је он жив или није. Поједина бића чак застају и урастају у брдо или око њега, док друга стварају и оклоп сачињен од љуске животиња попут пужева. Долази стога и до претварања органског у неорганско формирањем Земљиног рељефа, при чему је у првome плану одбрамбена функција и оспособљавање за борбу против човека како би се осигурао опстанак.

Митидијери (2016: 737, 739, 743) сматра да је ауторова визија монструозних творевина, као и ефеката турмалина, слободна, фантастична обрада научних, метафизичких и митских појашњења, те да је главна интенција да се прикаже нестабилност и флуидност граница између живог и неживог, органског и неорганског – а на крају се испоставља да је исконска моћ природе, тј. неорганског из којег је настало органско, ентропијска и аутодеструктивна. Ентропијска значи да тежи хаосу и неуређености, због чега није могуће ни предвидети како ће се даље одвијати еволуција телесности, ни које ће бити последице настанка оваквих бића, имајући у виду чињеницу да је за одржавање огромних тела у животу пре свега неопходно много хране, а затим на њих утичу и физичке силе које одређују њихово спонтано и неспретно кретање и уништење свега – од природних предела до насеобина човека. Такође у истоме одељку Митидијери указује на једно **психолошко виђење развоја хибридних бића** која се котрљају попут лавина, да се ради о **спољашњој манифестацији човекових унутрашњих прометејских нагона и анксиозности**. „Стваралац ватре је Прометеј. [...] Праосећај је ватра, пламен, који расветљава. Свест о праситуацији остаје жива [у примитивним људима]. Не одустају од повезаности са силама природе и прабића разних имена и такође персонификација”²¹⁰ (Деблин 2015: 353–354). Ватра у виду лаве зауздане из вулкана не остаје с људима из каснијих периода, њихов циљ је да је искористе и стварају чудовишта, поставши и сами испрва исто то – чудовишта која похлепно гутају и газе све пред собом – нова бића премошћавају читаве реке, док им вода тече кроз тело и затим опет избија из њих, укључујући и рептиле и биљке који се потом комешају у стомаку слепог дива и извијају се као флаша према светлости (Деблин 2013а: 481–482). Уочава се извесна сличност с понашањем људи, који су такође покушавали зауздати реке, не марећи за биљни и животињски свет, а сада је заточен као у боци покушавајући да се извуче. Стомак је незасит и препун нефилтрираног садржаја, процесуирајући и

²⁰⁹ „[K]uglige Wesen; die Art von Lawinen”.

²¹⁰ „Der Feuermacher ist Prometheus. [...] Das Urgefühl ist das Feuer, die Flamme, die sie erleuchtet. Das Bewußtsein der Ursituation bleibt in ihnen lebendig. Sie geben die Verbindung mit den verschiedenen genannten, auch personifizierten Kräften der Natur und des Urwesens nicht auf”.

асимилијујући све без размишљања о своме телу и о околини. Монструми се крећу појединачно или у групама, дугих вратова и погнути, али се напомиње да су њихове огромне главе које су померали лево-десно биле тужне, скоро људске, те да им је вода текла из очију²¹¹ (исто: 483). Премда нису поседовали емоције, што, додуше, не би чак било ни немогуће да јесу, али пошто се ради о фантастици, посматрач/приповедач им приписује тугу – неприродна еволуција није водила ка бићима оптимално прилагођеним животу, већ сасвим погубљеним чудовиштима суморних глава. Њихове главе нису функционалне као главе животиња или људи, не поседују комплексније инстинкте, а вода се излива из очију које су испразне, без душе. Потом црвене животиње налик лисицама покушавају да ускоче у те очи, као и у уши и међу зубе ових бића, али бивају изгажене, упрегнуте у читаву мрежу материје, повређене, али Земља и даље упркос свему наставља своје стање узбуђености/пробуђености, а док дотадашње врсте живих бића страдају, живот иде даље, заобилазећи и разарајући њихова тела (исто: 483–484). Штавише, тела се и током изградње мрежа стапају и спознаје се да је најбоље везивно ткиво сачињено од живих организама – биљака, али пре свега људи и животиња, које мрежа изједа, а повређени бивају убрзо замењени, те сви постају заједно браон и црне флеке (исто: 456–457).

У последња два поглавља романа писац нас суочава с последицама дешавања с Исланда и Гренланда и гомилања материје зарад стварања нових облика телесности, која и даље осуђује жива бића на смрт и на преображај, потом у друге врсте материје као средство за рађање, повезивање и др. Акцент је на томе да су циновски монструми, односно једна њихова подврста – необична сорта риба, „побеснели од глади, били полуслепи. Мучили су се као змије тихо пењући се уз литице из мора; није било краја њиховом телу”²¹² (исто: 489). С обзиром на то да њихово **тело губи границе и стапа се с околином**, такође су и потребе за нутријентима којима би се тело одржавало у животу безграничне, те му у старту предстоји пропаст. Због глади не мари што ће природну животну средину претворити у своју храну и чак је променити – ради се, дакле, о рибама које напуштају воду и излазе на тло, чак превазилазећи препреку попут уздигнутих литица, како би опстале. Деблин се, штавише, не удаљава од познатих чињеница из области еволуције да су копнене животиње, укључујући и змије, настале управо од тетрапода, тј. првих четвороножаца који су се претходно као рибе прилагодили животу у плићацима, а затим и на копну, ослањајући се све више на плућа него на шкрге. Међутим, природни, биолошки ток еволуције одвијао се споро и на дуже стазе су преживљавале управо јединке с еволуираним особинама које би им омогућиле да се адаптирају новим условима у којима су се затекле. Бића попут риба из Деблиновог романа имају проблема с дисањем, док настоје да се прилагоде ваздуху и многа од њих превише брзо напуштају воду, те остају да висе на литицама, док се птице и гуштери хране њиховим крхким телима и изнутрицама које се изливају (исто: 489). Неочекивана сила живота коју су људи наизглед зауздали и која утиче на убрзан ток еволуције превише је снажна и бића створена на овакав начин нису способна да се уистину развијају толико брзо – умиру попут експеримента који није био успешан, постајући и сама храна за друга бића и остављајући за собом брда и планине с којима се стапају, вративши се Земљи која их је изродила. Осим што не поседују капацитет да преживе у великом броју, њихова распадајућа тела изазивају даље дегенерације. Бићима која лижу њихову крв отиче језик и гуще се, црвено месо се све више надима кроз њихова уста, такође и десни и вилице током контакта с крвљу – шире се, док њихове лобање расту, превазилазећи нормалне

²¹¹ „[M]enschenähnliche trübe gewaltige Häupter”.

²¹² „Diese Tiere schienen sinnlos vor Hunger zu sein, waren halbblind. Wie Schlangen ringelten sie tonlos die Klippen vom Meer herauf; ihre Leiber nahmen kein Ende”.

размере трупа и главе на вратовима који не могу да носе више ту тежину (исто: 491). Живот значи истовремено и смрт – похлепни раст у овоме случају претходи експлозији тела. Крв као течност која је основа грађе органског изазива деструктивну реакцију и претвара се по својој функцији у супротност. Тела пак не обухватају само животињска, већ и људска, па у близини Хамбурга долази и до првих људских жртава – крв чудовишта је свуда и прска и по кућама, а људи који долазе у контакт с овом течношћу губе свест, затим се гуше због својих органа – ако би само један део тела дошао у контакт, он испуњава просторију и истискује мање делове тела (исто: 491). Чак се и отпор који се пружа чудовиштима у виду пројектила или зрака испоставља као контрапродуктиван, будући да опасне течности настављају да цуре и да прскају и из одсечених делова тела. Гротескне сцене истичу у први план стога један од аспеката органске материјалности и физиологије – течности које се налазе у телу и које могу имати различите функције, а међу којима се нарочито издваја крв. Крв се традиционално у култури посматра као симбол страдања и жртвовања и из негативног угла као нешто нечисто, премда је управо једна од њених функција пречишћење. Исто тако је и чудовишта могуће протумачити и као несрећна бића која нису ни у једноме трену тражила да буду створена, нарочито не у тако одбојном и дисфункционалном облику, те због тога страдају и бивају жртвована у борби између природе и човека, с друге стране, њихове телесне течности, иако штете свима, пречишћавају природу, ослобађајући је пре свега човека који би да надрасне самога себе и природу, а не размишља о томе какве ће бити последице и колико се заправо понаша непромишљено.

Појављују се такође и рептили који су бљували зелену ватру, а која је имала необичне карактеристике – могла је, наиме, да ублажи људску ватру и да онеспособи и изгризе апарате које су људи створили (исто: 493). Деблин је идеју засновао на реалним научним сазнањима да се у вулканским срединама налази минерал боракс који може утицати на боју пламена да постане зелена, што иначе није уобичајена боја пламена, али је и те како симболична, будући да зелено читаоца упућује на природу и на обнову, а с негативном конотацијом и на похлепу и амбициозност, што се у потпуности поклапа с дешавањима из романа. **Зелена ватра** као ватра природе напада машине и технологију, те рептили постају симбол отпора – човек је постао биће културе и постепено технологије открићем могућности да контролише ватру, али то не значи да је истински загосподарио њоме, ватра настала на основу елемената вулканског порекла, дакле, из утробе Земље, и даље је несавладива. Додуше, природа се не односи на такав начин искључиво према човеку, већ и сама бића која је стварају губе енергију и страдају, опет јер се не ради о природноме развоју, већ прескакању великог броја степеница на путу еволуције. И биљке доживљавају трансформацију основне одлике свога тела: циновско дрвеће се помера, чупа корење из тла које расте заједно с њима и надима се, креће се и окреће, спајајући се с дрвећем из окружења и вукући га са собом (исто: 494). Символизује изнова само у друкчијем облику моћ живота и природе која не мирује и не трпи пасивно оно што јој се дешава, већ се супротставља машинама и технолошком нападу.

Тело игра битну улогу и приликом **унапређења човека** који долази на идеју да и самога себе буквално претвори у циновско чудовиште. Као што Кејси (2005: 35; 49) наводи, надовезујући се на Норберта Винера и Карла Маркса, човек је у тој мери радикално модификовао своје природно окружење да мора да промени самога себе како би уопште могао егзистирати у том новом окружењу, при чему је природа из антропоцентричног угла схваћена као доказ човековог рађања самог себе, процеса сопственог стварања и као објект за човечанство, не сила сама по себи, већ се њени закони проучавају како би се утилитаристички покорила људским потребама у циљу конзумирања или као средство продукције. И људско чудовиште сачињено је подједнако од неорганског и органског материјала – сакупља се камење и дрвеће, затим додају

слојеви животињских тела, биљака, трава, а на крају се у базу убацују и људи (исто: 504). Сазнања која су научници – биолози и физичари – стекли у Мекијевим лабораторијама и фабрикама довољна су за нове експерименте на људском телу, те се наводи да кључну улогу играју животињска тела, њихово старење и умирање, која су масовно и непрекидно пружала енергију и подстицај за раст, а научници успевају и у томе да продуже младалачки период организма унапређеног људског тела, чиме тело не бива разорено као у случају животињских, тестирајући своје теорије на насељеницима, а потом и добровољцима који су подржавали сенат (исто: 504–505). Људска истраживања стога доприносе **контроли тока еволуције** и омогућавају стабилизацију телесности, али се тиме враћају антропоцентризму, нарочито имајући у виду да је у само средиште нове конструкције постављен човек. Усађивање једног јединог човека трајало је ипак недељама, убацили би их наге у нутритивни и потпорни материјал, док је материјал жртвованих биљака и животиња полако продирао у руке и ноге људских тела (исто: 506). На основу описа делује нејасно ко је заправо паразитско биће у оквиру читаве конструкције – да ли човек паразитира црпећи оно што му је неопходно за преживљавање из базе у коју је упрегнут или су пак биљке и животиње те које исисавају енергију из човека поставши саставни део његових удова. Долази до обостране симбиозе где се размењују материје и енергија, но човеков мозак би требало да буде тај који управља и контролише тело. Постхумано се, дакле, рађа у простору последица научно-технолошког развоја који не само да оптерећује и контролише тело, већ брише и границе између тела (уп. Цефри 2016: 24). Људи-торњеви нису били у потпуности оспособљени за овај подухват – могли су фокусирати поглед само на предмете који су се налазили у близини, њихове очи биле су веће од просечног човека, а кад би дисали, излазио би ветар из њихових уста која су била отворена као да вриште, што је све само опис њихове главе – ноге су им биле укрупњене и раширене, испуњене поменутиим органским и неорганским материјалима, док је такође и стомак био надувен од делова дрвећа и животињских лешева који су се пробијали кроз кожу све до изнутрица, упумпавајући телесне излучевине животиња и биљака у црева дивова (Деблин 2013а: 507).

Живот одржава организованост, односно систем који функционише довољно добро да може да се размножава и да прави своје копије, те док је неживи свет докучив путем математике, физике и других наука које се заснивају на правилима и смисленим системима, живи свет, као што је већ утврђено, развија се добрим делом на несистематичан начин. Стога и сва описана фантастична бића, без обзира на то да ли их је изнедрила узнемирана природа или их је створио човек из мешавине самоодбране и освете, не поседују **функционалност** везану за продужетак своје врсте, већ су за тај кратак временски период на самом почетку као гнусна, хибридна бића осуђена на пропаст. Биле би потребне године, па и векови, да се читав процес стварања људи-торњева усаврши тако да не ремете постојеће поретке и да у својој пуној величини и снази могу да одржавају своје тело у животу и чак да продуже своју егзистенцију даљом репродукцијом, уколико је уопште могућа на појединачном нивоу. Гелдерлос (2015: 300) сматра да су, с једне стране, исецање и бушење тела и апарата у Мекијевој лабораторији били инструментално разарање људског тела које руши физичку страну индивидуе, док је, с друге стране, принцип неограниченог раста који је неопходан да би настала дивовска бића оно што их напослетку као индивидуалне субјекте претаче у колективни организам, те да аутономна бића постају колективни биолошки асемблажи. За појединачне ликове попут Венаске и Делвила наслућује се да више нису људи, већ да су и сами постали дивовска бића која су у контакту и са својом људском страном, али и с оном дивовском за коју имају разумевања. Делвил се тетурео по Лондону као циновски хуманоидни ентитет, делимично састављен од људских делова тела, а делимично од животињских тела, пре свега змијских (Деблин 2013а: 579), размишљајући само о расту, што би био потенцијални

крај људскога бића подстакнут метаморфозом. Људи претворени у дивове уместо да постану 'надљуди' у индивидуалном смислу личне надмоћи телесно представљају колекцију и неживог и живог материјала, све док се не стопе с брдима у последњој фази свога постојања, вративши се у природу из које су толико енергично желели да се издвоје. Гелдерлос (2015: 304) истиче при том како се најављује нов еколошки концепт субјективности, тј. Деблинова идеја о склоности ствари да расту једне према другима, фундаментални *Aneinanderhaften der Dinge* као особина целокупне материје.

Бетке Елштајн (2005: 157) наводи да пројекти усмерени к томе да човек превазиђе самога себе обухватају негацију или пак покушај негације његове временске ограничености, тј. **смртности**. Премда дивови нису успешни у тој намери, Делвил превазилази границу између живота и смрти покушавајући да врати у живот Мардука, тиранског владара из претходних периода будуће историје. Ископава Мардуково замрзнуто тело и доводи га у контакт с исконским силама Исланда, све док се једног дана песак над њим не помери и сиво Мардуково тело не изађе из земље, али Мардукове очи су тамне, као да у њима нема разумевања ни душе, и зуре у Делвилов врат (Деблин 2013а: 587–588), након чега му Делвил говори да их нико не може лишити живота, да имају ватру и живот за сва времена (исто: 589). Васкрсли живи мртац²¹³ Мардук оличење је постхуманог у више контекста – почевши од постојања у облику који је уследио *након* хуманог, односно дивовског тела и тела оживелог након смрти, све до постхуманог као укидања граница између хуманог и ахуманог, живог и мртвог. При томе губи индивидуална обележја захваљујући телу које се распада и обнавља, али и збуњености и упорном понављању кратких реченица, премда Делвил очекује решења од њега, наглашавајући и да је другачији, те да га није родила жена, тј. да није зачет²¹⁴ (исто: 591). Мардук саветује Делвила да уништи Земљу, у складу са својом личношћу и својим мрачним краткотрајним повратком међу живе, али не опстаје дуго, већ се његово тело растаче у светлости (исто: 592–593). Стога је још један подухват да се природа заузда, конкретно на пољу смртности, пропао и Делвилова вера у то да је решио мистерију вечитог живота се испоставља као и даље нерешива. Тема у вези с којом аутор жели да подстакне на размишљање током читавог романа своди се на константну људску ароганцију и замишљања да ће моћи да напусти своју телесност, природност и смртност, да ствара без рађања и без мајке, како је то природа уредила, да ће остварити своју антропоцентричну фантазију о изузетној битности и посебности. Низ догађаја и борбе између природе, човека и човекове технонауке који се одвијају вековима неопходни су како би човек на крају дошао до сасвим једноставног сазнања које се подразумевало од самога почетка. Кајлин жалосно изговара:

„Нека нико не каже [...] да је човек исти као дрво, као штап, као гомила песка. Човек није исти као ваздух и камење. Камење се разбило, дивови су прегазили планине; дрвеће које су изгазили ми јадикује. Али видети ове људе. Погледајте добро: то су били људи. Више од мишића и костију и коже. Дивови то нису могли видети. Ја то нисам видео. Били су живи. А сада их нема”²¹⁵ (исто: 599).

²¹³ Живи мртваци су постали саставни део књижевне и филмске фантастике тек више деценија касније, претећи да униште читаву људску врсту током пандемија и апокалиптичних сценарија, те је Деблинова визија појединачног човека враћеног циљано из мртвих друкчија од убичајене, мада свакако не и новина, будући да је још Гилгамеш желео да врати свог пријатеља у живот.

²¹⁴ „[K]ein gezeugter Mensch”.

²¹⁵ „Sage einer [...] daß ein Mensch ist wie ein Baum, ein Stock, ein Sandhaufen. Er ist nicht dasselbe wie die Luft und der Stein. Die Steine sind zertrümmert, die Riesen haben die Felsen zertreten; die Bäume jammern mich, die sie zertreten haben. Aber dies zu sehen: die Menschen. Seht es euch an: es sind Menschen. Es ist mehr als Muskeln und

Иако је човек биће само за себе, биће које поседује комплексне начине размишљања и о себи и о средини у којој борави, не може избећи неминовну смрт тела. У једноме тренутку постоји и као појединац и као људска врста, али то је само кратак временски период који је ограничен почетком и крајем, те се Кајлин и група људи која га прати суочавају директно с људском смртношћу чак и након великих подвига, раста, превазилажења самога себе. Делвилов покушај да трајно врати Мардука из мртвих и да живи вечно, покушај научника да победе природу, да прошире људско становиште и да у потпуности разоткрију **тајну живота и смрти** директно су супротстављени нежељеним исходима – масама настрадалих. Преживели закључују и да су Меки и његова генерација препустили поља и шуме дивљини, градили су фабрике и институције које су се одржале вековима и на које су били поносни, а сада су сувишне, тако да се коначна порука Деблиновог романа *Планине мора и дивови* огледа и у начину на који се човек односио према сопственој природи, телу и врсти – увидевши на крају да треба прихватити одлике људскога тела таквог каквим га је природа учинила, будући да су убрзани развој и мешање у токове еволуције само довели до неодрживих форми живота које ипак нису могле опстати.

У роману *Укидање врста* Дитмара Дата проблематици телесности и смртности приступа се из више угла – (1) у негативном контексту израбљивања људског и животињског тела, потом се обрађује (2) тематика стабилности и флуидности тела која је у складу са савременијим датумом настанка романа, као и начин на који машине доживљавају телесност, односно повезују је с поседовањем биографије (материја + свест о себи и лична историја), те се на крају услед отежаних околности преживљавања тежи и (3) превазилажењу тела зарад очувања како врсте, тако и индивидуалних субјеката.

Тело се, надовезујући се на Фукоове теорије о успостављању моћи над телом и његовом контролисању из студије *Надзирати и кажњавати: рађање затвора (Surveiller et punir: Naissance de la prison, 1975)*, може посматрати као предмет и мета моћи. У поглављу *Послушна тела* Фуко (1995: 136–137) говори о телима којима се манипулише, која се обликују, тренирају, која су послушна, одговарају, постају вешта и појачавају снагу, те да је **тело послушно** кад може да се искористи, трансформише и побољша, што назива **дисциплином тела**, односно детаљном контролом функционисања на релацији **послушност-корисност**, па чак и индиректним ропством.

Однос према животињском телу се може подвести под **идеологију доминације и сукоб између културе и природе**. Људи су окупљени око ватре и спремају се да убију вучицу, док су два леша већ покрај њих, деца се играју ножевима и копљима, а комади меса се припремају у тигањима – генте који посматрају сцену схватају на основу повреда на телима да људи нису победили животиње током борбе, већ су их највероватније озледили керамичари, док су их људи пронашли и уместо да им помогну, одлучили су да се нахране њиховим месом (исто: 245–246). Док је лов првобитно био мотивисан преживљавањем, а потом и успостављањем супериорности у односу на **животињу која се лови** и чији се делови чувају као трофеји, проналазак већ рањених животиња сведочи о томе да су последњи људи који живе паралелно с припадницима врсте генте ослабили и да се ослањају на храну коју није неопходно ухватити. Такво **месо** би се иначе одбацило или ригорозно испитало пре употребе јер се не зна поуздано шта је све могло условити смрт животиње, овде је човек принуђен да се задовољи и неуловљеним, потенцијално оштећеним месом. Животиње су за човека анонимне, нису кућни љубимци да би имале имена и своје животе из човековог угла, већ само тело које се може одрати и припремити

Knochen und Haut. Die Riesen haben es nicht gesehen. Ich selbst habe es nicht gesehen. Sie haben gelebt. Sie sind hin”.

на ватри, као у исконска времена, те се намеће закључак да је дошло до регресије. Обрада животињског меса је, као што је указао Клод Леви-Строс, његово претварање из природе у културу, преиначавање хране пронађене у природи и сасвим природне потребе човека да се прехрани у пржену храну која са собом носи различите конотације и друштвене функције.

На ободу три постојећа града и даље обитавају људи, последњи своје врсте, којима је дозвољено да буду ту док су спремни да трпе насилан третман, премда је читаво предграђе насељено сиромашнима и маргинализованима, у које спадају чак и припадници врсте генте. Конкретно се описује **сексуално изабљивање**, укључујући младића сламнато плаве косе и нешто старијег мушкарца које злостављају пси (Дат 2010: 41). Иако није јасно назначено у којој мери постоји сагласност, а и колико је у питању принуда, читав концепт тела као средства за задовољавање туђих потреба и његовог економског искоришћавања у погледу претварања у средство за потенцијално зарађивање новца или пак неких других бенефита неопходних за преживљавање указује управо на идеје о послушности, контроли и корисности, па и о индиректној, модерној верзији **робовања**. Проституција спада у сиви простор где је врло лако манипулисати, мада је у Датовом роману упадљиво што је изабрао мање заступљени пол у томе контексту, те је обрнуо улоге где су животиње насилне према људима. Тело је у свакоме случају представљено као ограничено у својој слободи, подређено и трансформисаних функција које су у извесној мери природне, везане за репродукцију, а у друштву начин забаве и иживљавања.

За разлику од животиња које не поседују језик, генте су узнапредовали током своје еволуције и стекли могућност да **мењају телесни облик**. Испрва су дуго преферирани стабилни облици тела који су се могли разврстати у породице (исто: 43), али нова могућност промене нуди ослобађање од дотадашње ограничености телом, као и одвајање од карактеристично људског или пак животињског. Способност трансформације разликује стога савремене облике материјалног постојања од онога што тело традиционално није могло – премда се у телу константно одвијају промене, на које је указао Деблин у своме роману, традиционално се не може утицати на читаву промену врсте којој неко припада. Тело генте је стога нестабилно, али не у Деблиновом смислу где тела дивова не опстају јер пребрзо расту и еволуирају, већ поседује нестабилне, променљиве одлике. Као пример наводи се лавова супруга која се

„одлучила за то да потражи доста побољшано отеловљење [...]. Пре више векова, кад је упознала лава, била је, биолошки посматрано, оснивачки рој мудрих инсеката [...]. Њено решење, које се тада могло прочитати на бројним зидовима Борбруха, гласило је: 'Све се мора променити; ми се старамо за то да се промени на боље'"²¹⁶ (исто: 71).

Њена свест мора да је била распршена и колективна чим је могла бити испрва читав рој, а руководи се начелом оптимизације које је у основи трансхуманизма као идеологије да се тело мора мењати на боље уз помоћ савремене технологије. Тиме је у непрекидном процесу нестанка претходних карактеристика и придобијања нових, бољих, што утиче пре свега на спољашњи изглед и способности. Тело постаје интерфејс путем којег се долази у контакт са спољашњим светом, иако се и унутрашњи обогаћује другачијим искуствима, путем тела се комуницира с другима.

²¹⁶ „[D]afür entschieden, nach einer stark verbesserten Verkörperung zu suchen [...]. Vor Jahrhunderten, als sie den Löwen kennengelernt hatte, war sie, biologisch gesehen, ein Gründerschwarm gescheiter Insekten gewesen [...]. Ihre Losung, damals an vielen Wänden in Borbruch zu lesen: 'Alles muß sich ändern; wir sorgen dafür, daß es sich zum Guten ändert'"

„Феринфони су приказали необичну слику учеснице која је то изјавила. То је очигледно била маска која је сачињена од старих кодова некадашњег роја: лице се састојало од барских краљевића и других плавозелених сјајних инсеката; хитре стрижибубе су одржавале контакт Високе госпође с чврстом земљом и тлом; различите подврсте пчела градиле су тело и плесале према обавезним протоколима најчешћих језика финих екотектура”²¹⁷ (исто: 72).

Приказује се њен првобитни изглед, но њено тело очигледно није било конзистентног састава и састојало се од ситнијих тела других бића, односно инсеката који су формирали заједнички облик налик људском – с главом/лицем, трупом и ногама – док се комуникација вршила покретима трупа. Свест је скуп информација складиштених у променљивим телима која се може приказати и путем кодова система феринфона и има предност у односу на телесност у овоме случају, која је пак названа маском, попут неког вида аватара, али тело и те како утиче и на психички развој ликова, будући да се тело, било физичко, било виртуелно, не може конструисати ни као „посве дискурзивни идентитет”, нити се може свести на материјалност – „материјално и дискурзивно се међусобно одређују, а не искључују једно друго” (Балсамо 2001: 312).

И вук Дмитри наводи да је пробао нове облике, због чега је дошло до промена у његовој глави и као да је спао на основну форму тела вука без длака који испија млеко, што је преображај за који му се субјективно чинило да је трајао дуго (Дат 2010: 100) – ова **промена тела је виртуелна**, одвија се на основу кодираних картица, но пружа увид у индивидуални доживљај ране телесности, док је вук био младунче, чега се иначе не би сећао. Испробавајући различита тела генте се, дакле, ослобађају традиционалног концепта телесности, премда се у овој фази и даље ради о природним телима, што им омогућује да се поставе у позицију различитих врста. При томе, иако могу имати тело какво год желе, поставља се питање које би облике телесности људи/генте одабрали кад би могли обликовати тела „без бола и трошкова физичког реструктурисања”, те Балсамо (2001: 325) указује на то да би и даље бирали врло традиционална, те да „слобода од тела не имплицира да ће уживати слободу да буду нека друга врста тела, различита од оне коју већ уживају или прижељкују”.

Док керамичар тежи идентификацији свога тела које сматра значајним, генте **беже од материјалности** и настоје да преместе свест у друге облике постојања – покушавајући да изнађу прво начин да спасу и своја стара земаљска тела, уколико је то могуће. У будућности док Пламен учи о прецима закључује да **тело није грех**, јер пре свега не мисли да је било шта грех (исто: 375). Религија која је пружала примат нематеријалном и оносветовном прописивала је да је људско тело грешно – тако се и његове особине сврставају у неморалне и негативне, обухватајући блуд и нечистоћу. Онај ко живи усмерен према материји, а не према духу, касније ће бити лишен вечнога живота. Генте су ипак пронашли начин да продуже своје животе, да мењају тела и њихове облике, па чак и да пребаце своју свест другде независно од религије, стога је за Пламена појам греха непознаница и нешто што се не уклапа у његова животна искуства с материјалношћу.

Керамичари као машине имају другачији појам телесности, тј. материјалности, али упркос томе жуде за природним телом, будући да га повезују с **биографским искуством**. Говоре о платонском добу, о телима која се не састоје од материјалног супстрата, већ од

²¹⁷ „Die Pherinfone zeichneten ein merkwürdiges Bild von der Teilnehmerin, die diese Äußerung getan hatte. Das war ganz offensichtlich eine Maske, die sich aus alten Codes des gewesenen Gründerschwarms herleitete: Das Gesicht bestand aus Torf-Mosaikjungfern und anderen blaugrün schimmernden Insekten; geschwinde Splintböcke hielten den Kontakt der Hohen Frau zum festen Grund und Boden; Schmalbienen, Seidenbienen und Prinzenbienen bildeten den eigentlichen Leib und tanzten nach den verbindlichen Protokollen der geläufigsten Sprachen gentiler Ökoteuren”.

апстрактних, осмишљених тачака, те се питају да ли тела која се простиру кроз време могу бити „облици телесности које могу обући и потом одложити, како би имали... сопствену биографију”²¹⁸ (Дат 2010: 105–106). Разматрају стога нову „пост-ноуменалну психологију отеловљења”²¹⁹ (исто: 108) – ноуменално би било нешто што се може само замислити као идеја, али не постоји у материјалном облику, тј. у извесној мери пандан **платонском, нетелесном**. Да би постојала биографија индивидуе, мора се испратити темпорална нит дешавања која обухвата кључне моменте у нечијем животу, што у свету апстракције који није нужно ограничен ни временски, ни просторно, а ни генерално спољашњим дешавањима, може представљати проблем, нарочито јер су одлучујући моменти тако окарактерисани јер изазивају јаке емоције које потичу управо из тела. Машина не поседује емоције нити материјалне реакције проузроковане емоцијама, већ постоји у хладноме свету логике и правила. Катахоменлеандралеал може да истражи своје корене и да идентификује своје ’родитеље’, дошавши до закључка да се тело машине састоји од 24 октаедара, 120 додекаедара или 6000 третраедара (исто: 109), надовезавши се на теорије швајцарског математичара Лудвига Шлефлија (Ludwig Schläfli) из области геометрије и конкретно **вишедимензионалности**. Облик који сматра одговарајућим назива политопом (исто: 107), геометријским вишедимензионалним предметом, а након размишљања стиче увид у то да је женског пола, да има име, али да још увек не зна којој врсти припада (исто: 112), што ипак представља пут ка стварању идентитета и личне биографије.

На крају се поставља питање како је уопште могуће да свест, особа, збир значења промени материју, тј. неко ко је био мозак постане рачунар или неки други мозак или чак течност, а да при томе не изгуби идентитет – наводи се да се испрва радило само о симулацијама, да је неко могао заменити места, али не би заиста постао нешто друго, но касније се показало да је могуће и те како променити и тело, и пол, и врсту, што доводи до самог наслова романа *Укидање врста* (уп. исто: 445). Коначним **превазилажењем телесности** човек је превазишао и своје биолошке основе и еволуирао на нов начин неограничен дотадашњим материјалним одликама, а ипак задржавши основе свога првобитног порекла и идентитета.

Проблематика телесности и смртности обрађена је, дакле, детаљно у романима *Планине мора и дивови* и *Укидање врста*, указавши како на позитивне, тако и на негативне аспекте материјалног, али и на однос између материје и духа, тела и свести/идентитета. Од сензуалности тела, која може бити и пријатна у случају Венаске, али и садистичка у случају бордела, преко одржавања тела у животу исхраном, експериментисања на телу и његовим трансформацијама, све до стварања хибридних врста и нестајања пропадања и убиства тела, може се закључити да је телесност битан аспект људског искуства и стања, те да је велики део човекових напора усмерен управо ка томе да се тело контролише и оптимизује у складу с краткорочним и дугорочним потребама и циљевима.

2. Вештачки човек

2.1. Биологизација човека

Заједничка основа оба романа, *Планине мора и дивови* и *Укидање врста*, произилази из развоја науке и технологије, а пре свега биолошких и медицинских наука, што је у великој мери утицало на виђење човека као бића које није само друштвено,

²¹⁸ „[D]ie Formen der Leiblichkeit sein könnten, die ich mir anziehen und die ich ablegen kann, um endlich eine... eigene Biographie zu haben”.

²¹⁹ „[N]achnoumenale Verkörperungspsychologie”.

рационално и способно да управља сопственом судбином снагом воље, већ је део његовог развоја и понашања условљен и биологијом. Нова сазнања стога пружају могућност да се човек сагледа и као потенцијална марионета еволуције, а не супериорно биће које се разликује од других врста. Човекова биолошка и генетска основа је иста као и код других животиња, а његовим мишљењем и понашањем управљају 'програми', при чему гени замењују дотадашње богове као оно што несвесно контролише човекову судбину. На основу песимистичних теорија Томаса Роберта Малтуса (Thomas Robert Malthus; уп. Малтус 1798) изражених у познатом *Есеју о принципу становништва* (*An Essay on the Principle of Population*, 1798) о такозваној малтузијанској катастрофи, тј. претпоставци да растући број становника утиче на радну снагу и развој сиромаштва и да је ограниченост ресурса у директној корелацији с трагедијама попут епидемија, глади и ратова, те предлога биополитичких решења која се свде на контролу стопе наталитета и морталитета, Чарлс Дарвин почиње да размишља о теорији о природној селекцији, а уједно обе теорије имају утицаја на Деблинова размишљања током кризног периода између два светска рата. Алекс Лангстаф (2021, интернет) у рецензији *Антропоцен Алфреда Деблина* (*Alfred Döblin's Anthropocene*, 2021) недавно објављеног превода романа *Планине мора и дивови* на енглески језик изражава мишљење да је прва половина романа попут откачене верзије часописа *Економист* (*The Economist*) где се читав каталог анксиозности двадесетих година двадесетог века, укључујући Малтусове идеје, сифражеткиње, мешање раса и деколонизацију, пребацује у 27. век, што је Деблиновој читалачкој публици 1924. године морало деловати апокалиптично. Премда се сами појмови генетике, која почиње да се развија од објављивања Дарвиновог *Порекла врста*, као и сродне молекуларне биологије, не појављују као такви у роману, евидентно је да је песимистични корен везан за ове дисциплине такође имао утицаја. Роуз (2012: 1) наводи да живимо у доба биологије где сада доживљавамо себе на радикално друкчије начине – биологија нам пружа позитивну могућност да боље разумемо себе, али и своју реалност као бића која су, као и сва друга жива бића, осуђена на то да се роде, живе, разболе и умру, што је дуго повезивано с теоријама есенцијализма, детерминизма, редукционизма, фатализма, па чак и с мрачном страном човека која се огледа у сексизму, ратовима и хорорима расних подела и еугенике. Биолошки детерминизам или фатализам су у директној вези с поменутиим доживљајем човека као бића које је унапред фаталистички ограничено својом биолошком основном, односно природом, али уколико се човек упозна детаљније са својом биологијом, онда може тежити томе и да је превазиђе, да се мења и да прихвати шансу за оптимизацију, у комбинацији с развијеним пропратним етичким начелима.

2.1.1. Живот као борба

На тему биологизације човека може се извући неколико битних импликација и истражити како су обрађене у романима:

- Генетски и биолошки фактори у основи човековог бића подразумевају виђење природе и **човека као дела природе** (тј. човека као природног бића) ван контекста морала и религије у **суровом универзуму** који не мари ни за врсте, ни за појединца, где се свако бори за свој **опстанак**, што антропоцентризам чини апсурдним;
- Људска перцепција реалности је према томе само **конструкција/репрезентација** која произилази из друштва и културе, али није нужно у складу с **биолошком реалношћу**;
- **Ниједно друго живо биће (тј. животиња) није толико утицало на животну средину као човек**, што је директна последица људске еволуције.

У складу с импликацијама издваја се и кључно питање: **да ли човек може да научи да буде бољи и да реши проблеме с којима се суочава** (попут пренасељености и еколошке кризе), **уколико је биолошки-еволуционо детерминисано како ће се понашати?**

Човек се у оба романа бори за свој **биолошки опстанак у суровом свету** (импликација бр. 1) – божанства нису детаљније заступљена, ни религија у класичном смислу те речи, већ само као спорадична пропратна позадина радње или се појављују појединци и групе људи који се идеализују, док се повремено помињу митови или традиције као наслеђе везано за људску природу. Овакав поглед на свет могао би бити одвећ песимистичан, као што Ричард Докинс који се бави еволуционом биологијом наводи у предговору своје књиге *Расплутање дуге (Unweaving the Rainbow: Science, Delusion and the Appetite for Wonder, 1998)* на тему односа између науке и уметности/културе да је инострани издавач његове књиге признао да није могао да спава три ноћи након што ју је прочитао, толико га је мучило оно што је доживео као њену хладну, суморну поруку, да су га други питали како уопште устаје ујутру, те да му је наставник из удаљене земље прекорно писао да се његов ученик расплакао након што је прочитао књигу јер је деловало да је порука проучавања живота кроз призму биологије и генетике да је живот празан и бесмислен. Премда ни Деблин, ни Дат не настоје да пошаљу циљано сличну нихилистичку поруку читаоцима да чиста биологија/наука и недостатак морално-духовног аспекта живота чине све испразним, дефинитивно се може лоцирати песимистична мисао о току развоја будуће историје, која је, ако се прати људски развој, **само сићушан део ширег контекста природне историје** у оквиру које човек заузима тренутно последњи одељак, а себи антропоцентрично приписује превелику важност. Дат (*Кирус Голден*, интернет) у онлајн интервјуу коментарише како се у роману *Укидање врста* приповеда о томе

„да за пет стотине година – што је отприлике временски период од данашњице до почетка радње књиге – читав природни поредак може бити преокренут, читава земаљска биосфера може бити генерално превазиђена, према плану који се не може назвати друкчије него политичким”²²⁰.

Иако бира врло мали и нереалистичан временски период, указује, попут Деблина, на то да је све у стању промене и да човек нема разлога да се нада да ће вечито остати на врху ланца исхране, те да до драстичних промена може доћи и за само пет векова, иако као узрок, додуше, не истиче експлицитно искључиво биологију, већ инсистира на политици. То се не односи, ипак, према његовом мишљењу, само на хијерархију међу врстама, већ и на однос према животној средини, будући да у роману генте бивају приморани да напусте овај свет – еколошка катастрофа може нагнати човека или његове наследнике такође да убрзо стратешки смишљају планове за опстанак који би укључивали и настањивање других планета. Датов мисаони експеримент изражен у виду романа може се стога окарактерисати као **визија будућег живота условљена човековим понашањем које је резултат комбиновања биологије и политике**, будући да је човек сам по себи „политичка животиња” и да је сваки вид науке у великој мери подложен контроли у складу с друштвеним дешавањима, превирањима, субјективним тумачењима и другим необјективним околностима. Међутим, Дат не пружа нужно једну апокалиптичну слику потпуног краја света, већ се попут Деблина такође окреће цикличном схватању историје

²²⁰ „[D]aß in fünfhundert Jahren – ungefähr die Zeitspanne von jetzt bis zum Beginn der Handlung des Buches – die ganze natürliche Ordnung umgegraben werden kann, die gesamte terrestrische Biosphäre generalüberholt, nach einem Plan, den man wohl nicht anders nennen kann als politisch”.

преузетом превасходно из прехришћанских митологија о добима која се смењују. Док је Деблин у своје дело уткао идеју о пропадању из генерације у генерацију, сходно тадашњим теоријама Шпенглера и Тојнбија за време суморне међуратне атмосфере, Дат (*Кирус Голден*, интернет) понављање посматра из угла практичности:

„А оно што ће се потом десити је у суштини убрзано понављање читаве природне историје – регрес ка свему ономе, присвајање свега онога што се већ догодило откад је све почело [...]. [О]ткад имамо биотехнологију, питање да ли се ради о 'случајности или креацији' више није природноисторијско или морално или теолошко или митолошко, већ практично”²²¹.

Теорије о настанку света, супротстављање креационизма еволуционизму и вечита расправа о томе како је настао човек, да ли је створен или се развио, у контексту биологије и биотехнологије више не поседују релевантност, јер **питање више није одакле смо потекли, већ шта све можемо учинити** уз помоћ нових сазнања и побољшати свој живот, но одговор који се намеће у оба романа пре свега не нуди могућност дугорочног напретка. Иако долази до кулминација у тренутку кад код Деблина настају циновски људи у виду торњева и кад код Дата керамичари заузимају Земљу, а генте се спасавају одласком на друге планете и стварањем 'живе барке', заједничко им је управо, као што је Дат напоменуо, то што се све изнова понавља. Човек се на крају Деблиновог романа враћа природи, долази до регресије, такође и код Дата настањивање других планета подразумева да се мора кренути испочетка, једину наду представља **наредни облик живота** који представљају Пламен и Падмасамбава и који чека свој тренутак да достигне зрелост. Свемир при том није стриктно везан за људско порекло на Земљи, већ је део његове будућности, што су два *друговременска* периода историје људскога спасавања (Харавеј 2004: 92). Биологија је у овоме контексту повезана с **преживљавањем**, тако да долази до изражаја немилосрдна борба против других људи и/или других врста, без било каквог обзира према томе ко или шта ће се уништити – Деблинов човек уништава у великој мери природну средину, изазива природне непогоде, сукобе и ратове, миграције, убија животиње и друге људе како би решио свој проблем недостатка животног простора услед пренасељености, док Датов човек разара испрва самога себе, изнедривши две нове врсте, генте и керамичаре, с којима онда ступа у сукоб и чије делање утиче и на планету Земљу. **Етика је скрајнута** кад је у питању **опстанак** и/или напредак науке, премда генте поседују склоност филозофирању и дискусијама о моралним питањима. Дакле, иако се прати историја човека или човекових потомака, на крају се све своди на исечке и фазе у постојању природе коју човек не може да надвлада и завршава се неизбежно регресијом.

Свет који га окружује, а конкретније и разлику између раса и/или врста, човек интерпретира на основу својих личних интереса, **што није нужно утемељено у природи и биологији** (импликација бр. 2) јер оне очито не маре за дихотомије попут супериорности-инфериорности. Свака раса и врста има своје предности и мане које су усмерене к оптималном продужетку гена у одређеној животној средини. Човек пак злоупотребљава те разлике из политичких разлога, за шта је пример идеологија социјалдарвинизма тематизована у роману *Планине мора и дивови*. Митидијери (2016: 609–612) током анализе истиче да се социјалдарвинизам, социолошка теорија (или пак теорије) настала крајем деветнаестог века да је покретач друштвених дешавања **борба за**

²²¹ „Und was dann passiert, ist im Grunde eine Zeitrafferwiederholung der ganzen Naturgeschichte – ein Rückgriff auf alles, eine Aneignung von allen, was sich begeben hat, seit alles angefangen hat [...]. [S]eit wir Biotech haben, ist die Frage »Zufall oder Schöpfung« keine naturhistorische oder moralische oder theologische oder mythologische mehr, sondern eine praktische”.

опстанак као што је то случај у природи у контексту Дарвиновог концепта природне селекције, у Деблиновом роману појављује с утемељењем у теоријама Ничеа, Шпенглера и футуриста, да се из угла еволуционе биологије описују **егонизам, нагон за борбом и моћи**, као и **насиље који воде к регресији и опасности да ће човечанство бити уништено**, а као истакнуте примере издваја понашање техноелите, затим антитехнолошки настројених тирана Мардука и Зимба представљених у виду 'предатора' и јачих, такође и жене које су посвећене хладнокрвној борби за своја права, указујући на то да „у складу са својом биосоциолошком оријентацијом владајућа технократија показује, осим удаљавања од градских маса и њиховог омаловажавања, и расистичко посматрање примитивних народа”. (Био)технолошка сазнања се крију, чиме се технонаука претвара у средство борбе за моћи:

„Од како је дошло до устанака, у свим земљама и кантонима је подрхтавао благи страх, који се уз осмех одбацивао, али је изнутра увек био присутан, да ће људи тајно применити своје научне студије на опасне ствари [...]. Полако се издвојила владајућа класа у градовима. Она је знала све; седела је за столовима за цртање, градила моделе, радила с гасовима земљаним материјалима у својим лабораторијама”²²² (Деблин 2013а: 28).

Борба се стога не одвија само традиционалним средствима, већ се ствара јасна разлика између оних којима је знање доступно и оних којима је исто то знање ускраћено како би се вршила контрола, а Деблин при томе приказује страхове који су били карактеристични за његово доба кад је у Првome светскоме рату употребљена до тада непозната технологија, што је оставило негативан утисак на људе јер се радило о нечему што не могу да разумеју и за шта су – чак и исправно – закључили да се може значајно злоупотребити. У јавности се то није смело показати, зато се глумило да страха заправо нема, док је тињао изнутра и генерално чинио атмосферу суморном. Степен контроле огледао се у броју оних који су се смели бавити науком, а уз то је још мањи број њих заправо поседовао мултидисциплинарна сазнања, јер се тежило пре свега сегментирању како би били још ређи они који су знали све.

„Приступ опасним сазнањима која су брзо настајала није могао бити одобрен свакоме. Само одабранима је било дозвољено да се баве математиком инжењерством хемијом електротехником биологијом радиотехнологијом, њихови бројеви су се смањивали из деценије у деценију. Политички ауторитети су их помно надзирали”²²³ (исто: 28–29).

Не само да приступ није имао свако, већ се селекција вршила и на основу – као што је Митидијери већ навео – расних разлога, те, на пример, досељеницима из Африке није било дозвољено да стичу дубља сазнања из наведених научних дисциплина. Тиме се тежило њиховој (био)политичкој контроли и вршила се јасна расна дискриминизација. Посматрано из биолошког угла, не постоји никакав доказ за то да би мигранти имали проблема с разумевањем напредне науке, чак и кад су потекли из природнијег окружења где технологија није заступљена у тој мери као што је у Европи и Америци, али међу

²²² „Von einer leisen, spielerisch abgelehnten, innerlich nie verhehlten Furcht wurden seit den Rebellionen alle Länder und Kantone durchzittert, es könnten im geheimen Menschen die Wissenschaft auf gefährliche Dinge durchstudieren [...]. Langsam bildete sich in den Städten eine Herrenklasse heraus. Sie kannten alles; saßen über Zeichenbrettern konstruierten standen vor Modellen arbeiteten mit Gasen erdigen Stoffen in den Laboratorien”.

²²³ „Der Besitz der angeschwollenen gefahrvollen Kenntnisse konnte nicht allen gestattet werden. Mathematik Ingenieurwissenschaft Chemie Elektrotechnik Biologie Radiotechnik waren nur Ausgewählten gestattet, deren Zahl man von Jahrzehnt zu Jahrzehnt verringerte. Diese standen unter strenger Aufsicht. Die politischen Behörden übten die Aufsicht selbst aus”.

Европљанима и Американцима је владао страх од онога што им је непознато и оних којима су приписивали нижи ступањ еволуционог развоја те нису веровали у њихову људскост.

Премда би еволуција човека требало да са собом донесе као последицу извесну самосвест, то не утиче нужно позитивно ни на **његов однос према другим бићима, у оквиру сопствене врсте или пак ван ње, ни према животној средини**, на које врши **значајан утицај** (импликација бр. 3). Човек се вазда шири на рачун других и проналази нове животне просторе. Осим што је то случај у централним поглављима романа чија се радња одвија на Исланду и Гренланду, и у осмом поглављу се шири – овога пута у подземне просторе.

„Град за градом је пребацивао своја постројења под земљу. Људи су их пратили. [...] Машине за производњу кисеоника и пречишћавање ваздуха, за осветљење изискивале су приликом ширења подземних простора бројне раднике. [...] Постројења за физичаре техничаре биологе ширила су се [...] Ови мушкарци и жене науке били су надмени напрасити као никад раније. Одрекли су се сваког осећаја срамоте”²²⁴ (исто: 521).

Мотив за пресељење је бекство од дивова и иако масе људи поседују свест о томе да се научници не баве искључиво безопасним стварима намењеним побољшању живота, те и да постоји тад већ дуга традиција скривања научних сазнања ради очувања моћи, бирају да не реагују против њих, већ да прихвате ангажовање у већој мери за машинама у подземноме свету. Слика научника, између осталог и биолога, који **развијају технологију како би извршили утицај на природни свет**, није позитивна, већ се наглашава ширење њихових лабораторија кретањем к утроби Земље, док се њихово понашање карактерише као охоло и бесрамно. Митидијери (2016: 760–763) о научницима наводи да се појављују махом колективно (именовани као научници, техничари или према специфичнијим научним поддисциплинама) као носиоци радње и истовремено **носиоци биолошких и друштвенокултуролошких сила**, док као индивидуе носе имена историјских или митолошких фигура што указује често на њихов карактер или функцију, док се генерално као особина научника издваја инструментални разум – нагон да истражују, граде, остварују политичке, биолошко-друштвене, егоистичне циљеве, у складу са социјалдарвинистичким теоријама. Поставља се потом питање, пошто у еволуционо-биолошком свету нема места религији, **да ли су онда научници ти који су преузели улогу богова или идола којима се људи диве**. Будући да их масе послушно прате, научници се претварају у нове вође народа којима се слепо верује, док се експерименти и радови који се обављају не доводе у питање, премда је јасно да им недостаје сваки вид моралног аспекта – **инструментализација рационалног и биологизација човека** своде на средство зарад постизања виших циљева познатих само онима упућеним детаљније у науку. Наука стога омогућује техноелити да врши утицај на свет око себе, да га мења и прилагођава, разара и ствара по сопственом нахођењу, што је све директна последица човековог развоја и убрзаног развоја технологије, за разлику од других бића која немају ни подједнаке капацитете, ни амбиције веће од преживљавања, те иако би било смислено да човек покуша и да допринесе побољшању света око себе за све, будући да поседује напредније разумевање, и даље се руководи егоизмом и антропоцентризмом.

²²⁴ „Stadtschaft um Stadtschaft verlegte ihre Anlagen unter die Erde. Die Menschen folgten. [...] Die Maschinen für Sauerstoffherzeugung und Luftreinigung, für die Beleuchtung erforderten bei der Ausdehnung der unterirdischen Gebiete zahllose Menschen. [...] Die Anlagen für die Physiker Techniker Biologen breiteten sich [...] Hochmütig zornmütig wie nie waren diese Männer und Frauen der Wissenschaft. Sie hatten die letzte Scham abgelegt”.

У роману *Укидање врста* такође је евидентно да **до тада ниједно друго живо биће није толико утицало на животну средину као човек**, но управо се померањем фокуса са човека самог по себи ка новим врстама генте и керамичарима избегава порука о антропоцентризму. На питање да ли читаоцима протагонисти генте нешто поручују о човеку, Дат (*Кирус Голден*, интернет) одговара да већ предуго има **превише људи** и то не само у књижевности, већ и у реалности је пренасељеност озбиљан проблем. Организација нове цивилизације по узору на природни свет за време врсте генте, као и преуређивање шума које спроводе керамичари (уп. Дат 2010: 51; 110), удаљавају се од човека, међутим, као његови наследници приказују слично стање опште борбе, сукоба и каснијих разарања, те не демонстрирају већи степен просвећености или промишљености упркос развијенијој свести.

Проблематика пренасељености кључна је стога у оба романа, а код Деблина се решава на наизглед конструктивне начине трагањем за проширењем простора за живот на оскудно настањеном северу. Поставља се **питање**, уколико је **спектар образаца човековог понашања предодређен биолошки, да ли је реалистично очекивати да ће проблем решавати узевши у обзир друга бића и природу**, као што је уосталом Деблин на самоме почетку нагласио значај питања шта ће се десити с човеком ако се настави понашати као и до тада. На самоме почетку романа се моћни апарати који су остављени потомцима након рата ког се више нико жив није сећао *морају* искористити као демонстрација надмоћи пред оријенталним земљама (уп. Деблин 2013а: 14), тако да човек са запада не успева да избегне свој комплекс супериорности-инфериорности у односу између окцидента и културе, с једне стране, и оријента и природе, с друге стране. Током читавог низа друштвених комешања расте број становника, као и глад, , док господари машина маре само за то да гомилају богатство (уп. исто: 23), те се смењују и периоди кад људи празне пољопривредна газдинства и предграђа с периодима кад пак празне градове и теже животу у ослобођеним заједницама, но као константа остаје чињеница да их дефинитивно има превише. План Сената и политичара у Лондону да прате технолошке иновације и населе нову земљу, односно колонизују Гренланд претвара се у даљу борбу за моћ, будући да је локална популација која се буну масакрирана – не ради се о плану којим би се учинило добро човечанству, већ се сви газе на путу ка остварењу циља, па чак и касније преживели с експедиције деле људе и насељавају их, стварајући нове заједнице и култивишући уништenu земљу, заправо не остваривши напредак, осујећених планова и оставши ограничени својом природом.

У роману *Укидање врста* Лазара ради на пројекту и гради барку за преживљавање јер поседује свест о томе да планета мора бити препуштена машинама, те пролази 3000 дана пре него што су генте, којих више нема, поново оживели свет, захваљујући томе што су имали више стратегија и фаза остваривања плана (уп. Дат 2010: 232; 308). Прва је подразумевала бекство на Месец, о чему читаоци бивају у највећој мери извештени с једне удаљене временске перспективе кроз подучавања Пламена, премда се и пре тога појашњава употреба напредних технологија и одвајање од биолошког тела:

„Зато што не летимо телесно у великом броју. Само као софтвер. Ти, ја – кренула је од претпоставке да ће нас керамичари појести све. [...] Песимизам је овде реализам. Кад терет буде био на путу, Лазара ће започети другу фазу изградње превозних средстава за бекства и за наша овдашња тела – али ово је привремено најбржи метод”²²⁵ (исто: 263).

²²⁵ „Weil wir ja in weit überwiegender Anzahl nicht leiblich fliehen. Nur als Software. Du, ich – sie geht davon aus, daß uns alle die Keramikaner fressen. [...] Pessimismus ist hier Realismus. Wenn die Ladung weg ist, will Lasara in einer zweiten Phase anfangen, auch für unsere hiesigen Körper Fluchtvehikel zu bauen – aber dies hier ist einstweilen das schnellste Verfahren”.

Сам назив Лазара указује испрва на поновно оживљавање, тако да је њена судбина да генте врати у живот након што су приморани на бекство с планете, а начин на који то у првој фази остварује произилази из напуштања биолошког и природног, у оквиру постбиолошке еволуције и технологизације тела, о чему ће бити више речи у наредним поглављима. Њена процена керамичара и хитност бекства представљају једно **напредније стратешко размишљање** у односу на људско, нарочито имајући у виду да се не описује насилна колонизација којом се газе све пред собом као у случају Деблиновог похода на Гренланд, већ присилна ради пуког опстанка. Прва међустаница је Месец, за који се Пламен касније пита чему је уопште служио Земљанима:

„Био је најбитнија међустаница – тамо су одлетеле Лазарине ракете, тамо су постојале напослетку базе, тамо, на страни невидљивој са Земље, процесуирао се материјал за други степен егзодуса. [...] Лазарине процене су схваћене прилично озбиљно да ће Земљина кугла бити довољна керамичарима. Дакле, одласком на Месец и тамо, уз помоћ *дисасемблера* и *асемблера*, од неживих маса камења и прашине, добијен је материјал за све даље кораке”²²⁶ (исто: 310).

Испоставља се стога да човекови наследници у виду генте не врше измене само Земаљске животне средине, већ и оне на другим небеским телима, при чему је Месец само једно у низу њихових станица на путу у свемир и напуштања биолошког. Ипак, Лазарине процене биле су погрешне јер су керамичари, „машине, које нису биле само машине, већ нешто попут човека”²²⁷, планирали да напусте и Земљу, при том убивши трећину избеглих на Месец, док су друге две трећине успеле да се упуте ка наредној станици и насељавању два нова света (исто: 310). Иако су као машине морали бити логични и рационални, самим тим што су поседовали људски аспект и одређене несигурности проистекле из различитости свога тела, керамичари претварају динамику односа с генте у прогонитеље/предаторе/починиоце злочина који лове и протерују жртве, починивши геноцид тиме што побијају чак једну трећину становништва, претећи да истребе напреднији биолошки живот. Технолошки напредак стога није представљен као уједно и морални напредак, те првобитна биолошка основа усмерена ка борби за моћ и даље долази до изражаја, не омогућивши развој мирољубиве цивилизације.

Генетско инжењерство не постоји у савременом смислу те речи у Деблиновом роману, иако се издвајају одељци о синтетичкој исхрани и неприродној еволуцији човека до које се долази случајним сазнањима, док се код Дата човек циљано мења, стварајући нове генерације и наследнике, те се могла очекивати **извесна оптимизација не само у технолошко-биолошком погледу, већ и наведеном етичком**. Генте наводе да би људи морали да промене две ствари: „своју крхку генетику, која је била превише осетљива за јако зрачење, за константне плускове честица у свемиру, као и дужину свога живота, због које су дужа, занимљивија путовања напољу била незамислива”²²⁸ (исто: 203). Зато нису могли побећи на друге планете и населити их, али се у свакоме случају издвајају кључне биолошке особине човека које представљају недостатке на којима би требало да пораде, а

²²⁶ „War ja die wichtigste Zwischenstation – dorthin sind Lasaras Raketen geflogen, dort gab es schließlich Basen, dort, auf der erdabgewandten Seite, wurde das Material prozessiert, für die zweite Stufe des Exodus. [...] Man nahm die Einschätzung Lasaras sehr ernst – der Erdkreis würde den Keramikanern genügen. Also auf zum Mond, und dort, mittels *disassembeln* und *assembeln*, aus der toten Gesteins- und Staubmasse, gewann man das Material für alle weiteren Schritte”.

²²⁷ „[D]ie Maschinen, die nicht nur Maschinen, sondern auch so was wie Menschen waren”.

²²⁸ „Ihre zerbrechliche Genetik, die zu anfällig war für die harte Strahlung, für die ständigen Teilchenschauer im Leerraum, und ihre viel zu kurze Lebensdauer, bei der war an die weiteren, interessanteren Reisen draußen nicht zu denken”.

обе се своде на неотпорно тело – било да ће бити савладано спољашњим условима, или пак неком болешћу изнутра, или пак просто ограниченим животним веком, тело које је човеку доделила природа није опремљено за трајнију егзистенцију, већ је, као што је напоменуто, осуђен на ефемерност. Дат ипак види биолошки потенцијал у човеку за промене на боље.

„Нисмо само подучавали да уз сваки знак иде значење у оној мери у којој игра улогу у ланцу закључака – као последица или предуслов – већ да оно што важи за знак, мора важити и за информације попут генетских. Геном садржи имплицитно све таксоне који би, пошавши од њега, могли бити основани и сам је по себи резултат адаптивног процеса. То ко сам ја садржи имплекс који тек морам да постанем”²²⁹ (исто: 159).

Будући да свако биће поседује у себи информације о могућностима за даљи развој, као и комбинације гена и потенцијала својих предака, еволуција оставља могућност да се, с извесним ограничењима, превазиђу и/или унапреде одређене особине у будућим генерацијама. Људска природа, теоријски посматрано, није непроменљива, но правци еволуционо биолошког развоја нису у потпуности предвидиви, док експериментисање с генетиком и касније с технологијом отвара безброј нових шанси – и кроз такозвану постбиолошку еволуцију – да дође до побољшања.

2.1.2. Биолошка и постбиолошка еволуција

У свакодневном говору је јасно шта се подразумева под појмом *биолошке еволуције*: еволуција је раст или развој, при чему биолошка еволуција представља кумулативни развој живих бића из генерације у генерацију који укључује промене наследних особина и усмерен је ка прилагођавању и опстанку. *Постбиолошка еволуција* је пак врста еволуције која превазилази биолошке начине размножавања и продужетка живота и везује се за небиолошки напредак човека кроз културу и технологију. Резултат је открића из области информатике или биотехнологије и спроводи се дигитализацијом људске свести или вештачком интелигенцијом која може заменити људску свест (уп. Моравек 1988). Научник и визионар Ханс Моравек (уп. 1996, интернет) пише о бројним потенцијалним будућим сценаријима у своме тексту *Еволуција постбиолошког живота (Die Evolution des postbiologischen Lebens, 1996)*, наводећи да роботи у будућности могу преузети све послове, а људи се посветити изградњи колонија на другим планетама. У далекој будућности одлучујућим моментом сматра развој киберспејса, у којем могу бити сачуване све раније верзије универзума, а потом и према потреби могу бити симулиране, без обзира на то да ли су они који настајују симулирани свет уопште свесни тога. Н. Кетрин Хејлс (уп. 1999) надовезала се на његове идеје кад је и сама теоретисала о идентитету као скупу информација које ће једног дана бити могуће пренети у компјутер. Данас се о постбиолошкој еволуцији говори не само у оквиру визионарских, футуристичких текстова, већ и у оквирима научних области попут филозофије, биоетике или когнитивних наука, а оно што је њихова заједничка полазна тачка је претпоставка да ће културолошка и технолошка еволуција неизбежно изменити основе биолошких процеса.

²²⁹ „Wir haben nicht nur gelehrt, daß jedem Zeichen eine Bedeutung nur insoweit zukommt, als es eine Rolle spielt in einer Kette von Schlüssen - als Folgerung oder Voraussetzung -, sondern daß das, was für Zeichen gilt, auch für Information, wie die genetische, gelten muß. Das Genom enthält implizit alle Taxa, die von ihm ausgehend begründet werden können, und ist selbst Resultante eines adaptiven Prozesses. Wer ich bin, das enthält den Implex, der ich erst werden muß”.

2.1.1.1. Смењивање стања нагонске борбе и сарадње зарад самоодржања

У роману *Планине мора и дивови* с почетка 20. века приказ биолошке еволуције везује се примарно за негативна тумачења и последице учења Дарвина, која укључују разумевање еволуције као нагонске борбе, у светлу социјалдарвинизма или пак у контексту еугенике, кулминирајући у сценама где се илуструје комплексан однос човека, технологије и природе, али такође обухвата и разматрање еволуционе важности сарадње. Деблинови ставови о биолошкој еволуцији и борби за преживљавање изражени су у кључном теоријском тексту *Rat und мир (Krieg und Frieden, 1920; Деблин 2015б: 151–169)*, где испрва тврди како рат није ништа мање закон природе него мир (исто: 151). Иако се обично сукобљавање с другим врстама или ређе другим групама у оквиру сопствене врсте истиче као саставни део природне селекције, његово виђење је да такође и мир, односно сарадња у оквиру групе имају своје незаобилазне еволуционе предности, као што се може уочити на примеру човека.

„Људска природа је широка и оно што нам се чини као супротност не мора на извесном дубљем нивоу више бити супротстављено. [...] Човек мира није потпуна реалност, као што то није ни човек рата; целовита стварност обухвата биће чији се живот одвија у напетости између мирољубивости и ратоборности”²³⁰ (исто: 159).

Оно што је пресудно је, стога, **стање напетости** и константног нагињања ка једном или другом екстремном понашању. У роману *Планине мора и дивови* не описује се еволуција у смислу промене одређених карактеристика човека, ако изузмемо други део романа који је усредсређен на дивове и торњеве, већ се управо смењују кроз историјске периоде друштвене промене проистекле из груписања људи према различитим ставовима, политичким фракцијама, односу према науци и технологији, пореклу и боји коже итд. што утиче на **стање рата и мира**, а све у циљу дугорочног преживљавања врсте. Наиме, Деблина (уп. 2015а: 52) је копкало да испрати, односно да установи и прикаже на један пластичан начин, како се човечанство, тј. друштвени организам и животињска врста човек, понаша у светлу продора технолошких открића где је приметно да напослетку долази до регресивних тенденција. При томе акценат не може бити на индивидуама, које само играју одређене улоге у оквиру ширег контекста друштвено-политичких дешавања, јер сматра да природи нису свети појединачни животи – број могућих рођења превазилази сваку нашу представу о томе – већ конкретно *нов живот*, мада, иако напушта бригу о индивидуалном животу, она га не презире (Деблин 2015б: 152). Слично виђење изражено је Теоријом о ветру и олуји у роману, према којој индивидуализам, иако се сматра еволуционом предношћу човека, заправо њега уназађује и да је продуктивнији, посматрано из угла природе, **живот у групи** где свако доприноси у складу са својом функцијом и капацитетима, а не покушава да се постави као супериорнији у односу на друге. Апатија природе према појединачном животу је потенцијални извор покушаја индивидуа да се устоличе као тирани и моћници, а супротстављена је тзв. **нагону самоодржања** (нем. *Selbsterhaltungstrieb*; исто: 152). Овај инстинкт преживљавања или животни нагон наводи човека да одржава своје тело и ум у животу исхраном, која је код каснијих монструозних бића и људи-торњева проблематична јер су незасито гладни и константно им је потребна нова материја коју лепе за своје тело и трбухе како би опстали, а потом га наводи и на размножавање ради продужетка живота самог по себи, у чему су

²³⁰ „Die Menschliche Natur ist breit, und was uns als Gegensatz erscheint, braucht in einer gewissen Tiefe nicht mehr entgegengesetzt zu sein. [...] der friedliche Mensch ist nicht die volle Realität, so wenig wie der kriegerische; die volle Realität ist ein Wesen, dessen Leben in den Spannungen des friedlich-kriegerischen abläuft”.

поменута неприродна бића неуспешна, тј. њихови нагони делају деструктивно по околину и дугорочно по живот, будући да немају здраву способност репродукције. Нагон самоодржавања не долази до изражаја при томе само код појединаца, већ је групно понашање један од његових облика, при чему Деблин (исто: 158) наводи како се раније није говорило о људима и о човечанству, већ само о Кинезима, Османима, Селџуцима итд, указујући на нове глобалистичке тенденције у друштву. Премда глобализација као термин потиче из послератног периода двадесетог века, када се понајвише услед развоја капитализма повезују људи, технологија, производи и мешају се културе, у Деблиново доба између два светска рата већ су постојале назнаке овог правца развоја, захваљујући индустријализацији и економској размени и сарадњи, напретку у саобраћајним технологијама, као и општем порасту броја становника, што је код његових савременика изазивало несигурност коју је провукао кроз своју песимистичну визију миграција, мешања Европљана и Африканаца и односа према технологији. Људи, како пише у есеју *Rat и мир* (исто: 152), формирају, као и сва органска бића, циљеве, сврхе, смисао и односе се према неповољним дешавањима тако што делају како би у највећој могућој мери ослабили последице тих дешавања. Оно што је перципирано као потенцијално лоше, услед незнања или осећаја неизвесности, означава се на самоме почетку као опасност и тако се и решава. У другоме делу романа *Планине мора и дивови* долази пак до преокрета, те технолошка елита толико верује у себе и своју моћ, услед дешавања на Исланду и Гренланду и стварања нових бића, да се чак више ни не плаши обичног народа и своје претходне анксиозности сматра детињастим.

„Сенати [...] више нису бринули о људима. [...] Били су наоружани до зуба, само су они могли да саграде машине; постројења, њихов значај, употребу деликатних апарата, справе за трансмутацију елемената трансформаторе енергије уређаје за складиштење енергије познавали су само мушкарци и жене из њихових кругова. Могли су да зауставе рад Мекијевих фабрика и да оставе све да умру од глади. А сад су ови људски торњеви штрчали над свиме!”²³¹ (Деблин 2013а: 510)

Ароганција технократа постаје све већа, а њихов недостатак емпатије према другима, конкретно према масама обичних људи, слика је и прилика успостављања субјективног морала у оквиру једне групе и недостатка разумевања за другу групу, будући да природа не прописује универзална начела – битан је само *нов живот*. Технологија им пружа могућност да превазиђу чак и нагон за опстанком, јер себе виде као неуништиве, као једине који поседују најбитнија сазнања, као моћнике који могу утицати на опстанак тела других исхраном која се одвијала путем синтетичких фабричких производа. У потпуности занемарују чињеницу да је читавом технолошком и научном напретку претходила дуга историја током које је човек ипак задржавао своје место у природном поретку и успевао да обезбеди себи средства за живот и без најновијих изума. Њихов хибрис иде дотле да изјављују како су: аутономни, ничије слуге, ничији чувари и пратиоци, слободни пошто поседују моћ, те да их нико не може приморати на то да служе било чијим туђим циљевима осим својим сопственим (исто: 510–511). У својим макијавелистичким сновима се више не плаше ни монструма, нити беже од њих, већ смишљају нову експедицију ради настањивања подземног света, весело копају и доживљавају и сами чудеса људских капацитета и могућности које је пре њих доказала експедиција својим путовањима на Исланд и Гренланд. Овакво понашање конкретне

²³¹ „Die Senate [...] machten sich keine Sorge mehr um die Menschen. [...] Sie waren bis auf die Zähne bewaffnet, die Maschinen konnten nur sie bauen; die Anlage, den Sinn, die Bedienung der feinen Apparate, der Elementumsetzer Kraftverwandler Kraftspeicher kannten nur die Männer und Frauen ihres Kreises; sie konnten die Mekifabriken still legen und alle verhungern lassen. Und nun ragten die Menschentürme!”

групе сакупљене у сенату одраз је Деблиновог виђења да „морал важи само унутар круга. [...] Ван круга, према странцима, важи безакоње, недостатак морала. Страни морал није морал, они другачијих убеђења су неверници”²³² (Деблин 2015б: 157), што повезује с **биолошким инстинктима преживљавања**. Уколико једна група пак поседује изузетну надмоћ над другом у виду технологије и науке, третираће је с презиром и подсмеваће јој се јер сматра, додуше, погрешно, да је недодирљива. Што је јачи **нагон за преживљавањем**, то ће се појединци/групе понашати у већој мери егоистично, те, као што и сами припадници сената охоло изјављују, неће служити ничијим туђим интересима и циљевима, осим искључиво својим. Ипак, Деблин у теоријском тексту о рату и миру истиче да се прецењује значај ратничких и конфликтних нагона у контексту биолошког, тј. нико не може тврдити, према његовом мишљењу, да савремени ратови машинама потпомажу људски биолошки развој:

„они који циљају на уздизање људске врсте на путу ка превазилажењу човека вероватно размишљају погрешно антрополошки. Основа стварања ће бити нижа животињска врста, нека врста мајмуна способна за варијације. Природа не мари за то, она се већ миленијумима сналазила без људске подршке”²³³ (исто: 164).

Иако у овој фази сенати више нису заинтересовани за вођење ратова и допуштају да се монструозна бића и циновски торњеви сукобљавају сами, а да се народ сналази како зна и уме, читава предисторија која је довела човечанство и научнике до те тачке била је препуна размишљања на тему човекове изузетности и то не читавог човечанства, већ, штавише, одређених његових групација, што се наставља и даље. Деблин неантропоцентрично указује на то да је људска историја више циклична, као што је напоменуто, те се одређени друштвени феномени понављају, а мање је истински усмерена ка одређеном, реалном унапређењу у биолошком смислу уз помоћ технологије. Чак су и научници који себи приписују невиђену надмоћ заправо у својој основи ’васпитане’, ’образоване’ животиње (по природи) које је обликовала култура зарад опстанка у оквиру конкретне групе.

Деблин (исто: 157) пише како човек пролази кроз **процес припитомљавања** који му убризгава особине које није поседовао, а одузима оне које чине његову најунутрашњију биолошку природу, на чему раде владари, религије, цркве различитим методама у различитим земљама и на различитим континентима, а крајњи циљ доместикације је само мир и сигурност унутар групе. Под посебним пак околностима у току прилагођавања животу у подземноме свету, обичан човек, мимо сената, враћа се **стању међусобне борбе**, те се понаша неразумно. Током борби сенат је принуђен на интервенције, где дисциплинује људско тело, пре свега, забадајући мале електричне штапиће у руке, чела и уши оних који су у свађи, којима су могли ошамутити људе, или их снажно притискајући празним тубама, браунилама (Деблин 2013а: 515–516). Настоје да успоставе мир у групи, будући да је борба непродуктивна. Током борбе не настаје ништа, оно што може бити продуктивно је живи организам (уп. Деблин 2015б: 161), док је у свакој од описаних ситуација дошло до већег броја негативних последица него до позитивних, у складу с Деблиновим ставовима о пацифизму.

²³² „Moralen gelten nur innerhalb des Zirkels. [...] Über das Außerhalb des Zirkels, über die Fremden, bleibt Gesetzlosigkeit, Moralllosigkeit verhängt. Fremde Moral ist keine Moral, Andersgläubige sind Ungläubige”.

²³³ „[D]iejenigen, die eine Erhöhung der Menschenart auf dem Wege über den Menschen anstreben, anthropologisch wahrscheinlich falsch denken. Der Mutterboden wird die niedere Tierart sein, irgendeine variationsfähige Affenart. Man zerbreche sich nicht den Kopf der Natur, sie ist auch die Jahrtausende ohne menschliche Unterstützung ausgekommen”.

Напоследку људи из подземног света, удаљени од природе, од Сунца, од смене дана и ноћи, као и годишњих доба, подлежу **манији** – плешу и хвата их еротска грозница, све док не отплешу до својих гробова, а затим њихови лешеве бивају избачени на површину земље с гомилом ђубрета (Деблин 2013а: 519). Подсећајући на средњовековну плесну кугу за коју и даље није утврђено шта ју је проузроковало као феномен, очито је да у овоме случају недостатак природних услова живота код људи у подземноме свету изазива **масовно хистерично понашање** које их одводи директно у смрт – што указује даље на повезаност размишљања у групи, али и на аутодеструктивне чинове психогеног порекла под друштвеним и културолошким утицајем који долазе до изражаја у тешким временима као што су ратови, епидемије, непогоде, сиромаштво, а уједно и примораност да се напусти животна средина која је уништена у конфликту између човека, технологије и природе. **Број становника се смањује и регулише** услед више узрока, као да природа у коју спада и човек нема потребу да му само екстерно узврати ударац, већ проблем човека решава и изнутра. Деблин (2015а: 49; 54) приликом писања романа *Планине мора и дивови* није желео да иде у свемир, ка звездама, већ да се фокусира управо на људе који су попут врсте бактерија на површини Земље, постају исувише моћни захваљујући мозгу и спретности и поносно улазе у конфликт са самом Земљом, али природа при том не дела против човека, већ човек уништава самог себе ушавши у тај конфликт.

Врхунац, али и последњи пример **убрзане биолошке еволуције као реакције на технолошке интервенције** представљају у другоме делу романа бића која је изнедрила природа на основу буђења праисконског и гомилања органског материјала, као и последично усмеравање човекове еволуције ка сличном превазилажењу дотадашњог постепеног развоја, неприродне промене величине тела и лепљења до тада неспојивих материјала у једно чудовишно биће које је пак састављено од безброј умирућих других. Људи у торњевима осећали су се често као да предају своју душу и своју људску природу и како тону у просту убрзану пролиферацију и неконтролисан раст и ширење, тужнога или чак и празног погледа, иако су се творитељи трудили да их одрже при свести (уп. Деблин 2013а: 506–507). На основу описа торњева постаје јасно да се пре могу окарактерисати као абнормалности и да се не могу посматрати истински као вид биолошког прогреса и то из више разлога: њихово порекло није сагледано научно, нити је разумљиво човеку, само је познато да се ради о прималној сили живота која је привидно зауздана, али измиче контроли; њихова тела немају границе и уједно су и једно тело и више тела – осим што привлаче све на шта наиђу, такође се и према њиховој голој кожи бацају пилићи и лабудови, према рукама овце с дебелом вуном, а затим се пуштају и лавови из Северне Африке према раменима људи-торњева (уп. исто: 508), што звучи врло гротескно и одбојно јер се разара јединство тела, мешају се различити делови човека и животиња, распршују се телесне излучевине, те настаје хаос; не може се рећи да постоји јасан смер еволуције, нити да представља раније поменути *нов живот*, већ се ради пре о привременој одбрамбеној творевини која се касније стапа с природом тако што се претвара у брда. Људи-торњеви су увек гладни, неспособни да испуне своје потребе које су одраз и генерално људске незаситости која је неутољива, привлаче разноврне животиње, између осталог, птице које затим грабе, убијајући сопствену слободу и избацују тупе и тужне узвике. Уколико се уопште могу сматрати прогресивним бићима, њихова еволуција је створила дисфункционалан живот, лишен (људске) душе и сведен на материјалност која гута све пред собом, те не постоји дугорочна нада за њихов опстанак.

2.1.1.2. Питање еволуционог телоса и превазилажење биолошке еволуције

Дат, за разлику од Деблина, еволуцију посматра на позитивнији начин, као шансу за побољшање, премда је свакако дискутабилно колико је уопште биће попут човека меродавно да одлучује о томе шта је напредак и шанса за прогрес, а шта не.

Роман *Укидање врста* подељен је на четири дела²³⁴, при чему је испред сваког од делова представљен нацрт, односно извод из разговора између лава Голдена и слепог миша Искјерде о историји, науци и еволуцији. Лав наводи како мисли да је

„раније било наивно мислити да се природна историја тек тако може напустити. Како би се створила разлика у односу на све оно што је прошло мора се прво присвојити оно што се жели напустити, а у нашем случају присвојити значи: поновити”²³⁵ (Дат 2010: 301).

У трећем одељку стога под називом који указује на поновно рађање, а испред којег се налази цитирани извод из разговора с лавом, **природна историја** се понавља испочетка, само на другој планети и у другим околностима, док су генте већ превазиђени, на шта је лав пророчки указао још пре њиховог покушаја бекства и умирања. Као допуна учења Пламена истиче се да су раније веровали и у то да је понекад изгледало као да се еволуционе промене могу преокренути и да се развој може вратити уназад на претходни стадијум, али да није тако, те да постоји корелација између краја природне историје и настанка језика (исто: 307). Да би неко ко је предодређен за **виши ступањ развоја и превазилажење биолошког** био успешан у томе, неопходно је прво да прође читав пут од својих основа и њиховог прихватања, да се упозна са начином функционисања људи и генте, а затим да надоградњом достигне виши степен еволуције. То не представља регресивни поступак, нити су нови правци развоја који се враћају већ превазиђеним решењима заиста корак уназад, већ ново сагледавање историје. Природна историја се традиционално бави проучавањем развоја Земље и органског живота који је настајује све до тренутка кад човек преузима главну улогу и, почевши да себе посматра као 'меру', истражује људску, друштвену историју, а природу посматра као средину у којој живи, као средство, као феномен који се мења под антропогеним утицајем. На другим небеским телима на која генте беже такође би морала прво постојати предисторија природе, а затим и фаза њеног обликовања да подсећа на услове живота на Земљи како би се земаљски живот могао наставити на њима. Из тога произилази закључак, у складу с претходним поглављем о биологизацији човека, наиме, да човек својим антропоцентризмом истовремено умањује значај природног тока еволуције тако што акценат ставља на своју историју и врши све већи утицај на даљу еволуцију.

Генте развијају при том **теорије о еволуцији**, надовезавши се на научно наслеђе човека, и издвајају **три школе тумачења еволуције и дарвинизма**:

- **Прва школа**: настала према теоријама репликације, варијације и селекције још из доба Досаде, на основу којих су се развили принцип адаптивне комплексности: све особине које би се задржале као материјални или софтверски диспозитиви еволуционо стабилне стратегије, како на онтогенетском, тако и на филогенетском нивоу, према

²³⁴ Делови су насловљени на следећи начин: (1) *Против природе – Contra naturam*; (2) *Puce, пази на мој пламен – Luchs, wach über mein Feuer*; (3) *Дигонос/Дигонос – Digonos/Digonos* [„двапут рођен”, према лику из песничке збирке *Канти* Езре Паунда] и (4) *Почни испочетка – Mach es neu*.

²³⁵ „[E]s war eben von vornherein naiv, zu denken, man könne die Naturgeschichte einfach so verlassen. Um so einen Unterschied zu allem Voraufgegangenen zu setzen, muß man das, was man verlassen will, erst einmal aneignen, und aneignen hieß bei uns eben: wiederholen”.

обрасцу најмањег отпора су доприносиле кумулативно иреверзибилном вишем развоју, наиме, константном порасту комплексности новонасталих врста;

- **Друга школа:** није веровала у такав напредак, већ је наглашавала равнотежу у којој су се стално налазили еволуционо стабилни атрибути различитих врста у синхронном поређењу, те је сматрала да нове особине нису резултат адаптације, већ егзаптације, искоришћавања промена насталих из произвољних разлога међу индивидуама или популацијама, при чему овај процес није био усмерен, већ чиста ствар среће или несреће;
- **Трећа школа:** представљала је покушај синтезе биологије и информатике при крају периода Досаде, те је сматрала да је селекција нешто што не доноси нужно ни адаптивне, ни егзаптивне комплексности, већ се организми развијају унапред, уназад, на истом нивоу, како би обухватили све могуће облике који су долазили у обзир према правилима аутомата чија су конкретизација (уп. исто: 357–359).

Дат је изабрао један ужи дијапазон теорија еволуције, које постоје заправо и у већем броју, при чему предњачи модернизована верзија Дарвинове теорије. Кључно питање које се издваја је **да ли се ток еволуционих дешавања може протумачити као да се креће ка одређеном циљу или је произвољан**. Приликом поређења прве две школе као њихове мане се истичу да прва форсира романтичан поглед на еволуцију и перфектибилizam, док је пак друга посматра као слепи процес, наглашавајући да еволуција није нужно праволинијска, већ препуна рупа или скокова у развоју. Боргардс (2013: 221–222; 226) тумачи такође кључни експеримент описан у роману, такозвани *experimentum crucis*, као разматрање питања да ли постоји **еволуциони телос**, те указује и на научнике и популаризаторе науке који су поред Дарвина послужили Дату као узор приликом мисаоног огледа, који на крају ипак не пружа конкретан одговор. То су, наиме, немачки теоретичари Ернст Хекел (Ernst Haeckel) и Вилхелм Белше (Wilhelm Bölsche), као и америчко-британски пионир у области целуларних аутомата Стивен Вулфрам (Stephen Wolfram) који се бави информатиком и математиком заступљеним у оквиру треће наведене школе. Вулфрам (2002: 415, према Боргардс 2013: 227) у књизи *Нова врста науке (A New Kind of Science, 2002)* пише о љуштурама мекушаца које делују као да су пажљиво израђене дугим процесом природне селекције, али су заправо последица примене тродимензионалне геометрије на једноставна правила раста, те биолошки развој тумачи према компјутерским моделима, упоређујући природне и програмске моделе. Овакво сагледавање феномена насталих природним путем омогућује управо удаљавање од чисто биолошке еволуције ка укључивању **постбиолошких образаца напретка живота**. Иако су предочене различите теорије које су предмет разговора генте, Датов мисаони експеримент на тему еволуције није представљен само у виду дискусије удаљене од реалности, већ замишља и како би изгледала њихова практична примена, како би се мењао живот човека и његових наследника, а уједно и политичко-друштвене околности које би произилазиле из измењених односа према природном и биолошком (уп. Ландкамер 2011: 66). Еволуцију прати на примеру три различите врсте, прво људске за време Досаде, а затим и генте и керамичара, који се припремају за постбиолошку еволуцију. Сол (уп. 2016) истиче наративне изазове приликом приповедања о еволуцији, будући да се може тумачити и као процес, односно дешавање, али и као емергенција, тј. спонтано појављивање виших ступњева и то сагледавањем више димензија – од површинске детерминистичко-резигниране до дубље утопијско-еманципаторне. Премда на први поглед делује као да је човекова еволуција и генерално судбина ограничена биолошким детерминизмом и самим тим променљива само у оквирима које та ограничења дозвољавају, свет генте наликује испрва утопији и тежи друкчијем друштвеном уређењу, но и међу њима се разоткривају бројне мрачне стране.

Еманципација би требало да се огледа како у удаљавању од људских мана и неприхватљивих нагона ка освешћенијој цивилизацији, а уједно и ка **биолошком 'укидању' врста** из наслова романа, за разлику од Дарвиновог фокусирања на порекло врста из његове најпознатије студије по којој је роман и добио назив, односно ослобађању несавршености и неадекватности људске и животињске природе – од рађања до умирања, од способности везаних за одређену врсту до телесности која спутава свест и коју је, теоријски, могуће **складиштити као скуп информација и у другим материјалним облицима**.

Доба човека које је претходило постантропоцентричности места и времена дешавања радње представљено је као превазиђено и насловљено као Досада – период који је у поређењу с каснијим периодом генте био обележен настојањима да се протумачи еволуција и да се оствари виши потенцијал, но тек након Ослобођења од човека заиста долази до напретка. Човекова еволуција огледала се, пре свега, на исти начин као и код Деблина, у жељи и борби за моћ, затим и у израбљујућем односу према ахуманом свету који га окружује. Последица је то што је човек скрајнут, тј. дошло је до неуспеха антропоцена, али и даље постоји – делимично као засебна врста, а делимично кроз генте као главне носиоце њихових гена. Већ на самоме почетку романа генте постављају питање зашто се људима десило то што им се десило (Дат 2010: 13–15), тј. како су упркос бројним еволуционим предностима успели да униште сами себе. Константна човекова амбиција да открије тајне природе, свести и егзистенције, као и да разуме и превазиђе материјалност свога тела била је уједно и његов крај јер, иако је покушавао да врши генетске експерименте, били су осуђени и даље на ограничења која им је постављала људска генетика. Као најдубљи допринос врсте *homo sapiens* науци о еволуцији генетичарка наводи **анаграме, рекомбинације и пермутације**, што их доводи до закључка да у свакоме програму могу бити замењени елементи, а да се програм не уништи, да алтернативе нису нужно хаос, те да оваква размишљања поседују импликације за еволуцију, нарочито ако се еволуција посматра независно од стреле времена, односно ентропије, али не и независно од каузалности (исто: 198–200). Нова еволуциона решења су неповратна, исто као што су и дешавања кроз време неповратна услед закона термодинамике, тј. повећања хаоса с временом. Чак и кад би се тежило томе да се нешто измењено или разорено врати у првобитно стање, то не би могло бити никако потпуно идентично стање. Стога се овде поиграва теоријом која не предвиђа повећање хаоса и која крши Други закон термодинамике – у том случају би била могућа игра генима попут оне анаграмима која не би стварала нужно абнормална, нефункционална створења, као што је то био случај с Деблиновим дивовима и торњевима. Иако се Други закон термодинамике понекад користи као аргумент против теорије о еволуцији, јер еволуција тежи већој организованости и комплексности, Земља је отворени систем насељен живим бићима која су у универзуму „уређено острво окружено океаном хаоса” (Маргулис и Сеган 2000: 17), те добијају енергију кроз константну размену нутријената, пре свега исхраном и дисањем, као и отпада, са средином у којој се налазе, чиме одржавају степен уређености – све док не окончају живот и започну процес распадања, кад се концепт размене мења. У отвореним системима није немогуће тежити побољшању и уређењу јер су само мањи део ширих система који и даље остају у стању повећања неуређености и ширења универзума.

Стварањем нове врсте генте одступа се од стандардних идеја о биолошкој еволуцији јер је остварив шири спектар укрштања, као и генетских манипулација, па је наредни корак **постбиолошка еволуција**. Период природне историје који настајују је попут нове врсте златног доба, концепта из људске античке филозофије, односно, како то Сол (2016: 9) карактерише, *утопијски зооантропоцен* или *метаантропоцен*. Врхунац развоја једне врсте, током којег на први поглед делује као да живе у утопијском друштву три града, док све време коментаришу људску предисторију, показује да се ипак нису

одвојили од свог порекла, те да је људска основа која их је изнедрила за њих и даље довољно битна да би је проучавали и разматрали. За разлику од људског друштва, њихово би требало поседовати виши степен међусобне сарадње и солидарности, упркос свим различитостима, што се огледа управо у укидању врста. Но, питања која се намећу су: зашто и њихово доба пропада уколико би требало да представља напредну утопију, а затим и, као што опет на то указује Сол (исто: 10), да ли су уопште еволуција и детерминистички дарвинизам компатибилни са социјалистичким обрасцима друштвеног уређења. Такозвани *себични ген* о којем је писао Ричард Докинс назван је тако зато што је усредсређен на то да преживи и из тог угла се може посматрати као себичан, при чему је акценат више на генима него на њиховој себичности јер постоје разнолике стратегије које омогућавају да опстану кроз своје носиоце. Једна од њих подразумева и алтруистичко и просоцијално понашање кад носиоци гена помажу међусобно једни другима како би и једни и други наставили са својом егзистенцијом и овај вид сарадње одвија се у разним биолошким системима, те није карактеристичан чак ни само за део људске врсте. Живот у заједницама попут три града која настањују генте има своје еволуционе предности у поређењу с екстремним индивидуализмом који не мари за колективно добро, тако да се не може рећи да су еволуција и социјализам међусобно некомпатибилни *per se*, што се може уочити и на примеру функционисања врсте генте. Штавише, прати се и њихова еволуција унутар сопствене врсте кроз генерације, од којих је последња четврта генерација од Ослобођења, док, на пример, вук Дмитри као један од протагониста припада другој генерацији. Прва генерација састојала се пак од људи, што Дмитри схвата у једноме тренутку на основу информација добијених од керамичара – голи човек у хладној, овалној, зеленој просторији, у белом мантилу, мршав попут скелета, грозничавих очију, вођен радозналошћу и жељом за побољшањем услова живота човека путем нанофактура, симбиоуређаја, побољшаних биљака пелина које су синтетисале лек против маларије, рибе црне тетре која је поседовала способност говора, рачунарске мреже састављене од молекула гандлиозида, првог *другог мозга*, затим долази до изума феринфона, а потом и до прве Универзалне Тјурингове машине засноване искључиво на рибозомима (Дат 2010: 217–218). Генте избегавају при том да говоре о првој генерацији, иако један од припадника указује на то да немају чега да се стиде зато што је њихово порекло људско. Стварање нових генерација, укупно четири током пет стотина година након Ослобођења, карактеришу као **калиграфију, уметност исписивања нових генетских кодова**, што уједно представља и начин превазилажења дотадашњих правила еволуције и развијања новог погледа на генетику, који резултује и развојем керамичара:

„Код је остао исти, алфабет је био другачији.”

’Један корак даље од анаграма.’

’Управо тако. Метаанаграм или... катаанаграм [...]. Издвајање друге генерације, проширење принципа ка силицијумском и керамичком животу. Прво ДНК, затим нови рибозоми...”²³⁶ (исто: 205).

Вишедимензионалност керамичара, чије вође такође еволуирају спојивши се у једно биће, пример је даљег развоја **биолошко-технолошког** који је људима и генте непојмљив, будући да не могу замислити на прави начин више од три димензије. Имена њихових вођа проистичу из назива за различите смерове тесеракта, тј. четвородимензионалне хиперкоцке: *ката* – на грчком ’на доле од’ и супротно *ана* – на

²³⁶ „’Der Code blieb derselbe, das Alphabet war ein anderes.’

’Ein Schritt übers Anagramm hinaus.’

’Genau. Ein Meta-Anagramm oder... Kata-Anagramm [...]. Es ist eine Abspaltung der zweiten Generation, eine Erweiterung des Prinzips ins Silizium- und Keramikleben hinein. Erst die DNA, dann die neuen Ribosomen...”

грчком 'на горе према' које је измислио математичар и писац научне фантастике Чарлс Хауард Хинтон (Charles Howard Hinton) у својем тексту *Нова ера мисли* (*A New Era of Thought*, 1888). Анаграми четврте димензије о којима се теоретише покушај су споја различитих модела теорије еволуције с поетским принципима и идејом да се генетски кодови могу читати као текст. Дат (*Кирус Голден*, интернет) у онлајн интервјуу наводи како се концепт еволуције може схватити као **крајња сврха читавога света**, но он је хтео да прикаже друштво које је напредно, слободно, препуно потенцијала, свесно природне историје заправо као почетак радње дела, запитавши се – а шта се дешава онда кад човекови наследници створе наизглед утопијско друштво и појаве се изненада компјутерски богови у прашуми Амазонији о којима Дарвин не би могао пуно тога да каже, да ли су у таксономији само једна од врста, или раздео/тип, или захтевају потпуно другачији начин класификације живих бића. Амазонија се из угла евроцентризма карактерише као да јој недостаје култура, као природа или као чисто биолошки ентитет, као *башта из које смо потекли*, премда је заправо настањују и људска бића и поседује комплексну историју ужасне експлоатације (Харавеј 2004: 84–85). Спајање вођа у новог Катахоменлеандралеала почетак је наредне, друкчије врсте развоја тзв. „постбиотске велесиле” (нем. *postbiotische Großmacht*; Дат 2010: 106) која и даље у својем имену носи префикс *kata*, чиме бива супротстављена биолошким бићима у својој моћи, али и лишена хуманих вредности попут емпатије, јединствености, осећаја за уметност итд. Керамичари граде огромне хале, односно штампарије, у којима се од остатака машина стварају нова вишедимензионална бића, свакога дана по 200 до 300 машина (исто: 144), што је сврсисходан и ефикасан вид **постбиолошке репродукције** у контексту ратовања, за шта су најбитнији бројеви, а чиме се наставља и традиционална и примарна функција работа који су развијени и усавршавани унутар војне индустрије као средство модерног ратовања. Стога се еволуција свесно усмерава не само ка пуком преживљавању, већ и ка победи и доминацији над свим другим врстама свесних живих бића, која у томе периоду обухватају генте и човека, и представљена је као незауостављива, поробљавајућа, оријентисана ка масовности и, иронично, слична сврси због које се човек уопште првобитно упустио у конструисање роботских бића, али ипак, једна од припадница генте, лабуд Александра, истиче да је све то игра из које су раније желели да изађу: свако биће имало је своје место у ланцу исхране, но које бисмо створење могли бити које не би било подређено ниједном другом створењу (исто: 195). Капелер и Кенеман (2011: 40–41) сматрају да је управо то питање оно на које би наслов романа *Укидање врста* пружио одговарајући одговор, у складу с теоријама Маркса о укидању свих односа у којима је човек унижено, поробљено, напуштено, презрено биће, у комбинацији с питањем о природи створења које би прихватило нове односе у светлу еволуционо-биолошких и информатичких сазнања која би га омогућила. Вративши се уназад на проблематику компатибилности еволуције и социјализма, Дат (*Кирус Голден*, интернет) у свом интервјуу закључује да онај ко верује да природа сама по себи није поставила основе и за социјалистичко уређење, на коме би требало наравно радити како би се 'избрусило', већ је унапред приступио целој феномену дефетистички.

Еволуција је у роману *Укидање врста* приказана пре свега константним превазилажењем граница и базира се како на реалним теоријама о еволуцији, тако и на имагинарним биотехнолошким и информатичким идејама које потпомажу даљу еволуцију вештачким путем. Људи су врста која се прво заинтересовала и подржала развој, али је изгубила битку за преживљавање и радња се одвија у постантропоцентрично доба, удаљивши се од човека. Удео хуманог, као и биолошког или органског, кроз сваку генерацију постаје мањи, при чему се као најбитније теме за размишљање издвајају да ли и у којој мери еволуција има циљ или је слепа, какав је однос између борбе за опстанак и друштва с алтруистичким, утопијским вредностима, као и којим средствима ће се даље

наставити ток развоја. Откад постоји врста генте нема више природне историје каква је била позната до тада, дакле, они се рачунају као зачетак постбиолошких токова развоја, за шта је најупечатљивији пример њихов феринфонски систем који је и даље спој биолошких механизма функционисања и нових, информатичко-технолошких, но остаје и даље кључно размотрити да ли се природна историја може у потпуности напустити и које би биле последице тога чина.

2.1.1.3. Феринфонски систем као спој биологије и информатичке технологије

Цивилизација генте, која је високо развијена врста мешавине људи и животиња, поседује напредну врсту комуникације уз помоћ такозваног система феринфона (нем. *Pherinfontsystem*). Систем је заснован на комбинацији феромона (*фер-*), посебне врсте хемијских супстанци заступљених код биљака и животиња која изазива реакцију код припадника исте биолошке врсте, а шаље сигнале у вези с одбраном себе и територије од других, местима где се може пронаћи храна или у вези с размножавањем, и информација (*-инфон*) као кључног саставног дела комуникације. Термин *инфон* је преузео од математичара Кита Деблина (Keith Devlin), осмишљен као назив јединице за део информације. Феринфони се лако могу довести у везу с идејама Н. Кетрин Хејлс (уп. 1999) о информацијама које се концептуализују независно од телесности, пошавши од претпоставки да су нематеријалне у смислу да **не зависе од конкретног материјалног супстрата** – могу се преносити из једног тела/објекта у друго, те и да је свест такође састављена од информација. У случају генте ради се делимично о свести у смислу свесности, а делимично и о инстинктивном аспекту који је уграђен у њихова тела која имају биолошку животињско-људску основу и самим тим и изражене нагоне. Феринфони функционишу **према осећају мириса**, те се наводи како садрже поцинковане мирисне сигнале које преносе интерферони [од *interfere* – спречавати репликацију вируса, односно патогених фактора] и интерлеукини [*интер-*, начин комуникације + *-леукин*, стварају их, између осталог, леукоцити]²³⁷ (Дат 2010: 19), који спадају заједно у цитокине с функцијом медијације и регулације у оквиру имуног система. Дат (*Кирус Голден*, интернет) у онлајн интервјуу појашњава своју идеју о „интернету путем мириса”, изјављујући да живи свет у великој мери функционише олфакторно, при чему чуло мириса код животиња игра значајнију улогу од других чула, док је код човека феромонима уређена сексуалност, но, с друге стране, указује на мото да *новац не смрди*. Његова питања у оквиру мисаоног експеримента у роману су: Шта би било кад би се искомбиновала конкретност комуникације мирисима с апстрактношћу новчане и информационе размене? Оваква размена била би онда могућа свуда и стално, без губљења времена, као средство комуникације на основу физичких увида. Потом: Да ли би то утицало на читав облик друштва интелегентних бића, да ли би друштвени аспект који проистиче из овакве комуникације био другачији од оног који људи препознају и признају и како?

Феринфони осликавају заправо систем налик већ постојећим системима комуникације, само што је медиј кроз који се спроводе измењен и утемељен у биолошком. Уз напредак савремених интернет технологија, многа описана достигнућа поседују свој пандан у реалноме свету, но на комплекснији начин који и даље зависи од технологије и материјалности. Генте приликом посматрања људи учачавају „примитивни феринфонски радио људи”²³⁸ (исто: 32), ослушкују упозорења о загађеној води за коју људи нису свесни да је загађење потекло од њихових непријатеља, те да није настало природним путем. У овој сцени генте исказују своју супериорност, зато што им је занимљив човеков

²³⁷ „[G]ezinkte Riechzeichen; von Interferonen und Interleukinen getragen“.

²³⁸ „[D]as primitive Pherinfontradio der Menschen“.

недостатак увида у реалност ситуације, а затим и зато што њихов метод слања обавештења доживљавају као примитиван. Радио је, ипак, настао искључиво технолошким путем, те не подразумева урођене капацитете као феринфонска комуникација генте и служи у извесној мери сврси, али преношење информација је ограничено поседовањем радио-апарата и/или налажењем у близини одашиљача и у могућности да се порука уопште чује. С друге стране, комуникација генте феринфонима описана је као „без речи”, што значи да се може одвијати неометано тако да је људи не разумеју.

На основу појма феринфон, Дат је саставио читав низ кованица за сродну ’биотехнологију’:

- феринфоплекси и феринфонаватари (нем. *Pherinfoplexe und Pherinfontavatare*; исто: 41; 43);
- сусрети преко феринфоплекса и платформе за ћаскање на феринфонпорталима (нем. *Pherinfoplexbegegnungen und die Klatschplattformen der Pherinfontportale*; исто: 76; 81);
- „феротејнмент”, тј. забавни садржаји путем система феринфона, као и позориште путем система феринфона (нем. *Pherotainment; Pherinfontheater*; исто: 121);
- сигнали феринфона (нем. *Pherinfontsignale*; исто: 247; 250);
- феринфонске архиве (нем. *Pherinfontarchive*; исто: 269);
- глагол *феринфоновати* (нем. *pherinfontieren*; исто: 64).

Феринфоплекси су представљени као врста мреже преко које је могућа размена слика, звукова и мириса, а као један од примера наводи се, након гнусних сцена у предграђу, и преношење порнографског материјала преко ове мреже који је у том облику чак цењенији него у другим (исто: 41–42). Стога се мрежа не користи само као средство информисања, већ постаје, у складу с нагонским странама човека и њему сродних бића, и средство забаве, само унапређено у тој мери да не садржи искључиво слике и звукове као интернет, већ и мирисе карактеристичне за животињску комуникацију, чиме делује још реалистичније. Мрачна страна ове мреже долази до изражаја и на платформама за ћаскање, на којима се износе спекулације и детаљи везани за Лазарину трансформацију, након што су пре тога услед њених чинова покренути и спорадични сусрети преко мреже, који се претварају у двоседмични ритуал (исто: 76).

„Платформе за ћаскање феринфонских портала живе су од пре дванаест узбудљивих лета искључиво од журки, прекршаја с дрогама, самоповређивања, афера и теоријских достигнућа генијалног детета, које се скрасило у четврти Капзајтса и придодало себи, пародирајући, делимично потресно, делимично забрињавајуће, живот своје мајке, пуно екстремних искустава и нека нова имена путем више бракова, развода, колузија идентитета, парцијалних издвајања и рекомбинујућих маневара”²³⁹ (исто: 81–82).

Сензационализам и непроверене гласине које су предмет разговора на овим платформама указују на продужетак неетичког понашања и међу наследницима човека

²³⁹ „Die Klatschplattformen der Pherinfontportale lebten seit einem Dutzend aufgeregter Sommer von nichts anderem als den Parties, Drogendelikten, Selbstverstümmelungen, Affären und theoretischen Leistungen des Wunderkindes, das sich im Okkasiviertel von Kapseits niedergelassen und sich in teils rührender, teils besorgniserregender Parodie der Vita ihrer Mutter mittels mehrerer Heiraten, Scheidungen, Identitätskollusionen, Partialabspaltungen und Rekombinationsmanöver viele extreme Erfahrungen und einige neue Namen zugelegt hatte”.

који би требало да су цивилизованији. Интернет креиран и одржаван путем мириса садржи стога и бројне информације приватног карактера о јавним личностима и њиховом проблематичном понашању. Одабир личности попут Лазаре за ширење трачева има еволуциону компоненту, будући да се ради о стратегијама зарад подизања/спуштања статуса индивидуа у друштву или пак контроле (не)пожељног понашања, што се с усмених метода преноси развојем (био)технологије у форму таблоидног новинарства, онлајн и у овоме случају феринфонских платформи. Негативно понашање се осуђује, но не нужно само ради забаве, већ и ради потенцијалног учења на туђим грешкама, што и овакво понашање и платформе које га омогућују чини комплексним феноменима у оквиру (пост)људског друштва. Осим што постоји тренд ћаскања, такође се појављују и нове моде везане за феринфонске аватаре, који представљају виртуелне репрезентације индивидуа. Могу бити подједнако и начин да неко у феринфонском простору креативно представи своју личност и њену јединственост, као и начин да искажу припадност одређеној заједници и тиме подлегну конформизму, нарочито кад су у питању трендови. Тако уочи празника Есприт генте на својим аватарима имају различите ознаке, геометријске облике и шифре/кодове којима изражавају своје ставове (исто: 43). Као вид повезивања с другима, систем феринфона има бројне функције, те омогућава не само једноставну размену информација путем слика/аватара, речи и мириса, већ је уједно и вид архивираног знања (исто: 269) о свему с чиме су генте дошли у контакт – од сазнања о свету који их окружује, до сазнања о људима и керамичарима, а потом и дељења сопствених искустава, што је све доступно не само тренутним генерацијама, већ и оним које ће живети много година касније и на тај начин се упознати са својим прецима и школовати се. У мање-више реалном времену могуће је пратити оно што генте тренутно доживљавају и такорећи снимају у виртуелни свет. Током сусрета генте са вучицом коју су ранили керамичари, а којој људи нису помогли, на месту високе конективности се успоставља феринфонска веза са светом генте уз помоћ протокола прве класе с највећом могућом брзином кодирања и протока информација, те вучици постављају питање, након приступа медицинским базама података, да ли јој се може некако помоћи, при чему је њена жеља да пошаље поруку свима: „Не емитујемо. Не сада. [...] Али оно што видимо и чујемо се бележи и касније ће... Анубис, који... едитује нашу феринфонску присутност у три града, прегледати, припремити и проследити материјал”²⁴⁰ (исто: 247). За разлику од интернет мреже, феринфонска омогућује директно снимање доживљаја, залазећи у приватност искустава и чинећи их јавним. Цензура постоји, односно снимци бивају уређени, но свакако сваки аспект унутрашњег света, онога што чини једну јединку – њених сећања, искустава, осећања – може бити забележен и остављен да ’живи’ у виртуелном простору и након њене физичке смрти. Ове могућности се искоришћавају и зарад самопромоције, те се истиче нови тренд:

„Ново херојство у феротејнменту, сигурно си чуо за то. Ах, помислио је Здиц, феринфонско позориште за лење и тупаве које превазилази градове. Био му је познат штос који је настао на основу моде *Новог херојства*: неки генте су путовали земљом, помагали беспомоћнима, снимали своја дела у феринфонске регистре и емитовали их по целој свету. Чини добро тако спектакуларно да се може помирисати”²⁴¹ (исто: 121).

²⁴⁰ „Wir senden nicht. Nicht jetzt. [...] Aber was wir sehen und hören, wird aufgezeichnet, und später... wird Anubis, der... unsere Pherinphonpräsenz in den drei Städten ediert, das Material sichten, vorbereiten und weiterleiten”.

²⁴¹ „Das Neue Heldentum im Pherotainment, du wirst davon gehört haben. Ah, dachte Sdhütz, das städteübergreifende Pherinphontheater für die Faulen und Stumpfen. Er kannte den Dreh, aus dem die Mode 'Neues Heldentum' entstanden war: Irgendwelche Gente zogen über Land, halfen den Hilflosen, nahmen ihre Taten in Pherinphonregistern auf und strahlten sie in alle Welt ab. Tue Gutes so spektakulär, daß man es riechen kann”.

Забава којој служи феринфонска мрежа, стога, подсећа на ријалити шоу, за који је пак дискутабилно у којој мери је инсцениран, као и на 'пет минута славе за сваког' – није довољно учинити добро дело, већ је неопходно и емитовати тај чин, а питање је и шта је мотивација која се крије иза алтруизма – да ли се ради само о жељи за славом. Цео феномен феринфона приказује генте у једном новом светлу – иако поседују напреднију форму комуникације, избор информација које деле увелико подсећа на људску комуникацију која има своје добре стране (обавештења, опстанак, сарадња, размножавање) и своје лоше стране (трачарење о славним личностима или праћење трендова зарад трендова). Једна од могућности ове комуникације ипак превазилази стандардну људску или животињску, а то је комуникација између различитих врста, тј. конкретно између генте и човека: „На крају је Дмитри почео да дахће пару која говори, феринфоноване, примитивне игре сликама с аритметичким редовима, прилагођене примитивном централном нервном систему човека: умирујуће оптичке варке”²⁴² (исто: 64). Успоставља се мост у комуникацији која је раније била незамислива, будући да животиње и људи никад нису могли да се истински споразумеју осим на рудиментаран начин и једнострано. Генте пак овде преузимају улогу напредније врсте у односу на човека, будући да се два пута наглашава да се ради о 'примитивним сликама' и 'примитивном централном нервном систему', но сврхе у које се ова моћ употребљава иду у прилог генте: човек се завашава, обмањује, убија, претвара у месо и храну – као што је раније био обрнут случај, што генте у сцени с вучицом лицемерно осуђују.

Датова разматрања како би изгледао свет у коме би се комуницирало путем мириса, ослањајући се на бројне већ постојеће идеје и феномене у оквиру онлајн комуникације, само у унапређеној и биолошки утемељеној форми, не разликују се умногоме од познатих врлина и мана човека које у датим околностима долазе до изражаја, а показују нам претпоставку да се, иако је одступање од биолошко-детерминистичких образаца могуће, неке особине човека ипак никад не мењају. Представља уједно значајан спој биолошког и нових научних достигнућа и кључни искорак ка технологизацији човека и његових потомака.

2.2. Технологизација човека

Обрађене теме материјалности – телесности, смртности и манипулација биолошким основама човека као бића – показују човеку као огледало да је, упркос својим амбицијама, ништаван и пролазан као и свако друго живо биће органског порекла. Човек стога прибегава увећаној технологизацији не само у функцији средства за побољшање услова живота, већ и током настојања да превазиђе сопствену природу. Деблин (2015а: 46; 48) наводи да је, с једне стране, природу доживео као тајну, а, с друге стране, већину открића и научних размишљања као покушаје да разоткрију таму делића навика и практичног понашања човека. Човек природно функционише према обрасцима којих у највећој мери није ни свестан, док наука и технологија омогућавају да се протумаче и разумеју механизми који се крију иза тих образаца, а потом и да се тежи њиховом превазилажењу, што утиче на различите аспекте људскога живота – од њихове свакодневице и психолошко-когнитивних способности, преко медицинских достигнућа, све до ширих колективних друштвено-политичких феномена проистеклих из

²⁴² „Am Ende begann Dmitri, sprechenden Dampf zu schnauben, pherinfonierte, primitive Bilderspiele mit arithmetischen Reihen, auf das primitive Zentralnervensystem des Menschen zugeschnitten: beruhigende Sinnestäuschungen”.

(био)технолошког напретка. Међутим, поставља се питање да ли технолошки напредак заиста доноси побољшање човека.

На примеру романа *Планине мора и дивови* Ајхан-Ердоган (2012: 17–18) подсећа на једну од тврдњи из *Дијалектике просветитељства* Адорна и Хоркхајмера, наиме, да човечанство, уместо да ступи у хуманије стање, с развојем технологије заправо постаје све више варварско, с обзиром на то да су рационалност, технологија и људско делање утемељени у сврси и средству, те указује на логоцентризам савременог људског друштва и немоћ која је у основи ослањања на технологију и улагања у њен развој. Циљ развоја технологије кроз векове у Деблиновом роману није последица жеље човека да створи једно цивилизованије друштво усмереније ка алтруистичком, просоцијалном понашању, будући да мера тога колико је друштво напредно није како се опходи према најрањивијима, већ баш супротно – и даље се одвија борба за опстанак, без обзира на то да ли се описује екстернализована употреба технонауке или надоградња људскога тела. У првој половини романа тематизује се **технологија као оружје и као средство за рад**, те и **различити ставови према њој** који се смењују из једног века у наредни, осцилирајући од ентузијазма, опијености и опчињености технологијом, издвајања техноелите као засебног слоја друштва, па све до отпора и њеног одбацивања ради повратка природном. Апарати које људи наслеђују чине масе људи сувишним, нарочито као радну снагу, док се шире и мигрирају по западном свету, Европи и Америци. Одатле делимично и проистиче сукоб, који кулминира у Уралском рату, јер се већ компликовани односи и неспоразуми између припадника различитих раса пореклом с других континената додатно продубљују на основу доступности технолошких открића и односа према природи и култури. Одлеђивање Гренланда, које би требало да реши један од проблема – пренасељеност становништва које је очито у опасности да изгуби своју позицију у оквиру друштва на којој може истински да допринесе у светлу развоја апарата и машина, резултује променама и унапређењем човека како технологијом, тако и ослобођеним силама природе, заједничким снагама, да би се на крају ипак вратили складу с природом и превазишли отуђење од ње. Ајхан-Ердоган (исто: 21–22) упоређује човекову фасцинираност развојем технологије при томе с песмом *Границе човечанства* (*Grenzen der Menschheit*, 1781/1789) Јохана Волфганга Гетеа на тему људскога хибриса, где се поставља питање шта разликује човечанство од богова, те се закључује да људски живот ограничава мали круг и да безбројни људи пролазе кроз векове, повезани бескрајним ланцем егзистенције. Човек је вазда вођен жељом да постане значајнији него што јесте, да посегне за звездама, за будућношћу, без обзира на то о коме се периоду прошле или будуће историје ради, али је и као индивидуа и као људска врста само један делић у већем природном поретку. У роману *Планине мора и дивови* се једна млада жена појављује са заставама на којима нису осликани само Сунце, Месец и звезде, већ и ватра која се шири са звезда и која је била ухваћена као што се воћка може убрести с дрвета:

„Зашто смо овде, зашто сам ја овде? Зар не знате? Ја знам. Волимо гвожђе; његова снага је у нама, јача него било када раније. [...] Она је наша крв наш живот. [...] Ми! Ми! Ми, људи! Ослободити се звезда! Ослободити се Сунца! Ми то можемо! Имамо мозак у глави. Тамо су наше машине. Наше месо. Волим их. Шта је снажније од њих”²⁴³ (Деблин 2013а: 68).

²⁴³ „Wozu sind wir da, wozu bin ich da? Wißt ihrs nicht? Ich weiß es. Wir lieben das Eisen; die Kraft ist in uns, die Stärke, die keine Zeit hatte. [...] Sie ist unser Blut unser Leben. [...] Wir! Wir! Wir Menschen! Die Sterne aufbrechen! Die Sonne aufbrechen! Wir können es! Wir haben ein Hirn im Kopf. Da stehen unsere Maschinen. Unser Fleisch. Ich liebe sie. Was ist kräftiger als sie”.

Технолошки ентузијазам прераста чак и у **фанатизам** и у слепу веру у могућности које нове машине пружају човеку. Питање смисла претвара се у сједињење с технолошким, поистовећивање с вештачким творевинама и нереалну жељу за зауздавањем природнога света и ван планете Земље који се замишља. Премда гвожђе као елемент заиста и јесте кључно за опстајање живота и саставни део људске крви, као материјал од којег су сачињене машине он је хладан и гута људске животе без трунке емпатије и хуманости да би се апарати подмазали и наставили да функционишу.

У другој половини романа долази и до **биотехнолошке надградње човека**, која је директна последица хибриса у односу према природи и праисконским снагама живота. Стога Ајхан-Ердоган (2012: 27) исто релацију технонауке и онога што заправо настаје као њен исход повезује и упоређује с Ничеовом дихотомијом аполинијског, које симболизује уређеност, умереност и трезвеност, и дионизијског, које симболизује хаос проистекао из експедиције на Исланд и Гренланд. При томе наглашава да се напослетку **не ствара ништа ново**, већ само оно архаично и познато губи своју једнозначност и саставља се у нову целину (исто: 28). Долази заправо до претварања једне врсте енергије у другу, испоставивши се да су нераздвојне, те да и из чисте рационалности и логике може настати оно супротно, крајње ирационално. План експедиције заснован је на познатим научним принципима, пажљиво је осмишљен и није ни подразумевао технологизацију човека у погледу његове смртности, размножавања или пак измењене телесности, већ ширење животног простора, док ослобођене силе, уместо да буду зауздане и подлегну познатим принципима и законима природе, теже већ поменутој ентропији и повећању неуређености, како на примеру монструозних бића која се ослобађају, тако и на примеру биотехнолошке модификације човека у виду торњева који се уздижу у висине како би показали да су подједнако огромни и снажни као и сама природа. Оно што Ајхан-Ердоган жели да поручи је да људским напорима и дотадашњим изумима јесу створене основе које су омогућиле настанак и људи-торњева, али да њихов облик и функционалност не представљају новину, већ пре проблематични спој различитих, већ познатих материјала органског и неорганског порекла који ни у ком погледу **није дугорочно решење** за човекову пролазност и ништавност које га муче. Деблин у периоду писања романа не замишља научнофантастичне новуме попут клонирања или виртуелнога света јер то још увек не спада у стандардне мотиве књижевности тога доба, па чак ни технолошка надградња коју описује не акцентује умешност човека, нити разлаже у детаље измишљене технолошке процесе, иако је заиста темељно и чак и енциклопедијски проучио сазнања из области природних наука на којима је засновао свој роман, већ технички део више подређује централној поруци романа везаној за природу човека, његов извитоперен однос према технологији и неизбежну могућност да приликом (зло)употребе технологије дође управо до супротних последица од оних које су очекиване.

У роману *Укидање врста* такође је у фокусу пре свега **(био)технологија као основа промене друштва и политике**, односно социјални и сатирични аспект научне фантастике. Појављује се шири дијапазон техничких средстава и модификација човека, но у првome плану више није ни човек сам по себи, иако се може и треба извући поука о човеку, већ то како (био)технологија потпомаже **преживљавање**, подстиче даљу борбу између различитих врста у циљу опстанка или пак **уређује друштво** које би требало бити за нијансу цивилизованије и хуманије, а уједно и какав је **однос између биотехнологије и постајања животињом** (у постхуманистичкоме смислу материјалности и идентитета који су у сталноме процесу *постајања*). Џордан (2022: 101) сматра да је за генте карактеристично то што им је с људима заједничка потреба да користе технологију, укључујући и жељу да поседују људске руке и да њима створе оруђе, као и да нашкоде другим бићима како би унапредили своја друштва и остали у животу, при чему им технолошке иновације помажу да превазиђу категорије и хијерархије које су им

наметнули људи и да се прилагоде кад су приморани на то да напусте планету. Посебно се издваја њихова жеља да се биолошким оружјем којим нападају човека постарају за то да буде лишен руку, што је уједно и део тела који није карактеристичан за ахумане животиње (с изузетцима), док антропоморфизација нове хибридне врсте генте омогућује да као део свог облика преузму најкорисније одлике и хумане и ахумане животиње, а у будућности да имплементирају и технолошко-машинска решења. Прва бића (Пламен, Падмасамбава) која поседују елементе сва три облика постојања – технолошког, људско животињског и животињског – настају тек након бекства с планете, али је кључно то што у потпуности елиминишу границе које раздвајају ове категорије (уп. исто: 102). До овог ступња развоја није се стигло (пост)биолошким или (био)технолошким еволуционим током, резултат је вишегодишњег развоја који је подразумевао људске експерименте, затим различите генерације генте и керамичара, биотске квантне компјутере *Setzlinge*, клонирање и напослетку различите врсте одвајања од телесности и складиштења свести и информација у виртуелне системе попут феринфонског који служи комуникацији и забави, па све до иновативних система осмишљених зарад очувања врсте и стварања живих барки. Стога свет романа настајују бића која поседују различит удео органског и неорганског, материјалног и информационог, а крајњи циљ је **укидање свих граница, симбиоза и ослобађање категорисања и разврставања** – могуће је, као у случају Пламена и Падмасамбаве, бити и мушко и женско, и дечак и девојчица, и одрастао мушкарац и жена, испробати различите идентитете и ставити се уз помоћ биотехнологије у позицију различитих животних перспектива и планова за будућност. На питање да ли је овакво друштво утопијско или пак дистопијско, у коме су и биологизација и технологизација човека толико унапредовале да долази до ослобађања, Дат (*Кирус Голден*, интернет) у интервјуу одговара да му се не допадају ни један ни други термин – утопија звучи као место које не постоји, зашто би се бавио таквим местима која нису друштвено(-критички) релевантна, док су дистопије превише песимистичне визије проистекле из погледа на развој технологије. Научнофантастични мисаони експерименти, без обзира на класификацију од које очито бежи и у књижевнотеоријском смислу, могу да натерају човека на размишљање да ли се заиста друштво креће у том неком одређеном смеру својим изумима и научним напретком или је прогноза превише оптимистична или песимистична; реалност је свакако да увек постоје појаве и открића која с временом побољшавају друштво, као и она која га чине горим, па је настојао да у складу с тиме замисли и друштво сутрашњице које настајују генте, керамичари и људи, пет стотина година у будућности као вид екстраполације данашњих тенденција. Као кључно питање за читаоце истиче да ли сматрају да су предности света, о којима аутор „лаже” да ће постојати за пет стотина година, бити довољно велике да би, када би морали да живе у њему, могли да изађу на крај и с његовим недостацима²⁴⁴.

Централни аспект технологизације човека у контексту овог истраживања које проблематици приступа из угла постхуманизма и екокритике, мимо генералног односа према технологији, представљају **промене човековог биолошког тела користећи технологију као средство или као додаток људскоме телу**. Стога ће се у потпоглављима обрадити **три врсте трансформација** које се дешавају: (1) **технонадградња**, којој постојеће тело представља основу или срж на коју се додају неоргански елементи, за шта су пример људи-торњеви код Деблина и генте и керамичари код Дата; (2) **клонирање**, које код Деблина није заступљено, а код Дата се надовезује на претходну технонадградњу керамичара и огледа се, између осталог, у њиховом карактеристичном начину репродукције у штампаријама, али постоји и као засебна

²⁴⁴ „Halte ich die Vorteile der Welt, von welcher der Autor lügt, sie werde in 500 Jahren die gegebene sein, für groß genug, daß ich mich, wenn ich sie bewohnen müßte, mit den Nachteilen abfinden könnte?”

технолозија у сврхе очувања врсте генте; (3) делимично или потпуно одвајање од биолошког тела **складиштењем свести као информације у виртуелном свету**, које такође није заступљено у роману *Планине мора и дивови* из међуратног периода, али је кључно у другој половини романа *Укидање врста*.

Људско тело је при томе само по себи резултат комплексног и изузетно дугог процеса еволуције и премда је заиста чудесно на много начина, постоје ограничења, већ побројана – у поређењу са животињама, човекова чула су слабија, спорије се креће и реагује у мањој мери инстинктивно на своју средину и дешавања око себе, а као и сва жива бића склон је томе да се његово тело разболи, генерално је крхко и подложно разноразним физичким повредама услед високих и ниских температура, притиска и удараца итд, те је и биолошки уз све то програмирано да стари, односно природно је све мање функционално с годинама док не дође тренутак за смрт. Технолозија коју је човек успео да развије током свог постојања на планети Земљи помаже му да превазиђе неке од поменутих проблема с којима се суочава тако што му омогућује да унапреди своје тело, а мотиви за то су различити: од првенствено медицинских и војних, који се обрађују у оба романа, све до генералног побољшања у оквиру усмерене постбиолошке еволуције зарад добробити самог човека или пак из пуне научне знатижеље. Такође, један од потенцијалних разлога за покушаје побољшања човековог тела је и идеја о такозваној **технолошкој сингуларности** (енг. *technological singularity*), кад се претпоставља да ће вештачка интелигенција постати потенцијално интелигентнија од човека, те је неопходно да унапреди себе како га не би надмашила. Реј Керзвајл (2005: 22–23) у књизи *Сингуларност је близу* овај појам дефинише као будући период кад ће стопа технолошких промена бити толико брза, њен утицај толико снажан, да ће људски живот бити неповратно промењен, што није само по себи ни утопијско, ни дистопијско, већ једноставно представља трансформацију концепата који пружају значење људским животима, укључујући и саму смрт, при чему ће технологије засноване на информатици обухватити читаво људско знање и вештине, моћ препознавања образаца, вештину решавања проблема, па чак и емотивну и моралну интелигенцију људског мозга, који, иако је импресиван, садржи огромна ограничења јер је неколико милиона пута спорији од савремених електронских кола. Он предвиђа 2045. годину као кључну за ишчекивање феномена сингуларности (исто: 120), а читава идеја у великој мери подсећа на тренутак ослобођења генте од човека, кад нова биотехнолошки унапређена врста више не може да се упореди с човековим капацитетима, али и касније моменте на развојном путу керамичара. Питање је шта се дешава након сингуларности, да ли човек/човекови наследници остају и даље већински биолошки у односу на удео технолошког у њиховим телима. Од алата у Африци направљеног од камења, животињских делова и других материјала доступних у раној фази постојања *homo sapiens*-а који су му омогућили интеракцију с околином, прилагођавање и опстанак до савремених екстерних и интерних, тј. интегрисаних технолошких апарата дошло је до све интензивнијег ступња телесне модификације. Технолозија, нарочито у мозгу, може да прошири његове капацитете као што су меморијски и да пребаци део свести/церебралног неокортекса у виртуелни простор, тј. облак (в. нпр. Керзвајлова поглавља *Достизање рачунског капацитета људског мозга*, исто: 107–126; *Отпремање људског мозга*, исто: 166–169).

Керзвајл (исто: 27–33) издваја и **различите епохе еволуције од биолошког ка технолошком**, које се могу испратити и на примеру романа:

- **Епоха 1:** физика и хемија;
- **Епоха 2:** биологија и ДНК информације;
- **Епоха 3:** мозак – информације у нервним обрасцима;
- **Епоха 4:** технологија – информације у дизајну хардвера и софтвера;

- **Епоха 5:** спајање технологије и људске интелигенције – интеграција биологије и људске технологије;
- **Епоха 6:** универзум се буди – обрасци материје и енергије у универзуму постају засићени интелигентним процесима и знањима.

Деблинов роман, иако прати више векова будуће историје, досеже углавном до друге поменуте епохе. Достигнућа из области физике и хемије представљају врхунац, уз биолошка сазнања карактеристична за период настанка романа. Не описује се детаљније генетика, премда исхрана генетски модификованим организмима игра битну улогу, а спој технологије и људске интелигенције није у циљу напретка човечанства, нити је резултат оптимистичне вере у науку, већ штавише људе-торњеве лишава људске (само)свести, наноси им бол и чини их мање функционалним, попут својеврсних зомбија.

У роману Дитмара Дата тематизоване су и наредне епохе – од генетских модификација које спроводе људи и услед којих настају генте, преко модификација мозга, све до интеграције биологије и људске технологије у виду нових бића с већим уделом технолошког и нових метода отпремања свести и меморије. У феринфонским системима је могуће складиштити доживљаје генте, али и емитовати их другима и користити их као средство које их повезује без речи. Генте практично преузимају улогу сервера, будући да чак и рачунарство у облаку (енг. *cloud computing*) као вид услуге који корисницима нуди различите меморијске просторе за складиштење и онлајн софтвер и даље захтева постојање материјалног сервера који је удаљен, односно информација не постоји независно од носилаца утемељених у физичком свету. Осим утицаја на органско тело (између осталог, исхрану и здравље) и мозак, издваја се и утицај на дуговечност, ратовање (нове врсте биотехнолошког и *smart* оружја), свакодневицу у виду учења, рада и игре и напоследку човеково/животињско место у универзуму. Да ли је животни век генте и керамичара даљи искорак ка технолошком, да ли постоји интегрисано напредно оружје, како се мења свакодневица каснијих протагониста Пламена и Падмасамбаве који обједињују у себи и хумано и ахумано органско и неорганско, као и њихова позиција у ширем контексту свемира кроз који беже, спадају у битне мотиве за анализу из угла трансформације као последице технологизације. Последња епоха о буђењу универзума при том чак и код самог Керзвајла звучи одвећ научнофантастично и оптимистично, те превазилази бављење људском историјом и залази у једно друкчије подручје изучавања постојања.

Технологизација човека потезе и морална и етичка питања, као што су: Кома је доступна технологија? Да ли је доступна онима који имају потешкоћа у развоју које се могу отклонити технолошким путем, да ли је доступна свима подједнако или пак посебној елити која то себи може да приушти? Деблинова визија подразумева издвајање техноелите која постаје привилегована у односу на остатак становништва, док Дат тежи социјалистичким идејама где би технологија требало да буде доступна свима подједнако, што није нужно и случај, будући да утопијско друштво генте и те како има и своје мане и различите слојеве друштва, те се намеће закључак да ипак постоји одређена групација која је у мало већој мери привилегована, али је динамика моћи конципирана другачије у односу на Деблинову, тј. мање је изражен јаз.

Зарад даљег разрађивања последица технологизације човека у контексту његове еволуције од биолошког ка технолошком у наредним потпоглављима размотриће се детаљније управо три поменута вида интеграције технологије: технонадградња, клонирање и виртуелност.

2.2.1. Технонадградња као неуспели еволуциони скок

Технонадградња подразумева рад на побољшању људских способности и капацитета. Може проистећи из различитих генетских експеримената или хируршких подухвата, а такође настати и на основу медицинских средстава попут лекова, и испољава се у различитим областима људскога живота – од козметичких настојања да се побољша изглед, преко медицинских помагала којима се олакшава живот људима с инвалидитетима, све до спортских неетичких понашања попут тзв. допинга. Повећана употреба нанотехнологије, импланата и других начина повезивања човека и компјутера/технологије, као и хибридизације човека и нељудских животиња, представљају потенцијалне будуће правце развоја биотехнолошких модификација, који се уједно разматрају и у контексту биоетике, као и у области проучавања идентитета и личности, тј. начина на који се трансформишу телесним променама. Хогл (2005: 696) наводи да су, према појединим теоретичарима, људска тела каква постоје данас арбитрарно, еволуционо решење за проблеме покретности, комуникације и функционисања у природној животној средини, те да, иако савремена култура конзумеризма игра битну улогу приликом односа према надоградњи тела, технонадградња представља манифестацију нових начина размишљања о биолошком и друштвеном животу који трансформишу и институције, економије и значења. Практична примена се шири с технолошким развојем нанотехнологије, биотехнологије, информационих технологија и когнитивних наука и укључује све више генетске, биомедицинске или фармацеутске интервенције чак и кад не постоји патологија која се треба излечити, те се тумачи и у контексту еволуције као вид превазилажења људских ограничења (уп. Алмеида и Циогу 2019: 183–185) и као могућност остварења „фантастичног сна о бесмртности и контроли над животом и смрћу” (Балсамо 2001: 328).

У роману *Планине мора и дивови* превазилажење људских ограничења и технонадградња резултат су **одбрамбених потреба и уклањања недостатака** који човека спречавају да равноправно уђе у сукоб с пробуђеним силама природе. Френсис Делвил и друге технократе осмишљавају начин да се супротставе тако што уз помоћ преостале енергије турмалинских велова граде високе торњеве од људи, животиња, биљака и другог материјала (не)органског порекла. Људи-торњеви се искоришћавају као ново оружје: „То је оно најнеобичније најстрашније што је Земља до тада видела. Подигнуте су у океану на најјачим бродовима, у шкотским планинама [...] високе творевине попут кула. [...] Нагомилано је камење заједно са стаблима и остављено да се споји”²⁴⁵ (Деблин 2013а: 504). Током претходних векова технологија је била у функцији носиоца историје, пре свега у виду технолошки развијених градова и апарата који су у извесној мери и антропоморфизовани (уп. Митидијери 2016: 557) и према којима се као центрима и пореклу моћи мењао однос, док током новог периода након експедиција технолошки напредак превазилази све дотадашње границе познавања човека, природе и науке, те не само да делује застрашујуће, већ се и отима контроли, премда служи сврси којој је и намењен: **да заштити и заступа човека**. Основе нових бића су чврсте, те су изграђене од камена и дрвећа које има јаке корене и стабла, утемељене у планинама на копну и издржљивим бродовима на води, што би требало да указује на њихову постојаност и непоколебљивост. За разлику од крхких људских тела, сама асоцијација на торњеве представља снагу и моћ, као и покушај спајања човека потеклог са Земље с оним што је веће од њега, усмеривши се ка небу и висинама, будући да се наводи да су нешто

²⁴⁵ „Das war das Sonderbarste Schrecklichste, was die Erde bisher gesehen hatte. Man errichtete im Ozean auf den stärksten Schiffen, im schottischen Gebirge [...] hohe turmartige Gebilde. [...] Man hatte Steine und Stämme zusammengehäuft und sich vermählen lassen”.

најнеобичније што је до тада постојало на Земљи. Људи-торњеви, иако их граде људи, настају на основу природних сила, тј. снаге турмалина: снага која их је покретала и због које су расли до циновских размера, која је пак била и ограничена појединачним телима животиња, биљака и обимом камења, због које су тела сазревала, затим старила и умирала, текла је попут бујице, масивно, бескрајно, попут катаракте, из турмалинских кристала, а њена застрашујуће деструктивна снага постајала је јасна приликом експеримената, с обзиром на то да није била подложна складу, гутала је, избацивала и уништавала организме, није марила ни за шта пред собом што се кретало, мировало, продужавала је младост организама, али целокупно тело ипак није било разорено и било је издржљиво (Деблин 2013а: 504–505). Технологија стога преузима функцију усмеравања снопова енергије турмалина, но сама енергија је природног порекла и праисконска, те је технонадградња заснована преваходно на органском, али извитопереном и усмереном ка присилној еволуцији која је одвећ брза за човека. Митидијери (2016: 822) сматра да је разоткривање мутационе и биоенергетске снаге турмалина истовремено и појашњење настанка гренландских монструма и основа за могућност трансформације материје, што омогућује стварање *veштачког* живота и преображаја једне врсте живих бића у друге, кулминирајући у људима-торњевима као хибридном бићима кроз које се реализује идеја о унапређењу *homo sapiens*-а на путу развоја биотехнологије. Но, описана **биотехнолошка мутација** не може се сврстати у стандардне видове унапређења и убрзавања еволуције човека који би га побољшали из медицинских или козметичких разлога, убрзали рад његовог мозга или га спојили с компјутерима, већ настаје **спонтаним открићем** и импровизацијом просто **зарад опстанка, освете или испољавања хибриса**. Заснива се на дотадашњим истраживањима кристала, турмалина и Кајлинових апарата који емитују зраке и усмеравају настанак кристала и раст камења, као и на Мардуковим и Мекијевим истраживањима из области биотехнологије и биохемије којима су настојали да утичу на процесе раста биљака и животиња (исто: 823), но коначни кључ произилази из случајног контакта човека са заузденим праисконским снагама природе. Хибридна бића граде се потом по спратовима, људи голих тела се у мањој или већој мери добровољно цементирају, доњи део торња се зарива у ноге и руке људскога тела, при томе људи нису могли да говоре док им је растао језик, превазилазећи раст вилице и остатка главе (Деблин 2013а: 506). **Раст наликује еволуцији** која се такође одвија у различитим ступњевима, док торњеви нису само утврђења и симбол снаге и моћи, већ и затвор за човеково наго тело које се спаја с другим материјалима, изгубивши способност да слободно користи управо оне делове тела који су се првобитно развили као комплексно еволуционо решење за проблеме кретања и интеракције с околном. Такође и његова способност говора, односно комуникације с другим припадницима своје врсте и изражавања сопствених мисли, бива ограничена. Дивови би могли да поседују и поделе несвакидашње животно искуство које превазилази сваки капацитет дотадашњег човека, као и могућност да уопште замисле шта се одвијало из њихове перспективе, а уједно је језик као специфични вид комуникације карактеристичан за човека саставни део културе, цивилизације и међусобне сарадње. Свест дивова слаби, односно човекова свест чином надградње није побољшана, већ се губе дух и људскост (исто: 507). Упитно је да ли се онда надградња уопште може посматрати као виши степен еволуције у смислу вишег степена свести и оптимизације дотадашњих ограничених процеса размишљања. Бића која настају су хибридно дегенеративна – њихове очи су веће од целога човека стандардне висине, вилице су им тешке и висе, ноге су раширене како би могле да издрже огромни терет који одржавају у усправном положају, из њихових монструозних тела цуре нон-стоп течности, различити делови дрвећа, биљака, животиња и човека се спајају, а црева се њишу тамо-вамо (исто: 507). Оличење су **транс-корпоралности**, о којој Стејси Алајмо (2008: 238) пише као о саставном аспекту нормалне људске телесности, али у случају

дивова преувеличаној до екстрема, наине, човек је *увек* повезан и испреплетан са светом ахуманог, крајње неодвојив од *животне средине* и при том је тешко посматрати природу као пуку позадину чинова и експлоатација човека јер му је толико близу као његова сопствена кожа. Ипак, уколико бисмо из данашње перспективе замишљали напреднија људска бића, свакако не би изгледала, била саграђена и понашала се одбојно попут Деблинових дивова који остављају пре утисак да су ту да послуже као страшила:

„Били су суморна скоро нема бића, непокретно удишући ваздух. Њихови покрети били су бескрајно троми. Грађа уста носа ушију према човековој врсти, али размазана као да је саздана од камена и дрвета. Крв камења и биљака такође је кључала у њима”²⁴⁶ (исто: 508).

Чак ни физички нису напреднији, не крећу се брже, не поседују делове лица нити унутрашњу грађу која представља бољу верзију дотадашњег човека, већ у складу са својом неизмерном величином постају мање покретни и троми. Иако њихова глава наликује човековој, заправо је већим делом нежива, подсећа на камен и на дрво без емоција, лишена људскости. Њихови унутрашњи органи такође су суштински **дисфункционални у својој хибридности**, те, иако **деконструишу дотадашње границе између неорганског и органског** – хуманог и ахуманог животињског и биљног, на којима се инсистирало да морају бити јасно постављене, резултат није прогресиван, већ регресиван. Технологија не може заменити природу, може је допунити или обогатити, а њихов међусобни однос је у константном стању промене, како и једног и другог феномена, тако и бића која се налазе у међупростору природе и културе/технологије. Људи-торњеви би требало да представљају искорак ка удаљавању од првобитне природе, укључујући и дотадашње природно стање материје која је представљена као витална и променљива, природне односе између различитих врста, природни ток и брзину еволуције, затим и природни начин репродукције. Подједнако би требало да као *надљуди*, тј. *Übermenschen* отеловљују човека повећане снаге и могућности, али пак окончавају своју егзистенцију тако што уништавају сами себе, након што су испунили своју сврху. Наводи се да је изграђена одбрамбена линија сачињена од дивова од Согнефјорда у Норвешкој према југу око јиландске обале преко Северног мора све до британских острва, при чему су њихове очи гледале слабо, а преко груди биле пребачене мреже од турмалина (исто: 509). Приказани су као пасивни и одсутни, а у животу их одржава турмалин, док напослетку не срасту с природом. Последњи моменти испуњени су подсећањем на то да су некада поседовали идентитет, да нису били само *топовско месо* у виду торњева и безлични, лишени људскости. Венаска говори: „’Делвиле. Помози ми. Уплела сам се у траву. Хоћу да дођем до тебе.’ ’Зове ме именом. Увек име.’ [...] ’Камење. Ради се о камењу потоцима. Одузимају ми свест”²⁴⁷ (исто: 606–607). Природа их гута кад је њихово време прошло и стапају се с њом, вративши се у Земљу од које су и настали, показавши да ипак нису успели да превазиђу смртност, као и да њихова циновска тела нису истински (ре)продуктивна на дуже стазе. Преживели људи говоре да их је прогутала вода и чувају сећање на њих, обележивши места на којима су се претворили у планине и преобразили у део крајолика, одлучивши да их памте као снажне, силне људе (исто: 615–616). За Деблина се у природи губе его и индивидуалност, како код човека, тако и код дивова, па је **стапање с природом смислени крај** већ постојеће повезаности и испреплетаности људи и природе. Вода се у више наврата појављује као симбол ослобађања од

²⁴⁶ „Dumpfe fast stumme Wesen, unbeweglich luftschnaufend waren sie. Unendlich träge ihre Bewegungen. Nach Menschenart die Bildungen des Mundes der Nase der Ohren, aber verstrichen wie mit Stein und Holz gemauert. Das Blut der Steine und Pflanzen wallte auch in ihnen”.

²⁴⁷ „’Delvil. Hilf mir doch. Ich bin im Gras verwickelt. Ich will zu dir.’ ’Sie ruft mich bei Namen. Immer der Name.’ [...] ’Die Steine. Es sind die Steine die Bäche. Sie nehmen mir das Bewußtsein”.

индивидуалности, као образац по коме честице заједно делају, те тако и дивове гута вода и губе и себе (своје име) и своје некадашње индивидуалне амбиције да надмаше природу и постану већи од свега. Крајњи закључак у контексту технонадградње је да су у роману *Планине мора и дивови* људи-торњевци као вид натчовека, а технонадградња и необичан ток еволуције заправо регресија, тј. повратак првобитном колективизму и неиздвајању, али и губитак рационалности. Описују се трансформације и развој човека, а затим се оповргава идеја да се ради о унапређењу и достизању највишег степена еволуције тако што све оно што је потекло из природе, органско и неорганско, игра своју подједнаку улогу и постаје равноправан саставни део дивова, чиме се **губи и дотадашњи хијерархијски поглед** на природну и еволуциону историју који бива замењен схватањем свега природног као међусобно комплементарног (уп. Митидијери 2016: 827). Митидијери (исто: 827) при том наводи и да дивови, којима је на располагању моћ трансформације целокупне материје, али их мотивишу безгранична похлепа, жеља за влашћу и разарајуће лудило, показују парадоксалну слику тоталне регресије разума, која је пропорционална порасту могућности путем рационалности проистекле из природних и техничких наука и сазнања. Уместо да истински напредују и искористе те могућности, људи подлежу мрачним странама своје природе и нагонима које би могли да превазиђу, но не успевају, показавши да нису дорасли својим амбицијама и постајању натчовеком на наредном ступњу развоја, те да се заправо и даље не издвајају из целине света која је већа од њих и чије друге, ахумане делове занемарују и омаловажавају.

2.2.2. Технолошко унапређење човека као рушење природног поретка

У роману *Укидање врста* описује се сличан вид спајања различитих аспеката природног света и долази до превазилажења разлике на релацији хумане и ахумане животиње. Иако је човек дуго одбијао да призна да је и сам животињског порекла, те да није нужно развијенији од животиња које пак поседују и даље бројне телесне и чулне предности у односу на човека, **биотехнолошка надградња човекове основе** усмерена је к **спајању човека и животиња у виду нове врсте генте**. Нарочито су при том реални експерименти са шимпанзама показали да су разлике бесмислене јер све оно што се посматра као карактеристично људско може се на неки начин пронаћи код њих, попут коришћења алата, али касније и способности разумевања и коришћења знаковног језика. Фиктивни генте стога представљају покушај мирења са животињским делом себе и *постајања животињом*, задржавши и људске атрибуте. Као што је Дерида теоретисао у својој тексту *Животиња која дакле јесам*, животиње нису само наше порекло, већ и део нас, ми смо бића у сталноме процесу мутације и стога и сами хибриди, но, за разлику од предмета за које је у савременом конзумеризму чак пожељно да буду хибриди – аутомобила, телефона, разних уређаја у домаћинству, у случају живих бића се то одбацује као неприхватљиво (уп. Дерида 2002; Десблеш 2012: 245; 248). Датова идеја је да биотехнолошку надградњу и спој човека и животиње не прикаже ни као чисту утопију, ни као застрашујућу дистопију. Прву генерацију генте чинио је човек који је покренуо експерименте из различитих побуда: знатижеље, превладавања досаде и превазилажења човека²⁴⁸ (Дат 2010: 522), опстанка и самоодбране као дефанзивни систем оружја биохемијске природе за потребе бекства, револуцију која подразумева измењен однос према животињама и постајање животињом (уп. исто: 514; 523). **Постајање животињом**, према Делезу и Гатарију (1987: 238), није имитација животиње, нити човек заиста постаје животиња ништа више него што животиња постаје нешто друго – оно што је стварно је процес постајања, а не непроменљиви термини. Хибридизација биотехнологијом и

²⁴⁸ „[D]ie Beseitigung der Langeweile und die Überwindung des Menschen“.

превазилажење бинарних опозиција где се животиње изједначавају с природом, а човек с културом уједно су и превазилажење антропоцентризма јер значај животиња не проистиче искључиво из њиховог односа с човеком. Као ни шире природно окружење, ни животиње нису Друго које треба прилагодити својим антропоцентричним потребама и припитомити. У претпоследњем поглављу романа под називом *Пре Ослобођења (Vor der Befreiung)* до изражаја долазе размишљања аустралијског етичара и теоретичара права животиња који се пита да ли се циљ највеће среће за највећи број створења може односити и на животиње и који би били конкретни предлози за побољшање живота животиња (Дат 2010: 509). Идеје о мирноме суживоту са животињским светом претходе развоју генте, али нису саставни део људскога погледа на свет. Како животиње, тако и хибриди, неретко изазивају анксиозност код човека – још Дарвин је показао да је човек *део природе и врста животиње*, што **угрожава човеков концепт посебности** и зато није пријатна замисао за њега. Неопходно је размислити изнова на тему учесника у конструкцији категорија природе и културе јер нису искључиво људи – ради се о посебној врсти односа и међусарадње многих актера, од којих нису сви хуманог порекла, нису чак ни сви органски, а ни технолошки (Харавеј 2004: 66). У кратком исечку из људскога живота пре биотехнолошке надградње појављују се три кључна лика из каснијег периода, који се опредељују за то и која ће животиња бити: лав или пак лисац Рју(неке), при чему госпођи Шпет појашњава да јој се нуди физичка бесмртност, те бира да буде нешто што свет до тада није видео – *слободни човек* (Дат 2010: 515; 524). Одлучује да задржи сопствени идентитет човека, али да при томе не буде лимитирана свим оним границама које одликују њену врсту и удаљавају је од других. Хибриди који настају доказ су тога да не постоје јасне категорије, те да већим делом проистичу из различитих идеолошко-политичких погледа на свет и односа између хуманог и ахуманог, али и даљи доказ за дубоку међуповезаност човека и средине. Из људскога угла се генте могу тумачити као својеврсне химере (на старогрчком *хиџира* – коза), бића која су била спој више животиња, а првобитно троглаво чудовиште које бљује ватру за шта се претпоставља да се радило заправо о метафорички представљеној регији где горе бројне мале ватре између камења у античкој Ликији, а данашњој турској области Јанарташ, а у случају генте укључује и људску животињу која пак не напада преостале преживеле људе ватром, али свакако представља збуњујуће и инвазивно биће и то не само у биотехнолошком погледу. Оно застрашујуће и узнемирујуће, у фројдовском смислу *das Unheimliche*, **рушење је фундаменталног природног и социјалног поретка** (уп. Хибнер 2018), јер на први поглед свет унапређених генте делује одвећ познато, налик људскоме свету, али га настањује биће које крши бројне законе природе и устаљене друштвене конвенције. Балсамо (2001: 306) појашњава да конструкција границе између природе и културе гарантује исправни поредак ствари и успоставља хијерархијски однос, који функционише тако што афирмише представу да ће култура/човек победити у својим конфликтима с природом, при чему тело постаје „место ерупције страха” о *исправном поретку ствари*. Технонадградња којом настају генте повлачи са собом због тога бројне шире импликације, сем истицања нових врста технологија које им омогућавају преживљавање и слободни живот, од феринфонских система, преко могућности промене облика тела, све до каснијег преображаја свести у информације услед чега успевају да побегну с планете, што се све може окарактерисати као значајно унапређење дотадашњих човекових капацитета, али и обогаћивање погледа на свет спајањем различитих перспектива у једну: хумано и ахумано животињске, а у све већој мери и информатичке.

2.2.2.1. Информатичка технолошка надградња: аутомати и свођење свести на информације

Информатичка технонадградња човека предочена је кроз **бића попут керамичара и младица** (нем. *Setzling*). Керамичари се први пут помињу из угла генте као *мислећи аутомати* заштићени керамиком васкрсли из крша који живе с друге стране океана на југозападу (Дат 2010: 34). Томас (2001: 41) наводи како речи као што су *аутомат, аутоматизација, аутоматски, андроид, робот, бионички, киборг* или *киберпростор* стварају скуп међусобно повезаних речи и значења, те да се с појавом сваке нове речи прекорачује нови праг у перцепцији и друштвеној конструкцији људскога тела, између концепата органског и неорганског, тела и технологије, људског и нељудског, као и између самих машина утолико што се и оне могу сматрати *органима људске врсте*²⁴⁹. На почетку се међу керамичарима издвајају две вође – Катахомендуенде и Катахоменкопиава, а затим се спајају у једног под називом Катахоменлеандралеал из разлога уштеде трошкова, смањења комплексности и статике (Дат 2010: 35; 55). Већ у првим описима се истичу логика и практичност њиховог размишљања, као и усмереност ка решењима која су функционална. Аутомати поседују одређене људске особине, али представљају нови вид унапређења који се од киборга, споја човека и машине, све више помера ка аутоматизацији и машинском. Мотивише их доминација и сукобљавање, те иако је рат нешто што је карактеристично за људе, припремају се за први рат без човека²⁵⁰ (исто: 147) као ратне машине (нем. *Kriegsmaschinen*; исто: 144) и „модел и симулације пројектовани за непријатељске, дистопијске, футуристичке светове под утицајем или под последицама утицаја разних врста војски, индустрија или корпорација” (уп. Томас 2001: 40). Физичка, когнитивна и емотивно-социјална надградња **у војне сврхе** није новина, штавише, саставни је део људске тенденције да улази у конфликте с другим групацијама људи и врши се како биолошким, фармаколошким или хируршким средствима, тако и генетским инжењерством, а у све већој мери је заступљена и милитарна вештачка интелигенција. Поменутих средствима постиже се технолошка предност у односу на непријатеље у погледу снаге, издржљивости, брзине, флексибилности, координисаности, утицаја на емоције (ни керамичари не поседују емпатију, ни страх, нити промене расположења), когнитивних способности попут памћења, сконцентрисаности и мотивисаности. У роману нису детаљније појашњене све предности које керамичари поседују у унапређеној верзији, али се издвајају пре свега (1) несвакидашња способност комуникације – когнитивна и социјална технонадградња; (2) могућност да копирају сами себе – технонадградња у виду генетског инжењеринга и израде читавог тела вештачким путем; (3) вишедимензионалност – физичка технонадградња која збуњује противника јер нема способност спознаје толиког броја димензија. С госпођом Шпет могу да размењују информације и да разумеју све што се одвијало у њеном пређашњем људском животу током периода Досаде:

„Обрасци су били записани директно на њен центар за вид, разумела је да треба да појасни шта је то био посао и како се делио. [...] Подмладак керамичара и живи остатак прошлости размењивали су [информације] четрнаест дана, с прекидима само услед повремених

²⁴⁹ Такође појашњава и четири концепта тела према Норберту Винеру: (1) тела као магијског, глинастог лика (в. Голем); (2) тела као сатног механизма; (3) тела као парне машине која сагорева неко запаљиво гориво уместо гликогена из људских мишића; и (4) тела као електронског система (Томас 2001: 43), које је код Дата као најсавременији вид аутомата представљено у форми керамичара и младица.

²⁵⁰ „[D]er erste Krieg ohne Menschen”.

одзвањајућег смеха Катахоменлеандралеала и нових потреба за исхраном, варењем, избацивањем излучевина и трансформацијама прве постбиотске велесиле”²⁵¹ (исто: 106).

Концепт рада је у окружењу керамичара непознаница јер је њихово друштвено уређење друкчије, мада не сазнајемо детаље како. Једино у шта стичемо увид су њихова филозофска размишљања и разговори, као и припреме за сукоб с врстом генте и уништење човека, неретко приказано из перспективе генте. За разлику од људских бића поседују необичну способност да директно размењују информације, без употребе говора, односно делује као да су у могућности да приступе туђим сећањима и да тако боље разумеју личну и колективну историју, те и да побољшају комуникацију. Овај вид размене могао би се искористити у просоцијалне сврхе и побољшати емпатију керамичара, али га не користе како би створили хуманије друштво, штавише, настављају са својим офанзивним и инванзивним активностима.

На основу описа прекида размене може се закључити да су задржали извесне одлике живих бића које их одржавају у животу попут исхране, што их и даље везује за органску телесност. Ипак, њихова тела дефинишу се као политопи, вишедимензионална геометријска тела, а оно што називају платоником у својим размишљањима заправо је математика као основ њихове конструкције (уп. исто: 107). Уз помоћ математике, информатике и других природно-техничких наука у стању су да унапреде процесе размножавања/умножавања: у великим халама усред прашуме, које личе на зигурате, керамичари, које генте називају *монструмима из џунгле* (нем. *Dschungelmonster*; исто: 144), штампају нова бића и то дневно две до три стотине – од скелета и костију све до готових створења (исто: 144–146). Умножавање самога себе, тј. клонирање није нужно биотехнолошки, вештачки процес, већ постоји и у природи као вид размножавања, али није природно карактеристичан за човека. Зато се и може схватити као чудовишно – оно што је монструозно (од латинског *monere* – подсетити, упозорити) углавном је неприродно и открива нам неке непријатне истине о нама самима као пројекција, подсећајући нас на сопствену природу и упозоравајући нас. Биоетички ставови су да је клонирање људских бића проблематично из више разлога – од тренутно недовољно развијене медицинске технологије због чега клонирани ембриони не успевају да се одрже, преко осуђивања клонирања као вида еугенике чиме се угрожава људско достојанство, настоји да се савлада природа и створи савршено биће, све до описане војне експлоатације клонова као што је приметно у конкретном случају керамичара. Вештачко ’штампање’ костију описује се као процес који је већ постојао код човека: калцијум фосфатна керамика, порозна, с већим уделом метала или другог старог гвожђа, дозвољавала је импланте у које су чак урастали крвни судови, испрва произведена уз помоћ ласерског синтерисања, односно спајања слојева праха, што није адекватно функционисало јер су биле неопходне превисоке температуре које су утицале негативно на раст ћелија, те се потом мешао калцијум фосфатни цемент и изливао како би се стврднели делови костију (исто: 145–146). Док се у војним технолошким подухватима користе такозвани егзоскелети, спољашњи костури који штите војнике, Дат се фокусира на фабриковање унутрашњих костура, што је већ позната технологија која користи 3D штампаче и трибазични калцијум фосфат зарад израде вештачких костију у медицинске сврхе. Синтетичким костима могу се залечити повреде и извршити реконструкције, но сам чин стварања читавог бића,

²⁵¹ „Die Muster wurden direkt auf ihr Schzentrum geschrieben; sie verstand, daß sie erklären sollte, was Arbeit war und wie man die teilen konnte. [...] Vierzehn Tage lang tauschten sich die keramikanische Jugend und die lebendige Vergangenheit aus, unterbrochen nur von gelegentlichem dröhnendem Gelächter Katahomenleandraleals und neuen Freß-, Verdauungs-, Ausscheidungs- und Transformationsoffensiven der ersten postbiotischen Großmacht”.

почевши од штампања костију, корак је даље на путу унапређења и оптимизације јер се може на бројне начине извршити унутрашње обликовање бића у настајању. Иако је костур обично симбол смрти и подсећа на човекову крхкост, али и на чудесну моћ природе да еволуцијом створи функционални механизам који човеку омогућује да се креће, обликује тело и штити унутрашње органе, у роману између осталог указује на нове облике живота и способност управљања процесима настанка живота и обликовања тела које је природа уредила. Нова бића простиру се при том кроз више димензија, што збуњује противнике – њихов план конструкције досеже барем до пете димензије, можда и до шест или више, што значи да могу да виде себе са свих страна и да знају ствари за које друга бића попут генте чак немају ни називе, нити могу да их замисле (исто: 216). Видови надградње керамичара су истовремено и опасна идеја и начин да се оптимизује човек. Питање је да ли се њихов карактер може посматрати као да се ради о новим, засебним бићима или пуком, самосталном оружју. Иако поседују бројне напредне способности, не користе их да би побољшали и уредили свет да буде адекватније и цивилизованije место за живот за све, већ, штавише, прате генте и на друге планете у слепој жељи да их униште.

Да би генте побегли с планете Земље, били су приморани да осмисле нову технологију која се може сврстати и у вид технонадградње и делимично у клонирање, а **нову врсту бића** називају *младицама*: „Копија, тачније речено – стручни назив гласи сада младица. Пропустио си неколико техничких достигнућа великог досега.’ [...] ’Хм, младице, то су... машински учитани снимци личности – програмирани генте, зар не?’”²⁵² (исто: 213). Дигитална или вештачка свест усмерава се обично ка покушајима да се роботима или другим машинским бићима усади самосвест карактеристична за човека (в. Тјурингов тест; Моравеков тест), но једна од кључних одлика овакве технонадградње генте јесте **свођење свести, као и генетике, на информације**, како би се могао мењати телесни аспект, а сачувати све оно што јединку чини посебном – од њене јединствене ДНК, до сећања, искустава и емотивних реакција, али кад се наведене информације пребаце и уграде у друго тело, више се не ради о истој особи, већ о њеној клонираној верзији. Пренос информација омогућује човеку (или у овоме случају припадницима врсте генте) бесмртност која им је ускраћена другим методама због крхкости биолошког тела, а такође и прелазак на друге планете које би потом настанили тако што ће се уштедети на простору и превазићи проблем дугог трајања путовања својеврсним видом дематеријализације и рематеријализације, што је и разлог осмишљавања ове технологије: „Размишљала си сама о бекству. Зашто би се иначе изумела и развила технологија младица? Искјерда ми је показала планове пре него што је... нестала.’ ’Повлачење. Тактичко повлачење’”²⁵³ (исто: 255). У првome рату без човека између керамичара и генте творци преноса свести пак као мотив за овај вид надградње дотадашњих могућности наводе повлачење, али поражавајуће је што првобитна тела с првобитном свешћу и даље остају на Земљи да буду масовно убијена. Купили су карте за одлазак на Месец током Егзодуса и знали су да ће умрети, али су се тешили чињеницом да је њихова *душа* на пола пута ка *небу* у виду младица, парцијала и копија (исто: 475–476). Н. Кетрин Хејлс (1999: 52; 54) указује на теорије Норберта Винера и Клода Шенона (Claude Shannon), према којима је, померивши акценат с енергије ка информацији, **фундаментална идеја порука**, а фундаментални елемент поруке **одлука**, те да се информације дефинишу као функције вероватноће, без димензија, без материјалности, без нужне повезаности са значењем, јер

²⁵² „Eine Kopie, um genau zu sein – der Fachbegriff lautet jetzt Setzling. Du hast ein paar technische Entwicklungen von großer Tragweite verpaßt.’ [...] ’Öhm, Setzlinge, das ist... das sind machinell eingelesene Persönlichkeitsabbildungen – programmierte Gente, nicht?’”

²⁵³ „Du hast selbst über Flucht nachgedacht. Warum sonst sollte man die Setzlingstechnologie erfinden und entwickeln lassen? Izquierda hat mir Pläne gezeigt, bevor sie... verschwand.’ ’Rückzug. Taktischer Rückzug’”.

одлука представља одабир одређене поруке у мноштву могућих порука, при чему би информација имала исту вредност без обзира на контекст у коме би била 'утеловљена', што би јој омогућило да буде концептуализована као ентитет који остаје непромењен чак и кад мења различите материјалне супstrate, исто као што је Моравек замислио да се информације из мозга могу снимити у компјутер. Информације из мозга генте губе тело, али још увек не и телесност, премда се на Месецу материјализују само три тела и то користећи напредније врсте мозга:

„’Али зар не би то требало да буде нека врста осигурања, опција... унутрашње миграције у... циновске компјутере заштићене планинама? За интродус?’ [...] ’Експеримент, мање-више. Искључиво на бази слободне воље. [...] Ја сам један од досадашњих троје младица који су уграђени у синтетичко живо биће. А кад би могао да отвориш моју главу и посматраш ствар којом... размишљам и... јесам, брзо би спознао да то није мозак, у староме смислу те речи, који би могао препознати.’ ’Али ипак јесте биотски рачунар’”²⁵⁴ (Дат 2010: 213–214).

Иако се разликује од биолошког мозга, организам нове врсте генте утеловљује управо поруку, чему је супротност хаос, дезинтеграција, смрт и овакав вид технолошког унапређења је *органски* и *жив* баш зато што је *ефективно спојен са спољашњим светом* (Томас 2001: 49; 47). Њихов живот не одвија се даље у неком чисто виртуелном свету, већ добијају прилику да се изнова нађу у друкчијем телу. **Интродус**, односно унутрашња миграција, бекство у виртуелни свет, заштитио би информације о врсти генте, али све док остају заробљене у бестелесном простору, не могу се више посматрати као наставци живота. Овде се ради о постљудском облику егзистенције, који сеже од проширења тела и његових функција, све до измештања материјалног тела из *ропства непосредног простора*, при чему слика тела постаје мање инжењерска (заснована на енергији), а више комуникацијска (репродукција и размена сигнала у времену и простору) (Федерстоун и Бароуз 2001: 14–15). Складиштене су и пренете прво генетске информације, затим обрасци личности, сећања, алгоритамски отисци емпиријских особа у виду поменутих младица (Дат 2010: 370), како би се изнова изградила основна структура цивилизације генте. Иако технонадградња и пренос података о читавим личностима звуче као велики напредак, и даље заостају у поређењу с керамичарима, који су могли комуницирати на другим нивоима, те генте напоследку закључују да је проблем управо у мозгу, тек кад мењају супстрат и побољшавају га квантним компјутерима, бришу разлику између себе и керамичара као технолошки најнапреднијих бића. Тела технонадградњом бивају потиснута и у процесу су нестајања, а према подели Балсамо (2001: 319), која разликује четири облика технолошке телесности: (1) радеће тело (мајке као материце, радници у микроелектронској индустрији); (2) потиснуто тело (виртуелна стварност, рачунарска комуникација); (3) нестајуће тело (биоинжењерство, тела и базе података); и (4) означено тело (мултикултурне лутке, естетска хирургија), могу се сврстати у другу и трећу категорију. Премда је сврха унапређење телесности, материјалност је и препрека која се превазилази тако што се пружа примат информацијама и порукама, свођењу живог бића на кодове и сигнале, али да би опстало као живо, мора и даље функционисати и у спољашњем свету и задржати оба своја аспекта. Постхумано заправо суштински не прави

²⁵⁴ „’Aber sollte das nicht eher eine Art Sicherung sein, eine Option der... Inneren Emigration in die... felsengeschützten Großrechner? Für einen Introdus?’ [...] ’Ein Experiment, mehr oder weniger. Ausschließlich auf Freiwilligenbasis. [...] Ich bin einer von bis jetzt drei Setzlingen, die man in ein synthetisches Lebewesen eingebettet hat. Und wenn du meinen Kopf aufspalten könntest und dir das Ding betrachten, mit dem ich... denke und... ich bin, würdest du schnell wissen, daß das kein Hirn ist, in dem alten Sinn, den du erkennen könntest.’ ’Ein biotischer Rechner aber doch’”.

детаљну разлику између проширења тела и симулације, кибернетског механизма и биолошког организма, роботске телеологије и људских циљева (уп. Хејлс 1999: 3), већ као облик постојања тежи сједињењу супротности и рушењу опозиција и хијерархија, потенцијалном удаљавању од живог, преиспитујући шта је првобитно и људско, што води ка питању клонирања које се етички не дозвољава и посматра као одвећ неприродно за човека, односно, како ахумано, тако и нехумано.

2.2.2.2. Клонирање: повећање бројности и самоочување

Клонирање постоји у природи као вид асексуалне репродукције, али на примеру човека изазива одбојност и указује на бројне недоречености овог поступка и моралне дилеме. Људско или пак животињско клонирање подразумевало би стварање идентичне копије вештачким путем – генетским инжењерством. Сврхе клонирања су бројне: од очувања угрожених врста или повратка у живот несталих врста, све до ратова и искоришћавања клонова у медицинске сврхе, нпр. зарад коришћења њихових органа. У роману *Укидање врста*, осим правих, биолошких клонова, тематизује се и технолошки вид стварања идентичних копија на примеру керамичара и младица, где су доминантни управо поменути мотиви: керамичари се умножавају како би задобили војну предност, док генте складиште виртуелне копије својих личности и генетике како би успели да опстану као врста. У првome случају ради се о потпуној **дехуманизацији копија** чија је једина сврха **постизање бројности** – керамичарске копије не поседују слободу да буду бића за себе, већ су топовско месо. Немају своје засебне животе, нити остварују свој потенцијал, лишени су индивидуалног идентитета и подређени колективним интересима своје врсте која жели да уништи све друге постојеће врсте у првome рату без човека. Генте, с друге стране, експериментирају **зарад стратешког повлачења и самоочувања** и стварају своје копије које шаљу на друге планете, али их лишавају телесности, осим три поменута тела која су успели да транспортују, чиме достижу максималну ефикасност током остваривања својих циљева.

Даља тематизација клонирања надовезује се на новонастале проблеме приликом насељавања других светова и поновног успостављања оригиналне цивилизације генте: „Клонирање је дозвољено како би порасла популација, али је идеал да се жена определи за то да продужи породицу децом, а да се мушкарац посвети задатку да је оплоди”²⁵⁵ (Дат 2010: 440). Чак и у технолошки напредном друштву које је проистекло из претходне ’утопије’ (или пак дистопије) након Ослобођења од човека клонирање није узело маха осим као сврсисходан начин да се **повећа број становника**, но предност се пружа традиционалном сексуалном размножавању и родним улогама – женско тело треба да послужи томе да буде материца, инкубатор за продужетак врсте, који мушкарац опскрбљује генетским материјалом. Оправдање произилази из драстично друкчијих услова живота на другим планетама у односу на Земљу, иако се ради на њиховом прилагођавању, преживљавање захтева виши степен усклађивања и представља непријатност за првобитни облик телесности, те је стога клонирање истих тела са Земље уједно и непрактично.

„Видиш на моме телу – и ја сам клониран на основу генома бранитељке генте која је отишла тамо: горе сив, помало зелен, црног стомака и ногу, првобитно прилагођен животу у шумама с листопадним и мешовитим врстама дрвећа, у близини воде, најбоље с пуно

²⁵⁵ „Klonierung ist erlaubt, um die Population anwachsen zu lassen, aber das Ideal soll sein, daß das Weib sich der Bestimmung hingibt, die Familie durch Kinder fortzusetzen, und der Mann sich der Aufgabe widmet, diese zu zeugen”.

шибља, активан у сумрак и ноћу. То значи да је ова планета за оне попут мене заправо пакао”²⁵⁶ (исто: 368).

Животињско порекло и особине генте утичу на њихов стил живота, те је промена окружења за клонове више мучење него што им омогућује да успешно наставе са својим животима и да остваре свој потенцијал. Не може се рећи ни да поседују слободу да буду оно што јесу, премда поменути клон има своје засебно име и свој идентитет, те није само пука копија. **Услови живота** нису у складу с његовом природом, чак и кад задржава своју есенцију. Могућности које клонирање пружа стога зависе од бројних фактора, од окружења у коме се налазе, све до сврхе због које је обављено клонирање, при чему се нова бића могу посматрати као засебна, а не пуко средство, те као да у себи отелотворују и даље оно што човека чини човеком или животињу животињом, а могу се и деградирати из страха. Бетке Елштајн (2005: 166) наводи да се иза идеје о клонирању налазе нарцистичке фантазије о радикалној истоветности, али и да представља страх од другачијег и непредвидивог и жељу за светом у коме је репликација самога себе загарантована. Као кључна питања се стога намећу **питање дуговечности** клонова, као и **питање јединствености**. Њиховим издвајањем из биолошког тела које поседује своја ограничења, али и стварањем копије која у неком каснијем периоду започиње свој живот од нуле, век трајања јединке постаје дужи и пружа јој се могућност да настави своју егзистенцију у идентичном облику и да на извешан начин савлада **проблем смртности**, па чак и кроз друго биће јер клон потом води свој сопствени живот. То задовољава људске жеље и страхове, али је свеprisутна дилема о посебности: свако биће има своју уникатну генетику, аутентичну личност и потребу да се оформи као јединка, те се клонирањем руше илузије, исто као што се описивањем живота након човека као врсте оповргава идеја о његовој посебности. Ипак, генте клонирању не приступају с nelaгодом и страховима, већ с оптимизмом и поносом, иако постоји извесна доза нарцизма у њиховом приступу: „Да, видите, она је још увек млада, тек сам дао да је клонирају, још увек не може слободно да иде унаоколо. Ускоро ће моћи да говори, тад ћу је послати да учи. Изузетно сам поносан”²⁵⁷ (Дат 2010: 384–385). Пламен разговара с човеком који представља своју клонирану ћерку, при чему разговор постаје непријатан из његовог угла јер се ради о инвалиду који потом планира и да се даље размножава природним путем. Различити видови репродукције очито нису табу кад је неопходно настанити нове планете и повећати број становника, но генетски материјал који је у оптицају, а нарочито узевши у обзир здравље поменутог човека, ограничен је и представља вишеструко понављање истога: и путем клонирања, и путем размножавања, што доводи управо до етичких проблема с почетка, наиме, да ли је оправдано експериментисати на такав начин с живим бићима, наносити им потенцијално бол и осудити их одмах на лошу генетику или чак смрт, зарад насељавања и опстанка. Генте, упркос својој убеђености у напредак цивилизације који су постигли, не успевају да превазиђу лоше особине. Пламен чак примећује да је ћерка на узици, тј. да се око њеног врата налази кожни каиш, те се пита да се не ради можда о преводилачкој грешци – да ли је ћерка или љубимац? Животиња-клон цвили, па ипак више наликује својеврсном кућном љубимцу становника Венере. Испоставља се да живот у новом окружењу није ни близу утопије, док је клонирање представљено генерално као нужно средство, али не и технологија која се у том облику

²⁵⁶ „[D]u siehst ja meinen Leib – auch ich bin geklont, aus dem Genom der dahingegangenen Verteidigerin der Gente: oben grau, etwas grün, Bauch und Beine schwarz, ursprünglich angepaßt ans Leben in Laub- und Mischwäldern, in Wassernähe, gerne mit viel Unterholz, dämmerungs- und nachtaktiv. Das bedeutet, dieser Planet hier ist für meinesgleichen eigentlich die Hölle”.

²⁵⁷ „Ja, sehen Sie, die ist noch jung, hab sie erst klonen lassen, sie kann noch nicht frei rumlaufen. Wird bald eine Sprache haben, ich schick sie dann zum Lernen. Bin mächtig stolz”.

активно подстиче, будући да и даље остаје могуће ослањање на природне видове проширења породице, као и на информације пренете у виду 'клонова' младица, додуше, непотпуно прилагођених ванземаљском окружењу. Преношење њихове свести спада делимично већ и у трећи облик технолозијације човека, наиме, тежњу ка нестајању тела, да би се оптимизовали процеси дугорочног и удаљеног чувања података о знаменитијим представницима врсте генте, што је могуће у виртуелноме простору.

2.2.2.3. Виртуелност: складиштење свести зарад опстанка, реконструкције идентитета и сећања на прошла времена

Дона Харавеј (2004: 78) у оквиру својег семиотског квадрата разликује четири врсте простора:

- **Реални, физички простор:** Земља;
- **Ванземаљски/спољашњи простор:** дубоки свемир, простор који није на Земљи;
- **Виртуелни простор:** научна фантастика, простор који је створен компјутерски и није физички, тј. материјалан;
- **Унутрашњи простор:** биомедицинско тело, простор који се налази унутар физичког, материјалног тела.

Радња оба романа креће од првог простора на планети Земљи и заједничко им је што се залази и у унутрашњи простор људског тела чија се целовитост доводи у питање и над којим се хладнокрвно врше експерименти. Свемир, односно друге планете, као и виртуелни простор, за Деблина не служе сврси приказивања људског односа према природи и технологији онако како их је замишљао с почетка двадесетог века, али су на почетку двадесет и првог саставни део научнофантастичних визија и филозофских расправа. Прва дефиниција **киберспејса** (енг. *cyberspace*), који се од појма виртуелне реалности разликује по томе што виртуелна реалност представља симулирани простор реалности, а киберпростор виртуелно окружење, потекла је из научнофантастичног романа *Неуромант* Вилијема Гибсона. Гибсон (2009: 9) већ на почетку романа појашњава да је протагониста „прикључен на специјално израђен дек киберпростора који је пројектовао његову бестелесну свест у свечулу²⁵⁸ халуцинацију матрице”. Федерстоун и Бароуз (2001: 19–21) дефинишу киберпростор као „заједничку способност да се симулира околина унутар које људска бића могу бити у интеракцији”, и разликују као подпојмове:

- **гибсоновски киберпростор** – глобалну рачунарску мрежу матрица којој оператери приступају помоћу кацига и рачунарског терминала, а затим лете до било којег дела тродимензионалног система података кодираних у виду различитих шарених, иконичких, архитектонских облика који леже под њима попут великога метрополиса, односно града података;
- **барловљевски киберпростор** – према Џону Барлоуу (John Barlow), простор састављен од постојећих међународних мрежа рачунара; и
- **виртуелну стварност** – према Џарону Ланиру (Jaron Lanier), стварну или симулирану околин у којој опажач има искуство телепрезентности, односно систем који пружа реалистичан осећај урањања у околин у.

²⁵⁸ У оригиналу пише *consensual* – ону око које је постигнута сагласност.

Киберпростор је у роману *Укидање врста* заступљен **приликом описа младица**, чије се свести аплодују бестелесно у рачунарске мреже зарад бекства/стратешког повлачења кроз Лазарин пројекат у виду софтвера, као и у случају **феринфонског система** који се може упоредити са савременим концептом интернета, односно комуникационом мрежом којој се пак приступа без додатних уређаја, само на основу урођене и унапређене способности животиња да комуницирају мирисима. Функција увођења дигиталног простора везана је за превазилажење ранијих људских ограничења, те на истицање оних аспеката које је могуће додатно унапредити, а који су били недоступни човеку због крхкости тела: путовања на друге планете, а затим и константног размењивања информација зарад бољег функционисања групе. Указано је већ на то да размена информација, додуше, није увек била просоцијалног типа, те да се феринфонском мрежом емитовало мноштво података које је требало разграничити и филтрирати.

Издавају се још две кључне сцене у којима виртуелни простор игра значајну улогу, од којих је прва **боравак вука Дмитрија у унутрашњости сопствене главе**, односно симулацији складиштених сећања, у периоду након Ослобођења од човека. Угледао је лажно небо, уобичајене церемонијалне ствари, као у храму Изоте, што му је све било познато, мада је **аватар** који га је представљао био више попут пантера, уопште не попут вука, а иначе врло хуманоидан (Дат 2010: 99). Иако генте поседују капацитет да и у свом стварном свету бирају облик, а нарочито у виртуелном свету у коме обитавају као аватари, односно кибертела, њихов одабир је и даље традиционално везан за људско порекло и показује да се нису у потпуности удаљили од човека, а ни од групног менталитета, будући да се не појављују индивидуе које би аватарима приступиле на одвећ иновативан начин, пожелевши да буду нешто неочекивано. Изузеци су реткост, попут госпође Шпет у реалном простору романа, која субверзивно отворено бира да остане човек, као и у виду ретких трансформација у необичне облике ахуманог и неживотињског карактера попут дрвета. Ипак, вук остаје у својој основи човек, а при том свој телесни изглед конструише као мешавину човека и животиње, додуше, не ограничава се искључиво на њих – испробава нове облике, нове личности, а затим се и у потпуности своди на „основни облик” (нем. *Grundform*) – конкавно тело вука без крзна (исто: 100). Основни облик указује на његово рађање, те на стварање малог бића које још увек није заштићено од спољашњег света, а у основи чијег настанка се налазе стандардни биолошки механизми – оно што ће касније постати, да ли ће наликовати човеку, вуку или пак субјективно протумачено пантеру, спада у домен културе. Хејлс (1999: 84) наводи као узнемирујућу и потенцијално револуционарну импликацију првог таласа кибернетике идеју да су границе људског субјекта у већој мери конструисане него преодређене. Постоји лимит до којег је могуће развијати се који пак јесте условљен биологијом и тренутним развојем технологије, али нарочито у контексту виртуелног простора, могуће је бити – било ко – и (ре)конструисати самога себе. Вук Дмитри говори како је „преуредио виртуелни пројектор и огрнуо се, свим појасевима... такозване личности.’ [...] ’Геном, социјализација, карактер...’ ’Жути појасеви и смеђи и бели и онда [...] на крају, лаж која их све уједињује. Лаж која сам ја”²⁵⁹ (исто: 100–101). Боравак у виртуелном простору му стога помаже да дође до сржи онога што јесте, односно само свест у једноме тренутку, док је све оно што га чини засебном личношћу чији се живот састоји од биографско-историјских података о себи производ различитих фактора, делимично урођених и делимично развијених одрастањем у култури и друштву. Виртуелност при том омогућује и да дође до промена, на шта се указује разговором о анаграмима, уколико се, осим гена,

²⁵⁹ „Da hab ich dann meinen virtuellen Projektor umgerüstet und mich aufgemantelt, all die Gürtel der... na ja, der sogenannten Persönlichkeit.’ [...] ’Genom, Sozialisation, Charakter...’ ’Die gelben Gürtel und die braunen und die weißen, und dann [...] zum Schluß die Lüge, die sie alle vereint. Die Lüge, die ich bin”.

и лична биографија и хронологија схвате као вид језичких кодова које човек повезује на основу разних каузалности, но до тих промена не мора доћи уз њихово сагледавање у складу с природним поретком.

„Чим можеш да симулираш свет који садржи посматраче, тј. супструктуре свесне себе и свога окружења...’ ’Виртуелни простор у коме долази до изражаја сопствен опис.’ [...] ’Дакле, кад то хоћеш и можеш, онда за одговарајућу појединачну свест у симулираном свету то не игра никакву улогу да ли се симулација, у поређењу са стварним светом, у коме је програм уписан у неки супстрат, на пример, одвија уназад – изнутра је осећај увек такав да је све исправно’’²⁶⁰ (исто: 199).

Елементи личности могу заменити редослед, бити симулирани на друкчији начин, а свест која се налази унутар виртуелног простора може ширити своја дотадашња искуства и стећи нове увиде везане за себе и за реалност ван овог простора.

Уједно је и овакав доживљај виртуелног простора вид припреме за последњу (познату) фазу историје генте, односно њихових наследника, који бораве хиљаду земаљских година у сличном нереалном простору насталом делимично и на основу технологије керамичара. То им омогућује да **опстану**, будући да су ослобођени свих ограничења телесности, као и да се упознају са планетом Земљом у свим фазама природне и друштвене историје. Робинс (2001: 199) наводи, надовезујући се на теорије Н. Кетрин Хејлс, да су **кибертела и киберпросторни крајолици имуни на болест и пропадање**, те да се у киберпростору субјективитет „распршује кроз кибернетичке склопове”, „границе јаства не дефинише кожа него повратне петље које повезују тело и симулацију у техно-био-интегрисаном склопу”, док се идентитети могу „бирати и одбацивати готово по вољи, као у игри или у књижевности”. У последњем поглављу романа *Укидање врста* Пламен и Падмасамбава, сада промењених полова, бораве у **симулираном простору који наликује рајској башти** – *Paradiso*, где имају прилику да темељније и субјективније искусе карактере и идентитете предака чије гене носе. Испоставља се да се ради о конструкту, споменику, у коме је стварност Земље претворена у затворену криву која наликује вишедимензионалном еквиваленту Клајнове боце у три димензије или Мебијусове траке у две и приказана је „у свим фазама развоја све до тачке сингуларности. У доба генте, у доба Досаде... а ми, два парцијала генте смо стога за вас два спољашња госта. Који посећују ваш музеј”²⁶¹ (Дат 2010: 538–539). Симулација се не одвија нужно хронолошки, на тренутке им се чини да виде људе који су одавно изумрли, те схватају да се ради о малим проблемима, кваровима, што ремети осећај аутентичности света у коме су се нашли. Овај свет је ту да послужи као вечито сећање на прошла времена, али и да их едукује о томе одакле су потекли и куда иду. Док слушају различите поруке преко некадашње феринфонске мреже, лутају Земљом, сусрећу различита бића, имају прилику да из прве руке доживе планету на којој је настао живот и потом еволуирао. Керамички лабуд им говори да се ради о „резервоару снова, луци у коју приспевате”²⁶² (исто: 531). Сећање на прве генте одржава се у виду споменика, поређане су циновске, животињске главе, као некада људске на Ускршњем острву, које израњају из песка: спиритуализована верзија главе лава која наликује Будиној, затим вук, зец и тако даље, попут града без врата

²⁶⁰ „Sobald du eine Welt simulieren kannst, die Beobachter enthält, das heißt ihrer selbst und ihrer Umgebung bewußte Substrukturen...’ ’Einen virtuellen Raum, in dem seine eigene Beschreibung vorkommt.’ [...] ’Also, wenn du das willst und kannst, dann spielt es für das betreffende einzelne Bewußtsein in dieser simulierten Welt keine Rolle, ob die Simulation relativ zur, na ja, wirklichen Welt, in der das Programm auf irgendein Substrat geschrieben ist, zum Beispiel rückwärts läuft – von innen fühlt es sich immer richtig herum an”.

²⁶¹ „...in alle Phasen der Entwicklung hin zum Singularitätspunkt. In die Langeweile... und wir, zwei Partiale der Gente, sind für euch deshalb Gäste von draußen. Die euer Museum besuchen”.

²⁶² „[E]in Reservoir von Träumen. Euer Ankunftsafen”.

и прозора (исто: 537–538). Права Земља је остала напуштена током стратешких повлачења, те је низ споменика и гробље могуће подићи једино у дигиталном облику. За разлику од Гибсоновог метрополиса и града података, подаци су представљени у виду архива једног давно прошлог времена за чије тековине је упитно у којој мери се могу изнова изградити на другим планетама, премда се тежи томе. Виртуелни свет у коме бораве Пламен и Падмасамбава је окарактерисан као „Танатополис”, тј. град мртвих и као „Земља у стању мировања, крај времена”, представљен у виду музеја потомцима Лазаре и Дмитрија као програм који је све што је преостало од ранијих врста²⁶³ (исто: 537–539). На њима је да након обиласка програма, својеврсног дигиталног раја, оформе нову цивилизацију и започну нов живот, а да ли ће у томе и бити успешни остаје недоречено и остављено читаоцу као тема за размишљање: шта ће се десити с потомцима људи након толико година? Харавеј (2004: 107) сматра да је виртуелни свет препун надражаја и да прети да прогута сваку могућност ефикасног делања како би се променио реални свет. Заиста, најчешће представља начин да се побегне од стварности с којом је суочавање немогуће из бројних разлога и само је један од четири наведених простора кроз које се простире људска егзистенција, али ипак пружа наду да ће по истеку програма Пламен и Падмасамбава стећи довољно искуства и мудрости да наставе пројекат својих предака.

Од биолошког ослањања на телесност и њене ограничености која се огледа у осуђености на болести, смрт или пак стриктно сексуално размножавање људска врста показује знаке еволуције ка све већем уделу технолошког у оба романа, па чак и до напуштања телесности. *Планине мора и дивови* завршава се регресивном утопијом, односно повратком природи из које је човек потекао, схвативши да је она саставни део њега и он подједнако саставни део ње, док је крај романа *Укидање врста* друкчији у смислу да долази до унутрашње миграције и повлачења у простор који заправо не постоји у материјалном свету и који пружа прилику преживелим бићима да изнова проживе и сагледају дешавања на планети Земљи, како би потенцијално у будућности створили оптимизованије светове. Решења која нуде аутори стога се драстично разликују, но заједничко им је то што темељно преиспитују трансформацију и динамику односа између хуманог и ахуманог, која пак не утиче само на материјални аспект човека, већ уједно и на перцепцију и конструкцију идентитета. Константни преображаји на релацији људског, биолошког, органског, природног и нељудског, технолошког, неорганског и културолошког, брисање граница и нормализовање хибридизације и синтезе онога што се раније доживљавало као супротност доводе до конституисања нових видова постхумане субјективности.

²⁶³ „Thanatopolis”; „die Erde im Zustand der Stasis, das Ende der Zeiten”.

VI ПОСТХУМАНИ ИДЕНТИТЕТ У РОМАНИМА *ПЛАНИНЕ МОРА И ДИВОВИ И УКИДАЊЕ ВРСТА*

1. Схватања хуманог идентитета

Концепт људског идентитета је комплексан и може се тумачити како на колективном нивоу, као **идентитет људске врсте** (*Menschheit, homo sapiens*) или одређених група у оквиру врсте (колективни идентитет), тако и на индивидуалном нивоу као **лични идентитет** (*persönliche Identität*). Лични идентитет се делимично састоји од одредница карактеристичних за шири концепт идентитета, нарочито везаних за биолошку основу, али је уједно и састављен од појединачних животних искустава, сећања и осећања – нужно типично *људских*, али јединствених комбинација и утемељених у поменутом континуитету личне биографије/наратива.

У претходном поглављу обрађене су **представе човека као биолошког организма** који се дубљим разумевањем његових биолошких основа може лечити, трансформисати – побољшати или погоршати уз помоћ генетских манипулација, при чему се биологија користила и као основ за истицање разлика у оквиру људске врсте и оправдање за бројне идеологије попут социјалдарвинизма или еугенике којима се настојало да се пронађе изговор за егоистичну борбу за ресурсе, моћ и издвајање елите и/или супериорних група/појединаца. Будући да у свакој од бинарних опозиција које настају као резултат спољашњих и унутрашњих биолошких разлика постоји једна страна дихотомије којој се традиционално пружа предност, поставља се питање како су те дихотомије представљене у романима, односно да ли долази до њиховог превазилажења: од *хуманог-ахуманог (животињског или технолошког)* до специфичнијих биолошки условљених *људи беле боје коже-људи другачијих боја коже, мушкарци-жене и млађи-старији људи*, односно припадници различитих генерација. Прва разлика огледа се у настајању нових видова идентитета у оба романа и потпада под формирање *постхуманог*, али уједно и специфичније доприносе бољем схватању човека као подвојеног бића и повезаног како са својим природним делом, тако и с културолошко-друштвеним представама о томе какво би (идеално) људско биће требало да буде.

У Деблиновом роману *Планине мора и дивови* води се борба између Европљана и Американаца, с једне стране, и Африканаца и Азијаца, с друге стране, која се темељи **на расним, али и на класним разликама**, при чему се истичу и односи између различитих **полова/родова** где се жене боре за своју еманципацију и прихватају и традиционално мушке особине и улоге, као и различити међуљудски односи и односи према технологији из генерације у генерацију током више векова будуће људске историје.

С обзиром на то да је концепт романа *Укидање врста* различит у односу на Деблинов роман због врста бића која га настајују и полазној тачки будућности која се описује, тема идентитета обрађена је на релацији *човека-генте-керамичара* и њихових потомака, те се не указује на расне, већ на **разлике између врста**, при чему генте не дискриминишу нужно једни други на основу антропоморфног животињског облика који су изабрали. Као први значајни очувани **споменик идентитету врсте *homo sapiens*** неретко се наводи праисторијска уметност на зиду пећине у Аргентини (*Cueva de las Manos, Río Pinturas*; в. Унеско, интернет) где су осликане **људске руке**, овековечивши некадашњу културу људских ловаца и сакупљача којима су руке представљале кључна средства, односно битне делове тела за преживљавање. Кери Вулф (2003: xv) подсећа на Деридин текст *Хајдеггерава рука (Geschlecht II) (Le main de Heidegger (Geschlecht II), 1985)* у којем се појашњава њена повезаност с људскошћу човека и с капацитетом за размишљање, што се користи као симбол за раздвајање од ахумане животиње. Рука се интерпретира чак као више од средства, као „својство човека као монструма”, „оног који

показује и опомиње”, пошто „мајмун, на пример, има органе хватања, али нема руку”, при чему се не мисли на руку у биолошком смислу, већ се указује на то да је лишен мишљења, језика, дара (Дерида 2000: 202; 200; 207). Због тога се и у роману *Укидање врста* генте усмеравају к уништењу људске руке: „Морају се напасти руке. Троми мозгови нису... од важности”²⁶⁴ (Дат 2010: 23), не нужно руке као корисног средства, већ као дела тела који ствара и који у пренесеном значењу одржава јаз између различитих врста, а који би требало превазићи. Да би се дефинисало људско, била је потребна релација према ономе што није људско, било да је животињско или технолошко, где се нарочито истиче човеков капацитет за рефлексiju – Декарт је рекао „Мислим, дакле постојим”, а Дерида је вековима касније назвао један од својих текстова „Животиња која дакле јесам/постојим” – савремена схватања идентитета нису у тој мери ригорозна у повлачењу јасних граница и прихватају његово поимање као несталног и хибридног феномена. Људска врста се може стога дефинисати и као (1) биолошки организам, односно као (2) материјално/телесно биће и/или (3) нематеријално састављено од душе, и (4) у виду потомака животиња и/или (5) (под)врсте која и даље у себи садржи елементе животињског.

Осим тога, у Датовом роману се тежи **превазилажењу полних/родних разлика** тако што би будућа бића имала прилику да лично проживе део живота подједнако у телу мушког и женског бића. Припадност **различитим генерацијама** генте утиче директно на њихову слику о себи као наследницима човека и обухвата и различите способности и појединачне идентитете изражене низањем имена. Идентификација се, наиме, врши на основу различитих особина и/или ствари које се поседују – од изгледа/лица/руку, преко имена и презимена, до савремених видова документације с бројним подацима која се у свету генте одвија и путем феринфонске мреже. Такође је поимање сопственог идентитета друкчије и у одређеним фазама живота у којима се ликови попут лавове супруге трансформишу у различите облике постојања, дакле, не само кроз шири контекст историјских периода, већ и током појединачног живота. Тиме се идентитет може окарактерисати као променљива категорија, ако се изузму његове урођене основе које је у роману такође могуће мењати.

Бејкер (2000: 4–5) наводи како су одувек постојала два могућа главна одговора на питање *ко сам ја* – **материјалистички** одговор (надовезујући се на Аристотела), према коме сам ЈА у својој сржи материјална животиња и **нематеријалистички одговор** (надовезујући се на Декарта), према коме сам *ја* у својој сржи нематеријални ум, независна супстанца повезана с телом. Даље појашњава да су људи „хумане животиње, организми, који имају дугу еволуциону историју. [...] Ми смо не само производ еволуције, већ смо и проналазачи еволуције и они који се мешају у еволуционе процесе, и на добар и на лош начин” (исто: 12). Представљена су, дакле, још два могућа виђења човековог идентитета, утемељена подједнако у бинарним опозицијама: *нематеријални дух/свест vs. материјално тело и човек vs. човек као животиња*, било да се ради о разумевању човека као потомка животиње у еволуционом ланцу (животиња претходи човеку), било да се ради о човеку као људској животињи (животиња је и даље део/основа човека иако је еволуирао).

Прва наведена дихотомија **свест-тело** је битна за анализу из више разлога:

- Зато што се предност типично пружа духу/свести, при чему се занемарује телесни аспект човека који је подједнако релевантан за конституисање идентитета и из којег проистичу и његове емоције и поимање самога себе;

²⁶⁴ „Man muß die Hände angreifen. Die trägen Hirne sind... nicht von Belang”.

- Зато што је технонаучно фокусирање пак на искључиво телесни аспект човека вид вршења дехуманизације зарад напретка (као на примеру Мекијевих лабораторија у роману *Планине мора и дивови*);
- Зато што живот у друштву/култури (а нарочито у контексту обрађене биополитике) подразумева *дисциплиновање тела* зарад дисциплиновања духа (Фукоов концепт идентитета везан за уклапање у друштво – забрана, порицање или пак посматрање, регулација);
- Зато што је, с друге стране, фокусирање на искључиво *информациони* аспект људске свести основа за научнофантастичне идеје о променама тела и/или телепортацији (као на примеру генте, тј. *младица* у роману *Укидање врста*).

Идентитет се при том углавном фокусира на оно што недостаје и, према речима Ентонија Елиота (2011: хх–ххi), у све већој мери је изломљен, расут, подељен и амбивалентан, те није изненађујуће да се посматра као **процес трансформације**, будући да начин на који савремени човек живи, односно његова „нарација и навигација идентитета”, укључују „обнављање, реинвенцију, реконструкцију и ширу етичку потрагу за тиме како човек може [ко]егзистирати на конструктиван начин с другима”, те подразумева различита „размишљања, претпоставке, уверења и афекте о томе ко је и какав је његов однос према другима и према свету, што нису нужно свесне мисли”.

Друга опозиција **човек-човек као животиња** повезана је с теоријама такозваних анималиста попут филозофа Ерика Т. Олсона (Eric T. Olson) или Петера ван Инвагена (Peter van Inwagen), тј. према њиховим ставовима предлог је да се **људски идентитет тумачи као животињски у основи**, но овакви ставови представљају ограничен поглед на идентитет који је много комплекснији феномен. Анималисти се залажу за схватање да је човек „идентичан одређеној врсти животиње, наиме, људском бићу”, што се у теорији супротставља [психолошкој] идеји да је човек „уједињени скуп [или низ] менталних дешавања и стања” (Кембел 2006: 339). Обе теорије су релевантне за анализу јер се животињска основа, али и будућност човека обрађују како кроз слике међуљудских односа, тако и кроз односе човека, животиња и генте као човека-животиње, док је, занемаривши биолошки и физички континуитет, психолошки континуитет у унутрашњем наративу важна тема у научној фантастици као предуслов за промену супстрата, телепортацију или боравак у виртуелном свету. Посебно се издвајају, дакле, **проблем истрајности** (енг. *persistence*) сећања и личности и питање опстанка идентитета човека кроз време, како појединачног, тако и колективног (уп. Олсон 1997: 3). Уједно се ради и о предмету интересовања постхуманиста, те Ник Бостром (2006: 14–15) у тексту *Зашто желим да будем постхумано биће кад порастем* (*Why I Want to be a Posthuman When I Grow Up*, 2008) истиче да је очигледно да (лични) идентитет може бити очуван уз помоћ радикалног унапређења (здравог) животног века. Предмет интересовања је, према његовом мишљењу, могућност да сегменти нашег организма у садашњости буду психолошки повезани са будућим сегментима путем сећања усмерених ка прошлости и пројеката и намера усмерених ка будућности, јер ако будући сегмент мозга не може да се сети тога како му је сада и ако садашњи нема пројекте ни интенције који се растежу толико далеко у будућност, онда то ни нису делови исте личности. У случају будућности генте описан је покушај да се одржи таква повезаност и на нивоу идентитета врсте, док се Пламен и Падмасамбава упознају са различитим аспектима својих предака из њихове перспективе, и на нивоу појединачних идентитета који настављају да постоје на другим планетама уз помоћ пребацивања информација или клонирања, но упитно је у којој мери се ради о једној неискључивој личности, као што се и из угла науке поставља питање

докле иду границе једне врсте, а од ког тренутка почиње да постоји друга врста, што није увек најјасније подељено, нарочито уколико не постоје поуздани историјски докази.

Будући да се одабрани романи у већој мери баве колективним концептима, истражиће се прво како је обрађен идентитет на нивоу врста и одређених групација у оквиру врста, а потом укратко набројати индивидуални идентитет ликова који су доминантни (различити владари и научници код Деблина, попут Мардука, или женски ликови попут Венаске; такође истакнутији представници врсте генте код Дата), како би се потом приступило анализи специфичнијих видова идентитета проистеклих из биолошког тела, природе и културе и превазиђених у процесу брисања граница између опозиција.

1.1. Колективни и индивидуални идентитет: биолошке врсте, анонимне масе и наиндивидуализам

Ко, односно какав је човек колективно као људска врста испољава се сагледавањем онога што му се приписује као особина или што се оспорава као део његовог бића. Деблин је већ указао на то да се у односу према Земљи **човек** понаша **као врста бактерије**, тј. боље речено паразита који узима све што му је потребно, а заузврат не пружа довољно. Елементи људскости у роману *Планине мора и дивови*, који не би били карактеристични за друга бића, називу се у његовом односу према напретку и технологији (идентификовање с памећу, жељом за моћ/прометејским нагонима), према другима и средини (поимање себе као не/хуманог, тј. не/осетљивог бића), према животињама (схватање себе као вишег бића/човека-животиње-хибрида), према смислу (потреба да себи приписује значај) и према масама и индивидуалности (нпр. Теорија воде и олује).

Кроз роман и различите периоде будуће људске историје заузимају се променљиви ставови према технолошком напретку, али се ипак провлачи једна доминантна нит која се не мења кад је у питању идентитет, а која је најизраженија код (до)носилаца технонаучних промена: **идентитет човека као мислећег бића које је интелектуално надмоћније у односу на друга бића** и које због своје памети сматра да има право на то да уништава планету и природу. У првој половини Деблиновог романа технологија се константно развија, број становника се повећава, као и богатство, те се измишљају и послови за људе који мигрирају, што није било могуће контролисати. Формирају се градови-државе и зоне омањих градова са сенатима у оквиру којих руководеће позиције преузимају људи упућени у рад апарата/машина. Човек стога интернализује ставове о достигнућима и вреднује их као доказ сопствене памети, док се у друштву стварају класне разлике, те се идентитет мења и у складу с променама услова живота и места боравка. „Нико није био поштеђен изума који су пред човечанство искакали као из заседе. Спорадични настанак нових изума био је попут епидемија ранијих векова које су опустошиле човечанство, испразниле градове”²⁶⁵ (Деблин 2013а: 79).

Док се, с једне стране, формира слика о неуништивом и напредном човеку, с друге стране, већи број људи не користи технологију како би унапредио себе и обуздао природу, већ постаје њен слуга, све док се не деси да будући токови напретка умање потребу за радницима. Животна средина се мења, не мигрира се при том само с једног континента на други, већ и са села у градове како би се живот подредио машинама (док се у одређеним вековима дешава обрнут процес повратка „природном” животу у селима), а однос становништва према машинама и технологији кулминира, између осталог, захтевима да буду заштићени од изума и од (технонаучних) картела. Овим Деблин упозорава на вишеструке последице необузданог развоја технологије која, иако човеку помаже, такође

²⁶⁵ „[N]iemand war vor Erfindungen sicher, die aus dem Hinterhalt auf die Menschen fielen. Wie früher Epidemien die Menschen verheerten, Städte ausrotteten, so jetzt das ruckweise Anwogen neuer Erfindungen”.

прети и да наглим трансформацијама стила живота уништи дотадашње тековине друштва и утиче на широке народне масе. Чак и у доба Мекијевих лабораторија ограничена радна снага, која је потребна за производњу синтетичке хране и иновације за све становнике, ремети дотадашње изворе идентитета: човек се вековима бавио пољопривредом и сточарством, док изуми најављују „нову еру у области људског рада; овај тријумф је ослободио терета човечанство које је тежило слободи и достојанству”²⁶⁶ (исто: 89).

Људско биће се до тада могло дефинисати као **јединствено и по томе што се бавило узгојем, производњом, стварањем уз помоћ својих руку**, док технологија одузима тај кључни аспект који га је разликовао од животиње и манипулативно наглашава да ће човек будућности бити слободан, односно више неће робовати раду. Ипак, опције које преостају масама људи након губитка како свакодневне занимације, тако и извора прихода, оскудне су и испоставља се да технологија унапређује животе подједнако колико их и мења на горе, док људски хибрис расте. Захваљујући читавом низу успешних изума и достигнућа, човек себе све више доживљава као непобедивог и постојаног, упркос свом природном пореклу осуђеном на пропадање и смрт, а надменост испољава према природи: „Људи могу да осмисле сопствени закон за дно Голфске струје. Голфска струја не може да надмаши човека у лукавости”; „Кајлине, шта је веће: човек или планина? Човек или вулкан? Хаха, окривљен за убиство два вулкана. Такође и лепушкастог црног језера и, додатно, одрасле реке”; „Сада ће људски потенцијал бити ослобођен, јурцајући преко Земље, машући рукама”²⁶⁷ (исто: 354; 378; 357). Све три изјаве указују на охол став према природи – од вере у то да је човек лукавији од ње, преко мишљења да је постојанији и већи чак и од планине, односно вулкана, па све до визије себе како расте и стиче облик који је дугорочно одржив, те успева да прелази брзо и с лакоћом преко Земље, а да при том више ни не користи руке за рад и да не размишља темељно о својим делима, већ може да дозволи себи да размахује њима, као да је за њега све то игра.

Људи из истраживачких градова, описани као сурова, корумпирана и арогантна бића, говоре како напослетку долази време стварног човечанства, барем се то може наслутити (уп. исто: 529). **Какво би било стварно човечанство?** Нехумано и неосетљиво према свему што се не повинује његовим жељама. Човек испољава свој идентитет **антропоцентричног/егоцентричног бића** окрутношћу према животној средини, али и суровим понашањем према сопственој врсти. Недостаје му саосећајности према Африканцима, који се дехуманизују и називају животињама, уз став да се човечанство изборило и са већим изазовима од миграција. Спроводе се убиства из разних (био)политичких разлога, где до изражаја понајвише долази мрачна страна човека. Људи се и жртвују током експеримената, након чега једноставно бивају замењени другим људима који су били вољни да помогну, а нису били упућени у то да су само заморчићи. Људи се такође користе за забаву у циркусима где се узбудљиве акробације завршавају тако што их газе или их бик убија пре него што стигну до циља, односно излажу их разним нехуманим начинима опхођења и претварају у светлוצаве мушкарце и жене попут живих лампи које се извијају и плешу (уп. исто: 520). Хистерија настала након повлачења у подземни свет како би се побегло од монструма који руше све по површини Земље израз

²⁶⁶ „[...] kündigte an, daß eine neue Ära in der menschlichen Arbeit beginne: dieser Triumph entlaste die nach Freiheit und Würde ringende Menschheit.”

²⁶⁷ „Man kann göttliche Verordnung beim Flußbett des Golfstroms spielen. Der Golfstrom werde nicht schlauer sein als die Menschen”; „Kylin, was ist mehr: ein Mensch oder ein Berg? Ein Mensch oder ein Vulkan? Ist ein Vulkan nichts? Wir klagen dich an des Mordes! Haha! Des Mordes an zwei Vulkanen. Alsdann an einem niedlichen schwarzen See, ferner an einem ausgewachsenen Fluß”; „Jetzt würde das menschliche Vermögen entbunden werden, sich unerhört über die Erde tummeln und die Arme wiegen”.

је немоћи већег дела становништва да се избори за себе, будући да је сведено на **безимену масу** лишену сваког идентитета и осуђену на обесправљен живот и пуко преживљавање. Они који поседују појединачне идентитете, као на пример чланови сената и научници који су учествовали у изградњи људи-торњева, могу се једва назвати хуманим, обузети су својим експериментима, достигнућима и размишљају искључиво о даљем „напретку” и власти.

Лишавање већег дела становништва њихове индивидуалности у складу је с Теоријом воде и олује, која **фрагментарно и индивидуално људско стање** не рачуна као прогрес, нити одобрава, нити мари за приватне животе. Кад се ради о изумима који су предмет острашћености појединаца и који су директно супротстављени поменутој теорији из перспективе индивидуалних личности научника, долази до губљења идентитета настанком **хибридних органско-неорганских бића** људи-торњева. Животињска тела, затим делови биљака, као и неорганска материја спајају се посебном врстом технологије са зацементираним људским конструктима. Они поседују и даље имена, као што је напоменуто у претходном поглављу, али не поседују потпуну слободу делања и губе везу са својом прошлошћу, сећањима, емоцијама и надањима. Стапају се прво на неприродан, монструозан начин са светом око себе, касније и са природом тако што постају делови крајолика, а њихов идентитет бледи. Срж њихове егзистенције у својству *постхуманог* бића, које би требало да представља унапређеног *homo sapiens*-а, своди се на тужне очи које су изнад трептале, док се чело извијало у свечано намрштени израз лица (уп. исто: 509).

Недостатак аутономије, немогућност да се испуни било какав (људски) потенцијал и служење одбрамбеној сврси чине живот људи-торњева депримирајућим, премда своју **улогу бранитеља човечанства и наредног корака у еволуционом ланцу** доживљавају као свечани чин, достојан човека, па ипак не напредан у духовноме смислу. Човек се своди на свој материјални део, постаје хибридни организам, не остварује се као вечно, бесмртно биће: „Ухваћени ватром, њихове мисли, њихова људска природа, њихов физички аспект огољени, три секунде касније нису се разликовали од испаравајуће лаве: водена пара угљен диоксид горећи калцијум карбонат”²⁶⁸ (исто: 394). Будући да је састављен од хемијских елемената, **растаче се као материјално биће**, чиме уједно губи и појединачни идентитет, док се још једном испоставља да је као врста подједнако осуђен на живот и смрт као и сва друга бића. Хибрис који је испољавао завршава се поразом: „На гробљу целокупног људског достојанства, ти си песма тријумфа. Доносиш нашу срамоту пред наше очи, храниш се нашом срамотом”²⁶⁹ (исто: 602), говори Кајлин Венаски, док пролазе кроз долину испуњену људским телима која су изгинула у борби циновских бића, прегажена и настрадала од руку сопствене врсте. Човек се суочава не само са смртношћу, већ и са сопственом окрутношћу и егоцентричношћу, увидевши да се понашао макијавелистички, те да средство ипак није оправдавало циљ јер је резултат самоуништење.

Кроз читав роман човек трага за **смислом свога постојања**, као изразом сопственог идентитета, и за нечим што би, иронично, било веће од њега самог и од живота, што проналази у технонауци и сећању на достигнућа и конфликте – народ се жртвује зарад напретка, жртвује се машинама и апаратима у које верује, одржава се сећање на пређашње ратове, пре свега Уралски рат, преносе се приче шамана и других ликова које подсећају на традицију земаља које представљају и даље оно природно у

²⁶⁸ „Wurden von dem Feuer angenommen, ihrer Gedanken, menschlichen Natur, Leiblichkeit entkleidet, waren nach drei Sekunden nichts anderes als die gasende Lava: Wasserdampf, Kohlensäure glühender Kalk”.

²⁶⁹ „Hier ist das Grabmal aller menschlichen Würde, du bist das Triumphlied dabei. Unsere Schande führst du uns vor Augen, bei unserer Schande sättigst du dich”.

човеку као контраст технологији. Одржава се и сећање на настрадале на Гренланду, током каснијег конфликта чак и на саме људе-торњеве, што преживелима пружа прилику да се суоче са својом историјом и (не)делима, те да се организују друкчије у будућности која је пред њима. Стога је слика људског идентитета као врсте представљена дефинитивно као комплексан феномен који се разликује у различитим сферама друштва, но акценат је генерално на **промишљању човекове улоге у ширем контексту природног света** из којег је потекао и **могућности које му технологија пружа**, а које пак не би требало да схвати као знак да му је све дозвољено.

У роману *Укидање врста* се људски идентитет конституише у **односу са другим бићима** која настају свет будућности, те Искјерда прво поставља питање током разговора с лавом у вези са идентитетом протагониста генте:

„Ис: Дакле, ко смо ми, ко су генте? И шта нас одваја од човека? Ако изузмемо изглед... то могу бити и маске, костими. Која је најјаснија промена након Ослобођења од човека, најопипљивија, најизразитија?

Ки: Цела ствар око мириса, мислим. Мирисање. То што су [мириси] свуда, па можемо тако на целој свету у сваком трену знати шта се дешава на другим местима...”²⁷⁰ (Дат 2010: 11)

Иако људско биће такође поседује чуло мириса, оно није у тој мери развијено као код ахуманих животиња или нове постантропоцентричне врсте човека-животиње. Феринфонски систем, описан у претходним поглављима, омогућује генетски модификованој врсти генте да буде повезана с другим припадницима своје врсте и константно информисана. Стога се као основна разлика издваја **капацитет за повезаност, сарадњу и комуникацију**, што су особине које су делимично део људског идентитета, премда код агресивнијих и антисоцијалнијих представника нису цењене и иако се неретко доводе у питање међу поборницима еволуционих теорија. Споља генте бирају за свој идентитет и даље **антропоморфни облик**, што из практичних разлога, што ради одржавања везе са својим пореклом, човеком као првом генерацијом, што је податак који крију, али који се ипак разоткрива. Керамичари истичу при том да су људи настали од животиња и, с друге стране, животиње (генте) од човека, те да се ради о двостраном односу у оквиру којег и једни и други деле животну средину и утичу на међусобни развој, задржавши као сегмент свог идентитета управо оно Друго – хумано код генте или ахумано код човека – које поричу и од којег покушавају да се удаље.

Неки од примера за настојање да се продуби разлика односе се на **способност говора и стварања уметности**: генте разговарају о томе да су такође и људи поседовали језик, али друкчији од њиховог, док уметност припадника своје врсте у форми мајмуна суптилно обезвређују, будући да се ради о „рођаку човека” (исто: 41; 44). Ове специфичности везане за људску врсту двојачко се доводе у питање – генте упорно истичу свој капацитет за говор, окарактерисавши друге животиње као оне „без говора” и заузевши скептични став и према човековом језику – а такође и успоставивши други начин комуникације којим се руше баријере између бинарне опозиције *човек-животиња*, будући да представља спој људских комуникативних тенденција и животињских метода комуникације, чиме прелази у нов вид „медијске” културе (од човекових технологија попут радија, телевизије, до умрежавања) утемељен у „постлитерарним,

²⁷⁰ „Iz: Also, wer sind wir, wer sind die Gente? Und was trennt uns von den Menschen? Abgesehen mal von der Gestalt... das könnten ja auch Masken sein, Verkleidungen. Was ist die eindeutigste Veränderung, seit der Befreiung, das Handgreiflichste, Deutlichste?

Су: Die Sache mit den Gerüchen, denke ich. Der Duft. Daß das überall ist, daß wir damit auf der ganzen Welt jederzeit wissen, was andernorts geschieht... ”

постепистолографским и, према томе, постхуманистичким” основама (уп. Слотердајк 2001).

Према уметности се пак, с друге стране, опходе снисходљиво, иако се ради о једној од тековина цивилизације која је такође издвојила људска бића од ахумано животињских. За стварање уметности биле су неопходне исто руке као битно средство у сликарству, вајарству, музици итд, али су уједно означиле и почетак и крај антропоцентричног света:

„Да, њихове руке су, као што је раније речено, прве... откинуте. Последице су биле очекиване: није се могао више вршити унос података на компјутеру, то је био крај fine механике и употребе чак и рогобатнијих справа, није било више самозадовољавања, изузетно је отежан унос хране, о руковању се више није могло говорити, читаво друштво се... па, такође грнчарство и обрада метала, убрзо и предење и ткање, и то је то. На крају [...] није било више ни лова, ни сточарства”²⁷¹ (Дат 2010: 54).

Од заната и технологије, све до задовољавања основних телесних функција ради одржавања у животу, човеков идентитет може се симболички свести управо на тај један део тела који му омогућује да утиче како на средину у којој живи, тако и на свој даљи развој, а његовим губитком руке долази до пропасти и до немогућности да се и даље идентификује као човек – постаје застарела, осакаћена верзија, док генте преузимају његову улогу.

И генте, али и керамичари, питају се шта ће с човеком, с оним незамисливим/накарадним (нем. *das große Ungedachte*; исто: 53), да ли је неопходно изнова извршити узгој, васпитање и доместикацију, као и да ли је хуманизам оно узнемирујуће, при чему аутор романа *Укидање врста* алудира на Слотердајков текст *Правила за људски врт*. Слотердајк (2001), наиме, о хуманизму наводи да је „ангажман за враћање човека из варварства”, „непрестана борба за човека која се одиграва као рвање тенденција бестијализовања и припитомљавања”, „школа припитомљавања човека која је пропала”, будући да је „доместикација човека велика накарадна замисао”, те поставља питање: „шта припитомљује човека уколико су његови досадашњи напори да сам себе припитоми, у ствари, довели само до тога да он освоји моћ над свим бивствујућим?” У периоду након Ослобођења од човека, његов утицај је умањен и у постхуманистичком свету више не поседује моћ над другима, што је директна последица како човекове безобзирности, тако и приписивања превелике битности себи и омаловажавања своје биолошке основе. Питање људског идентитета у односу према животињском у њему наставља се игром речима у пукотини између означитеља и означеног, надовезујући се на песму Кристијана Моргенштерна (Christian Morgenstern)²⁷²: „Ја сам овде код вас, вукодлак, човекодлак – ко/човек сам ја и шта чиним коме?”²⁷³ (Дат 2010: 137). Истиче се да су генте заправо прво „човечанство” које је успело да прође кроз **процес самореализације**, те да би човечанство уопште имало прилику, мора испрва да умре.

²⁷¹ „Ja, ihre Hände, wie vorhergesagt, gingen als erste... kaputt. Mit den erwartbaren Folgen: Keine Computereingaben mehr, Schluß mit Feinmechanik, mit der Bedienung auch größerer Geräte, keine Selbstbefriedigung, stark erschwerte Nahrungsaufnahme, vom Händeschütteln zu schweigen, das ganze Sozialgefüge war... na, und Töpferei und Verarbeitung der Metalle, bald auch Spinnen und Weben, damit hatte es sich. Endlich gehen [...] nicht einmal Jagd und Viehzucht mehr”.

²⁷² У песми *Вукодлак* (*Der Werwolf*, 1805) појављује се игра речима која се темељи на првом делу речи „вукодлак” на немачком *wer-*, што на прагерманском значи *човек*, а у савременом немачком језику је заменица *ко* и мења се кроз четири падежа: *ко* (*wer*), *кога* (*wessen*), *коме* (*wem*), *кога* (*wen*). В. *Речник браће Грим*, интернет.

²⁷³ „Ich bin hier bei ihr, Werwolf, Wermensch – wer bin ich, und was mach ich wem?”

Ни Пламен у каснијем облику човекових наследника не разуме како би неко желео да буде човек, на основу очуваних архивских података и говора својих учитеља, те се у роману предочава визија човечанства као „шљама међу створењима”²⁷⁴ (исто: 241), надовезујући се на експеримент који су генте спровели кад су послали људе на тзв. острво канибала. Иако се неретко провлачи мрачна слика човековог идентитета као врсте, она није нужно меродавна и свакако није потпуна, али је део проблема. Као што и Слотердајк (2001) наглашава, човека не треба кроз хуманизам хвалити као решење, „када је управо катастрофа садашњице показала да је проблем сâм човек – заједно са својим системима метафизичког самонадмашивања и самообјашњавања”. Дат (2010: 197) као потенцијално решење нуди нову врсту – генте, инсистирајући на томе да се чак не ради ни о новини, будући да су химере, сфинге и друга бића старих Египћана представљена на најстаријим хијероглифима указивала на свођење животиње и човека на заједнички именилац, па да се историја само понавља. Ипак, испоставља се да је опстанак и одржавање хуманог у оквирима овог идентитета чак и за хибридна бића изазов, процес 'припитомљавања' наставља се подучавањем Пламена и Падмасамбаве, док крај остаје отворен и на читаоцима је да закључе у којој мери је њихово многострано искуство надмашивање, доместикација или најава другачије будућности остварена кроз нова поимања људскога идентитета и хуманизма.

Осим хуманог идентитета као биолошке врсте, људски идентитет код Деблина и Дата долази до изражаја и кроз **колективни идентитет масе** и **индивидуални идентитет** мањег броја именованих протагониста у романима. Маса сама по себи нема конкретна обележја, у њој се губи свака индивидуалност, а уједно се и човек претвара у део гомиле која неретко губи способност да реалистично сагледа друштвено-политичку ситуацију и да се понаша смислено. Слотердајк (2001) наводи да „ако је хуманиста некад залутао у крештаву гомилу, онда је то било само зато да би установио како је и сâм човек и како се стога може инфицирати бестијалношћу. Он се, посрамљен због свог ненамерног учествовања у инфективној сензацији, из театра враћа кући и склон је да призна како му ништа људско није страна”.

У роману *Планине мора и дивови* масе су кључни део прве половине описане будуће људске историје и њихово понашање је доследно ирационално, али се смењује начин на који се та ирационалност испољава, нарочито у односу према технологији. **Масе људи:**

- мигрирају, државе губе свој дотадашњи стриктни идентитет, људи насељавају друге животне просторе и мешају се;
- постају они којима се влада, тј. успоставља се већа контрола над ширењем знања и технологије, због чега се издваја мања (техно)елита владара и остатак у форми необразоване масе која је лишена приступа сазнањима из области технонауке;
- организују побуне, борећи се за своју независност, у чему успевају у већој или мањој мери;
- претварају се у пасивне масе незапослених за које се измишљају забава и имагинарне радне активности и тако се управља њима у периодима кад технологија многе послове чини непотребним, но кључно је да остану дисциплиновани и да се њихова пажња преусмери;
- протестују против нових изума, што владарима омогућује да изнова уведу квоте за инжењере и научнике и да их контролишу, док се у другим периодима изазива супротна реакција и бивају очаране вестима о новим стварима које се припремају за њих;

²⁷⁴ „[D]er Abschaum der Schöpfung”.

- бивају детаљније подељене у класе и клике, све до индивидуа, те заправо ни међу њима нема довољно међусобног разумевања, што потенцијално доводи до пропасти.

Човек који би постао део масе понашао би се подједнако необуздано као и она сама, те тиме долази до изражаја аспект људског идентитета супротан 'припитомљавању', премда је маса подложна спољашњим утицајима и манипулацијама владајуће мањине. Односи су при том приказани као константно променљиви, а човек као „отворени систем”. Митидијери (2016: 750) наводи да се ради о идеји коју је Деблин изразио у својим теоријским списима из области природне филозофије, наиме, да је аутономна индивидуа фиктивни конструкт изграђен на основу односа материјалног људског тела и средине, будући да се тело састоји од хемијских супстанци које утичу на дух, чиме јасна радовајућа линија између духовног ЈА и природе постаје пре метафизичка произвољност него онтолошка разлика, а анонимност од кључне важности јер је ЈА проширено кроз читаву природу и разара оно појединачно (уп. Мајар и Гелдерлос 2016: 276–277). Митидијери (2016: 746) даље појашњава стога да је недостатак истакнутијих појединачних ликова са разрађеном карактеризацијом мање последица исприповеданог времена од више векова, те да је заправо одраз умањења значаја индивидуе у ширем контексту људске и природне историје. Индивидуе су споредне, као што и маса осликава различите тенденције у друштву и понашања људске врсте, тако и оне служе као средство да укажу на неки од аспеката човека или других ликова.

Деблин (2015а: 52–53; 54) за себе каже да је „непријатељ личног. С њим су повезани само вртоглавица и лирика. Поједине особе и њихове такозване судбине нису погодне за епику”²⁷⁵, „ликови у последњим поглављима не поседују самосталну егзистенцију, већ су блиско повезани с природом. Венаска пре свега не може да се одвоји од – локалних и епских – пејзажа”²⁷⁶. Индивидуа, дакле, није индивидуа, већ подједнако део природе и масовног друштва и супротност друштву, кроз које се приказују „колективне представе о стварности и обрасци понашања, колективна психичка стања, наиндивидуалне жеље и промене свести” (Мајар и Гелдерлос 2016: 747). Као **индивидуални ликови** издвајају се нарочито диктатори и научници (Марке, Мардук, Делвил, Кајлин...), као и женски ликови (окрутна Мелизе, хладна Марион вс. блага и нежна Елина и „богиња Месеца” Венаска која је повезана с природом...). Њихове површно описане судбине нису срећне ни у ком случају и свако од њих изражава кроз наметнуту улогу одређени аспект људског идентитета који кад се заједно споје приказују како добре, тако и лоше стране људске природе.

У роману *Укидање врста* масе не служе реализацији и приказу ширих историјско-политичких токова дешавања, већ се овај појам најчешће користи у контексту **масовног изумирања** (нем. *Massensterben*) и природне историје. Иако се у стварности односи на животињске врсте, било под антропогеним дејством или независно од човека, у роману се изумирање дешава људима, а затим и врсти генте приликом егзодуса. Дат је желео тиме да помери акценат са човека и да пружи простор другим врстама да кроз **ефекат удаљавања од антропоцентричног** укажу управо на оно што јесте људско: самоуништење и уништење сопствене животне средине. Маса људи које умиру одговорне су саме за своју судбину, а нарочито се њихово експериментисање са сопственом биолошком основом и касније и однос са постхуманим потомцима показују као одлучујући за пропаст, али и немогућност да увиде своје капацитете, прилике и

²⁷⁵ „Ich bin ein Feind des Persönlichen. Es ist nichts als Schwindel und Lyrik damit. Zum Epischen taugen Einzelpersonen und ihre sogenannten Schicksale nicht”.

²⁷⁶ „Die Figuren der letzten Bücher haben keine selbständige Existenz, sind dicht an die Natur gedrückt. Venaska vor allem ist gar nicht von der - örtlichen und epischen - Landschaft losgelassen”.

ограничења како би заиста надмашили сами себе. Генте као остваренија врста човечанства такође масовно доживљава сличну судбину, захваљујући свом односу према технолошким бићима керамичарима, но успева да напусти планету Земљу и да приступи стварању нове природне историје, у оној мери у којој је то уопште вештачки могуће. Појединачни ликови попут предводилаца генте (лав, његова жена и ћерка, затим лисац, вук...), госпође Шпет, владара керамичара Катахоменлеандралеала и напоследку, Пламена и Падмасамбаве као последње, измењене верзије човекових потомака такође као и код Деблина у већој мери имају функцију да осликавају различита филозофска питања везана за историју *након човека*, а у мањој мери су разрађене индивидуе са детаљном сопственом психологијом личности и мотивацијом. У њима се огледају људске особине представљене стереотипно кроз животиње, затим несвакидашњи бунт да се ипак остане човеком и у доба кад је најомраженије, превазиђено биће из прошлости, логичко размишљање технолошких бића која настоје да превазиђу биологију и природу и нов, постхумани живот који би обухватио различите перспективе и промене свести, а које су утемељене у променама биолошког тела и поимања његове функције приликом конституисања људског идентитета: од генетике и спољашњег изгледа, преко пола и рода, све до других биолошких карактеристика и урођености попут старења и смена генерација.

1.2. Биолошко тело као извор идентитета

Развој биологије и биомедицине, те генетике као основе новог разумевања човека и органске материје, обележио је двадесети век, а нарочито његову другу половину. Трагање за одређеним секвенцама у оквиру ДНК које утичу на одлике попут рода/сексуалности или на расне и етничке разлике, затим сакупљање разноразних података попут оних о висини, тежини, притиску или склоностима различитим болестима, као што је описано и током експеримената у Мекијевим фабрикама у роману *Планине мора и дивови*, условили су **категорисање групација и подгрупација људи**. Ипак, биологија је само један од фактора утицаја, будући да постоје и бројне **енvironменталне разлике, а и средина у којој се испољава биологија** у корелацији је с развијеним особинама и идентитетом. Идентитет се не конституише искључиво на основу биолошког тела, премда оно игра значајну улогу, већ је условљен, дакле, и околином и друштвеним чиниоцима, те се ради о комплексној теми која се може посматрати из више перспектива. Биолошко тело омогућује, с једне стране, **физиолошке процесе и учествовање у свакодневним активностима** и интеракцијама са спољашњим светом, док, с друге стране, није могуће посматрати га ни само као супстрат, тј. није само носилац оног унутрашњег у човеку, већ је саставни део врсте/јединке и из њега такође произилази одређени концепт идентитета. Човек уређује и сам свој спољашњи изглед козметолошки или одевањем у складу са својом личношћу и с тиме како перципира себе, с чиме се идентификује, где себе сврстава и с ким је сродан, што се у роману *Укидање врста* преноси и у виртуелни свет који је пак лишен типичне материјалности. Као кључни аспекти биолошке телесности, тј. конкретно генетске подлоге, који утичу на обликовање друштвених класификација, најчешће се наводе **раса, пол/род и старосна доб**. Иако се могу посматрати као засебне категорије, међусобно су испреpletане на различитим нивоима и условљавају се, а човек подједнако поседује више особина на основу којих се класификује и идентификује, али не дели нужно свој живот искључиво с другим припадницима једне категорије. Питања која се постављају при том су шта је то што је човеку **урођено**, у којој мери се може **мењати или изабрати** и како утиче на људско понашање у оквирима друштва или пак према природном свету који га окружује. Кад се човек запита *ко сам ја*, јасни су корени – ЈА потичем из одређене породице, затим из одређене групе и шире одређеног народа, поседујем одређени физички изглед условљен

генетиком и пол с којим се рађам, моје тело природно стари и припадам стога и одређеној старосној групи или генерацији. У складу с тиме, поглед на свет који заступам је утемељен у свим поменутиим категоријама, те се у већој или мањој мери сврставам у њих и идентификујем са сличним групама или индивидуама и формирам и став према другим групама.

Проблематика идентитета је везана за чињеницу да се неретко ради о **сложеном споју утицаја и генетског материјала**, те кад је, на пример, у питању порекло или раса, кроз генерације је долазило до миграција и међусобног мешања становништва, што се одразило и на развој културолошког наслеђа – традиција, обичаја и веровања – које је наизглед повезано с биолошким маркерима, али мешањем различитих народности долази до уплива и разноврсних идеја и традиција у друге, што се тематизује у првим поглављима Деблиновог романа *Планине мора и дивови*.

Друга проблематика везана је даље за посматрање пола/рода, будући да рођење подстиче формирање родног идентитета, тј. на основу полних одлика започиње социјализација под утицајем блиског окружења у коме човек одраста и на самоме почетку се започиње класификација, те се и у једном и у другом роману разматра **како се конституише пол и како је повезан с размножавањем**, што је уједно и првобитна сврха поделе на полове. Напослетку, треба имати у виду да се с научног становишта ДНК не може мењати у току живота, али идентитет, с друге стране, није статичан. Он је основ за проналазак свог места у друштвеном и културном простору, али није јединствен, него функционише на основу већ постојећих бројних образаца – што урођених, што стечених/наметнутих након рођења, и ограничен је генетским кодовима попут еластичне траке која се истеже, дакле, могуће је у извесној мери развијати се даље и модификовати себе, али не безгранично, те је неопходно стварање нових генерација и/или бића у романима како би се надмашила постављена граница идентитета. Ко сам ЈА и даље је везано за телесност и проистиче из материјалистичког доживљаја човека или пак споја схватања човека као материје и ума, а може се потенцијално превазићи само у научној фантастици, где се описују промене тела. Тело се свакако мења за живота и пролази кроз бројне процесе карактеристичне за фазе живота, односно није исто у детињству и у старости, али је кључан континуитет за који се сматра да произилази, наиме, из конкретног органа – мозга, тј. свести, у случајевима кад не постоји нпр. амнезија или неко друго његово оштећење.

Стога се издваја и трећа проблематика везана за **поимање идентитета и телесности у зависности од животних етапа и генерација**, али и четврта која указује на **будући развој – шта се дешава с идентитетом уколико се промени тело**, те више није ограничено полом, старашћу или расом, или ако се користи телепортација или складиштење свести у виртуелном свету као у Датовом роману, при чему се извлаче одређене информације о идентитету које пак у оквиру другог вида материјалности или виртуелности више нису нужно важеће и шта нам то говори о самом концепту идентитета.

У роману *Планине мора и дивови* Алфреда Деблина људско тело као извор идентитета описује се у складу с једним не само антропоцентричним, већ и евроцентричним погледом који се одликује великим страховима од свега што се разликује и одступа од стандарда, али истовремено и фасцинацијом Другим и потребом да се продре у суштину Другости, да се разуме и да се завлада њиме како би се ослободило негативних осећања. Деблин нарочито указује на неопходност преиспитивања онога с чиме се човек његова доба идентификује, имајући у виду да тело у све већој мери сагледава из угла медицине и технолошким приступом, а све мање схвата и вреднује његову природност. Биологија која човека наводи на преживљавање управља његовим размишљањима која обухватају како формирање група на основу сличности, тако и елитистичко издвајање проистекло из дубљег разумевања процеса који се крију иза

телесности. Не долази до закључка да се човек може у великој мери удаљити од онога што му је урођено, иако кроз векове то покушава да учини – мењају се историјски периоди, ставови, владари, тенденције у друштву, однос према технологији и природи, али човек остаје исти, штавише, чак и кад поседује способност да унапреди самога себе, да превазиђе своје дотадашње размере и искуства, његов идентитет се губи у колективном идентитету људи-торњева који се стапају с природним светом који га окружује.

Конкретне категорије идентитета долазе понајвише до изражаја у првој половини романа, где се описују миграције становништва из неевропских земаља и њихово последично мешање с локалним становништвом. Изражена су схватања карактеристична за тадашњи период према којима су људи других раса дискриминисани, па чак и претворени у робове и дехуманизовани, у складу с биополитичким и некрополитичким циљевима владајућих елита. Поистовећују се са животињама на основу боје коже и порекла, те се доживљавају као инфериорни будући да потичу из предела које су настањивали преци Европљана и Американаца и који се поистовећују с природним, а не с културним и цивилизованим. Међутим, мешањем становништва, као и склоношћу коју жене показују к репродукцији с дошљацима, формирају се нове врсте идентитета утемељеног у пореклу, чиме се разара дотадашња наизглед јасна и груба подела на људе чија је кожа бела и све оне остале. Такође, долази и до мешања традиције и наслеђа, те увођењем елемената из афричке традиције, препричавањем прича и бајки, човек са запада добија прилику да се врати својим некадашњим коренима и да упореди свој садашњи живот с оним на другим континентима и међу другим народима, као и своје технолошке амбиције с природним начином живота, будући да све те приче служе као огледало за оно што је био некада и оно што је актуелно у тренутку дешавања радње.

Родни идентитет се такође доводи у питање, а највећи акценат је на женској еманципацији, те на психолошком мешању традиционално мушких и женских особина. Премда се жене од самога рођења одгајају како би биле, у складу с женским принципом, осетљиве, сарадљиве и толерантне, њихова борба за самосталну бригу о себи и својој деци, као и за самостално одлучивање о сопственом животу и репродуктивним навикама, подразумева прихватање мушког принципа у виду практичности, рационалности, удаљавања од емоција и превисоке емпатичности. Тиме је Деблин у извесној мери и предвидео даљи развој друштва у коме технологија игра битну улогу, будући да су управо наука и технологија у први план ставиле међуљудско отуђење и рационалну хладноћу у односима. За разлику од социјалних очекивања проистеклих из биолошког пола, дакле, као идеални концепт себе испољава се онај који је у већој мери карактеристичан за мушкарце као главне носиоце технонаучног напретка у роману.

Старење и смене генерација представљени су имплицитно, а ослањају се на митолошке концепте о родовима људи и цикличном схватању историје, где се смењују Златни век, затим Сребрни, Бронзани, Век хероја и Гвоздени век (уп. Хесиод, *Послови и дани*, као и О. Шпенглер, *Пропаст запада*). Премда се не појављују поменути називи, преузет је концепт према коме је историја човека заправо историја успона и падова, од периода мира и стабилности ка периодима ратова и моралног суноврата. На крају се и у виду тела дивова и људи-торњева огледа убрзано старење које им онемогућује да успоставе своју егзистенцију као нова врста и да формирају постхумани идентитет као нови вид човека, већ се стапају како с колективом и губе индивидуални идентитет, тако и с природним окружењем. У извесној мери долази до нарушавања концепта телесности и онога што се подразумева под „људским биолошким телом”, будући да постаје хибрид људи, животиња, биљака и друге органске и неорганске материје, задржавши само оквирно свој облик (назнаке спољашњих и унутрашњих стандардних органа) и изгубивши сваку самосталност и у делању и у сврси и у будућности која му предстоји, што уједно утиче и на свест о себи.

Урођене биолошке карактеристике на основу којих се формира концепт идентитета у роману *Укидање врста* пре свега су преображене код врсте генте која делимично представља човека, али дефинитивно указују на идеју да се како телесност, тако и поимање себе могу мењати или изабрати, што се може анализирати на примеру више главних ликова, а нарочито лава и његове породице који носе више имена, а која су подсетник на пређашње облике и слике о себи које се пројектују у свет. Ипак, понашање генте, иако је њихов идентитет предочен као сложенији у односу на класични људски, није много друкчије у односу на човеково, те се у оквирима друштва могу уочити како добре, тако и лоше стране њихове врсте и начина на који се опходи према другим врстама – наизглед пријатељски испрва према керамичарима, који то перципирају као снисходљиво, а с дозом осуђивања према човеку и амбивалентним односом према њему као према своме претку. Такође према природном свету имају комплексан однос, али га поштују и угледају се у већој мери на њега, негујући и сопствену природност, у комбинацији с новим технологијама. У роману се не тематизује однос према другим народностима или расама, иако генетика сама по себи игра кључну улогу, док се родни идентитет прво приказује у свом тренутном облику произашлом из природног пола, док се у другој половини романа превазилази и наследници човека и генте у далекој будућности морају да прођу кроз искуства и једног и другог пола да би се самоактуализовали. Задржана је, дакле, бинарна подела, но кључан аспект психолошког sazревања представља управо сагледавање обе родне перспективе. Старење је наизглед превазиђено јер је могуће мењати тело, али се развијају различите генерације генте с друкчијим могућностима за опстанак и напредовање, такође се поставља и питање континуитета свести у контексту промене облика телесности и материјалности. Могуће је чак и превазићи биолошко тело и информације о идентитету пренети на друге планете, те изнова основати цивилизацију и отпочети природну историју, али је свеprisутна дилема у којој мери се ради о истоветним облицима органског живота и како се уклапају у нову животну средину у којој је неопходно обострано прилагођавање.

1.2.1. Генетика, боја коже и порекло: утицај миграција и развоја науке на поимање етно-расног идентитета

Претходно поменуте биолошке теорије еволуциониста попут Чарлса Дарвина и Ернста Хекела, као и филозофске теорије Фридриха Ничеа, превасходно о моралним начелима господара на коју робови одговарају својом реакцијом на опресију, допринеле су развоју идеологија као што су **социјалдарвинизам**, који се делимично тематизује у роману *Планине мора и дивови*, али и **расне поделе** и схватања идентитета и могућности човека као утемељених у народности и боји коже. Надовезују се на **концепте детерминизма и фатализма**, односно идеје да се оно што је човеку урођено и предодређено биологијом и генетиком не може променити, као и да сведочи потенцијално о његовој вредности и позицији у друштву, те да је **преживљавање заправо константна борба** на различитим нивоима – између народа/припадника различитог етничког порекла, раса, полова, што су биолошке (генетске, телесне) детерминанте, а уз то и друштвених подела по класама и интересним групама.

У првој половини романа, конкретно у првом и другом поглављу, истиче се **однос између Европљана и Американаца беле боје коже и Африканаца црне боје коже**, при чему се касније акценат помера и на однос између Европљана и Американаца и, с друге стране, Азијаца. Митидијери (2016: 612–613) наводи како је опис расних дискурса, који не садржи додатне коментаре који би појаснили Деблинове ставове, мотивисао критичаре да се пожале на расизам у делу, мешајући при том ставове фиктивне владајуће технолошке аристократије са ставовима аутора; међутим, према његовом мишљењу, **мешање**

различитих раса које настаје као резултат међуконтиненталних миграција након технолошког покорављања Африке је, штавише, представљено позитивно за разлику од предвиђања Ничеа и Шпенглера. Човек ипак није вођен само нагонима и биологијом, већ се приказује и његова повезаност с историјом и културом које га усмеравају и васпитавају, чиме се никако не подржавају учења о етничким и расним поделама која су била доминантна међу националсоцијалистима у периоду убрзо након објављивања романа. Као супротност расним теоријама и идеји о „дегенерацији народа уколико дође до мешања”, описаној у есејима Жозефа Артура Гобиноа (Joseph Arthur comte de Gobineau), појављује се **хибридизација**, односно „дијакхрони процес културне фузије, који успоставља стање културне хибридности, дакле, ситуацију интензивног, синхроног трансфера културе” (Гече, Дункер и Дирбек 2017: 156–157). Описује се како

„није постојало ништа што су народи црне и браон боје коже желели више од нових пиштоља гасова одбрамбених штитова и маски. А када су добили пиштоље и остварили доминацију над суседима, [...] у свом борилачком жару напустили су дрвене амбаре округле куће направљене од блата грана акације, кровова од сламе. Незауостављиво су се усељавали у куће од гвожђа и стакла, лако растављиве, пореклом из северних зона”²⁷⁷ (Деблин 2013а: 19–20).

Док су Европљани чезнули за тим да своју технологију демонстрирају афричким народима које су доживљавали као инфериорне, већ у првој фази **контакта између различитих култура** која се одвијала још у Африци долази до мешања и преузимања туђих тековина које се потом чак и величају. За Африканце су ратна технологија и достигнућа у области грађевине разлог да напусте сопствени идентитет који се огледа управо у карактеристичним стиливима живота за њихове насеобине и континент попут мноштва племена која деле велика пространства и с којима су могли и сарађивати или домова у које су уграђени делови дрвета акације карактеристичног за то поднебље. Према је колонизирана Африка, дакле, подређена, а ипак егзотично другачија, култура колонизатора перципира се такође двојачко – и као нешто пожељно, нешто на чему се може позавидети, али и као нешто искварено својим удаљавањем од природе, те се појављује вишеструко **амбивалентни однос** који утиче на оба идентитета. Долази до тзв. **мимикрије**, о којој је писао Хоми К. Баба (Homi K. Bhabha) у својој збирци есеја *Сместање културе* (*The Location of Culture*, 1994), односно адаптације културе и идентитета Африканаца која проистиче, с једне стране, из жеље Европљана да се подреди и дисциплинује Друго, али садржи уједно и страх од умањења сопственог осећаја различитости, и, с друге стране, жеље и Африканаца да се подреде моћнијима. Ипак, Баба (1994: 85–92) наводи како је мимикрија заправо само „камуфлажа”, „жеља за реформисаним другим као субјектом који се разликује и скоро је исти, али не у потпуности”, тј. субјектом који је „скоро исти, али не бео”. Да би настала мимикрија, међу Африканцима се спроводи процес едукације и асимилације који утиче на њихов начин размишљања, поглед на свет и поимање себе и свог идентитета. Разлике између Европљана и Африканаца се стога користе као изговор да се одржава **неједнак однос** где се Европљани поистовећују с културом и технологијом, а Африканци с природом у оквиру бинарне опозиције *култура-природа*, штавише, подређују се евроцентричном човеку на подједнак начин као и природа, над њима се спроводи **биополитика и некрополитика** и чак долази и до поробљавања како би се контролисали. Едукација и

²⁷⁷ „Auf nichts waren die Schwarz- und Braunhäute so aus wie auf Gewinnung der neuen Geschosse Gase Abwehrschilde und Masken. Und wie sie die Geschosse hatten und ihren Nachbarn überlegen wurden, [...] gaben sie, sich kriegerisch ansiedelnd, die Holzscheunen die Rundhütten aus Lehm Akazienästen Strohdächern auf. Die eisernen gläsernen rasch zerlegbaren Wohnungen der nördlichen Striche zogen unwiderstehlich ein”.

дисциплиновање друкчијег идентитета огледају се у „надмоћи” коју на самоме почетку Европљани демонстрирају тако што се бели мушкарци и жене возе у „малим летећим машинама”²⁷⁸ (Деблин 2013а: 15), прелазећи преко планина ка великој пустињи, што је за Африканце до тада било незамисливо. Реакција на беле људе у летећим апаратима је и негативна и позитивна, будући да су млађи људи опчињени и прихватају придошлице као господаре, док се међу старијима рађа немир:

„Све више мушкараца и њихових нежних жена гледало је чежњивим погледом према белим летачима, нестајући с њима. Старији су седели у својим камповима, у засадима с урмама, осећали бес мржњу тугу немоћ. Племена у јужном делу планинског венца Тибести су напустила своје усеве, побегла у пустињу кад су се приближили белци, исекла црева која су им добацили страни чаробњаци, отишла испуњена мржњом. Није било могуће спречити ово распадање у светлу европских искушења”²⁷⁹ (исто: 18).

Науми Европљана су се остварили и били успешни, а широк спектар емоција који се описује представља уједно различите ставове заступљене међу Африканцима, чиме Деблин приказује више могућих перспектива и прихватања/одбијања сопственог и туђег. Мушкарци и жене који су фасцинирани европским изумима напуштају своје културно наслеђе и први су наговештај масовних миграција које ће уследити, верујући у то да ће им Европа заиста пружити бољи и напреднији стил живота од оног на који су навикли. Међу старијим припадницима афричких племена приметне су негативне емоције, но нејасно је да ли произилазе из огорчености или ничеанског ресантимана зато што као слабији због година не могу да се придруже онима који одлазе за Европљанима или долазак Европљана перципирају као угрожавајућ по своју традицију и породице. Свакако је присутан и страх међу мештанима који се огледа у бекству и доживљају странаца као бића која поседују извесну врсту магије летећа, посматрано из једног угла културе која је организована на другачији начин и не поседује знања из области науке на нивоу оних из Европе. Стога пристају и на покоровање тзв. чаробњацима и уживају у благодатима која су донели у Африку: „Пливали су кроз ваздух, служили белим господарима, који су били слуге мистериозне авантуристичке мудрости, магичног бића које се скрасило у њиховом хладном влажном региону”²⁸⁰ (исто: 18). Племена испрва нису престала да постоје одвојено, тј. задржана је етничка разноврсност међу њима, иако су у већој мери поседовала жељу да своју културу замене оружјем белаца и да униште управо оно што их је чинило јединственим, ушавши у међусобне сукобе, но од белаца нису преузели само оружје, већ и **измењено, научно схватање света** који их окружује, укључујући и напредније разумевање моћи природе. Кад су се умањиле тензије и широке масе прихватиле новине, није било више могуће говорити о њиховом некадашњем идентитету – били су промењени и у све већој мери асимиловани, а чак и кад белци поред маса мушкараца и жена тамније коже проналазе и оне беле коже који су попут њих, али се и разликују од њих, остају збуњени и неодлучни у успостављању односа према њима, тј. нису сигурни да ли је смисленије да уђу у сукобе или да им се придруже. Променом

²⁷⁸ Нем. *die weißen Männer und Frauen in kleinen fliegenden Apparaten.*

²⁷⁹ „Mehr und mehr von den Männern und den zierlichen Frauen blickten verlangend auf die weißen fliegenden Menschen, verschwanden mit ihnen. Die Alten saßen an ihren Lagerplätzen, in den Dattelpflanzungen, fühlten Grimm Haß Trauer Ohnmacht. Stämme im südlichen Tibestgebirge ließen ihre Pflanzungen im Stich, flohen in die Wüste bei der Annäherung der Weißen, zerrissen die Schläuche, die ihnen die fremden Zauberer zuwarfen, schlugen sich, vom Haß getragen, vorwärts. Das Abbröckeln unter der Verlockung der Europäer war nicht zu verhindern”.

²⁸⁰ „Sie schwammen durch die Luft, dienten den weißen Meistern, die Diener einer geheimnisvollen abenteuerlichen Weisheit, eines Zauberwesens waren, das sich in der kalten feuchten Region angesiedelt hatte”.

једног фактора, границе се руше и минимална разлика – истог, а ипак не тако истог и не белог, нестаје, што је такође и у основи формирања нових хибридних идентитета.

Африканци се крећу према северу, а њихова главна „предност” у односу на Европљане с магичним апаратима огледа се у **природном фертилитету** народа од којих се очекује да буду услужни: „Похотни људи тамне коже који су продирали ка сјајним центрима били су све плоднији, знојави мушкарци и жене меланхоличних очију испуњених блеском, који су дошли као слуге и подређени, а за неколико генерација преплавили све”²⁸¹ (исто: 20). Миграције заправо доносе са собом како уплив и мешање култура, тако и **нови генетски материјал**. Док технологија, с једне стране, позитивно утиче на развој Европљана и отвара им бројне нове могућности, с друге стране, удаљавањем од природног утиче и негативно на природни прираштај. Мушкарци почињу да се осећају угрожено и услед тога делимично дискриминишу и дехуманизују мушкарце из Африке, који уместо да остану (поробљена) радна снага почињу да их бројно надмашују, те бели мушкарци постају и немоћни и запостављени у контексту преношења сопствене генетике и тиме и идентитета на нове генерације. Наводи се да су жене радиле шта су могле, с мање сентименталности од мушкараца, што је код мушкараца изазивало бес јер су се мешале с имигрантима, иако се радило о табуу и иако би саме жене требало да буду подређене у бинарној опозицији патријархалног друштва и стога под контролом мушкараца. Ипак, напомиње се да су се само жене из народа мешале, те да су оне које су поседовале већу моћ и играле битну улогу у фабрикама као талентоване научнице, развиле пак супротан однос према мигрантима, успоставивши став да припадају супериорном полу, да су представнице технолошког и заправо нису ни поседовале велике амбиције да се остваре као мајке, за шта нису имале ни одговарајуће инстинкте, запоставивши своју природу зарад културе и науке (уп. исто: 40). Тиме симболизују оно што је присутно и у другима – **евроцентрични страх од Африке која се налази у њима** – Африке као природе која је део човека и чији је човек део, Африке као прапостојбине и као оног што је претходило рационализацији и технологизацији човека, окрививши један од аспеката и сопственог идентитета, будући да последице сусрета са страним и Другим, од којег су пак отуђени, осцилира између **дехуманизације и омаловажавања**, с једне стране, и **приказа егзотике** удаљених континената попут Африке и Азије, тј. Оријента. Дехуманизација је приметна на плану односа *супериорног-инфериорног, господара-робова/слугу*, али и генералног искоришћавања како Африканаца, тако и људи мешаног порекла, за постизање сопствених циљева. На пример, Алис Лајард, која се касније буни против Мекијевих експеримената, бива одбачена међу женама и другим групацијама свога доба, те се наводи да ју је пребило на смрт пет црнаца у стану у којем је живела (уп. исто: 88), чиме се наглашава њихова инструментализација за насилне циљеве Европљана како би одржали своју технологију и технолошку елиту. Егзотично пак долази до изражаја у наредним поглављима где се описују игре и бајке Африканаца, за које Митидијери (2016: 798) истиче да расветљавају животне услове маса у технократији и подстичу њихово освешћивање, будући да преносе поруку која би требало да има терапеутско дејство на ’оболелу душу’ запада, којом треба да изнова пробуде оно природно у човеку, самоспознају и свест о сопственој позицији како у природном свету, тако и у друштву. Од ’примитивног’ погледа на свет, тј. митског, мистичног, прелогичног и магијског (уп. Гече, Дункер и Дирбек 2017: 145), приказаног и раније у тумачењу белих авијатичара међу Африканцима, као и у оквиру њихове исприповедане традиције, која пак и те како поседује и алегоријски ниво на коме се критикује имплицитно понашање

²⁸¹ „Um so fruchtbarer waren die lüstern an die strahlenden Zentren drängenden Farbigen, die schweißdunstenden Männer und Frauen mit den blitzenden und melancholischen Augen, die wie Dienende und Unterworfenen erschienen und in einigen Generationen alles überfluteten”.

Европљана, раздваја се егзотично, оно што потиче из просторно или временски удаљеног и непознатог, али је „истовремено рефлексивна на тему сопствених преференци и понашања”, те „страна перспектива служи томе да се сопствено друштво подвргне критичком посматрању” (исто: 147). При том Кођио Ненгује (уп. 2007) у својој монографији о интеркултуралности у делима Алфреда Деблина истиче чињеницу да Деблин није много путовао (осим по Европи и Америци), па да је детаљним проучавањем путописа и страних филозофско-религиозних списа из којих црпи поимање егзотике удаљених земаља компензовао недостатак реалних искустава. Један од видова претварања односа између запада и других континената у егзотични је и **сексуализација**, приметна на примеру 'афричке крви', те је Мелизе из Бордоа, описана као снажна, диктаторски настројена жена која поседује сурову, али страствену сензуалност. У исто време је и хладна и одбојна и убија своје љубавнике и љубавнице, обмотавајући се око њих попут змије, и жена је „крз чије вене теку црна афричка крв помешана с оном из предела Италије и западне Француске”²⁸² (Деблин 2013а: 49). Но, Митидијери (2016: 871) истиче како је већ у сценама из Африке на почетку романа присутна персонификација освајања 'природних народа' примамљивом технологијом на сексуализован начин, као код градских маса чији је пак фетиш технологија, што се огледа у односу између појединачних ликова у љубавним троуглима, где је научник љубавни ривал, али заправо конкурент и предмет љубоморе није трећи човек у вези, већ технологија коју симболизује.

На крају, након истицања биолошке и друштвено-културне различитости коју су наметнули Европљани, мигранти настоје и да се изборе за своју аутономију и њихова свест о односима између култура и хибридности расте. Етничко порекло им нуди једно тумачење личног идентитета на основу одлика карактеристичних за афричку културу, од веровања, вредности, норми до специфичних искустава, док им живот у Европи и мешање народности омогућује ширење погледа на свет и стварање нових идентитета и перспектива. Равано дела Карцери, на пример, подстиче побуне, а нарочито након што су два мулата убијена (уп. Деблин 2013а: 29), на шта се надовезују како сукоби, тако и расправе о људскости Африканаца, што је увертира у проналазак решења за међуљудске односе и превазилажење дотадашњих граница. Митидијери (2016: 613) закључује да расни конфликти ипак не доводе до „пропасти запада”, као што би то прогнозирали песимистични мислиоци попут Шпенглера, већ стварају **нову равнотежу између тела и психе**, нарочито у контексту стварања хибридног становништва, будући да физиолошке слабости белаца у оквирима технолошке цивилизације све више надомешћују плодни мигранти. Генетика мешаног становништва је стога издржљивија, а уједно симболизује и брисање граница на основу дотадашњих схватања разлика утемељених у боји коже. Битно је при том сагледати и чињеницу да превазилажење наслеђа евроцентричних идеологија према којима се успоставља доминација над етничким Другим није неодвојива од настојања да се савлада природни свет, будући да су друштвена правда и енвајронментална правда дубоко повезане (Рос и Хант 2010: 3). Технологија коју Европљани доносе на почетку романа у Африку служи и разарању средине:

„На западној обали, дуж централног Нигера, језера Тангањика, Сенегала, где су настале јаке државе црнаца, ратоборни староседеоци су поставили прве руднике у неистражену земљу. Једно племе за другим било је истребљено. Ослабљена богата лепота, раскошно изобиље земаља борили су се против похлепе људи коју су подржали чудесни апарати са севера”²⁸³ (Деблин 2013а: 20).

²⁸² „Das Weib, in dessen Adern Nigritierblut floß, gemischt mit dem der italienischen und westfranzösischen Landschaft”.

²⁸³ „An der Westküste, am mittleren Niger, Tanganjikasee, Senegal, wo feste Negerstaaten entstanden, gingen die ersten Bergwerke in den unerschlossenen Boden, getrieben von den kriegerischen Einheimischen. Stämme über

Технологија има двоструку деструктивну функцију међу народима Африке, осим што им помаже да се међусобно убијају, такође и разара природни свет и средину која их је заједно с биологијом обликовала у људе који јесу, те се истовремено мењају њихов идентитет и крајолици као слика њихове унутрашње промене, али и објективна 'жртва' чудесних апарата.

За разлику од односа према Африканцима, припадници западног света негују **другачији став према Азијцима**, с којима сарађују. Иако појам Оријента обухвата и део Африке, обично се два континента – Африка и Азија – доживљавају као супротни у смислу да је Африка повезана с природом, а Азија попут Европе и Америке с културом.

„Источно становништво на великом древном континенту било је немо. Тамне масе из Азије прихватиле су машине; радило се о нечем страном/егзотичном, што је пузило преко њих попут гусенице. [...] У Азији су расе пропадале и цветале; а западњаци једва да су поседовали свест о њима”²⁸⁴ (исто: 99).

Будући да их нису доживљавали прво као различите јер их нису подсећали на оно природно у њима што су желели да избришу из свог идентитета, Азијци нису ни привлачили пажњу Европљана, штавише, нису примећивали уопште шта се тамо дешава, а постојало је подједнако бројно и разноврсно становништво, које се могло даље класификовати биолошки по народима и раси. Азијци су ћутали и технологија је за њих била егзотична, али ипак не нешто чему им је био забрањен приступ. Наводи се да је одабран број Азијаца био прихваћен за стицање знања из забрањених научних дисциплина, које су биле недоступне чак и бројним западњацима, а свакако Африканцима, али се у случају Азијаца толерисало јер је постојала воља да се успоставе мир и сарадња с њима, тако да су нови апарати и изуми припадали како западу, тако и Азији. Међутим, сукоб с њима је неминован, а уз истицање моћи запада постављају питање својим народима: „Дошли су с машинама. Да ли да се бранимо? Или да се предамо?”²⁸⁵, при чему је било јасно да и у њима постоји сачувана магијска традиција природе уобличена културом: „Индијци су знали како да укроте слонове, како да пређу реке, како да се моле; Кинези су обрађивали земљу, једрили бродовима, вршили робну размену; људи из сибирских степа умели су да праве млеко и да лове”²⁸⁶ (исто: 100–101). Запад је ноншалантан у свом односу према Азијцима против којих се бори, као да се ради о хиру или експерименту, но азијски народи имају веру у свој идентитет и способности које су стекли. На крају не долази чак ни до склапања мира, ништа се не дешава, осим што је рат завршен, а сваки регион бива препуштен себи и борби за опстанак (уп. исто: 118). Сукоб такође резултује масивним разарањем природног света, док моћници настављају са својим животима као да се ништа није ни догодило. Испоставља се стога да је однос између различитих народа и раса, премда наизглед утемељен у биолошкој телесности, заправо **неодвојив од политичких циљева и интереса** оних који имају моћ да одлучују и да усмеравају своје апарате, док је идентитет свих испреплетан и у већој мери обојен ставовима према технологији која се провлачи као заједничка нит – од саставног дела

Stämme wurden ausgerottet. Immer kämpfte die lähmende reiche Schönheit, üppige Fruchtbarkeit der Länder mit dem Ehrgeiz der Menschen, hinter denen die Wunderapparate der Nordleute standen”.

²⁸⁴ „Der östliche Menschheitskreis lag stumm auf dem uralten Riesenkontinent. Die dunklen Massen Asiens hatten die Maschinen empfangen; es war etwas Fremdes, lief wie eine Raupe über sie. [...] In Asien welkten blühten Rassen; kaum, daß die Westler Kenntnis von ihrem Ergehen hatten”.

²⁸⁵ „Sie kommen mit Maschinen. Sollen wir uns wehren? Unterwerfen?”

²⁸⁶ „Die Inder wußten, wie man Elefanten zähmt, Flüsse überschreitet, betet; die Chinesen, wie man Felder bestellt, Schiffe zieht, handelt; die sibirischen Steppenvölker konnten melken jagen”.

идентитета 'рационалних' западњака, преко настојања да се Африканци шармирају технологијом у чему су и успешни пошто их заиста заводи и наводи на промењено понашање и слику о себи, а потом и на миграције, све до Азијаца који прихватају технологију, али се понашају мирно, да би на крају такође били увучени у конфликте и масовне миграције услед ратних дешавања.

У роману *Укидање врста* се идентитет који произилази из етничког и расног порекла не тематизује као у роману *Планине мора и дивови*. Наводи се једино да су овакве разлике постале **бесмислене** исто као што су постале бесмислене и разлике између (под)врста – сви припадници врсте генте имали су исти „дух” који покреће њихово тело, иако су се наизглед разликовали по облику тела (Дат 2010: 34). Оваква схватања у складу су са поруком романа, наговештеном већ у наслову, која је усмерена ка остваривању како биолошке, тако и друштвене слободе, и могућности да се буде једнак по капацитетима, а опет способан за одабир свог идентитета и његове промене. То се огледа уједно и у променама полног и родног идентитета који се одвијају у другој делу романа, а чије превазилажење је још један вид слободе.

1.2.2. Полни/родни идентитет: стварање новог целовитог човека и имплицитне архиве зарад очувања сећања

Полни идентитет утемељен је у биолошком телу човека, но с родом се не рађамо, већ је последица како биолошке основе, односно система за репродукцију, тако и социјализације која се врши од самог рођења, па некад чак и пре њега, у зависности од пола. Симон де Бовоар (Simone de Beauvoir) је истакла став да се жене (мада је исто применљиво и у случају мушкараца) не рађају, већ се стварају, а то је, према Џудит Батлер (Judith Butler) процес који траје читавог живота и који представља **перформативни чин**, тј. садржи читав низ понашања друштвено 'карактеристичних' за одређени род (уп. Бовоар 1956; Батлер 1990; Батлер 1993), симболично се одвијајући кроз лингвистички чин именовања на самој почетку живота. Као биолошка категорија, пол је уско повезан с размножавањем и произилази из могућности да се настави врста која природним путем заснива нов живот на основу дихотомije *мушкарац-жена*, иако су, као и природа и култура, пол и род међусобно испреплетани и друштвени аспект пола/рода такође игра битну улогу, но неретко пружа основ и за медицински неутемељене предрасуде и закључке, пре свега о проблематичним разликама између полова. Тумачи се, на пример, да су мушкарци биолошки агресивнији и рационалнији, што не мора нужно бити истина, или пак да морају постојати два пола – *хх* и *ху*, а *природно* долази и до хромозомских аберација, те се рађају индивидуе с Клинефелторовим синдромом (*хху*), Џејкобсовим синдромом (*хуу*), Тарнеровим синдромом (*х0*) итд, чији су пак степен преживљавања и плодност различити и могући у већој или мањој мери.

У роману *Планине мора и дивови* долази до одвајања сфере пола од размножавања и Деблин се не бави толико проблематиком биолошког проучавања пола и типичном класификацијом мужевности и женствености, већ истиче сопствени **доживљај пола** (уп. Вајнбахер 2011: 317), а поента романа ни није примарно тумачење полних разлика, већ **људскога бића**. У његовим ранијим делима жена је била у позадини дешавања, те се у овом роману први пут „литераризује као самостално сексуално биће које је до тада увек испуњавало улогу статисте” (исто: 176) и стоји **равноправно уз мушкарца**. Наводи у коментарима уз роман да му жене просто нису биле довољно битне:

„Нема потешкоћа тамо где се појављују жене, идила, психолошко, приватно; оне стерилизују епско. Морају се посматрати другачије, ако се желе приказати на епски начин.

Морају им се сломити отровни зуби; разбити слатко, ображено, свадљиво, интересно у њима. Онда преостаје права жена”²⁸⁷ (Деблин 2015а: 55).

Овакво тумачење женских ликова генерализује и поједностављује њихову суштину и функцију у књижевним делима, будући да су се жене и те како појављивале и у епским делима приказане на начин који не залази нужно у психологију или оно лично, приватно и индивидуално, које Деблин избегава. У оквирима описивања односа између човека, природе и технологије као централне теме романа жене су неизоставне као феномен. Деблин даље појашњава како је жена природна појава која се не разликује уопште толико од мушкарца, те да није размишљао да

„постоје само мушкарци и жене. Мора постојати и треће и четврто. То су били променљиви типови у последњем поглављу. Границе између мушкарца и жене су се за мене непрестано брисале. Али управо брисањем граница настаје неизмерни изазов у међуљудским односима. Прешао сам с оне стране нормалног и перверзног. Њихов ’смисао’ постао ми је јасан на основу мог основног осећаја”²⁸⁸ (исто: 55–56).

На основу коментара може се закључити не само да Деблин настоји да обрише традиционалну поделу на полове и родове и да укључи шири спектар идентитета, што чини у последњем поглављу романа, већ и да не посматра одступања и аберације као нешто што је нужно перверзно и изопачено. Остаје дефинитивно питање колико су бића која одступају од норме биолошки функционална, што се може анализирати на примеру дивова и људи-торњева, као и шта нам говори генерално о људској врсти. Такође наглашава да његова виђења на ову тему произилазе више из осећаја, те самим тим не теже томе да представе објективне, научне истине о половима и њиховој сврси.

Однос између мушкараца и жена може се стога посматрати у два контекста у Деблиновом роману: први је представљен на почетку романа, током сложених друштвених превирања и дешавања, када долази до **сукоба између мушкараца и жена**, док је други тематизован пред крај романа у виду **превазилажења полних и родних разлика**. Сукоб се одвија у више фаза и обухвата:

- Подређивање једног пола/рода другом;
- Покушаје да се сруше патријархалне структуре;
- Економске проблеме који другачије долазе до изражаја код мушкараца и жена;
- Проблеме с фертилитетом;
- Формирање савеза жена;
- Удаљавање од природних инстинката.

Марија Хофман (2016: 75) истиче како је кроз конфликт мушкараца и жена заправо приказан конфликт између технологије и природе, при чему се кроз мушки принцип изражава рационални, технолошки приступ животу и човеку, а кроз женски емотивни,

²⁸⁷ „Dazu tut sich leicht, wo Frauen auftauchen, die Idylle, oder Psychologisches, Privates auf; sie sterilisieren das Epische. Man muß sie anders nehmen, wenn man sie episch heranziehen will. Man muß ihnen die Giftzähne brechen; das Süße, Wichtigtuersische, Kleinzänkische, Interessante an ihnen erst einmal zerknakken. Dann bleibt die richtige Frau übrig”.

²⁸⁸ „[E]s nur Mann und Weib gibt. Es muß noch Drittes, Viertes geben. Das waren die variierenden Typen des letzten Buches. Die Grenzen zwischen Mann und Weib verwischten sich mir unaufhörlich. Aber es war gerade durch das Verschwimmen der Grenzen ein ungeheurer Reiz in der Beziehung der Menschen gegeben. Ich trat jenseits von Normal und Pervers. Ihr ’Sinn’ wurde mir klar von meinem Grundgefühl aus”.

природни, што се пак доводи у питање као основ различитости и тежи се све већој технологизацији, како би напослетку ипак изнова превладала природа – у складу с представљеним концептом сталних промена и смењивања доба. Прво долази до удаљавања од друштвено наметнутих идеја о родним улогама:

„У то време у јужној Европи су жене биле међу најактивнијим елементима. Постале су снажније током страшних економских борби претходних времена. [...] Свуда су хијерархија мужа и жене и бракови засновани на послушности били разрушени притиском под којим су се налазили мушкарци да жртвују жене и ћерке економској борби. То су биле окрутне тешке деценије кад су се помешани народи у свим земљама сукобљавали ножевима, док су истовремено открића и освајање природе напредовали даље него икад раније”²⁸⁹ (Деблин 2013а: 39).

Економске прилике предочене у роману осликавају међуратну кризу коју је Деблин преживео, а која је кулминирала у Великој депресији пет година по објављивању романа и чије страхоте су на негативан начин утицале понајвише на недужно становништво лишено могућности да ради и да се прехрани. Међутим, он иде чак и корак даље у свом замишљању последица, непосредно пре периода у коме су доживеле врхунац, па их повезује са снагом жена да се изборе за себе и своје потомство. Патријархално друштво омогућавало је, арбитрарно узевши у обзир биолошке разлике између мушкараца и жена, да оне буду подређене у браковима, те је мушкарац као глава породице бринуо о финансијском аспекту, што у ситуацији кад не успева у томе одговорност пребацује на жене. Суровост се нарочито огледа у наговештају одбацивања сопствене породице, премда су међуљудски односи генерално сведени на неповерење и борбу сваког против сваког зарад преживљавања, иронично, док је живот оних који су се бавили развојем технологије просперирао. Овакви услови приморали су жене да у настојању да опстану и саме прихвате традиционално мушке карактеристике, да постану рационалније и борбеније како би се прилагодиле новим технолошким тенденцијама. Један од видова прилагођавања подразумева напуштање емотивности и женских инстинката, те се наводи како могу да понуде мало мајчинске љубави, пошто су је и саме мало добиле (исто: 40). Стога се и у оквиру женског пола ствара подела на оне које су наставиле да буду подређене и које су се мешале с мигрантима зарад опстанка, с једне стране, и на оне које оснажују саме себе, с друге стране, те се, штавише, сматрају и супериорним због своје хладне рационалности, прихвативши суровију страну себе. При том нису оклевалe, нити се понашале резигнирано, за разлику од мушкараца – нарочито из старијих генерација које су песимистично реаговале на технолошке и економске промене – а нису веровале ни досељеним, страним мушкарцима, јер су осећале мржњу, чак одбојност према свим припадницима овог пола (исто: 40). Негативна осећања проистичу из борбе за превласт, будући да с променама женскога идентитета, односно онога што би било ’типично женско’, долази и до промена њихових животних амбиција, те се назире рушење дотадашњих друштвених структура и родних улога.

„Код немалог броја жена појавила се застрашујућа помисао да би мушкарци могли да их из освете продају странцима и претпоставиле су да ће мушкарци попустити јер су желели

²⁸⁹ „Damals gehörten in den südlichen Landschaften Europas die Frauen zu den aktivsten Elementen. Sie waren durch den furchtbaren Wirtschaftskampf der vorangegangenen Epochen [...] stark gezüchtet. Überall waren die Ehen und Untertänigkeitsverbände zwischen Mann und Weib zerstört worden durch den Zwang, der auf die Männer ausgeübt wurde, Frauen und Töchter in den Wirtschaftskampf herzugeben. Grausam scharfe Jahrzehnte waren gewesen, in denen man in allen Ländern der ineinandergeflochtenen Völker Messer auf Messer sich gegenüberstand, während gleichzeitig die Erfindungen und die Bewältigung der Naturkräfte beispielloos vorwärtstrieben”.

да побегну од матријархата, матријархата који су предвидели да долази с осећајем стида, јер су још увек били заробљени у патријархату”²⁹⁰ (исто: 40).

Обострано неповерење и страх од оног другог обустимају како мушкарце, тако и жене, а чак и у периоду кад се жене заузимају за себе и напредују у процесу еманципације, па и потенцијалном успостављању матријархата, у њима и даље постоји изванредан осећај немоћи који се преносио с колена на колена вековима у контексту односа *мушкарац-жена*. Бинарна опозиција указује на предност мушкараца, а у тренутку кад постоји могућност да се изокрене, промена није описана на ентузијастичан и оптимистичан начин, већ постоји све време суптилна беспомоћност. Страхови који превладавају у женама нису неоправдани, будући да се указује на малтретирање и силовање у присуству великог броја мушкараца, а потом и продају у виду робинџа старијим мушкарцима – чиме се као функција жене истиче да је ту да послужи мушкарцима као начин да се осете супериорније, јер чак и силовање, иако спада у сферу сексуалног, није чин који проистиче из пуких сексуалних нагона, већ агресивних с циљем да се неко потчини и да се осети моћ над другим. Размножавање у оваквом контексту постаје споредна појава, а не одлука или циљ у складу с биолошком поделом на полове зарад продужетка врсте. Ипак, женска моћ расте, упркос страховима и непријатним насилним ситуацијама којима су поједине изложене, те се формирају феминистички савези насупрот умирућој дотадашњој мушкој превласти. Помирење између два пола не постоји јер су жене интензивно и солидарно умешане у борбу против патријархата који их угњетава, што пак резултује страховима међу мушкарцима, нарочито оним који су део државног апарата и који би најрадије искључили жене из својих редова и сената, али се не усуђују како би избегли продубљење конфликта између полова. Стога жене имају прилику и да стекну моћ у оквирима званичне власти, а сем тога се промене у односима међу полова одражавају и на бракове – породице нестају, жене сарађују како би заједно чувале бебе и малу децу, а постају и хладније и бруталније од мушкараца како би се заштитиле, формирајући сестринства у градским зонама и фабрикама. И један и други пол на почетку романа теже томе да се усагласе с потребама и стиловима живота које намеће технологија која се пребрзо развија и гута све пред собом, не марећи за појединачне животе, за субјективно и за унутрашњи, емотивни свет појединаца. Док код мушкараца такав развој наизглед не утиче на устаљене начине поимања себе, у складу с биолошким схватањима њихових склоности ка рационалности, он ипак угрожава њихов статус у друштву и самим тим идентитет надмоћнијих у односу на жене, којима су додељена већа права у патријархалном друштву, као и могућност да доноси одлуке о себи и о другима. Жене су приморане на то да или остану какве јесу, али да трпе и даље угњетавање, што је претежно случај међу онима које се мешају с мигрантским становништвом да би преживеле и осигурале издржљивију генетику свом потомству, или да се удаље од сопствене природе и дотадашњег идентитета, у борби за успостављање нових структура заснованих на матријархату.

У другој половини романа се границе између мушког и женског пола у потпуности бришу. Описују се **мушко-женски хибриди** који су више наликовали женском полу:

„Прилике, које нису биле ни мушкарци ни жене, појавиле су се у крајолицима поред реке Гароне и припадале су различитим расама које су лутале овим регионом. [...] Градови су

²⁹⁰ „In nicht wenigen Frauen stieg der schreckliche Gedanke auf, die Männer könnten sie aus Rache an die Fremden preisgeben und vermuteten, die Männer gäben nach, weil sie sich der Weibsherrschaft entziehen wollten, der Weibsherrschaft, die sie beschämt, noch immer im Herrengefühl, heraufkommen sahen”.

погодовали свакаквим врстама деформитета; због болести и тешког пропадања обраћало се мало пажње на индивидуе”²⁹¹ (исто: 565).

Превазилажење полних и родних разлика не може се посматрати као напредак ни у биолошком, ни у друштвеном смислу, већ се, штавише, рађа апатија међу становништвом које је посвећено опстанку и није у прилици да уопште обрати детаљније пажњу на нове форме живота које су пак абнормалне у односу на дотадашње, те хермафродити могу слободно да лутају Земљом. Хана Марија Хофман (2016: 88) наводи да одступања кулминирају у описима хибридних бића која су резултат дегенерације градова, те да су заправо настала као болесни изроди и перверзије природе, али се не представљају као нужно болесна бића, већ као бића која у себи **обједињују обе стране човечанства у једном**. Управо у том споју различитих аспеката људскости ствара се целовитија слика једног сложеног бића с неприродним амбицијама које га осуђују на пропаст. Сличан став заступа и Денлингер (према Кепке 2003: 117) да је нестајање разлика између полова један од **прогресивних симптома дезинтеграције западне цивилизације услед жеље за технолошком моћи**, при чему жене постају мужевније – иако представљају анти-технолошку страну, односно животну филозофију или витализам, постају симболима чежње за смрћу. Нова хибридна бића представљена су у форми женскога пола који се спаја с мушким одликама:

„Сад је земља у великом броју стварала ова бића, која су се кретала попут девојака, као што су и одрасла као девојке, која су благо њихала широким куковима, нека су била стидљива и скривала су своју тајну, нека су носила смело помешану одећу: мушке капе и пера у коси, а при том су поседовала груди које су се испупчено оцртавале испод уске блузе”²⁹² (Деблин 2013а: 565–566).

Од жена из прве половине романа које прихватају као део свога идентитета особине другог пола како би се уклопиле, како би преживеле, па чак и оствариле надмоћ у новом друштву технократије, и буквално постају бића која биолошки утеловљују карактеристике оба пола, те не само да тело утиче на социјализацију и формирање идентитета, већ долази и до обрнутог процеса у оквиру којег измењени идентитет утиче на телесне промене. Но, као одлике мушкости истичу се пре свега оне које су део друштвеног перформанса, то јест одећа и то конкретно прекривање главе, као центра рационалности и основне особине човека која га према мишљењима теоретичара разликује од других, нељудских животињских врста, мушким капама и перима, али је такође и скривање косе, симбола женствености. Хибридна бића својим изгледом необично привлаче мушкарце:

„И нежном наметљивошћу дозволиле су да се осети специфичност њиховог пола [...]. А млади мушкарци били су снажно привучени хибридни бићима, за која су мислили да су дрске жене. Непознати шарм их је мамио. Падали су пред ове девојке, били су уплашени,

²⁹¹ „Gestalten, nicht Mann und nicht Weib, zeigten sich in der Garonnenlandschaft aus mehreren der hier vagierenden Rassen. [...] Die Städte hatten vielen Mißwuchs begünstigt; man hatte unter den Krankheiten und dem schweren Zugrundegehen wenig auf Einzelnes geachtet”.

²⁹² „Jetzt warf die Landschaft üppig diese Wesen hin, die als Mädchen gingen, wie sie aufgewachsen waren, die fülligen Becken leicht wiegend, manche scheu und ihr Geheimnis nicht offenbarend, manche in verwegener Mischung der Tracht: die Kappe und Feder eines Mannes auf dem Haar, dabei Brüste, die in Wölbung und Umriß unter der straffen Bluse hervortraten”.

тајно потресени, збуњени, док се ова загонетка, женски младић, померала у њиховом наручју, наметљиво и прождрљиво”²⁹³ (исто: 566).

Као што људи-торњеви прождиру све пред собом, тако и нова хибридна бића која надилазе разлике између полова маме и прождиру мушки пол како би се, с једне стране, њихова првобитна женска природа употпунила, а, с друге стране, уништавајући све што је другачије и гутајући оно што их је до тада спутавало, на путу су к постајању новим човеком, додуше, не нарочито функционалним. Као решење за проблем односа између човека, природног тела и развоја технологије и њене функције у друштву, Деблин осмишља **новог човека**, за шта Денлингер (према Кепке 2003: 117) сматра да је и иначе карактеристично за књижевност експресионизма, те да се не гради нова форма друштва која би омогућила бољу сарадњу и унапређену цивилизацију, укључујући и односе између полова, већ је људско биће то које мора да се трансформише, узевши у обзир дотадашње искуство и негативне последице свога делања. Као примери измењених бића и међуљудских односа појављују се у последњем поглављу романа Тика Он и Венаска. Тика Он се описује као мушко-женски хибрид, пева јасним дечачким гласом, смеје се, али је несигурна у свој родни идентитет, те воли и мушкарце и жене, а потом бежи и плаче збуњено, као да је пол њена страшна рана (Деблин 2013а: 566). Хана Марија Хофман (2016: 90–91) сматра да је Тика Он слабо биће и застрашујући феномен прелаза, док је Венаска надређени првобитни женски принцип природне моћи, као и принцип уједињења и симбиозе. Иако оба лика на себи својствен начин симболизују **трансформацију човека** – Тика Он у виду хибридизације, а Венаска у виду повратка првобитним вредностима и вредновању природног, повезаног са женским принципом – први указује на оно неприродно и застрашујуће што се изродило из човековог односа према природи и технологији, док други истиче наду да се људска врста може вратити на добар пут и исправити своје грешке. Превазилажење полних и родних разлика свакако више служи као опомена за човека и за читаоце, него као циљ коме треба тежити по сваку цену.

У роману *Укидање врста* такође се обрађује тема формирања идентитета на основу биолошког тела, те се поставља и питање у којој мери су биологија, односно генетика, и социјална перцепција идентитета повезани. С обзиром на то да генте као врста имају посебну способност да мењају облик свога тела, прво у виду одабира животињског изгледа, затим преласком у виртуелну форму, а напослетку и током сазревања Пламена и Падмасамбаве, указује се на то да је и даље већ **постојећа подела на два пола** она којој се пружа предност. Ландкамер (2011: 44) истиче да генте опстају у обрасцима полне поделе, као и хетеронормативности, јер размножавање као и раније зависи од одржавања женског и мушког пола. Хибридноста стога не одваја нужно идентитет индивидуа и врсте од њихових родних улога и традиционалних сексуалних норми, премда се на више нивоа разара и изнова осмишљава однос између психолошког и друштвеног поимања себе и сопственог идентитета, с једне стране, и биолошке телесности, с друге стране, која је подложна променама – могуће је мењати супстрат, но није могуће у потпуности напустити концепт материјалности. И Капелер и Кенеман (2011: 43) наводе како су описане трансформације биолошке и друштвене репродукције у роману повезане прво са концептом грађанске и хетеросексуалне породице, те да након еволуционо биолошке револуције генте долази до промене у виду **доживљавања пола као полиморфне и променљиве категорије**. Односи између чланова породица и различитих генерација

²⁹³ „Und im zarten Andrängen ließen sie die Sonderbarkeit ihres Geschlechts fühlen, [...]. Und junge Männer wurden heftig zu Mischwesens getrieben, die sie für schnippische Frauen hielten. Ein fremdartiger Reiz lockte. Sie fielen vor diesen Mädchen hin, waren erschreckt, im Geheimsten aufgerührt, fassungslos, wie das Rätsel, der weibliche Jüngling, sich in ihren Armen bewegte, drängend und saugend”.

постају сложени и удаљавају се од утемељености у сексуалној подели на два пола, но примери који се наводе више представљају изузетак и могућност, него правило које важи за све. Новину представља начин на који генте регулишу начине размножавања и промишљају њихове различите аспекте у контексту периода након Ослобођења од човека:

„Како ћемо одредити право о гаметским партнерима? На основу генетског пола, на основу хормонског, на основу друштвеног? Радне области, грубо речено: прво питања пола, друго начини подруштвљења, треће питање укидања врста које је до сад само делимично уследило, утолико што права граница између врста ограничава генетски материјал у коме је могуће зачети наследнике који би имали способност да и сами зачну, четврто шта избегавамо, у шта се не мешамо у наслеђу неуспелог експеримента човека?“²⁹⁴ (Дат 2010: 96)

Премда не пружају детаљне одговоре на поменута питања и радне области којима се баве, истичу разлике између приступа поимању пола и рода које подразумевају биолошку основу (гени и хормони) и социјализацију, а затим се проблематика посматра и у ширим оквирима односа међу врстама и конкретно људске врсте као зачетника генте. **Гаметски партнери** указују на потенцијално измењено схватање родитељства које више не би било традиционално и везано за породицу, већ би била омогућена и самостална репродукција одабиром генетског материјала и партнера који би донирао гамете, тј. полне ћелије у те сврхе, што би пак даље могло учинити генетски инжењеринг током читавог процеса саставним делом продужетка врсте. Иако се пол и размножавање посматрају из угла генетике која нуди нове опције, **као кључни пол издваја се женски**, чиме се и код Дата појављује критика патријархата. Репрезентативан је разговор између Катахоменкопиаве и Катахомендуенде о томе како треба сачувати женке човека и искористити их зарад даљег проучавања процеса обнове и рађања новог живота. Такође и приликом настанка спојеног бића Катахоменлеандралеала облик који бира и с којим се идентификује представља женски пол – телесно, затим именовањем и плановима за свој даљи развој. Тиме се уједно и превазилази дотадашње схватање бинарне поделе рода на мушки који представља технологију и женски који представља оно органско, будући да најтипичнији представници технологије и постбиотске силе за себе бирају женски пол, те се овакав однос према полу одражава симболички и на однос према бинарној опозицији природе и културе које се изнова и изнова доводе у питање као супротности. Хелер (2016: 51) наводи да је у основи реконцепције полних идентитета уписана денатурализација биолошких категорија, но да се упркос томе тематизује традиционални концепт поделе на мушки и женски пол. Дат не смишља нове облике пола и рода, иако усмерава читаоца ка размишљању о проблематици како полних идентитета, тако и људског идентитета уопште. Хелер (исто: 66–67) такође истиче и да Дат обрађује идеје интересубјективне субјективности (на примеру феринфонског система) и инференцијализма, насталог на основу језичке филозофије Роберта Брандома (Robert Brandom), према којима је идентитет ланац закључака и прављења експлицитним оног имплицитног – свест се може архивирати и по потреби поново успоставити, а индивидуа се посматра као материјална информација. У том случају је и те како могуће одвојити се од биолошког и првобитног концепта идентитета и бирати ко ће се постати, али генте, као што је напоменуто, ипак бирају оно што им је већ познато и што је конвенционално.

²⁹⁴ „Wo setzen wir an, fürs Gametenpartnerrecht? Beim genetischen Geschlecht, beim hormonellen, beim sozialen? Die Arbeitsgebiete, im groben: erstens Geschlechterfragen, zweitens Vergesellschaftungsweisen, drittens die Frage der bisher nur teilweise erfolgten Aufhebung der Arten, insoweit eine echte Artgrenze den Pool einzäunt, in dem man zeugungsfähige Nachkommen zeugen kann, viertens, was vermeiden wir, was rühren wir nicht an vom Erbe des gescheiterten Experiments Mensch?“

До експлицитне промене полног и родног идентитета долази у другој половини романа, кад се Пламен и Падмасамбава трансформишу из мушкарца и жене, односно брата и сестре, у супротни однос. **Преображај пола и процес сазревања** кроз који морају проћи при том није њихов избор, већ су њихов животни пут испланирали преци и то не само како би имали прилику да се упознају с различитим перспективама 'људског' искуства, већ и да би се демонстрирало да се ради о **двема странама исте особе** упркос различитим контекстима дотадашњег одрастања. При том мењају и тело:

„Била сам девојка, постала жена, постаћу мушкарац и мали момак – али сада, пошто је ово пророчанство постало физиолошка стварност, схватила је да је то одувек требало да тумачи као метафору, као слику процеса сазревања, на чијем би крају требало да се налази друга, промењена невиност, наивност на вишем нивоу”²⁹⁵ (Дат 2010: 412).

Рушење норми процеса сазревања, који свакако подразумева ширење хоризоната и животних перспектива како би се изнова вратило у првобитну тачку с новим, продубљеним сазнањима о свету, одвија се и тако што брат и сестра одрастају на планетама супротним у односу на свој почетни пол: момак Пламен на Венери која се симболички посматра као 'женска' планета на којој се изучава уметност, а девојка Падмасамбава на Марсу који би требало да симболише 'мушки', агресивни и борбени принцип. Ландкамер (2011: 53) сматра да замена планета и друкчије конотираних родних концепата изазива иритацију и превазилази доминантна друштвена очекивања, тако што омогућује читаоцу да доведе у питање оно што би се 'природно' очекивало од пола и рода. Хијар (2021, интернет) истиче да је њихов однос пример слободу коју са собом доноси флуидност полова, као и да се ради о пост-постхуманим бићима. Према речима Хелер (2016: 69) ова бића нису само хермафродити и инцестуозни пар, чиме се ремете очекивања и изазива контроверза, већ су боље речено **имплицитна архива** у складу с поменутиим инференцијализмом као основном идентитета. Њихова егзистенција стога надилази не само полне и родне поделе, већ и бројне друге разлике, као и временска и просторна ограничења, у циљу **очувања сећања** на целокупну дотадашњу предисторију и генерације које су им претходиле.

1.2.3. Старост као биолошка категорија: историјска смена генерација насупрот генерацијама као генетски унапређеним верзијама

Старост се може такође посматрати као биолошка, али и као хронолошка категорија на основу које се формирају ставови и идентитети људскога бића, како на индивидуалном, тако и на колективном нивоу. Не стари свако истом брзином – **биолошка старост**, односно физиолошка указује на здравствени статус који произилази из стила живота и одраз је микроскопских дешавања и промена на ћелијама и ткивима у телу, за разлику од хронолошке старости која се просто мери годинама. Биолошка старост је разлог зашто се човек разбољева и умире, при чему чак и појединачни делови тела старе различитим темпом и поседују сопствени животни век. Деблинова првобитна идеја кад је израђивао нацрт романа *Планине мора и дивови* била је да би последњи људи требало да имају **способност да се подмладе и да не умиру**, а овај процес подмлађивања и задржавања на одређеном ступњу старости био би супротстављен преосталим представницима природног људског стања, те би на крају дошло до њихове борбе (уп.

²⁹⁵ „[I]ch war Mädchen, wurde Frau, werde Mann und kleiner Junge – aber jetzt, da diese Prophezeiung physiologische Realität wurde, dämmerte ihr, daß sie das immer als Metapher hatte lesen wollen, als Bild eines Reifeprozesses, an dessen Ende eine zweite, veränderte Unschuld, eine Naivität auf höherer Stufe hätte stehen sollen”.

Деблин 2015а: 52). Премда ју је изразио у коментарима уз роман, није је детаљније обрадио, те се последњи људи у виду торњева и те како састоје од више различитих органа насталих хибридном путем и различите биолошке старости, што не зауставља њихов пут ка смрти и умиру спајајући се са природним светом око себе. Разлике између **младих и старијих припадника људске врсте** провлаче се при том кроз цели роман, али су у првome плану у његовој првој половини док је акценат на историји и смењивању генерација – већ у првим реченицама наговештавају се сличности и разлике у поимањима ратовања, технологије и свакодневице које проистичу из старосне поделе, као и пролазност човека:

„Лежали су у гробовима млади мушкарци који су се вратили из борбе, преузели куће које су мртви оставили за собом, управљали возилима, радили у канцеларијама, уживали у победи, преживели пораз. Лежале су у гробовима младе жене које су шетале тако витке и бистрих очију низ улицу као да се рат између мушкараца у Европи није ни десио. Лежала су у гробовима деца ових мушкараца и жена која су одрасла, дограђивала куће које су наследила, радила у фабрикама које су мртви саградили и оставили за собом”²⁹⁶ (Деблин 2013а: 13).

Опис човекове смртности, који се надовезује на слике из реалног живота и Првог светског рата, заправо служи томе да прикаже човеково место у ширем контексту историјских дешавања, а потом и још ширем природноисторијском у коме људска врста заузима само један мали део хронологије. Иако се ради о *будућој* историји, њена функција је иста као и кад би се радило о било којој другој врсти романа чији је циљ да укаже не само на друштвена, већ и **биолошка ограничења човека** – од рођења до смрти животи су услед своје телесности осуђени на краткотрајност и на проживљавање како младог, тако и старог доба, да би затим препустили све што су створили новим генерацијама. Ствара се стога контраст између придева 'млад' – с обзиром на то да се ради о младим мушкарцима, женама и деци – и њиховог тренутног животног статуса, односно лежања у гробовима након проживљених свих карактеристично људских и друштвених искустава: стварања дома, превоза и шетње или рада. На биолошки аспект тела које пропада се стога не указује директно, већ се имплицитно истиче несталност људскога стања и идентитета.

Током даљег тока историје разлике између припадника старијег и млађег становништва огледају се преваходно у **односу према технологији**, будући да млади људи неретко исказују ентузијазам према технонаучном развоју. Ставови се мењају кроз векове, међутим, једна од упечатљивијих фаза историје подразумева уклањање старијих елита: „Стари поглавари, неповерљиви тужни чемерни јалови, били су сви за прихватање пораза. Стога су их млади уклонили, сменили. Осетили су изгубљену фаталну ситуацију. Почели су да сарађују у многим главним градовима”²⁹⁷ (исто: 65). Последица преузимања власти је демократизација знања, чиме се урушавају елитистички ставови према развоју технологије, масе прихватају нове људе на власти и такође имају и нов приступ машинама који је подједнако демократизован. Први пут се појављују и нове заставе, које су постале

²⁹⁶ „In die Gräber gestürzt waren die jungen Männer, die aus den Schlachten zurückkehrten, die Häuser übernahmen, welche die Toten hinterlassen hatten, in ihren Wagen fuhren, in ihren Ämtern dienten, den Sieg ausnutzten, die Niederlage überstanden. In die Gräber gestürzt waren die jungen Mädchen, die so schlank und blank über die Straßen gingen, als wäre nie ein Krieg zwischen Männern in Europa gewesen. In die Gräber gestürzt die Kinder dieser Männer und dieser Frauen, die heranwachsen, an den Häusern bauten, die sie übernommen hatten, die Fabriken bevölkerten, die die Toten errichtet und stehen gelassen hatten”.

²⁹⁷ „Die alten Köpfe, mißtraurisch traurig vergrämt unfruchtbar, waren schon auf Paktieren aus. Da warfen die Jungen sie um, setzten sich an ihren Platz. Die Jungen hatten das Gefühl der verlorenen verhängnisvollen Situation. Sie griffen ein, bundartig in den meisten Kapitalen zusammenhängend”.

символичне и на којима су екстравагантно исцртана небеска тела – указујући на значај који се придаје науци и ономе материјалном, демократији као владавини народа и превеликој вери у човекове могућности упарене с апаратима. Старији нису подржавали слепи ентузијазам: „Стари који су још увек били у животу били су запањени, одушевљени, плашили су се, упозоравали”²⁹⁸ (исто: 66). Сцене које су уследиле одраз су младалачке залуђености машинама којима чак дозвољавају да их прогутају, без размишљања о томе да је људско тело, без обзира на године, за машину само начин да се подмаже и да настави да хладно функционише као и до тада, да машина не мари за људске животе и да се ваља посматрати као један од начина да се у контролисаним условима побољша живот за све, а не као оправдање за човекове патолошке амбиције.

Скептицизам старијих генерација делимично је везан за хронолошки развој, који је подразумевао дуже животно искуство, као и делимично за психолошки развој који проистиче из хронолошког и биолошког, те с годинама стичу извесну животну мудрост, али и недостатак непровереног поверења у новотарије које могу потенцијално бити опасне. Тај скептицизам уједно наликује већ анализираном суздржаном ставу старих Африканаца према технологији коју белци доносе у својим авионима како би очарали и примамили младе људе које посматрају као инфериорне, те обухвата емоције од беса, туге, мржње, немоћи, све до страха и нагона да се други упозоре како не би испали наивни. Резултат је у оба случаја, и код Африканаца и код смењених старих генерација, деструктиван. **Млади изазивају сукобе и ватру** која указује на губитак контроле, али и незаситу похлепу која гута све пред собом. Ништа се не мења након конфликта, штавише, технологија доноси смрт: „Млади, мушкарци и жене, вође, уздигнутих застава, узвикивали су своју моћ. Ватра из Земље, у људским рукама, горећи све до звезда: на руској је равници”²⁹⁹ (исто: 116). Поистовећују се стога с научницима и технолошким напретком којим се спроводи насиље над природом, неисправно верујући да су способни да управљају њоме. „То је било дело младих са заставама. То су умели. То је била тајна апарата, који су у својим реторгама ухватили чудесне моћи природе”³⁰⁰ (исто: 116). Иако се њихова младост може поистовестити с непромишљеношћу, представља наговештај даљих дешавања у роману, док масе које нису под директним утицајем Уралског рата игноришу дешавања – људи у градовима живе као и раније, саде цвеће, уживају у спорту и циркусима, не сматрајући да могу било шта да ураде, пошто су млади мушкарци и жене на власти били неуспешни (исто: 117).

При том средства која се користе у рату представљају књижевни приказ технологије из Првог светског рата, укључујући хемијска и биолошка средства, како би се смањило број становника, што је један од горућих проблема западног друштва у Деблиновом роману. Штавише, великом броју учесника у сукобу, тј. Уралском рату, унапред је предодређена смрт у коју хрле **дехуманизовани и вођени младалачким идеалима**. Стога Деблин повезује процес технологизације, последице дехуманизације и општу тенденцију ка деиндивидуализацији, чиме одражава песимизам свога доба и веру у пропаст западног света, што је у годинама непосредно након рата и даље немогуће у потпуности сагледати и анализирати (уп. Кох и Фогел 2007: 190), али то користи као основу за предвиђања далеке будућности и потенцијалних исхода људског понашања лишеног хуманости и посвећеном искључиво сопственим амбицијама да надвлада природом, газећи при том и преко других народа.

²⁹⁸ „Die noch lebenden Alten staunten, waren hingerissen, fürchteten sich, warnten”.

²⁹⁹ „Die Jungen, Männer und Frauen, die Führer hatten die Fahne erhoben, geschrien von ihrer Kraft. Das Feuer aus der Erde, zwischen den Händen der Menschen, zu den Gestirnen aufbrennend: da war es, in der russischen Ebene”.

³⁰⁰ „Das war das Werk der Jungen mit den Standarten. Das konnten sie. Das war das Geheimnis der Apparate, die wunderbaren eingesperrten Naturkräfte in den Gewölben”.

Рат није једини пример жртвовања човека, већ се указује и на **недостатак заштите рањивих категорија друштва**, у које спадају осим жена поменутих у претходном потпоглављу и стари, а однос према њима такође проистиче из рационалности, хладнокрвности и опчињености технологијом, као и ставовима да циљ оправдава средства. Младе жене које се нису могле заузети за себе постајале су, наиме, робинје старијим мушкарцима, где су ретко приказани као надмоћнији, те се описује како је заштита слабих намерно била запостављена и како се према онима који нису имали среће у животу не опходи са сажалењем и/или емпатијом, већ с презиром (уп. Деблин 2013а: 76). Стари људи не представљају више изворе мудрости, већ се вреднује једино знање стечено науком чији је циљ унапређење себе, те су рањиве категорије, штавише, само терет и спречавају напредак који би морао бити незауостављив из угла младог човека технонауке. Групе које су некада владале и њихови директни наследници ипак на периферијама градова одржавају организације које одбијају да напусте бригу о болеснима, старима и инвалидима (исто: 76). Они су само један мањи део друштва, те о цивилизацији (или пак удаљавању од исте) у Деблиновој визији сведочи управо оно с чим млади људи бирају да се идентификују и како се опходе према оним члановима друштва који су некада вредно пружали свој допринос, а сад им је неопходна помоћ и потребно је узвратити им истом мером, побринувши се за њих.

На тренутке се назире порука, односно наговештај схватања да сви имају исту судбину, када су и стари и млади сагласни око тога да се времена мењају – како побуне, тако и чиновни подршке долазе и пролазе, при чему ће се сви суочити са својом судбином раније или касније – умирањем и пропадањем. Историјски обрасци су дубље од овог сазнања проистеклог из биологије суштински недокучиви, јер није могуће ни предвидети токове збивања у будућности, а ни пронаћи дубље значење дешавања. Једино што се провлачи као јасна заједничка нит, осим односа према природном, везано је за образац развоја технологије, а ова нит води ка регресивној утопији, будући да технологија такође поседује сопствену динамику и 'Јанусову главу' – те може изазвати поменуте регресивне, декадентне и деструктивне појаве, али подједнако и благостање, олакшање и продужење човековог живота утицајем на његову биолошку основу (уп. Зандер 2001: 158). Деблин је утопију иначе дефинисао као план човека да заустави историју, да искочи из ње и достигне **стабилну савршеност** (уп. према Квак 2004: 352), али он не успева да заустави време нити да унапреди себе, већ је и регресивна утопија вид нове, цикличне историје која се изнова и изнова враћа у почетну тачку, будући да човек не може превазићи самог себе. На крају наводи како све нестаје, генерација за генерацијом,

„мноштво [људи] за мноштвом, мајка и дете мајка и дете, вољени и вољена. И увек ваздушни гасови који чезну за плућима, сићушне ћелије, нуклеуси, мекана протоплазма, који се заувек удишу и изнова издишу. А кад срце престане да куца, ћелије се одвајају и разграђују, постају нове душе, протеини амонијак аминокиселине угљена киселина вода који се распадају, вода која се трансформише у пару”³⁰¹ (Деблин 2013а: 618).

Елементи тела се хемијским процесима неизбежно распадају по окончању човековог живота, без обзира на то да ли се радило о мушкарцима или женама, одраслим људима или деци, људима који су живели у Деблиново доба на почетку двадесетог века или пак људима фиктивне будућности, а саставни делови се потом уграђују како у

³⁰¹ „Schwall über Schwall, Mutter und Kind Mutter und Kind, Geliebter und Geliebte. Und immer sehnsüchtig die Gase der Luft in die Lungenbläschen hinein, an die kleinen Zellen, die Kerne, das weiche Protoplasma, immer angezogen und weiter gegeben. Und wenn die Herzen stillstanden, die Zellen sich trennten und auflösten, waren sie neue Seelen, zerfallendes Eiweiß Ammoniak Aminosäuren Kohlensäure und Wasser, Wasser das sich in Dampf verwandelte”.

природну средину, тако и у нове људе које назива 'душама', те је све међусобно повезано. Биолошка категорија старости приказана у роману стога је у спречи са човековом смртношћу и пролазношћу, које се додатно наглашавају сменама на ширем плану историје која демонстрира да подједнако и успешне и неуспешне индивидуе и колективне групације људи различитих ставова нису вечни, већ је све у **стању константне промене**.

У роману *Укидање врста* такође се појављује појам *генерације*, али за разлику од Деблиновог **историјског приступа смени генерација**, разлике се огледају у **биолошко-генетским изменама и унапређењима**. Према је циљ да се постигне једнакост између (постхуманих) генерација након Ослобођења од човека, њихови односи су представљени као вишеструко сложени и као вид константног рада на човечјој основи. Прву генерацију представљали су људи, а једна од преосталих представница првобитне генетске структуре генте је госпођа Шпет, која избор да задржи људски лик сматра највећом могућом субверзијом и храброшћу – да буде оно што у својој основи и јесте, слободно људско биће (уп. Дат 2010: 524), током читавог постојања. Међу другим представницима првих генте налазе се и ликови попут лава Кируса или лисца Рјунекеа, који су за разлику од ње одабрали животињски облик, но свима је заједничко то што им нови вид егзистенције омогућује да превазиђу не само човека, већ и **процес старења**, те постају такорећи бесмртни, што, додуше, не искључује могућност умирања у сукобима и рањивост тела. Њихова тела су променљива и у ситуацијама у којима постају истрошена, могу одабрати како ново тело, тако и нов идентитет проистекао из нове фазе свога постојања, што им омогућује дуговечност, али се поставља питање у којој мери се ради и даље о истој особи и колико се уопште задржава континуитет, тј. истрајност једне свести. И хелије у људском телу се мењају на сваких неколико година, а као што је већ поменуто, различити органи поседују и различиту биолошку старост у складу с животним стилем појединца, па чак и кроз процесе психолошког сазревања долази до промене идентитета једне индивидуе, али се углавном сматра да је оно што је чини истом особом континуитет свести – скуп сећања, планова за будућност и слике о (идеалном) себи (утемељене делимично у поимању сопствене телесности) или аутентичних осећања. Идентитет генте се мора стога тумачити као **истовремено серијски повезан и фрагментаран**, састављен од читавог низа појединачних идентитета који се надовезују једни на друге, а које и сама индивидуа само делимично свесно обрађује, но с опцијом дељења с другима кроз феринфонски систем који превазилази дотадашњи концепт субјективности. Може се закључити да је саздан од супротности, а да је основна идеја, као и код Деблина, превазилажење пуког индивидуализма и то у виду укидања разлика – између врста, између полова/родова, па и укидања старости као битне категорије у свету у којем превладавају генетске манипулације и свођење свести на информацију.

Осим прве генерације, присутне су и друга, којој припадају три хероја или један од протагониста вук Дмитри, а затим и трећа и четврта у периоду у којем се одвија радња у првој половини романа. Нове генерације настале су тако што је дошло до **измена генетике**, убацују се нове базе и читави геноми који се трансформишу, налик на експерименталну игру анаграмима. Оно што је карактеристично за сваку наредну генерацију је што поседује генетски материјал претходних генерација, па одатле проистичу и измењена друштвена уређења међусобних односа – ликови могу бити другим ликовима уједно и деца, тј. потомци, будући да су настали на основу њихове генетике, и равноправни претходним генерацијама с којима даље могу стварати нове, а конкретан пример била би лавова ћерка Лазара која припада трећој генерацији генте. Наводи се да је настала као прва у својој генерацији на основу генетског материјала својих родитеља, а да им је потом помогла и послужила као основа за стварање других „врста” и индивидуа треће генерације, чиме је истовремено и њена припадница и њен оснивач (уп. исто: 291). Такође и лавова супруга појашњава да су сроднички односи након Ослобођења постали

компликованији, па да, пошто као и свако биће друге генерације садржи генетски материјал лава, заправо се и сама Лазара може посматрати на изванредан начин као производ инцеста (исто: 281). Биологизација човека и његових потомака стога омогућује видове продужетка врсте који се више не ослањају искључиво на сексуалне начине репродукције и самим тим је могуће и превазићи генетске проблеме који настају приликом комбинације сродних гена који би утицали на даље здравље потомака – све оно што представља медицински проблем људског тела у човеково доба, што га ограничава и утиче на његову дуговечност, генетика у роману наизглед решава, не одједном, али постепеним развојем нових генерација, од којих је свака напреднија од друге. Оне не егзистирају само у контексту биолошког и генетског и не граде идентитет искључиво на основу развијених потенцијала својих тела, већ и на основу социјализације у оквирима културе и нарочито нових технологија које им омогућују да превазиђу себе, будући да свака физичка трансформација захтева и социо-психолошки преображај као вид прилагођавања стилевима живота, рада и односа према технологији у свету људских потомака.

1.3. Технологија као извор идентитета

1.3.1. Обожавање технологије vs. антитехнолошка револуција велеградских маса

Хумани идентитет формира се, осим на основу биолошке телесности, и на основу социјализације у друштву, а у роману *Планине мора и дивови* је кључна веза између развоја технологије, односа према њој и обликовања друштва. Људи настањују градове у различитим периодима будуће историје, чиме се указује на **процес убрзане индустријализације** и самим тим на промене у њиховом поимању себе. Промене се врше стално, идентитет маса и радника није константан и фиксан, већ је нестабилан и у зависности од историјских околности и дешавања, конституише се и **људски став према технолошком као саставном делу човековог живота**: од пасивности, преко заљубљености у машине, до отпора технологији и тражења заштите од ње. Митидијери (2016: 629) истиче како су огромне метрополе и велеградске масе под утицајем технологије врхунац технократских чиновца, технолошке културе и стила живота, док пораст знања подстиче научнике, инжењере и техничаре на сарадњу и стандардизацију широм света, при чему се издвајају као посебан слој у односу на масе које имају ограничен приступ ономе што се одвија у процесу откривања. **Пасивне масе** у градовима се испрва не буне, већ у доба економске кризе развијају „унутрашњу повезаност с машинама, захтевају само луксуз, хлеб и слободан приступ машинама”³⁰² (Деблин 2013а: 24). Апарати се претварају у начин да се масе људи не интересују за политичка дешавања и кризне ситуације у Европи, те да се фокусирају искључиво на приче о напретку и да на чак и религиозан начин величају технолошка достигнућа која им уливају поверење у позитивнију садашњост и будућност. **Страст према машинама** прераста у обожавање:

„Људи из градова који су се бавили овим монструмима од машина тешким више тона, руковали њиховим полугама и механизмима, вукли контролне шипке, заљубили су се у гвоздена бића. Пријало им је зујање клепетање клопотање. Радовало их је и узбуђивало као сусрет љубавника”³⁰³ (исто: 67).

³⁰² „Sie waren alle selbst innigst nur an die Maschinen gebunden, verlangten Luxus Brot und freie Bahn für die Kräfte der Maschinen”.

³⁰³ „In die Menschen der Städte, die um diese tonnenschweren Untiere von Maschinen liefen, ihre Hebel und Gestänge angriffen, über die Gestänge sich zogen, war eine Liebe zu diesen eisernen Wesen gefahren. Ihr Dröhnen Schnattern Einschnappen tat ihnen wohl. Es labte erregte sie wie eine Liebesbegegnung”.

Технологија стога преузима улогу коју су до тада имали митологија, религија, заједништво у породици и љубави итд, што је све пружало осећај смисла човеку и смерницу за развој идентитета. Посвећеност раду и провођење времена с машинама утичу на друге сфере његовог живота и замењују дотадашње конвенције у друштву и понашање међу индивидуама стопљеним у масе, што је повезано с већ обрађеном проблематиком фертилитета међу западним светом. Врши се процес **дехуманизације човека**, а паралелно и приписивања хуманих особина машинама које оне пак не поседују, за шта је пример такође већ поменута жена коју машина хладнокрвно гута, не марећи ни за њено тело, ни за њен дух, користећи је само као средство за подмазивање и за наставак свог рада, упркос њеној 'љубави' према машинама.

С друге стране, издвајају се периоди кад се пружа **отпор технологији** и кад се људи склањају од ње, бежећи из градова у природне пределе, увидевши да технологија није нужно ту да им служи, већ да се неретко одвија управо обрнут процес – човек се искоришћава како би служио апаратима. Наводи се да су изуми „испразнили туце успешних градова попут рата”³⁰⁴ (исто: 78), те да су људи захтевали и заштиту од проналазака и технокартела: „нико није био сигуран од изума који су искакали пред човечанство као из заседе. Спорадични настанак нових изума био је попут епидемија претходних векова које су разарале човечанство, празниле градове”³⁰⁵ (исто: 79). Напуштању градова посвећено је читаво поглавље романа под називом *Das Auslaufen der Städte*, које је ређе у центру пажње анализа, будући да су прва два поглавља индикативна за Деблинове ставове према друштвено-политичкој ситуацији која прати послератни период, а последња четири представљају кулминацију поруке романа и његову срж. Због тога се пето поглавље посматра као засебно, премда се индиректно надовезује на већ постојећу нит радње о конфликту с технологијом и о проблематици односа како према градовима, тако и између представника различитих градова. Митидијери (2016: 566) сматра да се током прекида главног тока дешавања у извештајима мигрантских покрета описује читав низ прича и позоришних игара из егзотичне, народне епике с других континената, чија је функција у односу на главну радњу поредбена и сатирично демаскирајућа, тако што се кроз параболу указује на **свест (или пак недостатак свести) маса о свом положају у оквиру технократског друштва запада**. Шире народне масе су се удаљиле од свог традиционалног идентитета утемељеног у различитим културним садржајима који се, на пример, у Африци и даље преносе с колена на колена и садрже бројне мудрости неопходне за опстанак група народа, али и пружају им кохезију и животни смисао. Заједничко наслеђе се губи, евроцентрични човек тоне у дехуманизовану масу и подређује читав живот амбицији и похлепи технолошке елите, те постаје само средство за постизање туђих циљева и снова о надвладавању природом.

И у доба **Мекијевих фабрика** долази до нових масовних мигрантских покрета, али у супротном смеру јер оно што је до тада спадало у човекову традиционалну делатност и начин исхране, наиме, бављење пољопривредом – узгајање органских биљака, као и чување стоке превасходно за потребе прехране, постаје сувишно у светлу развоја технологије и синтетичких нутријената. Људи остављају за собом амбаре, шупе, враћају се у огромне градове и природу и плодно земљиште препуштају самом себи да одмори од обрађивања и људског утицаја (уп. Деблин 2013а: 92). То омогућује биљном и животињском свету да се ослободи и да се изнова шири, те док за њега изузетан развој технологије чак ретко покреће добар след дешавања, људи директно хрле под владавину технолошке елите која их контролише и у декаденцију. И даље постоји подела на сталеж

³⁰⁴ „[...] leerten wie ein Krieg ein Dutzend blühender Städte aus”.

³⁰⁵ „[N]iemand war vor Erfindungen sicher, die aus dem Hinterhalt auf die Menschen fielen. Wie früher Epidemien die Menschen verheerten, Städte ausrotteten, so jetzt das ruckweise Anwogen neuer Erfindungen”.

владалаца који чини омањи удео становништва и идентификује се с великим достигнућима, разуме њихову позадину, процедуре и начине функционисања, поседује високо мишљење о себи и не преза ни од чега како би експериментисањем, чак и на живим и мртвим људима, остварио своје амбиције и пружио похлепи прилику да дође до изражаја. Други, многобројнији део становништва чини пасивна маса, у складу с почетним односом између технолошке елите и народа, а која се константно сели, изгубивши осећај за повезаност са земљом и пределима из којих су потекли, разочарава се, постаје хаотична, запада у апатију, а потом изненада изнова реагује бурно на дешавања око себе. Масе које се селе у градове због Мекијевих фабрика и достигнућа постају инертне:

„Огромне масе које су пуниле градове скоро на махове након што је Мекијев изум постао доступан скрасиле су се око фабрика хране и пропадале. Мале чете радника, уморне попут њих, излазиле су стално из фабрика, трептале, једва говориле. Фантастичне игре заживеле су у градовима, разгледања цвећа и стоке око градова; мали број људи је био привучен”³⁰⁶ (исто: 94).

Околина људе више не интересује, а сами постају дебљи, лењи и насилнији, што је директна последица пасивности и депресивног живота који више није у складу с природом. Недостатак правих изазова у животу, будући да су фабрике великим делом функционисале и саме, те су се измишљала радна места како би се људи контролисали, доноси превише комфора. Док су се раније занимали узгојем биљака и стоке, што је захтевало посвећеност и прави рад, рад у фабрикама их своди на већ поменути дехуманизовану масу. Штавише, током даљег развоја технологије појављују се и сићушне справе, док огромне машине бивају превазиђене, а у њима се чувају, тј. заробљавају природне силе „као духови у боци. Био је потребан мали број руку да би се опслужиле. Кад су први људи угледали справе, застало им је срце. Навикли су се на њих, живели под њиховом заштитом, у комфору и једва захвални, деца богате породице”³⁰⁷ (исто: 100). Човек захваљујући технологији стога постаје незахвалан јер му је све доступно – технологија га храни, технологија га штити, технологија му пружа могућност да живи лагодним, неиспуњеним животом и да нестане као индивидуа у мору истих људи попут себе. Велики градови утичу заправо на **нестанак идентитета** и на претварање људске врсте у трому и, упркос технолошком напретку, већим делом суштински непродуктивну врсту. Приказују се простори антихуманистичких тенденција, мизантропске владавине технократа којима није стало до тога шта ће се догодити с масама осим у оним тренуцима кад их се плаше, али с обзиром на то да су успели да их учине ’презадовољним’, масе се више ни не буне, друштвени идентитети се распадају, недостаје индивидуалности, долази до механизације и дехуманизације слике човека у контексту отуђења од природе и традиционалних обичаја (уп. Митидијери 2016: 632).

Појединачни градови се при том не описују детаљно естетски, већ су **симболи већих друштвених промена**. Помиње се, на пример, Лондон као централни град из којег влада ауторитарна техноелита и који управља читавим континентом, Берлин који након Уралског рата постаје, на супрот Лондону, град антитехнолошке револуције, као и Брисел

³⁰⁶ „Die riesigen Massen, mit denen fast ruckartig nach der Freigabe der Entdeckung Mekis die Stadtschaften sich vollsogen und die sich untätig um die ernährenden Werke versammelten, warfen sich. Aus den Werken gingen immer kleine Scharen, müde wie sie, blinzelten, waren einsilbig. Phantastische Spiele in den Städten, um die Städte Blumen- und Tierzuchten, waren aufgeblüht; sie lockten wenige”.

³⁰⁷ „[W]ie Gespenster in der Flasche. Wenige Hände brauchten sie zu bedienen. Das Herz stand den ersten Menschen still, als sie die Apparate sahen. Gewöhnten sich an sie, lebten unter ihrer Obhut, bequem, kaum dankbar, Kinder einer reichen Familie”.

који симболизује хуманију владавину технологије (уп. исто: 632). Сваки од именованих градова, по угледу на реалне градове западног света, указује на одређени став према технологији – од њеног потпуног прихватања, преко њеног потпуног одбацивања, све до проналажења праве мере између технолошког ентузијазма и страха и одбојности. У тренуцима кад човек превазилази границе својих дотадашњих могућности у мери која изазива природу да узврати пуном снагом, дивови и потом и људи-торњеви руше градове, парализују њихове насељенике, а осим што настаје свеопшти страх међу становништвом, атмосфера у градовима испуњена је и потиснутим осећајем кривице. Свест о сопственим неделима и насиљу против онога што је природно у настојању да се технологија у што већој мери искористи и унапреди екстернализује се и деструкција градова је уједно и самоуништење проистекло из немогућности да се заустави, да се брине и о општем добру и да се не запостави и онај хумани аспект човековог идентитета и егзистенције. Техноелите које и даље руководе машинама, изумима и усмеравају човеково делање исказују жељу за осветом дивовима наводно како би заштитили градове и људе, али не говоре јавно о агресивним нагонима да се дивови истребе и да се природа прегази као што је већ учињено на Гренланду. Маса не подлежу агресивним нагонима као научници и инжењери, већ беже пред дивовима у подземне градове: након напуштања плодне земље и шума у доба кад су настале Мекијеве фабрике долази и до напуштања чак и надземних велеградова, укопавајући се у земљу, налик животињама, а опет настојећи да изграде вештачку цивилизацију у крајње неприродном окружењу за човека. Митидијери (исто: 636) наводи и преглед поређења која су начињена у претходној литератури и анализама, а која су везана за слику подземног света у роману *Планине мора и дивови*, где спадају *Алгabal* Штефана Георга, град из Гетеовог *Фауста* у којем природни свет бива замењен на вештачки начин, као и царство мртвих Хад и из Библије покушај ђавола да опонаша рај у подземном свету. Свим наведеним примерима заједничко је то што се ради о неприродним имитацијама живота, као што је случај и код Деблина. Човек се и даље узда у технологију да ће уз помоћ ње успети самостално да изгради другу цивилизацију у условима који нису ни у ком погледу компатибилни с оним на које је навикао. Зато се покушај и изјаловио, но приметно је да су паралеле везане и за царство мртвих или пак изгнанство из раја, што показује да је човек својим односом према природи сахранио самога себе и превеликом радозналости и жељом да разуме све њене тајне прогнао самога себе у средину у којој му је тешко да преживи, а да не изгуби разум.

1.3.2. Рад у фабрикама као вид дисциплине дехуманизованих маса и владавина техноелите

Осим кроз описе градова, људски идентитет који је повезан с технологијом произилази и из **односа према раду**, односно конкретно се издвајају **фабрике као простор који указује на промене човека**. Како се технологија развија и машине постају мање, тако и техноелита постаје богатија и радници постају сувишни, али посао је вид дисциплине људскога времена и људскога тела, те је неопходан за контролисање човека из масе. Због тога се радне обавезе продужују, додају се кораци који нису нужно потребни у процедурама, развија се огромни бирократски апарат за надзирање и документацију, а оно што додатно погоршава ситуацију су миграције становништва и нарочито повећање фертилитета међу досељеницима јер реалног посла има све мање, а становништва све више. **Недостатак смисленог рада** утиче негативно на човека који постаје тром и не уме ни да цени изобиље које му је технологија пружила јер не мора да инвестира труд. Специфичне су при том Мекијеве фабрике чије локације нису познате из разлога што се у њима врше неетички експерименти над људима, али се чак и њихов творац након смрти трансформише у народу у великог добротвора, те се подижу

споменици у сваком великом центру на годишњицу његовог самоубиства (уп. Деблин 2013а: 89). Техноелита поседује свест о томе да су сазнања до којих је Меки дошао, као и генерално разумевање технологије и науке, начин да се одржи на власти и да представљају **предност над масама**, стога се одржавају бројни привиди и крију информације. Маса се и контролишу путем војске, којом управљају индустријско-технолошки картели, а оне саме реагују на различите начине кроз будућу историју – од периода кад хрле да раде у фабрикама и да живе у градовима, до периода кад их избегавају, те је немогуће пронаћи касније раднике, или се чак и буне, рушећи све пред собом, укључујући и фабрике. На тај начин се мења и њихов концепт идентитета, будући да у већој или мањој мери прихватају индустријализацију и технологизацију – читав спектар ставова дефинише човека који нема увид у оно што се збива у позадини великих друштвених процеса, и страх, и одушевљење, и агресивност, и послушност, и пасивност, али је свима заједничко то што је била неопходна реакција на убрзан развој технологије, што је била карактеристика периода када је настао роман и који је такође захтевао суочавање с променама у свету рада, које нису увек биле најпозитивније, штавише, рад је неретко био неопходно зло да би се преживело где су се људи подређивали машинама у доба велике економске кризе.

За разлику од маса људи и њиховог односа према раду и машинама, издвајају се међу конкретно именованим професионалним идентитетима групе и индивидуе **технолога, научника и политичара, тј. припадника такозване техноелите**. За роман је карактеристично што се не именују, нити посебно групишу друге области рада, чиме се додатно наглашава битност науке и технологије и њиховог утицаја. Међутим, овај утицај се приказује као највећим делом негативан, будући да занемарује појединачне животе, тежи томе да све подреди себи, а пре свега природу, и поменута елита неретко исказује, штавише, презир према људима и према природи, контролишући их својим знањима из области природних наука, те на тај начин доприноси (само)деструкцији. У том контексту долази до дугог процеса уништења и људскога тела, и људскога духа и идентитета, јер се зарад обликовања маса и жеље да се човек преобрази у неку врсту натчовека који би управљао читавим животом напуштају сва етичка начела, емпатија, солидарност, као и друштвена одговорност, па се истиче порука романа да, иако напредак има своје предности, треба и те како обратити пажњу и на његове последице по човека и његов идентитет не само на биолошком и еколошком нивоу, већ и на друштвеном.

1.3.3. Идентитет у контексту поновног успостављања технолошке цивилизације

У роману *Укидање врста* градови у којима обитавају генте након Ослобођења од човека уређени су **према биотехнолошким начелима**, те им узор није технологија као код Деблина, већ се угледају на органски свет. Но, то није случај и након напуштања планете, јер се насеобине на другим планетама граде према људским нацртима и наследници генте нису увек вољни да прихвате њихово наслеђе и да се идентификују с њима:

„Чак и они који би тако радо били људи и који су живели у Белом Тигру стварали су оно што је функционисало. [...] Зграде су срушене и подељене на нове зграде, укрштен је генетски материјал и њиме се манипулисало како би се основни мајмунски обрасци приближили што је више могуће људском геному. [...] У великом индустријском градском парку, где су радили у униформама попут оне коју је Пламен носио као одећу, налазила се поред других огромна справа, мотор за хлађење тла и зидова којим је уз помоћ циновских

вентилатора одржавана ниска температура у ваздушној куполи над градом³⁰⁸ (Дат 2010: 426).

Рад који се обавља у градовима усмерен је ка томе да се поново успостави цивилизација, али по узору на људску, тако да се појављује амбивалентан став према пређашњим изворима идентитета и читав процес представља мешавину деструкције и конструкције, па чак и у извесној мери регресију, али и у ситуацијама кад опет изнедри већ постојеће елементе еволуција не може да створи комбинације идентичне оним ранијим, па тако ни организација живота у градовима и рада не може бити у друштвеном контексту идентична људским. Радници су при том **униформисани**, те се као и код Деблина тематизује мноштво и дехуманизована маса, а Пламен би се, иронично, иако би требало да буде посебан наследник, сасвим уклопио у масу према одећи коју носи. Технологија је такође присутна у великој мери, те се описују машине, али оне нису опасне по становнике, већ су представљене **из једног оптимистично футуристичког угла**, па потпомажу опстанак створивши одговарајуће услове за живот, укључујући ниже температуре од природне на другим планетама. Слика града и идентитета његових насељеника дефинитивно је позитивнија у роману *Укидање врста*, док технологија не представља опасност, већ прилику, а професионални идентитет је уређен у контексту сарадње.

Градови се стварају и према принципима из природних наука, те се наводи да је структура у свим правцима истоветна, постоје планови изградње који наликују плановима које би могли израдити шаховски велемајстори, како би се подела рада реализовала на марљив и континуиран начин, а Пламен замишља како ће „можда некад подићи град изнад тла и поставити га у висине, на циновске потпорне стубове од титанијума³⁰⁹ (исто: 430). За разлику од бекства у подземни свет које се описује у роману *Планине мора и дивови*, замишља се супротност и то на један продуктиван начин: уздизање (пост)људских насеобина изнад земље како би било довољно места за све и како би се одржала функционалност. Простор у коме се живи се стога шири уз сарадњу различитих врста и допринос у складу са сопственим капацитетима и способностима.

Пређашњи људски рад помиње се у негативном контексту **стреса због губитка посла** кад се против човека бори психолошким оружјем – куглицама, затим у поглављу *Пре Ослобођења* помињу се такође дуг рад у лабораторијама, као и проблематика недостатка радних места и пензија. Ипак, истиче се **посвећеност науци** захваљујући којој је уопште настала врста генте, тако да је професионални идентитет прве генерације чак и примаран у односу на друге сфере људског идентитета. Рад је пре свега у роману вид рестаурације и стварања нових цивилизација испочетка, будући да се заступа став да је човек могао достићи свој пуни потенцијал тек кад нестане и кад га смене нове, унапређене верзије његових потомака. Марљивост долази до изражаја приликом комплексних послова везаних за напредак технологије, односно неопходно је пуно рада и да се створи виртуелни свет у коме ће сазрети Пламен и Падмасамбава, као и да се тежи стварању утопија и архивирању свих дотадашњих органских и неорганских појава и видова друштвених уређења и односа, стога се у складу с утопијским идеалима настоји и

³⁰⁸ „Auch die Leute, die so gern Menschen gewesen wären und im Weißen Tiger wohnten, machten, was funktionierte. [...] Bauten wurden zerlegt und in neue Bauten eingegliedert, genetisches Material wurde gekreuzt und manipuliert, um aus äffischen Grundmustern dem menschlichen Genom so nah wie möglich zu kommen [...] Im größten Industriepark der Stadt, wo Leute in Uniformen wie derjenigen arbeiteten, die Feuer als Verkleidung gedient hatte, stand neben anderem Großgerät der Boden- und Mauerkühlmotor, mit dem die Luftkuppel über der Stadt durch gigantische Gebläse auf der niedrigen Temperatur gehalten wurde”.

³⁰⁹ „Vielleicht werden sie ihre Stadt irgendwann vom Boden wegstemmen und in die Höhe stellen, auf gigantische Träger aus Titan”.

да се, попут укидања врста и њиховог ослобађања и изједначавања, укине и рад у класичном смислу те речи који би подразумевао израбљивачки и неједнак однос.

Но, и у доба генте, а и током каснијих периода, може се закључити да су то идеали, да постоји сарадња, али не нужно и једнакост, те да се већи део текста своди на филозофију и политику, тј. теоријске идеје о томе како би требало да изгледају нова цивилизација, друштво и идентитет у светлу свих технолошких дешавања, а да се у практичном смислу описани концепти и даље значајно надовезују на људске, чак и у постхумано доба.

2. Репрезентације постхуманог идентитета

Док је хумани идентитет био, као што је истакнуто, обележен бројним одликама које се тумаче као карактеристичне само за људску врсту у односу на друге врсте, у светлу нових сазнања и достигнућа у области науке и технологије поставља се питање до којих граница смо уопште хумани, односно **где престаје човек, а настаје нова врста** или ново биће и да ли смо можда све време постхумани, али тога нисмо свесни. Човек је двоструко сложено биће, како на материјално-биолошком, тако и на психо-социјалном плану, али је константно повезан с другим бићима и са средином у којој се налази, за шта су репрезентативни пример сићушни микроорганизми који живе како у човеку, тако и око њега, те кохабитирајући заједно с њим творе једну целину којој није увек могуће јасно одредити границе. Такође материјалним модификацијама људскога тела и нематеријалним трансформацијама људске свести о томе какво би требало да буде људско тело и ко је уопште човек, долази до развоја нових концепата постхуманог представљених у теоријским разматрањима из различитих перспектива, којима је пак свима заједничко надовезивање на питање да ли смо јединствени или смо хетерогених погледа на свет, будући да се стално мењамо, и да ли, тј. **у којој мери смо аутономни, а у којој мери смо повезани са светом око себе**, те, напоследку, како константни преображаји за живота и током еволуције утичу на човеково понашање и норме. При том се под постхуманим најчешће подразумевају две идеје: једна је да ће уследити доба *након* човека, као што је то описано у роману *Укидање врста* удаљавањем од антропоцентричног времена и места дешавања радње ка постантропоцентричном периоду након Ослобођења од човека и потом и другим планетама и виртуелним световима, док је друга повезана са измењеним схватањем идентитета врсте *након* одређеног концепта човека као мере свих ствари. У филозофском смислу издвајају се стога хуманизам и а(нти)хуманизам који почивају на раздвајању себе (човека) и другог (ахуманог), а да би могло да постоји друго неопходно је дефинисати га на начине који га дехуманизују и неретко деградирају, па чак и кад се заправо ради о другом које је уједно и хумано, али одступа од норме.

Рози Брајдоти (2009: 526) наводи да другост почива на **идеалима**: беле коже, маскулинитета, нормалности, младости и здравља, док су све друге телесности (не-бела, не-мушка, не-нормална, не-млада, не-здрава) и категоричке другости (зооморфно, хендикепирано, деформисано) патологизоване као аномалије, одступања и монструозности, при чему оваква подела афирмише доминантни субјект прво према карактеристикама, а потом и према томе шта је искључено и не потпада у његове карактеристике већ у Друго. У савременим дискурсима долази до реструктурисања издвојених појмова, јер постоји стална потреба да се поимање себе и другог одвоји од бинарних опозиција, међу којима је једна од кључних изнедрила постантропоцентризам као критику посебности људске врсте и њеног издвајања у односу на друге врсте. Нарочит допринос оваквом развоју пружа биотехнологија, пошто потпомаже схватање и (профитабилно) искоришћавање повезаности, тј. зарађивање на животу, те бројни

теоретичари и поред Брајдоти указују на могућности, али и опасности савремених истраживања, наводећи као пример Пројекат људског генома (Human Genome Project, 1990–2003).

Дешифровање људских гена наликује генетским експериментима о којима пише Дат, замишљајући који су наредни кораци њихових измена и како се ствара постхумани свет где је могуће генетским инжењерингом креирати нове и нове генерације бића помешаних људских и животињских гена. Стога се у контексту бољег разумевања генетике и образаца који човека чине човеком издвајају како позитивни, тако и негативни аспекти постхуманизма и постантропоцентризма јер је могуће побољшати квалитет живота сазнањима из области медицине, али и створити још абнормалнија и монструознија хибридна бића, као што је то случај у Деблиновом роману, где генетика још увек не долази до изражаја, али на основу своје делатности као лекара писац може да предвиди и потенцијално патолошке смерове развоја тела. Брајдоти (2002: 9) истиче да се тело враћа у дискурсе друштвених наука, захваљујући развоју науке и биотехнологије, еволуционе теорије и информационих технологија, и то као збир контрадикторности: **зоолошки ентитет, генетска база података**, али истовремено и **биолошко-друштвени ентитет, скуп кодификованих, персонализованих сећања**. Идентитет који проистиче је везан за памћење у временском смислу као информацију, тело се интерно мења на основу сусрета с другим материјалним објектима и повезаношћу с другима, што је у сржи субјективности, те складишти физички искуствене структуре (исто: 12–13).

Брајдотин став је да је материјалност тела **ко-екстензивна**, тј. шири се према спољашњој средини, па чак и кад је ограничено животом и смрћу, не може постојати независно од околине која га храни и која се храни њиме, будући да су сви организми колективни и међузависни (исто: 15). Овакво схватање стога утиче на поимање човековог идентитета као већ постхуманог, јер превазилази границе између онога што је органско и неорганско, као и хумано и ахумано, а може се применити у тумачењу дивова и људиторњева у роману *Планине мора и дивови*. Иако је њихова трансформација неприродна и настаје као кулминација патолошких односа на релацији човека, природе и технологије, осликава процесе који се већ одвијају унутар човека, како у материјалном погледу, тако и по питању његове психологије и колективног уклапања у шири свет који га окружује јер се индивидуално не може посматрати одвојено од свих других ентитета који постоје и с којима ступа у контакт, што Деблин настоји и да поручи екстремним приказом споја који изазива осећај одбојности због наликовања ономе што се перципира као абнормално и монструозно, без јасних граница, без истицања идеала тога какав би човек требало да буде.

Превазилажење хијерархијских односа је при том кључно: од поменутих односа између органског и неорганског, као и хуманог и ахуманог, руше се и бинарне опозиције природе и културе, биологије и технологије, а затим и појединачних категорија у оквиру људске врсте попут поделе на мушко и женско, што су све поделе о којима би човек требало да поразмисли детаљније, будући да поседује самосвест, за разлику од ахуманог, те да напусти сопствени идеал – белог, мушког и хетеросексуалног, младог, успешног и оног који прати све друштвено прописане стандарде. Акцент приликом анализе брисања граница је на самом процесу промена које се одвијају без престанка, такозваном постајању: **постајању природом, постајању животињом, постајању машином**, чиме се заправо наглашава да се човек не посматра више кроз призму дуализма, већ се стапа с оба сегмента: и с оним 'типично' људским, и с оним које је било одбачено како би се конституисало људско, иако све време постоји у њему и иако је удео различитих сегмената нестабилан и променљив, док сви међусобно утичу на развој оних других.

Постхумани концепт идентитета стога указује, с једне стране, на **постојеће пукотине у људском (поимању самога себе)**, али и отвара **нова питања** везана за

организацију друштва и поменутих односа између индивидуалног и колективног, уколико индивидуално престанемо да тумачимо као одвојено од ширег контекста у коме се налази, те је фокус анализе управо на хибридизацији човека, која се већ догодила или ће се тек догодити, брисању јасних граница идентитета утемељених у бинарним опозицијама с јасно одређеним хијерархијама у оквиру тих опозиција, а затим и променљивости и флуидности идентитета у сталном процесу преображаја и постајања, што омогућује једно шире и целовитије схватање људског и постљудског искуства тако што пружа прилику за боље разумевање како себе, тако и оног што је истински или привидно друго.

2.1. Хибридизација и брисање јасних граница идентитета

Хибридизација представља вид преиспитивања поимања људске егзистенције и идентитета и спајање човека или постојећих концепата људскости с оним ахуманим или пак мање идеалним хуманим другим. Као што је Дона Харавеј (уп. 1995) истакла, дихотомије се у савременом свету претварају у **континуум попут природокултуре** уместо до тада супротстављених појмова (1) **природе и културе**. Све је међусобно повезано, а не уређено према хијерархијама које је замислио човек, док се границе бришу између (2) **биолошког и технолошког** (човека-животиње и машине/технологије), (3) **органског и неорганског**, (4) **хуманог и ахуманог** (човека и животиње, али и човека и других саставних делова природног света), као и (5) **мушког и женског**.

У роману *Планине мора и дивови се дихотомија природа-култура* превазилази у три наврата: (1) током сукоба Африканаца као представника природе и евроцентричних, западних народа Европе и Америке као представника културе и цивилизације; (2) током покушаја да се природа подреди култури, тј. човеку дешавањима на Исланду и Гренланду; и (3) током настанка нове врсте бића, људи-торњева у последњим поглављима романа. Идентитет се конституише супротстављањем двеју страна, при чему оно Друго заправо служи као огледало за оно што 'ја' као човек 'чини' у својим односима, будући да је акценат на трансформацијама и процесу постајања, те се идентитет не може тумачити као фиксна одлика, нити нешто што човек за свагда 'јесте'.

Африка и њено становништво му пружају могућност да себе сагледа као биће које настоји да одбаци природу зарад културе и да тако себе уздигне у својој имагинарној хијерархији, такође током поглавља посвећених афричкој традицији може јасније да види одраз тога у шта се претвара: напушта основе свога бића зарад развоја технологије, велича технологију или се бори против ње, постаје или саможива и похлепна технолошка елита или дехуманизована маса и изазива, све у свему, процес пропадања дотадашњих вредности и дегенерације. Превазилажење дихотомије је приметно на примеру масовних миграција и мешања становништва, будући да се губи јасна разлика између западног света и придошлица, те се, штавише, генетски материјал поспешује мешањем себе и другог и омогућавања новим, хибридизованим становницима да наследе доминантне, успешне гене и једне и друге стране.

Због повећаног броја становништва долази до новог супротстављања природе и културе, односно научници као представници културе и технологије врше насиље над природом Исланда и Гренланда, па чак и над сопственом врстом, како би обезбедили додатни простор за живот који је до тада због неповољних природних услова био недоступан. Приказ хибридизације обухвата буђење исконских сила природе и настанка нових врста бића која сакупљају све пред собом: животиње, биљке и неоргански свет.

И у трећем случају човек вештачки унапређује себе и ствара сличан облик хибрида (људи-торњева) у чијем се центру налази он сам. Судбина човекове и новонастале врсте је иста, као и симболика њиховог настанка, кратке егзистенције и нестанка: хибридизацијом се указује на поимање идентитета које није везано за индивидуализам, већ је слика и

прилика свеопште повезаности како човека и онога што је створио, тако и свих елемената природног света, коме се напослетку враћа, стапајући се све време у већој или мањој мери с њим. Може се закључити да је неопходно редефинисати шта се подразумева под појмом човека, како би се проширио да подједнако обухвата како природне, тако и културолошке аспекте, не одбијајући сопствену природу.

У роману *Укидање врста* су **природа и култура** такође уско повезане, те је немогуће тумачити генте кроз призму биологије и генетике као њихове природне основе без тумачења уједно и њиховог друштвено-цивилизационог и културног развоја и уређења, као и обрнуто – њихови односи међу собом, али и према другим врстама бића проистичу и уређени су и природом и биологијом, а не само социјализацијом. Као пројекти побољшања човека зарад опстанка и стварања нових и резилијентнијих бића усмереним токовима еволуције они сами представљају хибриде из више перспектива, те премда је њихова основа и даље у већој мери проистекла из природног којег се не одричу, активно раде на процесима очувања културе којој је пак и даље узор људска култура, премда то нерадо признају, те се тако одржава веза између два света и периода: људског и постљудског.

Друга бинарна опозиција која се превазилази и у самом је центру радње оба романа је дихотомија **биолошког и технолошког**. У роману *Планине мора и дивови* још увек није представљена у пуном смислу речи *биотехнологија*, будући да је роман настао почетком двадесетог века, али се описује практиковање биотехнолошког приступа исхрани – у Мекијевим фабрикама где се врше и експерименти на људима – као и касније током стварања људи-торњева. Настојања да се створи синтетичка храна која је генетски модификована представља такође амбицију да се надвлада природом, тј. биологијом и генетиком, а у те сврхе се као заморчићи користе људи изложени различитим инвазивним и неинвазивним медицинско-технолошким средствима. Апаратуре и цевчице које пролазе кроз њихово тело, вештачка храна која се тестира на њима, а касније презентује и чини доступном ширим масама становништва, представљају својеврсне спојеве биолошког и технолошког чије су импликације вишеструке: од свођења човека на телесност и занемаривања његове субјективности, духа, сећања и људскости кад се користи као средство, до утицања на његов вишемиленијумски идентитет узгајивача биљака и животиња за потребе исхране.

Биотехнологија стога, премда доприноси смањењу јаза између природног биолошког и научнотехнолошког и тиме потенцијално унапређењу људског живота, креира нове односе и у оној мери у којој је човек искоришћава за своје потребе, такође искоришћава и човека, утичући на процес настанка новог идентитета, пре свега у професионалном контексту, као и у контексту одржавања тела у доброј форми и у животу. Самим тим контролише живот и смрт, што се огледа и у последњим поглављима романа кад човек уз помоћ биотехнологије ствара хибридна бића, људе-торњеве, чиме су у једно биће utkани како елементи природе и биологије, тако и елементи технологије, али и у процесу његовог настанка су употребљени како турмалин као део природе, тако и технологија којом је ухваћен у мреже и искоришћен за остварење циљева човека. Тако биће које би према стандардним мерилима и идеалима било означено као 'абнормално', 'монструозно' и 'патолошко' јер се не уклапа у слику онога какав би човек изгледао и идентитет требало да буду, а нарочито не у типичну слику натчовека, постаје огледало човекове (не)могућности да се спаси од самога себе јер обједињује и друго у људскоме стању, те не само да је деструктивно, већ је и самодеструктивно.

У роману *Укидање врста* **спој биологије и технологије** је кључна нит која повезује читав низ догађаја и појављује се као (1) биотехнологија приликом настанка врсте генте и њихових различитих генерација; (2) биотехнологија приликом настанка других врста, а пре свега приликом бекства, односно стратешког повлачења с планете

Земље и креирања наследника човека и генте; и (3) биотехнологија која се користи као средство у различите сврхе: од комуникације путем феринфонске мреже, све до биолошког оружја у виду куглица. Новина су свакако дигитални идентитети и аватари, али и могућност врсте генте да промени облик, при чему ипак бира антропоморфни изглед. Хибридизација биолошког и технолошког је основа за вршење утицаја на природне токове еволуције и новим врстама осим опстанка пружа бројне научнофантастичне способности – од комуникације која наликује интернету, али је могућа било где и било када, све до ослобађања од телесности у биолошком смислу и складиштења информација о генима и о свести у другим супстратима који могу бити или биолошки или технолошки. Брисање граница између биологије и технологије је представљено стога као напредак и оптимистична визија развоја друштва и под околностима и условима живота који нису најпогоднији, те долази до међусобног прилагођавања и 'контаминације' – нових врста новим животним окружењима и обрнуто. Врхунац би била елиминација свих граница као у наслову романа, али не искључиво у погледу врста, већ јасних граница идентитета и тога где престаје човек/врста/једно биће, а где настаје комплексни феномен кохабитације.

Органско и неорганско се такође мешају и трећа су бинарна опозиција у сржи оба романа. У Деблиновом роману *Планине мора и дивови* две врсте постљудских бића представљају амалгаме органског – човека, животиња и биљака, с једне стране, и неорганског – камења, цемента, земље, кристала, минерала и других материјала, с друге стране. Циљ хибридизације је уклањање разлика између другачијих врста постојања на Земљи, али и указивање на нестабилност опозиција, те истицање чињенице да је човек само једно од мноштва органских бића и да при том постоје и неорганска, нежива бића која такође учествују на себи својствен начин у формирању и одржавању живота, поред своје неантропоцентричне егзистенције која не мари за човека као већ поменути меру свих ствари – како себе доживљава. У складу с тиме мешовита бића су екстремна репрезентација процеса и чинова који се одвијају свакодневно у свету који нас окружује и у коме сваки потез има своје последице у бесконачном времену и простору и у екосистему протумаченом без хијерархијских односа: неорганско није 'недостатак живота' јер се налази и унутар живог и око њега, као што је показано на примеру дивова и људи-торњева, и то не само као статични елемент који потпомаже живот, већ као активни фактор, упркос свом статусу. Чак и након што дивови и људи-торњеви престану да постоје, подижу се материјални споменици као сећање на њих или пак постоји читав низ материјалних, неживих објеката који су у рушевинама, а који представљају неме сведоке дотадашњих дешавања, чиме су подједнако уткани у културу и природу: део људског наслеђа и саставни део органске и неорганске животне средине. С једне стране су хибридна бића ограничене временске егзистенције због свог начина настанка и уопште улоге у роману, те се стапају с природним светом. Оно што остаје иза њих и потенцијално иза човека је, с друге стране, темпорално неограниченог века постојања – од променљивих геоморфолошких одлика рељефа, до вештачки изграђених архитектонских и меморијалних елемената, те је акценат на трансформацији и стварању и нестајању као исходима хибридизације.

У роману *Укидање врста* **органско и неорганско** постају једно мешањем човека-животиње и технологије: неоргански материјали се такође активно користе за настанак и продужетак живота, а нове врсте попут керамичара чак поседују постбиолошка тела која им омогућују егзистенцију на основу елемената неживог света. Штавише, увођењем вештачких конструкција керамичари постоје у више димензија него што их људски ум може замислити, чиме додатно превазилазе дотадашња ограничења, а истиче се да нису само машине, већ су уједно и попут човека, нарочито према својим освајачким циљевима и односу према природи и култури. Поред керамичара, и наследници генте на другим

планетама настављају живот захваљујући неорганским материјалима – информације и свест се шаљу ускладиштени ван тела, а супстрати и други објекти који чине живот могућим у измењеним условима се растурају и поново склапају уз помоћ мртвих маса камења и прашине. Неорганско стога има битну функцију за живот и представља његову екстензију, а хибридизацијом органског и неорганског ствара се нова слика (људског) бића која укључује и ахумане аспекте.

Хумано и ахумано, четврта бинарна опозиција, спајају се у роману *Планине мора и дивови* тако што се приказује човек у процесу постајања *животињом, биљком и генерално природом*, а у роману *Укидање врста* постајања *животињом и технолошким бићем*. Последице хибридизације су, као и код других дихотомија, измењено поимање идентитета које не може више да одбаци Другост, већ је човек принуђен на то да прихвати све аспекте себе. Хумано-ахумане химере доводе у питање бројне друштвене конвенције које се заснивају управо на (моралној) разлици између човека и ахуманих животиња, пре свега, зато се мешање граница врста неретко доживљава као табу тема и угрожава статус људског (уп. Роберт и Бејлис 2003): људи-торњевци детаљно су описани прво као аборинације – чудовишна бића која су и сама збуњена услед тога шта су постала, да би се повратком природи вратила својим основама, док су пак генте као мешавина човека и животиње морали да се изборе за себе, своје ослобађање и измењен статус у постхуманом друштву. При том се статус ахуманих животиња често поклапа са ставовима који се негују и према хуманим групама које се маргинализују, односно дехуманизују, будући да не одражавају стандардне идеале по расној, полној/родној, старосној, здравственој основи итд, те се може повући паралела између приказа ахуманог света и одређених групација у оквиру хуманог које се издвајају по својој различитости. Но, док је могуће замислити перспективу хуманог Другог, ахумано Друго предмет је (не)могућности успостављања комуникације између различитих врста, те људи-торњевци, иако су потекли од људи, као и генте имају проблем да се споразумеју с преосталим људима, па се наводи чак и како се генте питају какву способност говора поседују њихови преци.

Томас Нејгел (Thomas Nagel) је у тексту *Како је то бити слепи миш? (What Is It Like to Be a Bat?, 1974)* указао на **проблематику досега људске имагинације, субјективних искустава и свести**, те на чињеницу да човек може пробати да замисли како је то бити слепи миш искључиво имајући у виду своја дотадашња, људска искуства, али не може никако да зна како је то бити слепи миш из угла слепог миша. Немогућност да се аутентично сагледа свест друге врсте бића за књижевност практично значи да чак и кад аутори пишу из угла животиња, робота/машина, генте као људско-животињских хибрида или људи-торњева, такав опис је нужно антропоцентричан и не говори нам пуно о томе какав би заиста био њихов доживљај сопствене телесности или идентитета. С ахуманим другим и постхуманим као хибридизацијом хуманог и ахуманог упознајемо се посредно и можемо их замислити само у оној мери у којој су аутори и читаоци креативни, али свакако остаје интенција писаца да нас наведу макар на размишљање о томе каква су субјективна искуства ахуманог, нарочито узевши у обзир чињеницу да све више постаје део нас.

Маркезини (2023: 45) наводи како је хуманистички троугао који се заснивао на релационој геометрији *животиња-човек-анђео* трансформисан у *човек-животиња-машина*, где није само дошло до измене димензије анђела механичком, већ се као центар поставила животиња, при чему се ахумано друго, попут технологије, више ни не посматра као екстерно 'унапређење', на пример, у виду протетике која се прилагођава људском телу које задржава свој примарни облик, већ је метаморфно, односно тело се прилагођава технологији, због чега су присутни хибридизација и контаминирано стање људскога бића. Спој хуманог и ахуманог стога, иако већ постоји у људскоме бићу које се суочава са

својом животињском страном и настоји да је боље разуме, развојем технологије отвара бројне могућности за преиспитивање (пост)људскости.

Осим животиња и технологије, у Деблиновом роману *Планине мора и дивови се ахумано Друго појављује експлицитно и као природни свет*, о чему пише Михаел Карлсон Педерсен (2022: 53), те истиче да се под окриљем новог метафизичког натурализма развија теорија дескрипције која се фокусира управо на то како се у књижевном тексту може приступити ахуманом: животној средини и објектима. У оквиру правца *Нова стварност* (нем. *Neue Sachlichkeit*) Карлсон Педерсен идентификује субјективно оријентисану форму дескрипције која се може пронаћи у урбаним описима и местима дешавања радње, као и други стил присутан у роману *Планине мора и дивови* који се може назвати *Новим натурализмом* (нем. *Neuer Naturalismus*) под утицајем аустријског архитекте Адолфа Лоса (Adolf Loos) и његовог манифеста *Орнамент и злочин* (*Ornament und Verbrechen*, 1908/1910) (в. Жмегач 2010), стил који је захтевао од Деблина да појасни да природни свет и објекти (тј. емпиријски свет), посматрани као 'бездушни' из угла психолошког уметника, заправо нису нужно без душе, већ, штавише, могу бити њени носиоци (нем. *Seelenträger*) (уп. исто: 58). Детаљни, енциклопедијски описи природе који су настали при том на основу врло посвећеног проучавања литературе из области природних наука пружају једну виталистичку слику материјалног, ахуманог света у роману који, с једне стране, може опстати и без човека као што је то дуго и био случај и који не мари за њега, а с друге стране, чини с њим континуум и из угла људске врсте, њених физичких одлика и идентитета се не може посматрати као засебни, изоловани феномен.

Још једна кључна дихотомија везана за људски идентитет, превасходно због релевантности у погледу продужетка врсте, **мушко-женско**, превазилази се и у једном и у другом роману. Као што је већ појашњено, мешају се одлике карактеристичне за мушки (логично, рационално) или женски принцип (интуитивно, емотивно) и све се више подређује мушком, у складу с развојем технологије. На почетку је, дакле, пружена предност једној страни опозиције која се и до тада традиционално посматрала као 'супериорнија' и она којој треба тежити – стандард и идеал. Дивови и људи-торњевци, иако су првобитно људи-торњевци поседовали одређени пол, представљају бића у оквиру којих се одвија неутрализација и хибридизација, јер се њихов метод репродукције, уколико се тако може назвати процес њиховог настајања и умножавања, одвија несексуалним путем, те бића која поседују оба пола не утичу негативно на опстанак. Такође у другој половини романа *Укидање врста* последњи протагонисти мењају пол, те шире своје животно искуство и стичу увид у све аспекте и варијације људске егзистенције. Хибридизација омогућује обема странама дихотомије да подједнако дођу до изражаја и да се уједно створи и нова врста идентитета којом се укидају разлике, чиме се указује на његову нестабилност, променљивост и на чињеницу да се ради и о биолошкој основи која представља полазну тачку, али да је схватање идентитета, како свог, тако и идентитета људске врсте, нешто што се мења током постојања у складу с бројним унутрашњим и спољашњим чиниоцима, те на тај начин обогаћује људски живот мноштвом другачијих перспектива.

2.2. Нестабилност идентитета и хетерогеност перспектива

Постхумани идентитет је флуидан, што практично значи да све нове описане врсте у романима не поседују јасно утврђене одлике које нису подложне променама, а чак и ако је то био случај на почетку, касније се развојем технологије и како се одвија радња отварају могућности у научнофантастичном свету да се те одлике измене и превазиђу. Промене идентитета се не дешавају само на плану људских бића и карактеристика, већ

људи *постају* једно с животињским, биљним и нематеријалним светом, као што се и претварају у дрво или течност или пак неки технолошки супстрат. Идентитет се при том, наводно, не мења, што је циљ промене супстрата, међутим, поставља се питање у којој мери је то заиста тако. Да ли је могуће уопште задржати исти идентитет ако постоји континуитет свести, но материјални облик постаје другачији? Неминовно је да ће нова искуства извршити утицај на концепт и идеал себе. Бића уједно нису самостална, већ, као што Дона Харавеј (2016б: 33) истиче, ни биологија, ни филозофија више не подржавају идеју о независним организмима у окружењу, те уводи нови термин *symptosis* за колективне системе који немају самоделимитисане просторне или временске границе, информације и контрола су распоређени међу компонентама (система) који су еволуциони и поседују потенцијал за изненађујуће промене. Према њеном мишљењу је, стога, свако *постајање* заправо **заједничко постајање** (енг. *becoming-with*), састављено од реципроцитета и врста које кохабитирају у природнокултурном континууму где не постоје никакве гаранције, не постоји стрела времена, само свет рађања и умирања, постајања заједно и нестајања заједно мноштва врста на Земљи (уп. исто: 40).

У роману *Планине мора и дивови* човек заједнички с органским и неорганским светом који га окружује мења свој облик, настаје, размножава се, умире – изнова и изнова, генерација за генерацијом које се надовезују једна на другу. У роману *Укидање врста* такође свака нова генерација нема фиксни идентитет и развија се на основу свог односа према другим бићима и средини. Осим што се нестабилност идентитета читава на плану односа човека и животиње, Дат описује детаљније и *постајање биљком*. Биљке су традиционално искључене из (морално) филозофских расправа јер су се дуго перципирале као неосетљиви и пасивни објекти, док у оквиру постхуманизма долази до преиспитивања зооцентричних схватања, те се открива да биљке и те како реагују на различите сигнале из своје средине и да чак и њихови корени, иако нису мозгови у животињском смислу те речи, представљају својеврсну комуникативну мрежу. Ливијенда, супруга лава Кируса Голдена, а уједно и његов потомак ако се узме у обзир чињеница да је цела генерација створена на основу лавових гена, претвара се из роја инсеката у дрво:

„Дрво? [...] Како је постала дрво? И реци нам такође: зашто?”

’На нормалан начин. И из разлога из којих сви ми тежимо расту [...]. Дрво, то вам морам рећи, стоји на тајном месту, тамо ће остати, бацати сенку и само ћу га ја тражити и пронаћи. [...] Још једном, у промењеном облику, појавиће се међу врстом генте и учествовати у њиховој – нашој – судбини. Кад дође време за то”³¹⁰ (Дат 2010: 79).

Постајање дрветом је мотивисано комуникацијом с једином преосталом представницом људске врсте која је одлучила да буде најслободнија од свих тако што ће задржати свој људски облик, али и сагледавањем других перспектива које нису иначе могуће ни људској врсти ни врсти генте. Ипак, врши се антропоморфизација дрвета, тј. Ливијенда у овој форми разговара с госпођом Шпет као да се не ради о биљци, те јединствена перспектива уопште ни не долази до изражаја. Аутор не посвећује пажњу неантропоцентричном, субјективном доживљају другачијег искуства и његовим описима, већ се једноставно фокусира на идеју да **метаморфоза представља вид раста** и да није коначна станица на развојном путу идентитета Ливијенде. Најављује се да ће изнова променити облик и потпомоћи повлачење врсте генте, уз сазнања која је стекла боравећи

³¹⁰ „Ein Baum? [...] Wie wurde sie ein Baum? Und sag uns auch: weshalb?”

’Auf dem normalen Weg. Und aus den Gründen, aus denen wir alle nach Wachstum streben [...]. Der Baum, das muß ich euch sagen, steht an geheimem Ort, da soll er stehen bleiben, seinen eigenen Schatten werfen und nur von mir gesucht und gefunden werden. [...] Einmal wieder, in veränderte Gestalt, wird sie sich unter die Gente mischen und teilhaben an ihrem – an unserem – Schicksal. Wenn die Zeit gekommen ist”.

као дрво на територији керамичара где твори директну опозицију с њима као технолошкој надградњи у виду биолошке промене телесности и премештања свести у други материјални облик органског порекла. Целокупно искуство омогућује хетерогеност перспектива тако што и индиректно стиче увид у размишљања керамичара, и у размишљања госпође Шпет као представнице некадашњег човека, и директно проводи део свога живота утеловљена у ахуманом биљном свету.

Мноштво перспектива заједно с флуидношћу идентитета на крају компензује првобитну немогућност генте да реалистично сагледају амбиције керамичара, очекујући да ће им планета Земља бити довољна, чиме показују ограниченост свог погледа на свет на сопствене начине размишљања. Пламену и Падмасамбави је касније предодређено на основу искустава предака да не понове исту грешку у проценама и стога морају да прођу кроз различита субјективна искуства у виртуелном свету, као и кроз материјалне промене своје телесности, да би што боље разумели како (пост)хумани свет који је остао за њима, тако и свој задатак кад је у питању стварање нове цивилизације и новог (пост-пост)хуманог света у будућности.

3. Крај човека или нови почетак

На основу измењених схватања идентитета, која захтевају преиспитивање поимања човека као центра егзистенције, као одвојеног и чак супериорног у односу на ахумано, на крају се поставља питање да ли је приказана неопходност окончања људскога постојања да би свет могао да се ослободи негативног еколошког утицаја или пак зачетка новог, измењеног, допуњеног, унапређеног човека и његових наследника. Оно што је заједничко и једном и другом роману је истицање потребе да се човек детаљније позабави размишљањем о свом опхођењу према природном свету и повезаносту с њим. Као што Харавеј (2008б: 3–4) истиче, људски геном је само мањи део ћелија које заузимају простор тела, док је већи део испуњен геномима бактерија, гљива, протиста и других микроорганизама који заједно одржавају човека у животу, неки паразитирају, а да при том не шкоде човеку, али су као сапутници човека показатељи тога да, према њеним речима, бити једно увек означава заједничко постојање/постајање (с) мноштвом. Тако и дивови и људи-торњевци у Деблиновом роману *Планине мора и дивови* постају вишеструки **хиперболисани симбол општег јединства међу органским и неорганским светом** који се међусобно допуњује и губи у колективном. Патологизација нових бића последица је недостатка разумевања човека за своју реалну позицију у ширем екосистему и превелике амбиције да се издвоји.

Харавеј (исто: 11–12) набраја и три велике историјске ране нанете нарцизму егоцентричног људског субјекта који верује у **фантазију о људској посебности** – (1) коперниканску која је уклонила човеков дом, планету Земљу, из центра космоса и отворила врата за схватање свемира као ахуманог/нехуманог, нетелеолошког простора и времена; (2) дарвиновску која је сместила *homo sapiens*-а међу друге врсте које све деле настојање да живе, опстану и еволуирају; (3) фројдовску која је указала на несвесне процесе који управљају човеком чак у већој мери него свесни, чиме је довела у питање високо цењени људски разум као извор посебности; а Харавеј додаје и **четврту – информатичку или киборшку** која спаја органско и неорганско/технолошко и тако додатно превазилази разлике.

Планета Земља је место дешавања радње у оба романа, при чему се у роману *Укидање врста* насељавају и друге планете, чиме се удаљава од геоцентризма. Развој људске врсте је приказан такође у оба романа као усмерен к превредновању своје позиције у оквиру природног света. Деблинов човек при том не поседује самосвесност ни интроспекцију, те се на крају романа стиче утисак да су разрешење конфликта и нови свет

у коме ће човек обитавати више последица случајности него активне жеље да се промени понашање. Дивови и људи-торњевци се доживљавају, упркос својој чудовишности, као надљудска бића која су заслужила надмоћну позицију у односу на човека: „Дивови, добра ствар за нас што их више нема.’ [...] ’Беснели су, били су страшни, фрктали су осветом. Али су с пуним правом били изнад вас и мене”³¹¹ (Деблин 2013а: 613). Преживели људи стога не размишљају дубље о томе шта је изазвало бес и освету, ни с једне, а ни с друге стране сукоба, већ само упоређују њихове унапређене карактеристике са својим, иако на много начина представљају и назадовање. Штавише, не поседују ни одговор на питање шта је утицало на пропаст постхуманих бића: „Шта је убило дивове? Били су нагнани да униште сами себе.’ [...] Нису хтели да униште себе, уверавам те у то. Нека грешка, нека забуна, нека слабост их је засигурно оборила у Корнволу”³¹² (исто: 614). У складу с Деблиновим већ поменутиим појашњењима из теоријских текстова и коментара уз роман, људи су **сами себе осудили на пропаст** својим понашањем, чак није крива ни природа за своју реакцију која је била сасвим очекивана, те се и у самоме роману истиче да је у дивовима постојао изванредан нагон да окончају своју егзистенцију на трагичан начин. Њихово постојање истовремено је слика последица напретка и немогућност да се превазиђу сопствена ограничења и да се у потпуности разуме природно у човеку. Нејасно се претпоставља да се радило о некој грешци, међутим, једноставно су се вратили у природу из које су и потекли и нису били способни да се развијају индивидуално према типичној слици на човека као унапређене верзије која је снажнија и снађенија од човека, већ се стапају у колектив.

Могуће је такође и по питању њиховог хибриса повући паралелу с речима Харавејеве да је **прича о човеку као главној личности антропоцена скоро смешна** реприза авантуре у којој човек, сачињен према слици несталог бога, преузима супермоћи у свом секуларно-светом успону, да би само трагично скончао живот (уп. Харавеј 2016б: 47–48). Дивови су „надограђивали себе, плашио сам се, али сад схватам да се радило о најпоноснијој ствари најдостојнијој човека која се до сада десила. Сад их више нема, угажени су у земљу. [...] Нису могли да се савладају, одвијало се пребрзо, ниједно учење не долази бесплатно”³¹³ (Деблин 2013: 614), те преостали људи закључују да је настанак нове врсте човека из њиховог угла представљао достојанствен чин који се пак десио на убрзан начин који им није дозволио да науче како да буду истински другачији. Да ли се заиста ради о достојанственом чину је дискутабилно, но у поглављима о биологизацији човека, телесности и размножавања, утврђено је да се еволуција с разлогом одвија у ступњевима и током дугих временских периода како би прилагођавање обезбедило истински опстанак. У случају дивова еволуциони процес је превише убрзан, што је значило за њих да неће успети да опстану и то је грешка о којој се говорило међу преживелима – нагли скок унапред, без савесног експериментисања и анализе резултата. Смрт дивова се могла унапред очекивати јер је увек ту на нивоу (под)свести, иако долази у облику физичког нестанка тела, као свест о ограничености, о пролазности и о прекинутом току ’бивања ту’, смрт се већ догодила, она је иза нас као безлични и деиндивидуализовани феномен и предуслов наше егзистенције (уп. Брајдоти 2016а), па чак ни дивови не успевају да превазиђу овај највећи људски страх који је свеprisутан у

³¹¹ „Die Giganten. Wohl uns, daß sie hin sind’ [...] ’Gerast haben sie, grausig waren sie, Rache haben sie geschoben. Aber im Recht waren sie über euch und über mich”.

³¹² „Was hat die Giganten umgebracht? Es trieb sie, sich selbst zu vernichten’. [...] Sie wollten sich nicht vernichten, das sage ich dir. Ein Fehler, ein Irrtum, eine Schwäche muß sie auf Cornwall umgerissen haben”.

³¹³ „Sie haben an sich selbst gebaut, Angst wurde mir, aber jetzt fasse ich, es war das Stolzeste, Menschenwürdigste das jemals geschah. Es ist jetzt hin, zertrampelt. [...] Sie konnten es nicht beherrschen, es kam zu rasch, immer muß Lehrgeld bezahlt werden”.

њиховим животима, а наука и технологија би требало да послуже као средство да се успостави контрола над животом и смрћу. Вода и тло, између осталог, прождиру дивове лишене индивидуалности, а човек такође тврди да је у миру са својом судбином и пролазношћу: „земља нас прихвата, али ми смо нешто у земљи. Не хвата нас у замку. Не плашимо се ваздуха ни тла”³¹⁴ (Деблин 2013а: 616–617), наизглед свесни оног природног у себи и повезаности с њом и за живота и након смрти. Кад доспе у земљу, процесом разградње човек наставља да постоји у виду различитих елемената и његова смрт основ је за нови живот. Деблин завршава роман речима да је човек

„похлепан за тугом и задовољством, увек склон лутању, душевних сједињења по снежним крајолицима, на широком мору које се љуља, у ветровитим олујама, каменим народима, које је тло подигло да би се створиле планине.

Црн је етар иад њима, с малим сунчаним лоптама, светлуцавим гомилама наталожених звезда. Груди уз груди црnilо је лежало с овим људима; а из њих је тињала светлост”³¹⁵ (исто: 617).

Завршна слика људске врсте у роману *Планине мора и дивови* обухвата широк спектар људских искустава, како позитивних, тако и негативних: различите емоције, доживљаје и понашања, авантуристички и истраживачки дух човека, као и свест о пролазности и мајушности у ширем контексту универзума, али ипак постојећег, такође у мањим назнакама, **потенцијала** да се постане нешто више и нешто боље. Прво настојање човека да себе унапреди и изгради нову постхуману врсту није било успешно из више разлога – одвијало се пребрзо и из погрешних мотива, али човек велича ту своју способност да макар у мањој мери превазиђе границе које му је поставила природа, која га одржава у животу и која га везује детерминизмом.

Иако је крај **регресивна утопија**, те последњи људи проналазе изнова себе у природи, остаје **отворена могућност** да би нека нова постхумана бића могла ипак на основу дотадашњих искустава бити истинско и дугорочније побољшање, нарочито ако је човек успео да научи лекцију о мрачним странама своје природе и ако успе да их обузда, прихватајући реалистичније своју позицију на планети и уважавајући подједнако органски и неоргански свет с којим кохабитира, а коме Деблин придодаје аспект виталности и душе.

У роману *Укидање врста* је самим измештањем радње у будућност након Ослобођења од човека указано на **идеју преиспитивања људске посебности**. Људска врста је само једна од постојећих и то више не ни најдоминантнија, већ је скрајнута захваљујући генетским експериментима, а ипак се одржавају њене карактеристике као један део мноштва гена који чине целину код врсте генте, те се тиме истиче и повезаност врста и једнакост човека с другим врстама у смислу укидања хијерархијских односа. Цивилизација генте је при том само делимично утопијска и умногоме се и даље угледа на пређашњу људску, па је њихова свест о себи, о свом понашању и о својој позицији представљена двојачко – и као постојећа и напреднија, а, с друге стране, и као свест коју тек треба стећи управо сагледавањем хетерогених перспектива предака и развоја планете Земље.

³¹⁴ „[D]as Land nimmt uns, aber wir sind etwas im Lande. Es schlingt uns nicht. Wir haben keine Furcht vor der Luft und dem Boden”.

³¹⁵ „Leid- und lustbegierig, wanderungssüchtig, Seelenvereine in Schneelandschaften, in dem pendelnden weiten Meer, in den blasenden Stürmen, den Steinvölkern, die der Boden zu Bergen hochtrieb. Schwarz der Äther über ihnen, mit kleinen Sonnenbällen, funkelnden verschlackenden Sternhaufen. Brust an Brust lag die Schwärze mit den Menschen; Licht glomm aus ihnen”.

Деци Дмитрија и Лазаре постављен је на крају романа необичан задатак за који су се припремали читавог живота, а тај задатак је везан за врло темељну анализу дотадашњих начина (су)живота и формирање нових концепата идентитета, природе и културе. Уједно поседују и потпуну слободу током пет стотина година колико им преостаје да лутају, истражују и тумаче наслеђе Земље, тако да је крај романа у том погледу оптимистичан, штавише, наводи се да је „Сунце било за све ту, за Земљу, Марс, Венеру и друга места на којима би се могло живети”³¹⁶ (Дат 2010: 552), па иако Земља није у центру галаксије, Сунце које јесте и које омогућује живот подједнако обасјава и друге планете које би се могле настанити, јер је, уосталом, поента еволуције *нови живот*, а у ком облику, кад и где подложно је променама и адаптацијама.

Код Дата је најзаступљенија четврта 'рана' о којој је писала Харавејева, односно спајање органског и технолошког, у циљу опстанка и усмеравања (пост)биолошке еволуције, прилагођавања новим условима, представљајући општу поруку о отпорности живота. Последње речи у роману су *shantih shantih shantih* (исто: 552) на санскриту као формални крај хиндуистичких списа Упанишада, света мантра и молитва која означава **унутрашњи мир**, чиме се придодаје пророчки аспект значења читавом тексту, наликујући на предсказање о будућности. *Укидање врста* се не мора схватити ни као утопија, ни као дистопија, већ као **експериментална идеја о могућим правцима развоја човечанства и људског идентитета** у будућности која се неће остварити, али може мотивисати човека као скуп филозофских размишљања, што је и срж религиозних текстова, да се замисли над тиме куда иде и како се опходи како према својој, тако и према другим врстама.

Оба романа представљају на себи својствен начин **приче о пропасти човека и његових превеликих амбиција**, с тим што су приступи и ставови о будућности различити. Ипак, заједничко им је истицање потребе за ревердовањем постојећих друштвених конвенција, новим разматрањем улоге материјалности у процесу развоја идентитета људске врсте и њених постљудских наследника, као и укључивањем у концепт идентитета онога што је изостављено из антропоцентричног погледа на свет, превазилажењем јасно успостављених граница, а нарочито обраћањем пажње на ахумани природни свет и еколошке последице односа према њему. Напоследку, крај човека или концепта човека таквог какав постоји већ вековима није нужно и крај врсте, већ представља њено инклузивније и целовитије поимање, прихватање чињенице да смо, као што је Харавеј (2016а: 7) напоменула, сви химере, хибриди и киборзи, што је људска онтологија, почевши од хуманог, преко постхуманог, па све до бића чији се идентитет може описати чак као пост-постхуман, у својству наследника човека последње генерације и архиве.

³¹⁶ „Sonne war für alle da, für Erde, Mars, Venus und mehr Orte, wo man wohnen konnte”.

VII ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Тематика обрађена у романима *Планине мора и дивови* Алфреда Деблина и *Укидање врста* Дитмара Дата у складу је с тенденцијама у савременој књижевности и науци о књижевности, наиме, да се тежи начелима интердисциплинарности, што се огледа у заснивању полазне тачке романа на провереним сазнањима из области природних наука. Анализа је показала да је централна нит у уској вези с актуелним дебатама о антропоцену, добу кад је антропогени утицај на природни свет и екосистем достигао несагледиве размере и захтева разматрање не само последица човековог утицаја, већ и његове позиције као дела природе од које пак жели да се удаљи.

Циљеви докторске дисертације били су да се истраже прво еколошка перспектива анализираних романа, приказ дихотомије *природа-култура*, као и човековог односа према природном свету. Утврђена је интенција да се укаже на насилно опхођење према природном окружењу које се прилагођава човековим потребама, при чему се истичу јасне реакције природе: од пасивног до активног пружања отпора који кулминира стварањем нових, хибридних бића. Тиме до изражаја долази постантропоцентрична порука о човековој позицији међу врстама, али и у ширем контексту природне историје. Затим се пажња посветила анализи сложеног односа хуманог и ахуманог Другог који се превазилази настајањем постхуманог идентитета – истицањем повезаности човека и природе, брисањем граница између врста, као и човека и природног света, те и утицајем технологије на човекову телесност и идентитет који се перципирају као нестабилни и у константном процесу промена.

Доказана је стога **општа хипотеза** да је намера аутора романа била да се читаоци еколошки освесте и да се истакне потреба за новим разматрањем концепта хуманог, док су у поглављима у оквиру аналитичког дела докторске дисертације детаљније разрађене следеће појединачне хипотезе.

Хипотеза 1. Природни свет и постантропоцентризам предмет су проучавања у четвртном поглављу рада, у којем се екокритички приступило приказима живог и неживог света и еколошке кризе. Неорганска природа постоји дуже од човека и наставиће да постоји и уколико човек не буде преживео, те иако се обично осликава – на шта и сам назив појма указује – као нежива, испоставља се да има моћ да мења свет и да је њена материјалност витална, односно активно учествује у обликовању света и бића која га настајују. Неорганско природно окружење је за човека при том препрека, али и симбол постојаности, извор живота, показатељ жеље да се покори природа, а потом и простор трансформације – експлозивних процеса и (само)уништења у виду ватре и вулкана, као и замрзнутих конфликта природног и технолошког у виду леда и буђења исконских снага природе његовим топљењем уз помоћ комплексног кристала турмалина такође као симбола преображаја. Материјалност се приказује као кључна за очување, тј. без ње нема опстанка – па чак и кад је у питању живот, колико год човек настојао да превазиђе своју телесност, не успева да превазиђе материјални аспект егзистенције, у чему се огледа постављена хипотеза да је **приметан обрт к материјалном** и да се уважава као равноправни део дихотомије *материјално-нематеријално/духовно*. Приказима неживе природе, који су нарочито детаљни у роману *Планине мора и дивови*, уједно се удаљава од **антропоцентричности**.

Жива природа је, с друге стране, у свим својим облицима – од оних минијатурних и једноставних све до сложенијих, па и гигантских као из наслова романа – флуидна и хибридна, нарочито у своме односу с човеком. Код Деблина се поставља питање шта ће се десити ако човек буде наставио да живи као и до сада, но пратећи управо људску историју, без интерпретације, али уз детаљан осврт на испреплетаност живог и неживог света, човека, природе и технологије – добија се песимистичан одговор.

Сићушна бића попут амеба у роману *Укидање врста* указују на неантропоцентрични свет који је издржљивији од човекове врсте те и на потенцијал за развој, док се издржљивост примећује и на примеру биљака у романима, које су виталне и плодне и с којима се покушава остварити комуникација. Животиње, у основи човека коју неретко одбија да прихвати, могу бити предатори као дивље животиње или се пак експлоатишу као домаће животиње и љубимци. У роману *Укидање врста* прави се специфична разлика између животиња које не поседују способност говора и начина на који се човек опходио према њима и генте као својеврсној хибридизацији човека(-животиње) и животиње. **Границе између органског и неорганског, између природе и културе, између хуманог и ахуманог** се деконструирају, тј. не долази до пуког брисања граница, већ постаје јасно да сви видови живота поседују одређене сличне одлике које се преклапају, комбинују, на основу којих долази до еволуције и напретка. Врхунац представља нова врста генте која је осмишљена као постхумани облик живота, али не само у смислу бића која настајују Земљу **након човека**, већ и у контексту врсте која спаја одлике других (животињских) бића с одликама човека и тиме представља истовремено продужетак његове врсте и настанак нове врсте, а опет само један моменат у току еволуције и једну фазу у развоју која отвара пак бројне нове могућности за развој. Одабир генте као главне врсте у роману омогућује такође да се човеково понашање сагледа **с извесне постантропоцентричне дистанце**, те се понашање човека интерпретира из будућег угла. **Човеков удео у еколошкој кризи, као и (не)могућност постојања природног света без човека**, описани су детаљно и представљају главни део и једног и другог романа, те упућују читаоце на промишљање последица антропогеног утицаја на природу: од загађења и природних непогода, све до одговора природе која одбија да трпи даље човеково изабљивање и покушаје да је потчини његовим потребама.

Анализом је установљено да се у романима тематизује читав низ појава у природном свету насталих на начине који угрожавају екосистем чији је човек саставни део. Врши се преобликовање рељефа зарад ширења животног простора на Гренланду у роману *Планине мора и дивови* и на другим планетама где се симулира површинска топографија и клима планете Земље у роману *Укидање врста*, док су земљотреси, ветрови, пожари и поплаве симптоми и последице човековог делања, упозорење и бунт природе, као и показатељи недостатка контроле и узалудне борбе. Загађење воде и ваздуха које изазива човек истовремено је и чин аутодеструкције, што нарочито наглашава Деблин који је роман конципирао тако да пропад човека произилази превасходно из људског понашања и насиља према природи – загађањем воде и ваздуха лишава самога себе извора живота без којих не може опстати. Изумирање врста као вид еколошког насиља обрађује се како на примеру људске врсте, тако и на примеру других биљних и животињских врста које нестају услед ратова, генетских модификација и настојања да се утиче на процесе размножавања и еволуције. Напослетку, из реакција природе проистиче обновљена свест човека о томе да је и сам потекао из природног света: свест о сопственој ограничености и смртности, као и осуђености његових настојања да себе издвоји и унапреди – уз помоћ (био)технологије – на само делимични успех.

Хипотеза 2. Разматрање **човекове позиције између природе и културе**, а примарно његовог **односа према (био)технологији**, тема је четвртог поглавља дисертације, у којем је прво утврђено да биологизација човека игра битну улогу у контексту биополитике и некрополитике, тј. **политизације живота и смрти** те и да се у романима писци баве проблематиком **људских биолошких одлика и процеса**: рађања и размножавања, телесности и смртности. Утврђено је да се у роману *Планине мора и дивови* врше контрола и дискриминација утемељене у биолошким разликама и пореклу, као и да постоји подела на припаднике евроцентричне, западне цивилизације, који представљају културу/технологију, с једне стране, и на афричке народе који су приказани

као представници природе, с друге стране. Подела је уско повезана с односом према технологији, те се такође и у оквирима америчког и европског друштва формира технолошка елита која поседује моћ, између осталог, и да одлучује о животу и смрти. Разлике се огледају и у фертилитету, док се указује на бројне проблеме с којима се суочавају жене у покушајима да заштите себе и да контролишу рађање, као и на вршење експеримената над људима и контролу која се спроводи путем исхране. Из угла некрополитике могу се посматрати нова бића чији је статус између живота и смрти, али и настојања да се умрли врате у живот, чиме би се превазишла смртност човека. У роману *Укидање врста* биополитика и некрополитика приказане су кроз употребу биолошког оружја зарад ратовања против људи, реакције на миграције, постављање граница и хијерархизацију и документацију као вид надзора, а потом и описима резервата за животиње и канибализма. Утврђено је такође да се у романима истиче да природа не дискриминише, а акценат је на новим хибридним бићима која одликује недовршеност тела и чињеница да нису рођени у свом коначном облику. Тело се разара експериментисањем, спајањем материје, стапањем с околином и губљењем граница, што је приметно на примерима дивова и људи-торњева код Деблина и врсте генте код Дата и њиховог развојног пута. **Утицај сазнања из биологије и биотехнологије** је евидентан: човек се описује као део природе у суровом универзуму који не мари за појединачне врсте и њихову борбу за опстанак, а упркос томе што је само једна од врста, ниједно друго живо биће није толико утицало на животну средину попут њега захваљујући начину на који је еволуирао. Еволуција се перципира у романима као напетост између конфликта и сарадње, нагон самоодржања и процес припитомљавања код Деблина, док се у Датовом роману поставља питање да ли уопште постоји неки смисао и циљ еволуције или је она произвољна. Такође се код Дата обрађује **постбиолошка еволуција** на примеру бића попут керамичара и младица, чиме се аутор удаљава од природних токова развоја и репродукције. Биотехнологијом се развија такозвани феринфонски систем као вид комуникације врсте генте који наликује интернету, али се одвија путем мириса, те представља јединствену еволуциону појаву. Ставови према биотехнологији се разликују: од смењивања фанатизма и отпора у роману *Планине мора и дивови* и описивања неуспелог еволуционог скока до прихватања постајања животињом у роману *Укидање врста* чиме се угрожава човеков концепт посебности. У оба романа се напоследку деконструишу односи материјалног и нематеријалног и **човека и технологије/машине**, те се приказују научнофантастична достигнућа попут клонирања или виртуелности у Датовом роману, а све у циљу самоочувања, односно опстанка врсте и складиштења њеног идентитета.

Хипотеза 3. У шестом поглављу дисертације истражени су концепти **хуманог и постхуманог идентитета** у романима *Планине мора и дивови* и *Укидање врста*. Утврђено је да се поимање идентитета људске врсте у анализираним текстовима темељи на биолошкој телесности из које произилази стандардизација онога што је пожељно да човек буде у оквиру **бинарних опозиција хумано-ахумано (животињско или технолошко) Друго**, те и *људи беле боје коже-људи друкчијих боја коже, мушко-женско* и *старо-младо*. У првој половини романа *Планине мора и дивови* присутан је расни дискурс – представници западне цивилизације покушавају да импресионирају и контролишу аутохтоно становништво Африке својим апаратима, описују се детаљно миграције које су уследиле, мешања различитих раса и хибридизација. Проблематика порекла и боје коже, као и контакта између култура, ипак није приказана из песимистичног угла као код других аутора међуратног доба, штавише, из биолошке перспективе фертилитет оријенталних народа и уплив друкчијег генетског материјала доприносе стварању баланса између природе (Африка) и културе и технологије (Европа и Америка). Код Дата је акценат на врстама и њиховом укидању, па се не обрађује расна тематика и истиче се

само да су разлике тог типа бесмислене. Однос између мушкараца и жена у романима такође указује на превазилажење супротности и стварање целовитог бића које би обухватило различите аспекте човека. При том се наглашава да се нестајање разлика између полова може тумачити као симптом пропасти западне цивилизације због жеље за технолошком моћи јер друштво у којем превлађује технологија у већој мери цени традиционално мушке одлике: рационалност, логичност, неемпатичност. Људи-торњевци постају хибриди и у погледу пола и симболизују неопходност преображаја човека како би се освестио по питању последица свог понашања. Код Дата се пол посматра као променљива категорија, иако опстају традиционална подела на два пола и сексуални вид размножавања, такође указујући на две стране истог (хуманог) бића и процес сазревања појединачних ликова који су заправо репрезентација потребе да људска врста сазри, а при том као последња два унапређена представника њених потомака архивирају сећање на различите аспекте човека у једном. Старост као биолошко ограничење човека је предмет прве половине Деблиновог романа, док се у роману *Укидање врста* генерације појављују као генетски унапређене верзије врсте генте, чији је идентитет стога повезан серијски.

Технологија у анализираним текстовима значајно утиче на схватања биолошког и хуманог идентитета, те се у роману *Планине мора и дивови* издвајају, с једне стране, технолошка елита која поседује приступ научним сазнањима и технолошким достигнућима чиме остварује (био)политичку контролу, и, с друге стране, дехуманизоване масе чији ставови према технологији осцилирају од страсти до бунта. Маса се дисциплинују радом у фабрикама, постају троме и пасивне у светлу напретка и 'припитомљене'. Осим што утиче на технолошку надградњу човековог тела, у Датовом роману је технологија приказана у функцији преживљавања и поновног успостављања цивилизације након човека. У оба романа се разматра где престаје хумано, а где почиње/настаје ахумано и постхумано, узевши у обзир неизбежну повезаност човека и природног света који га окружује, а који је и део њега. На примеру дивова и људи-торњева из романа *Планине мора и дивови* могуће је говорити о ко-екстензивности људског тела, што утиче и на схватања идентитета, док се и у једном и у другом тексту провлачи идеја о превазилажењу хијерахијских односа хибридизацијом и постајањем природом/животињом/машином. Постхумани идентитет је приказан стога као **флексибилан, хибридан и нестабилан**, у процесу промене и постајања, што омогућује хетерогеност перспектива. У складу с представама хуманог и постхуманог идентитета може се напослетку закључити и да су у романима присутне идеја о **постантропоцентризму, јединству органског и неорганског света и рушењу људске фантазије о сопственој посебности** пре свега обрадом тема о еволуцији и технолошком/информатичком напретку.

Примена новог еокритичког приступа интерпретацији књижевног текста и даље је у повоју, како у германистици, тако и у проучавањима књижевности на српском језику. Одабрани романи репрезентативни су у погледу књижевне обраде актуелних тема односа човека, природе и технологије, еколошке кризе и људског идентитета у светлу развоја науке. Њиховом упоредном анализом стиче се увид у начин на који се мењао дискурс о човековој позицији у природном свету и антропогеном утицају на окружење од прве половине двадесетог века до почетка двадесет и првог века. При том је Деблинов роман био дуго занемарен због своје сложености, али и бављења темама које су тек читав век касније значајан предмет интересовања теоретичара и књижевних критичара. Оба романа се сврставају у већој мери у популарну књижевност, што је још један разлог зашто се књижевни научници ретко упуштају у њихову анализу, иако је анализа показала и доказала да се у научној фантастици појављују озбиљне теме које указују, штавише, на кључне проблеме у савременом друштву и нуде потенцијална решења мисаоним експериментима.

На крају, теорије еокритике и постхуманизма се константно обогаћују новим интердисциплинарним спојевима, те би **будући правци истраживања** могли обухватити и анализу из перспективе нових таласа еокритике, поређење с другим романима немачког говорног подручја (и шире) или пак педагошки приступ који представља прилику за анализу романа у едукативне сврхе, чиме би додатно дошла до изражаја ангажованост као битни аспект еокритике и савременог образовања отварањем нових перспектива на материјални аспект света око нас и у нама.

VIII ЛИТЕРАТУРА

1. Примарна литература

- [1] Дат 2010: Dath, D. *Die Abschaffung der Arten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- [2] Деблин 2013а: Döblin, A. *Berge Meere und Giganten*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

2. Секундарна литература

- [1] Агамбен 2004: Agamben, G. *The Open: Man and Animal*. Stanford, California: Stanford University Press.
- [2] Агамбен 2013: Agamben, D. *Homo sacer: suverena moć i goli život*. Loznica: Karpos.
- [3] Ајхан-Ердоган 2012: Ayhan-Erdoğan, C. Die Dialektik der Aufklärung in Alfred Döblins Roman *Berge Meere und Giganten*. *Studien zur deutschen Sprache und Literatur*, Vol. 23, No. 1, 17–32.
- [4] Алајмо 2008: Alaimo, S. Trans-corporeal feminisms and the ethical space of nature. In Alaimo, S. & Hekman, S. (eds.), *Material Feminisms*. Bloomington, IN: Indiana University Press, 237–264.
- [5] Алмеида и Диогу 2019: Almeida M. & Diogo, R. Human enhancement: Genetic engineering and evolution. *Evol Med Public Health*. Vol. 1, 183–189.
- [6] Амбергер 2014: Amberger, C. *Der Expressionismus und sein Wahnsinn: Studien zur Thematik der Unvernunft in expressionistischer Prosa*. Universität des Saarlandes.
- [7] Андерс 1985: Anders, G. *Zastarelost čoveka: o razaranju života u doba treće industrijske revolucije*. Beograd: Nolit.
- [8] Ансел-Пирсон 1997: Ansell-Pearson, K. *Viroid Life: Perspectives on Nietzsche and the Transhuman Condition*. London and New York: Routledge.
- [9] Арендт 2016: Arent, H. *Conditio humana*. Beograd: Fedon.
- [10] Баба 1994: Bhabha, H. K. *The Location of Culture*. London and New York: Routledge.
- [11] Бадмингтон 2004: Badmington, N. *Alien Chic: Posthumanism and the Other Within*. New York: Routledge.
- [12] Балдисера 2015: Baldissera, L. *Emily Carr: life & work*. Toronto: Art Canada Institute.
- [13] Балсамо 2001: Balsamo, A. Oblici tehnološkog otjelovljenja: Čitanje tijela u suvremenoj kulturi. U Featherstone, M. & Burrows, R. (ur.), *Kiberprostor, kibertijela, cyberpunk: Kulture tehnološke tjelesnosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 305–335.
- [14] Барад 2008: Barad, K. Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. In Alaimo, S. & Hekman, S. (eds.), *Material Feminisms*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 120–154.
- [15] Батлер 1990: Butler, J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London: Routledge.
- [16] Батлер 1993: Butler, J. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. New York and London: Routledge.
- [17] Бејкер 2000: Baker, L. R. *Persons and Bodies: A Constitution View*. Cambridge University Press.
- [18] Бејли и Кејси 2005: Baillie, H. W. & Casey, T. K. Introduction. In Baillie, H. W. & Casey, T. K. (eds.), *Is Human Nature Obsolete? Genetics, Bioengineering, and the Future of the Human Condition*. Cambridge, Massachusetts & London, England: MIT Press, 1–32.
- [19] Бејтс 2018: Bates, N. J. *Mind-Crafting: Anticipatory Critique of Transhumanist Mind-Uploading in German High Modernist Novels*. Washington University in St. Louis.

- [20] Бенет 2010: Bennett, J. *Vibrant Matter: A Political Ecology Of Things*. Durham And London: Duke University Press.
- [21] Бенет и Џојс 2010: Bennett, T. & Joyce, P. (eds.), *Material Powers: Cultural Studies, History and the Material Turn*. New York: Routledge.
- [22] Бернбаум 2022: Bernbaum, E. *Sacred Mountains of the World*. Cambridge University Press.
- [23] Бест и Келнер 2001: Best, S. & Kellner, D. *The Postmodern Adventure: Science, Technology, and Cultural Studies at the Third Millenium*. New York: Guilford Press.
- [24] Бетке Елштајн 2005: Bethke Elshtain, J. The Body and the Quest for Control. In Baillie, H. W. & Casey, T. K. (eds), *Is Human Nature Obsolete? Genetics, Bioengineering, and the Future of the Human Condition*. Cambridge, Massachusetts & London, England: MIT Press, 155–175.
- [25] Бихел 2012: Büchel, J. *Döblins Vision einer Dialektik von Mythos und Moderne: eine interdisziplinäre Studie zu Alfred Döblins Amazonas-Trilogie*. Ingbert: Röhrig.
- [26] Бјул 1995: Buell, L. *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge & London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- [27] Бјул 1999: Buell, L. The Ecocritical Insurgency. *New Literary History*, Vol. 30, No. 3, 699–712.
- [28] Бјул 2005: Buell, L. *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. Oxford: Blackwell Publishing.
- [29] Бовоар 1956: Beauvoir, S. *The Second Sex*. Translated and edited by Parshley, H. M. London: Jonathan Cape.
- [30] Бодријар 1991: Bodrijar, Ž. *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad: Svetovi.
- [31] Боргардс 2013: Borgards, R. Evolution als Experiment. Dietmar Daths *Die Abschaffung der Arten*. In Borgards, R. & Pethes, N. (Hrsgs), *Tier - Experiment - Literatur 1880-2010*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 219–232.
- [32] Бостром 2005: Bostrom, N. A history of transhumanist thought. *Journal of Evolution and Technology*, Vol. 14, No. 1, 1–25.
- [33] Бостром 2008: Bostrom, N. Why I Want to be a Posthuman When I Grow Up. In Gordijn, V. & Chadwick, R. (eds.), *Medical Enhancement and Posthumanity*. Springer, 107–137.
- [34] Боуен 2018: Max Bowen, “The Flesh of the Perceptible”: The New Materialism of Leviathan. *Film-Philosophy*, Vol. 22, No. 3, 428–447.
- [35] Брајдоти 1997: Braidotti, R. Mothers, monsters, and machines. In Conboy, K., Medina, N., & Stanbury, S. (eds.), *Writing on the Body. Female Embodiment and Feminist Theory*. New York: Columbia University Press, 59–79.
- [36] Брајдоти 2002: Braidotti, R. Between the no longer and the not yet: on bios/zoe-ethics. *Filozofski vestnik*, Vol. XXIII, No. 2, 9–26.
- [37] Брајдоти 2009: Braidotti, R. Animals, Anomalies, and Inorganic Others: De-oedipalizing the Animal Other. *PMLA*, Vol. 124, No. 2, 526–532.
- [38] Брајдоти 2016a: Brajdotti, R. *Posthumano*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije.
- [39] Брајдоти 2016b: Braidotti, R. Posthuman Critical Theory – Introduction. In Banerji, D. & Paganjape, M. (eds.), *Critical Posthumanism and Planetary Futures*. New Delhi: Springer, 13–32.
- [40] Браке и Ритсон 2020: Bracke, A. & Ritson, K. Waters Rising. *Green Letters*, Vol. 24, No. 1, 1–5.
- [41] Брант 2012: Brandt, D. *Der deutsche Zukunftsroman 1918–1945. Gattungstypologie und sozialgeschichtliche Verortung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- [42] Бужињска и Марковски 2009: Bužinjska, A. & Markovski, M. P. *Književne teorije XX veka*. Beograd: Službeni glasnik.

- [43] Вагнер 2010: Wagner, T. *Die Einmischer: Wie sich Schriftsteller heute engagieren*. Hamburg: Argument-Verlag.
- [44] Вајл 2010: Weil, K. A Report on the Animal Turn. *differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, Vol. 21, No. 2, 1–23.
- [45] Вајнбахер 2011: Weinbacher, H. K. *Sexualmedizinisches im Werk des Arztes und Schriftstellers Alfred Döblin (1878–1957)*. Ludwig-Maximilians-Universität München.
- [46] Вамбсганц 2004: Wambsganz, F. *Erzählartistik zugunsten einer deutschen Wende in Alfred Döblins Spätwerk: eine Analyse der Erzählstrategie, der Struktur und der Stilmittel von Döblins Romanen November 1918 und Hamlet oder Die lange Nacht nimmt kein Ende*. Norderstedt: Books on Demand GmbH.
- [47] Ван дер Туин и Долфијн 2010: Van der Tuin, I. & Dolphijn, R. The transversality of new materialism. *Women: A Cultural Review*, Vol. 21, No. 2, 153–171.
- [48] Вељовић 2017: Вељовић, Ј. Постхуманистичка дилема Саут Парка: сајбер бука у тишини стварног. У Бошковић, Д. & Николић, Ч. (уредници), *Зборник радова са XI међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, књ. 2: Тишина, 311–321.
- [49] Вељовић 2018: Вељовић, Ј. *Хумани и постхумани идентитет јунака у романима Хуана Гојтисола* (необјављена докторска дисертација). Крагујевац.
- [50] Виал 1994: Vialles, N. *Animal to Edible*. Translated from the French by J. A. Underwood. Cambridge University Press.
- [51] Вилијамс 2017: Williams, S. Criticism in a Time of Crisis. *Critical Stages—the Journal of the International Association of Theater Critics*, No. 15.
- [52] Винавер Ковић 2015: Vinaver-Ković, M. La vocation écologique et environnementale dans le champ littéraire français. In *Les études françaises aujourd'hui*, 397–417.
- [53] Винт 2011: Vint, S. Introduction: Science fiction and biopolitics. *Science Fiction Film and Television*, Vol. 4, No. 2, 161–172.
- [54] Вирилио и Лотрингер 2015: Virilio, P. & Lotringer, S. *Sumračno svanuće*. Beograd: Službeni glasnik.
- [55] Влашковић Илић 2017: Vlašković Ilić, B. Ecocriticism and Anthropocentrism in Yann Martel's *Life of Pi*. *Issues in Ethnology and Anthropology*, Vol. 12, No. 3, 883–903.
- [56] Вол 2013: Woll, S. Transhumanismus und Posthumanismus – Ein Überblick. Oder: Der schmale Grat zwischen Utopie und Dystopie. *Journal of New Frontiers in Spatial Concepts*, Vol. 5, 43–48.
- [57] Волас и Армбрустер 2001: Wallace, K. & Armbruster, K. Introduction: Why Go Beyond Nature Writing, and Where To? In Armbruster, K. & Wallace, K. (eds.), *Beyond Nature Writing: Expanding the Boundaries of Ecocriticism*. Charlottesville & London: University Press of Virginia, 1–25.
- [58] Волдби и Купер 2008: Waldby, C. & Cooper, M. The Biopolitics of Reproduction. *Australian Feminist Studies*, Vol. 23, No. 55, 57–73.
- [59] Волф 1993: Wolf, T. *Die Dimension der Natur im Frühwerk Alfred Döblins*. Regensburg: Roderer.
- [60] Ворен 1990: Warren, K. J. The Power and the Promise of Ecological Feminism. *Environmental Ethics*, Vol. 12, No. 2, 125–146.
- [61] Вотерс 2017: Watters, S. *Posthuman Food*. Presented at *What is Life?* at the University of Oregon-Portland, April 7th, 2017. Portland, Oregon.
- [62] Вуксановић 2016: Вуксановић, И. Трећи род и старе животиње у *Писмима из Норвешке* Исидоре Секулић. *Култура: Часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, бр. 152, 80–92.
- [63] Вулф 2003: Wolfe, C. Introduction. In Wolfe, C. (ed.), *Zoontologies: The Question of the Animal*. Minneapolis/London: University of Minnesota Press, ix–xxiii.

- [64] Вулф 2009: Wolfe, C. Human, All Too Human: “Animal Studies” and the Humanities. *PMLA*, Vol. 124, No. 2. 564–575.
- [65] Гавалер и Джонсон 2017: Gavalier, C. & Johnson, D. The genre effect: A science fiction (vs. realism) manipulation decreases inference effort, reading comprehension, and perceptions of literary merit. *Scientific Study of Literature*, Vol. 7, No. 1, 79–108.
- [66] Ган 2005: Gunn, J. Toward a Definition of Science Fiction. In Gunn, J. & Candelaria, M. (eds.), *Speculations on Speculation. Theories of Science Fiction*. Lanham, Maryland & Toronto & Oxford: The Scarecrow Press, Inc.
- [67] Гарард 2012: Garrard, G. *Ecocriticism*. New York: Routledge.
- [68] Гарингтон 2006: Garrington, A. *Modernist literature and the concept of space*. University of Edinburgh.
- [69] Гелдерлос 2015: Gelderloos, C. “Jetzt kommt das Leben”: The Technological Body in Alfred Döblin's *Berge Meere und Giganten*. *German Quarterly*, Vol. 88, No. 3, 291–316.
- [70] Гече, Дункер и Дирбек 2017: Göttsche, D., Dunker, A. & Dürbeck, G. *Handbuch Postkolonialismus und Literatur*. Stuttgart: J. B. Metzler Verlag.
- [71] Гибсон 2009: Gibson, V. *Neuromant*. Preveo Markovic, A. Beograd: IPS.
- [72] Гладен 2016: Gladden, M. E. *Sapient Circuits and Digitalized Flesh: The Organization as Locus of Technological Posthumanization*. Indianapolis: Defragmenter Media.
- [73] Глотфелти 1996: Glotfelty, C. Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis. In Glotfelty, C. & Fromm, H. (eds.), *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens and London: The University of Georgia Press, xv–xxxvii.
- [74] Глотфелти и Фром 1996: Glotfelty, C. & Fromm, H. (eds.), *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. University of Georgia Press.
- [75] Гонг 2002: Gong, S. *Studien zu Alfred Döblins Erzählkunst am Beispiel seiner Berliner Romane: Wadzeks Kampf mit der Dampfturbine und Berlin Alexanderplatz*. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Lang.
- [76] Горд и Груен 1993: Gaard, G. & Gruen, L. Ecofeminism: Toward global justice and planetary health. *Society and Nature*, No. 2, 1–35.
- [77] Гоци 2009: R. Goci, Kompjuteri i kriza identiteta. U Hester, D. M. & Ford, P. Dž. (ur.), *Kompjuteri i etika u sajber-dobu*. Beograd: Službeni glasnik, 191–196.
- [78] Граф 2014: Graf, J. *Die Figur der Sprache: Sprachwelten und experimentelle Erzählstrukturen bei der Wiener Gruppe, Franzobel, Elfriede Jelinek, Helene Hegemann und Dietmar Dath*. Konstanz: Bibliothek der Universität Konstanz.
- [79] Грејем 2002: Graham, E. L. *Representations of the post/human: Monster, Aliens and Others in Popular Culture*. Manchester University Press.
- [80] Грејди и Хокс 2007: Grady, H. & Hawkes, T. (eds). *Presentist Shakespeares*. London: Routledge.
- [81] Грош 2011: Grosz, E. *Becoming undone: Darwinian reflections on life, politics and art*. Durham: Duke University Press.
- [82] Гудбоди 2010: Goodbody, A. *Die Ringe des Saturn und Solar: Sinnbilder und Schreibstrategien in literarischen Stellungnahmen zur ökologischen Krise von W.G. Sebald und Ian McEwan*. In Ermisch, M., Kruse, U., & Stobbe, U. (Hg.), *Ökologische Transformationen und literarische Repräsentationen*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 131–148.
- [83] Гудбоди 2011: Goodbody, A. Sense of Place and Lieu de Memoire: A Cultural Memory Approach to Environmental Texts. In Goodbody, A. & Rigby, K. (eds.), *Ecocritical Theory: New European Approaches*. University of Virginia Press, 55–67.
- [84] Гудбоди 2014: Goodbody, A. German Ecocriticism: An Overview. In Garrard, G. (ed.), *The Oxford Handbook of Ecocriticism*. Oxford University Press, 547–559.

- [85] Гудбоди 2016: Goodbody, A. Animal Studies: Kafka's Animal Stories. In Zapf, H. (ed.), *Handbook of Ecocriticism and Cultural Ecology*. Berlin: De Gruyter, 249–272.
- [86] Гудбоди 2017: Goodbody, A. Epilogue: The Anthropocene in German Perspective. In Wilke, S. & Johnstone, J. (eds), *Readings in the Anthropocene: The Environmental Humanities, German Studies, and Beyond. New Directions in German Studies*, vol. 18, New York: Bloomsbury Publishing, 313–320.
- [87] Гудбоди и Џонс-Путра 2019: Goodbody, A. & Johns-Putra, A. The Rise of the Climate Change Novel. In Johns-Putra, A. (ed.), *Climate and Literature (Cambridge Critical Concepts)*. Cambridge: Cambridge University Press, 229–245.
- [88] Дамјанов 2011: Дамјанов С. *Вртови нестварног (огледи о српској фантастици)*. Београд: Службени гласник.
- [89] Дат, *Кирус Голден*, интернет: Dietmar, D. *Cyrus Golden*. http://www.cyrusgolden.de/index_js.html, последњи приступ децембра 2023.
- [90] Де Ман 1971: De Man, P. Criticism and Crisis. In *Blindness & Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. Oxford University Press, 3–19.
- [91] Де Спиноза 1983: De Spinoza, B. *Etika. Geometrijskim redom izložena i u pet delova podeljena*. Beograd: BIGZ.
- [92] Деблин 2013б: Döblin, A. *Watzeks Kampf mit der Dampfturbine*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch.
- [93] Деблин 2015а: Döblin, A. *Schriften zu Leben und Werk*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch.
- [94] Деблин 2015б: Döblin, A. *Schriften zur Politik und Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch.
- [95] Делез и Гатари 1987: Deleuze, G. & Guattari, F. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- [96] Делез и Гатари 1990: Delez, Ž. & Gatari, F. *Anti-Edip: kapitalizam i shizofrenija*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- [97] Денлингер 1977: Denlinger, A. *Alfred Döblins Berge Meere und Giganten: Epos und Ideologie*. Amsterdam: Verlag B. R. Grüner.
- [98] Деретић и Зоргнер 2016: Deretić, I. & Sorgner S. L. *From humanism to meta-, post- and transhumanism?* Frankfurt am Main: Peter Lang Edition.
- [99] Дерида 2000: Derida, Ž. Hajdegerova ruka (Geschlecht II). *Ženske studije: časopis za feminističku teoriju*. Beograd: Centar za ženske studije. Preveo s francuskog Milenković, I. 194–229.
- [100] Дерида 2002: Derrida, J. The Animal That Therefore I Am (More to Follow). *Critical Inquiry*, Vol. 28, No. 2, 369–418.
- [101] Десблаш 2012: Desblache, L. Hybridity, Monstrosity and the Posthuman in Philosophy and Literature Today. *Comparative Critical Studies*, Vol. 9, No. 3, 245–255.
- [102] Дирбек и Неселхауф 2015: Dürbeck, G. & Nesselhauf, J. Figuren und narrative Instanzen in umweltbezogener Literatur – eine Einführung. *Komparatistik Online*, Bd. 9, Nr. 2, 1–11.
- [103] Дирбек и Файнт 2010: Dürbeck G. & Feindt, P. H. Der Schwarm und das Netzwerk im multiskalaren Raum: Umweltdiskurse und Naturkonzepte in Schätzing's Ökothriller. In Ermisch, M., Kruse, U., & Stobbe, U. (Hg.), *Ökologische Transformationen und literarische Repräsentationen*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 213–230.
- [104] Дирбек и Штобе 2015: Dürbeck, G. & Stobbe, U. (Hg.) *Ecocriticism: Eine Einführung*. Köln, Weimar and Wien: Böhlau Verlag.
- [105] Докинс 1998: Dawkins, R. *Unweaving the Rainbow: Science, Delusion and the Appetite for Wonder*. Houghton Mifflin.
- [106] Докинс 2019: Dokins, R. *Sebični gen*. Smederevo: Heliks.

- [107] Долингер 1994: Dollinger, R. *Totalität und Totalitarismus im Exilwerk Döblins*. Würzburg : Königshausen und Neumann.
- [108] Долфијн и Ван дер Туин 2012: Dolphijn, R. & van der Tuin, I. *New Materialism: Interviews & Cartographies*. Open Humanities Press.
- [109] Доманска 2010: Domanska, E. Beyond Anthropocentrism in Historical Studies. *Historiein*, Vol. 10, 118–130.
- [110] Дуден, интернет: Esprit, der. *Duden*. Cornelsen Verlag GmbH. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Esprit>, последњи приступ децембра 2023.
- [111] Ђорђевић 2016: Ђорђевић, Ђ. Филмске дистопије и трансхуманизам: киборг – од филмског мита до реалности. *Култура: Часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, бр. 152, 26–42.
- [112] Ђукановић 1991: Đukanović, M. *Ekološki izazov*. Beograd: Elit.
- [113] Евернден 1996: Evernden, N. Beyond Ecology: Self, Place, and the Pathetic Fallacy. In Glotfelty, C & Fromm, H. (eds.), *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens and London: The University of Georgia Press, 92–104.
- [114] Елиот 2011: Elliott, A. Editor's introduction. In Elliott, A. (ed.), *Routledge Handbook of Identity Studies*. London and New York: Routledge, xii–xxiv.
- [115] Елм 1991: Elm, U. Technikkult und Naturmythos bei Alfred Döblin. In *Internationale Alfred-Döblin-Kolloquien Münster 1989*. Marbach a. N. S, 73–83.
- [116] Елтон 2019: Elton, S. Posthumanism Invited to Dinner: Exploring the Potential of a More-Than-Human Perspective in Food Studies. *Gastronomica*, Vol. 19, No. 2, 6–15.
- [117] Есток 2011: Estok, S. C. *Ecocriticism and Shakespeare. Reading Ecophobia*. Palgrave Macmillan US.
- [118] Живковић 1976: Živković, Z. Šta je naučna fantastika? U Živković, Z. (urednik), *Naučna fantastika: zbornik teorijskih radova*. Beograd: BIGZ, 5–17.
- [119] Живковић 1983: Živković, Z. *Savremenici budućnosti*. Beograd: Narodna biblioteka.
- [120] Живковић 2013: Živković, M. „To a new world of gods and monsters”: posthumanizam, teorijsko kritički pravac za novi milenijum. У Димитријевић, Б. (уредник), *Наука и свет: тематски зборник радова*. Ниш: Филозофски факултет, 34–46.
- [121] Живковић 2015: Živković, M. *Ogledi o posthumanizmu i književnosti*. Niš: Filozofski fakultet.
- [122] Жмегач 2010: Žmegač, V. *Prošlost i budućnost 20. stoljeća: kulturološke teme epohe*. Zagreb: Matica hrvatska. <https://www.matica.hr/media/knjige/proslost-i-buducnost-20-stoljeca-804/pdf/adolf-loos-ornament-i-zlocin.pdf>, последњи приступ децембра 2023.
- [123] Зандер 1988: Sander, G. *An die Grenzen des Wirklichen und des Möglichen ... Studien zu Alfred Döblins Roman „Berge Meere und Giganten“*. Frankfurt a. M., Bern [u. a.]: Lang.
- [124] Зандер 2001: Sander, G. *Alfred Döblin*. Stuttgart: Reclam.
- [125] Зандер 2013: Sander, G. Nachwort. In Döblin, A. *Berge Meere und Giganten*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 629–651.
- [126] *Zarade аутора*, интернет: <http://authorearnings.com/sfwa2018>, последњи приступ: јануара 2019.
- [127] Иглтон 2004: Eagleton, T. *After Theory*. New York: Basic Books.
- [128] Иглтон 2010: Eagleton, T. *The Death of Criticism?* <http://www.youtube.com/watch?v=-20dZxUAFu0>, последњи приступ децембра 2023.
- [129] Иглтон 2017: Iglton, T. *Kultura*. Beograd: Clio.
- [130] Инерхофер 1996: Innerhofer, R. *Deutsche Science Fiction 1870-1914: Rekonstruktion und Analyse der Anfänge einer Gattung*. Wien: Böhlau Verlag.
- [131] Ирганг 2005: Irrgang, B. *Posthumanes Menschsein? Künstliche Intelligenz, Cyberspace, Roboter, Cyborgs und Designer-Menschen; Anthropologie des künstlichen Menschen im 21. Jahrhundert*. Stuttgart: Steiner.

- [132] Jo 2017: Jo, H. *Natur und Geschichte: Zivilisationskritik in Alfred Döblins Romantrilogie Amazonas*. Würzburg: Ergon Verlag.
- [133] Јовино 2012: Iovino, S. Material Ecocriticism: Matter, Text, and Posthuman Ethics. In Müller, T. & Sauter, M. (eds.), *Literature, Ecology, Ethics: Recent Trends in Ecocriticism*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 51–68.
- [134] Јовино 2016: Iovino, S. Posthumanism in Literature and Ecocriticism. *Relations. Beyond Anthropocentrism*, Vol. 3, No. 1, 11–20.
- [135] Јовино и Оперман 2012: Iovino, S. & Oppermann, S. Material Ecocriticism: Materiality, Agency, and Models of Narrativity. *Ecozon@. Writing Catastrophes: Cross-Disciplinary Perspectives on the Semantics of Natural and Anthropogenic Disasters*, Vol. 3, No. 1, 75–91.
- [136] Јуван 2011: Juvan, M. (2011). *Nauka o književnosti u rekonstrukciji*. Beograd: Službeni glasnik.
- [137] Калгаро 2016: Calgaro, E. *L'ultimo Doebelin: Das Goldene Tor e la ricerca della verità*. Università degli Studi di Padova.
- [138] Калус и др. 2014: Callus, I. et al. Introduction: Dis/Locating Posthumanism In European Literary And Critical Traditions. *European Journal of English Studies*, Vol. 18, No. 2, 103–120.
- [139] Капелер и Кенеман 2011: Kappeler, F. & Könemann, S. Jenseits von Mensch und Tier. Science, Fiction und Gender in Dietmar Daths Roman *Die Abschaffung der Arten*. *Zeitschrift für Medienwissenschaft. Heft 4: Menschen und Andere*, Jg. 3, Nr. 1, 38–47.
- [140] Карлсон Педерсен 2022: Karlsson Pedersen, M. The Descriptive Turn in German Nature-Oriented Neue Sachlichkeit (1913-1933): An Essay on Nonhuman Literary Genres. In Caracciolo, M., Karlsson Marcussen, M. & Rodriguez, D. (eds.), *Narrating Nonhuman Spaces: Form, Story, and Experience Beyond Anthropocentrism*. New York and London: Routledge, 52–67.
- [141] Каувер 2015: Cauwer, S. Beyond the Stimulus Shield: War Neurosis, Shock and Montage in Alfred Döblin's *Berlin Alexanderplatz*. *Neophilologus*, Vol. 99, No. 1, 97–112.
- [142] Кацлбергер 2019: Katzlberger, K. *Anthropozäne Natur/Kulturen nach Latour in Alfred Döblins Berge Meere und Giganten (1924)*. Universität Wien.
- [143] Квак 2004: Quack, J. *Geschichtsroman und Geschichtskritik: zu Alfred Döblins Wallenstein*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- [144] Квал 1992: Qual, H. *Natur und Utopie: Weltanschauung und Gesellschaftsbild in Alfred Döblins Roman „Berge Meere und Giganten“*. München: Iudicium-Verlag.
- [145] Кејси 2005: Casey, T. K. Nature, Technology, and the Emergence of Cybernetic Humanity. In Baillie, H. W. & Casey, T. K. (eds.), *Is Human Nature Obsolete? Genetics, Bioengineering, and the Future of the Human Condition*. Cambridge, Massachusetts & London, England: MIT Press, 35–66.
- [146] Кембел 2006: Campbell, S. The Conception of a Person as a Series of Mental Events. *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 73, No. 2, 339–58.
- [147] Кепке 2003: Köpke, W. *The Critical Reception of Alfred Döblin's Major Novels*. Suffolk.
- [148] Керзвјал 1999: Kurzweil, R. *The Age of Spiritual Machines. When Computers Exceed Human Intelligence*. New York: Viking Penguin.
- [149] Керзвјал 2005: Kurzweil, R. *The Singularity Is Near. When Humans Transcend Biology*. New York: Viking Penguin.
- [150] Керол 2004: Carroll, J. *Literary Darwinism. Evolution, Human Nature and Literature*. London and New York: Routledge.
- [151] Керчи 2018: Kérchy, A. Introduction. In Kérchy, A. (ed.), *Posthumanism in Fantastic Fiction*. Szeged: AMERICANA eBooks, 1–7.

- [152] Кисе 2015: Kise, F. *French Theory. Fuko, Derida, Delez & Co i preobražaj intelektualnog života u SAD*. Loznica: Karpos.
- [153] Китлер 1996: Kittler, F. Technologies of Writing/Rewriting Technology. *New Literary History*. Vol. 27, No. 4, 731–742.
- [154] Кито, интернет: Kitto, C. *Lewis Thomas Laboratory, Princetoniana Museum*. <https://www.princetonianamuseum.org/artifact/5af857d9-4e7d-455d-88d5-37836864fd2b>, последњи приступ децембра 2023.
- [155] Клајн 1996: Klein, O. *Das Thema Gewalt im Werk Alfred Döblins: ästhetische, ethische und religiöse Sichtweise*. Hamburg: Kovač.
- [156] Кларк 2010: Clark, T. Some Climate Change Ironies: Deconstruction, Environmental Politics and the Closure of Ecocriticism. *Oxford Literary Review*. Vol. 32, no. 1, 131–149.
- [157] Кларк 2011: Clark, T. *The Cambridge Introduction to Literature and the Environment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [158] Кларк и Росини 2018: Clark, T. & Rossini, M. *The Cambridge Companion to Literature and the Posthuman*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [159] Кођио Ненгује 2007: Kodjio Nenguie, P. *Interkulturalität im Werk von Alfred Döblin. Literatur als Dekonstruktion totalitärer Diskurse und Entwurf einer interkulturellen Anthropologie*. Hannover: ibidem-Verlag.
- [160] Колберт 2015: Kolbert, E. *The Sixth Extinction: An Unnatural History*. London: Bloomsbury Publishing.
- [161] Кољевић 2015: Koljević, B. *Biopolitika i savremeni svet*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- [162] Кох и Фогел 2007: Koch, L. & Vogel, M. *Imaginäre Welten im Widerstreit: Krieg und Geschichte in der deutschsprachigen Literatur seit 1900*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- [163] Кош 1989: Кош, Е. Сатира и фантастика. У Палавестра, П. (уредник), *Српска фантастика. Натприродно и нестварно у српској књижевности*. Београд: САНУ, 619–620.
- [164] Крамер и Ширбаум 2015: Kramer, S. & Schierbaum, M. (Hg.), *Neue Naturverhältnisse in der Gegenwartsliteratur?* Berlin: Erich Schmidt.
- [165] Кригер 2004: Krüger, O. *Virtualität und Unsterblichkeit: die Visionen des Posthumanismus*. Freiburg im Breisgau: Rombach.
- [166] Кристева 1982: Kristeva, J. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. New York: Columbia University Press.
- [167] Крузе 2010: Kruse, U. Die fleißige und nützliche Biene: Natur als Gegenstand und Metapher in der Hausväterliteratur. In Ermisch, M., Kruse, U., & Stobbe, U. (Hg.), *Ökologische Transformationen und literarische Repräsentationen*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 55–95.
- [168] Кул и Фрост 2010: Coole, D. & Frost, S. (ed.), *New Materialism: Ontology, Agency, and Politics*. Durham, NC: Duke University Press.
- [169] Лакхерст 2005: Luckhurst, R. *Science Fiction*. Cambridge: Polity.
- [170] Лангстаф 2021, интернет: Langstaff, A. Alfred Döblin's Anthropocene. *Los Angeles Review of Books*, 9. 7. 2021. <https://lareviewofbooks.org/article/alfred-doblins-anthropocene>, последњи приступ децембра 2023.
- [171] Ландкамер 2011: Landkammer, B. *Dietmar Daths Die Abschaffung der Arten: Zwischen politischer Science Fiction, Popkultur und Poetik*. Washington University in St. Louis.
- [172] Леви-Строс 1983: Lévi-Strauss, C. *The Raw and the Cooked. Mythologiques, Volume One*. Translated from the French by John and Doreen Weightman. The University of Chicago Press.
- [173] Лемке 2011: Lemke, T. *Biopolitics: An Advanced Introduction*. New York and London: New York University Press.

- [174] Линтон 2014: Linton, J. Modern water and its discontents: a history of hydrosocial renewal. *WIREs Water*, 1, 111–120.
- [175] Лиотар 1990: Lyotard, Ž. F. *Postmoderna protumačena djeci: pisma 1982-1985*. Zagreb: Avgust Cesarec.
- [176] Липовецки 2011: Липовецки, Ж. *Доба празнине. Огледи о савременом индивидуализму*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [177] Лојаница 2017: Лојаница, М. „Тркач по оштрици бријача”: фигурације хуманог и постхуманог идентитета у роману Борислава Пекића 1999 и филму Ридлија Скота *Истребљивач*. *Књижевна историја*, год. 49, бр. 162, 239–256.
- [178] Ма 1993: Ma, J. *Döblin und China: Untersuchung zu Döblins Rezeption des chinesischen Denkens und seiner literarischen Darstellung Chinas in Drei Sprünge des Wang-lun*. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang.
- [179] Маја 2008: Miah, A. A Critical History of Posthumanism. In Gordijn, B. & Chadwick, R. (eds.), *Medical Enhancement and Posthumanity. The International Library of Ethics, Law and Technology*, vol 2. Dordrecht: Springer, 71–94.
- [180] Мајар и Гелдерлос 2016: Maillard, C. & Gelderloos, C. Naturphilosophische Schriften. In Becker, S. (ed.), *Döblin-Handbuch*. Stuttgart: J.B. Metzler, 276–285.
- [181] Макдоналд 2007: McDonald, R. *The Death of the Critic*. London and New York: Continuum.
- [182] Макибен 1989: McKibben, B. *The End of Nature*. New York: Random House.
- [183] Макхејл 1992: McHale, B. *Constructing postmodernism*. London: Routledge.
- [184] Малавал 2013: Malaval, C. *A Journey into the Depths of Mankind in the Interwar Years: Louis-Ferdinand Céline's Voyage Au Bout De La Nuit and Alfred Döblin's Babylonische Wanderung*. Université Toulouse le Mirail - Toulouse II.
- [185] Малтус 1798: Malthus, T. R. *An Essay on the Principle of Population*. London: J. Johnson.
- [186] Мамфорд 2009: Mamford, L. Asimilacija mašine: Nove kulturne vrednosti. U Hester, D. M. & Ford, P. Dž. (ur.) *Kompjuteri i etika u sajber-dobu*. Beograd: Službeni glasnik, 19–23.
- [187] Маргулис и Сеган 2000: Margulis, L. & Sagan, D. *What is life?* Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- [188] Маркезини 2023: Marchesini, R. Somatizing Alterity: Technology and Hybridization in the Post-Human Era. In Karpouzou, P. & Zampaki, N. (eds.), *Symbiotic Posthumanist Ecologies in Western Literature, Philosophy and Art: Towards Theory and Practice*. Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien: Peter Lang, 43–57.
- [189] Марланд 2013: Marland, P. Ecocriticism. *Literature Compass*, Vol. 10/11, 846–868.
- [190] Мас 1997: Maaß, I. *Regression und Individuation. Alfred Döblins Naturphilosophie und späte Romane vor dem Hintergrund einer Affinität zu Freuds Metapsychologie*. Frankfurt a. M., Berlin [u. a.]: Lang.
- [191] Мбембе 2013: Mbembe, A. Necropolitics. In Campbell, T. & Sitze, A. (eds.), *Biopolitics. A Reader*. Durham and London: Duke University Press, 161–192.
- [192] Микер 1974: Meeker, J. W. *The Comedy of Survival: Studies in Literary Ecology*. New York: Scribner's.
- [193] Милер 2005: Miller, D. Materiality: an introduction. In Miller, D. (ed.), *Materility*. Durham and London: Duke University Press, 1–50.
- [194] Милер 2011: Müller, T. From Literary Anthropology to Cultural Ecology: German Ecocritical Theory since Wolfgang Iser. In Goodbody, A. & Rigby, K. (eds.), *Ecocritical Theory: New European Approaches*. University of Virginia Press, 71–83.
- [195] Милер и Заутер 2012: Müller, T. & Sauter, M. (Hg.), *Literature, ecology, ethics: Recent trends in ecocriticism*. Heidelberg: Winter.

- [196] Милосављевић 2016: Милосављевић, Т. Киборг од мита до технокапитализма у роману *Salt Fish Girl* Ларисе Лаи. *Култура: Часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, бр. 152, 64–79.
- [197] Милс 2017: Mills, C. Biopolitics and human reproduction. In Prozorov, S. & Rentea, S. (eds.), *The Routledge Handbook of Biopolitics*. London and New York: Routledge, 281–294.
- [198] Милутиновић 2013: Milutinović, D. Popularna/zabavna/trivijalna/žanrovska/masovna ili samo književnost (umetnost). *Књижевна историја*, год. 45, бр. 151, 815–831.
- [199] Митидијери 2016: Mitidieri, G. *Wissenschaft, Technik und Medien im Werk Alfred Döblins im Kontext der europäischen Avantgarde*. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam.
- [200] Михаљевић и Галић Каконен 2016: Mihaljevic, N. & Galic Kakkonen, G. Sustainability and/or Survival of Literature in the Contemporary World: Some Theoretical Premises of Ecocriticism. *The International Journal of Sustainability in Economic, Social, and Cultural Context*, Vol. 12, No. 1, 13–23.
- [201] Монфорт 2018: Monforte, J. What is new in new materialism for a newcomer? *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, Vol. 10, No. 3, 378–390.
- [202] Моравек 1988: Moravec, H. *Mind Children: the Future of Robot and Human Intelligence*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- [203] Моравек 1996, интернет: Moravec, H. Die Evolution postbiologischen Lebens: Szenarien der Entwicklung von intelligenten Robotern und Agenten. *Telepolis*, 27. 3. 1996. <https://www.telepolis.de/features/Die-Evolution-postbiologischen-Lebens-3445847.html>, последњи приступ децембра 2023.
- [204] Мортон 2012: Morton, T. Art in the Age of Asymmetry: Hegel, Objects, Aesthetics. *Evental Aesthetics*, Vol. 1, No. 1, 121–142
- [205] Мортон 2014: Morton, T. How I Learned to Stop Worrying and Love the Term Anthropocene. *Cambridge Journal of Postcolonial Literary Inquiry*, Nr. 1, 257–264.
- [206] Нагел 2013: Nagel, S. *Arztbild und Krankheitskonzepte bei Gottfried Benn und Alfred Döblin: ein Vergleich anhand ausgewählter Werke*. Universität Köln.
- [207] Нагл 1981: Nagl, M. National Peculiarities in German Science Fiction: Science Fiction as a National and Topical Literature (Traits Spécifiques De La Science-Fiction Allemande. La Science-Fiction Comme Littérature Nationale Et Comme Topique). *Science Fiction Studies*, Vol. 8, No. 1, 29–34.
- [208] Нејгел 1974: Nagel, T. What Is It Like to be a Bat? *The Philosophical Review*, Vol. LXXXIII, No. 4, 435–450.
- [209] Ницке 2017а: Nitzke, S. Animal Spirits Unleashed. Kapitalistische Monster in Dietmar Daths *Die Abschaffung der Arten*. *Zeitschrift für Kulturwissenschaften*, Bd. 11, Nr. 2, 71–84.
- [210] Ницке 2017б: Nitzke, S. Die Verausgabung der Natur. Ökonomie und Artensterben in den Romanen Dietmar Daths. In Solte-Gresser, C. & Schmitt, C. (Hrsg.), *Literatur und Ökologie. Neue literatur- und kulturwissenschaftliche Perspektiven*. Bielefeld: Aisthesis, 361–373.
- [211] Ницке 2017в: Nitzke, S. A Whole Earth Monument. Planetary Mediation in Dietmar Dath's *The Abolition of Species*. In Nitzke, S. & Pethes, N. (ed.), *Imagining Earth. Concepts of Wholeness in Cultural Constructions of ›Our Home Planet‹*. Bielefeld: transcript, 155–170.
- [212] Ниче 1984: Niče, F. *Vesela nauka*. Beograd: Grafos.
- [213] Олдис & Вингроу 1986: Aldiss, B. & Wingrove, D. *Trillion Year Spree: The History of Science Fiction*. London: Paladin Grafton Books.
- [214] Олсон 1997: Olson, E. T. *The Human Animal: Personal Identity Without Psychology*. New York/Oxford: Oxford University Press.

- [215] Оперман 2011: Oppermann, S. The Future of Ecocriticism: Present Currents. In Oppermann, S. et al. (eds.), *The Future of Ecocriticism: New Horizons*. Cambridge Scholars Publishing, 14–29.
- [216] Оперман 2012: Oppermann, S. Rethinking Ecocriticism in an Ecological Postmodern Framework: Mangled Matter, Meaning, and Agency. In Timo Müller, Michael Sauter (eds.), *Literature, Ecology, Ethics: Recent Trends in Ecocriticism*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 35–50
- [217] Оперман 2016: Oppermann, S. From Posthumanism to Posthuman Ecocriticism. *Relations. Beyond Anthropocentrism*, Vol. 4, No. 1, 23–37.
- [218] Павловић 2015: Павловић, А. Негација постхуманизма у роману Казуа Ишигура *Не дај ми никада да одем*. У Ђук, М, Николић, М. & Парезановић, Т. (уреднице), *Зборник радова са треће међународне конференције Култура у огледалу језика и књижевности*. Београд: Алфа Универзитет, 125–140.
- [219] Паић 2006: Paić, Ž. *Moć nepokornosti: intelektualac i biopolitika*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- [220] Паић 2011: Paić, Ž. *Posthumano stanje. Kraj čovjeka i mogućnost druge povjesti*. Zagreb: Litteris.
- [221] Парк 1995: Park, S. N. *Die sprachliche und zeitkritische Problematik von Döblins Roman* Berlin Alexanderplatz. Berlin: Köster.
- [222] Паунд, интернет: Pound, E. *The Cantos Project*. The University of Edinburgh. <http://ezrapoundcantos.org/index.php/a-draft-of-xxx-cantos/94-a-draft-of-xxx-cantos/cantos-17-27/xxv/350-canto-xxv-роет>, последњи приступ децембра 2023.
- [223] Пек 2016: Pack, C. *Terraforming: Ecopolitical Transformations and Environmentalism in Science Fiction*. Liverpool: Liverpool University Press.
- [224] Петерсен 2014: Petersen, V. R. German Science Fiction: Its Formative Works and Its Postwar Uses of the Holocaust. In Campbell, B. et al. (eds). *Detectives, Dystopias, and Poplit: Studies in Modern German Genre Fiction*. Rochester, New York: Camden House, 31–48.
- [225] Петровић 2014: Петровић, П. Авангардна политика књижевности: Бенјаминово читање *Берлин Александерплаца* и његове теоријске консеквенце. *Зборник Матице српске за књижевност и језике*, књ. 62, св. 3, 727–739.
- [226] Пирс 2007: Pearce, F. *With Speed and Violence: Why Scientists Fear Tipping Points in Climate Change*. Boston: Beacon Press.
- [227] Пол 2005: Paul, D. V. Genetic Engineering and Eugenics: The Uses of History. In Baillie, H. W. & Casey, T. K. (eds.), *Is Human Nature Obsolete? Genetics, Bioengineering, and the Future of the Human Condition*. Cambridge, Massachusetts & London, England: MIT Press, 123–151.
- [228] Радуловић 2016: Радуловић, Н. Дискурзивне промене и тенденције у теоријама постхуманизма. *Култура: Часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, бр. 152, 93–114.
- [229] *Речник браће Грим*, интернет: *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23. <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB>, последњи приступ децембра 2023.
- [230] Риордан 1997: Riordan, C. (ed.) *Green Thought in German Culture. Historical and Contemporary Perspectives*. Cardiff: University of Wales Press.
- [231] Роберт и Бејлис 2003: Robert, J. S. & Baylis, F. Crossing species boundaries. *The American Journal of Bioethics: AJOB*, Vol. 3, No. 3, 1–13.
- [232] Робертс 2000: Roberts, A. *Science Fiction*. London and New York: Routledge.

- [233] Робинс 2001: Robins, K. Kiberprostor i svijet u kojemu živimo. U Featherstone, M. & Burrows, R. (ur.), *Kiberprostor, kibertijela, cyberpunk: Kulture tehnološke tjelesnosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 195–224.
- [234] Рос и Хант 2010: Roos, B. & Hunt, A. Introduction: Narratives of Survival, Sustainability, and Justice. In Roos, B. & Hunt, A. (eds.), *Postcolonial Green: Environmental Politics and World Narratives*. University of Virginia Press, 1–13.
- [235] Росини 2006: Rossini, M. To the Dogs: Companion speciesm and the new feminist materialism. *Kritikos: An international and interdisciplinary journal of postmodern cultural sound, text and image*, Vol. 3.
- [236] Ротенштајнер 2008: Rottensteiner, F. A Short History of Science Fiction in German. In Rottensteiner, F. (ed.) *The Black Mirror and Other Stories: An Anthology of Science Fiction from Germany and Austria*. Middletown, CT: Wesleyan University Press, xi–xxxix.
- [237] Роуз 2012: Rose, N. The Human Sciences in a Biological Age. *Institute for Culture and Society Occasional Paper Series*, Vol. 3, No. 1, 3 – 34.
- [238] Рукерт 1996: Rueckert, W. Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism. In Glotfelty, C. & Fromm, H. (eds.), *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens and London: The University of Georgia Press, 105–123.
- [239] Сагоф 2005: Sagoff, M. Nature and Human Nature. In Baillie, H. W. & Casey, T. K. (eds.), *Is Human Nature Obsolete? Genetics, Bioengineering, and the Future of the Human Condition*. Cambridge, Massachusetts & London, England: MIT Press, 67–98.
- [240] Салдања 2006: Saldanha, A. Re-ontologising race: The machinic geography of phenotype. *Environment and Planning D: Society and Space*, Nr. 24, 9–24.
- [241] Саливан 2011: Sullivan, H. I. Affinity Studies and Open Systems: A Nonequilibrium, Ecocritical Reading of Goethe's Faust. In Goodbody, A. & Rigby, K. (eds.), *Ecocritical Theory: New European Approaches*. University of Virginia Press, 243–254.
- [242] Селвамони 2007: Selvamony, N. Introduction. In Selvamony, N. & Alex, R. K. (eds.) *Essays in Ecocriticism*, Chennai: OSLE-India & New Delhi: SARUP & SONS, i–xxxii.
- [243] Сендилендс 2011: Sandilands, C. Green Things in the Garbage: Ecocritical Gleaning in Walter Benjamin's Arcades. In Goodbody, A. & Rigby, K. (eds.), *Ecocritical Theory: New European Approaches*. University of Virginia Press, 30–42.
- [244] Сервије 2005: Servije, Ž. *Istorija utopije*. Beograd: Clio.
- [245] Сју 1992: Xu, X. *Zur Semantik des Krieges im Romanwerk Alfred Döblins*. Regensburg: Roderer.
- [246] Сквјар 1995: Squier, S. M. Reproducing the Posthuman Body: Ectogenetic Fetus, Surrogate Mother, Pregnant Man. In Halberstam, J. & Livingston, I. (eds.), *Posthuman Bodies*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 113–132.
- [247] Словик 2010: Slovic, S. The Third Wave of Ecocriticism: North American Reflections on the Current Phase of the Discipline. *Ecozon@*, Vol. 1. No. 1, 4–10.
- [248] Словик 2012: Slovic, S. Editor's Note. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, Vol. 19, No. 3, 443–444.
- [249] Слотердајк 1999: Sloterdijk, P. *Regeln für den Menschenpark: Ein Antwortschreiben zu Heideggers Brief über den Humanismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- [250] Слотердајк 2001: Sloterdijk, P. Pravila za ljudski vrt: Odgovor na Hajdegerovo Pismo o humanizmu. Govor održan u zamku Elmau. U *U istom čamcu: ogledi iz hiperpolitike*. Prevela s nemačkog Kostić, A. Beograd: Beogradski krug.
- [251] Слотердајк 2011: Sloterdijk, P. *Du mußt dein Leben ändern: Über Anthropotechnik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- [252] Слуган 2014: Slugan, M. *Montage aesthetics: narrative, adaptation and urban modernity in Alfred Döblin's Berlin Alexanderplatz*. University of Warwick.

- [253] СМИТ 2011: Smith, M. *Against Ecological Sovereignty: Ethics, Biopolitics, and Saving the Natural World*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- [254] Сол 2016: Saul, N. Was für ein Ereignis ist die Evolution? Ereignis und Emergenz in Dietmar Daths „Die Abschaffung der Arten“. *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 135 (Sonderheft *Ereignis erzählen*), 217–236.
- [255] Сопер 1995: Soper, K. *What is Nature: Culture, Politics and the Non-Human*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- [256] Станаревић 1994: Станаревић, Р. Монтажа и књижевност или *Berlin Alexanderplatz* као модел литерарног хаоса. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, бр. 42, св. 1/3, 439–451.
- [257] Станчић 1994: Stančić, M. *Filmska poetika u ranim pripovijetkama Alfreda Döblina = Der Kinostil in den frühen Erzählungen Alfred Döblins*. Zagreb: Nakl. Zavod Matice Hrvatske - Bochum: Brockmeyer - Zagreb: Hrvatsko Filol. Društvo.
- [258] Стивен 1871: Stephen, L. *The Playground of Europe*. London: Longmans, Green and Company.
- [259] Стојнић 2016: Стојнић, А. Има ли постхуманог перформера. *Култура: Часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, бр. 152, 43–63.
- [260] Сувин 1965: Suvin, D. *Od Lukijana do Lunjika: povijesni pregled i antologija naučnofantastičke literature*. Zagreb: Epoha.
- [261] Сувин 2003: Suvin, D. Theses on Dystopia 2001. In Moylan, T. & Baccolini, R. (ed.), *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*. New York: Routledge, 187–202.
- [262] Сувин 2009: Suvin, D. *Naučna fantastika, spoznaja, sloboda*. Beograd: SlovoSlavia.
- [263] Тан 2007: Tan, Y. *Der Chinese in der deutschen Literatur: unter besonderer Berücksichtigung chinesischer Figuren in den Werken von Schiller, Döblin und Brecht*. Göttingen: Cuvillier.
- [264] Тодоров 2010: Todorov, C. *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Službeni glasnik.
- [265] Томас 2001: Tomas, D. Povratna sprega i kibernetika: Nova slika tijela u kiborškom dobu. U Featherstone, M. & Burrows, R. (ur.), *Kiberprostor, kibertijela, cyberpunk: Kulture tehnološke tjelesnosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 39–69.
- [266] Томпкинс 2016, интернет: Tompkins, K.W. On the limits and promise of new materialist philosophy. *Lateral*, Vol. 5, No. 1 (Spring). <https://csalateral.org/issue/5-1/forum-alt-humanities-new-materialist-philosophy-tompkins>, последњи приступ децембра 2023.
- [267] Томчак 1992: Tomczak, F. *Mythos und Alltäglichkeit am Beispiel von Joyces Ulysses und Döblins Berlin Alexanderplatz: ein Versuch zur Rekonstruktion moderner Poetiken*. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang.
- [268] Тошић 2006а: Tošić, J. Ecocriticism: Interdisciplinary Study of Literature and Environment. *Facta Universitatis. Series: Working and Living Environmental Protection*, Vol. 3. Nr. 1. Niš: University of Niš, 43–50.
- [269] Тошић 2006б: Tošić, J. Methodological Nightmare – General Opening of Boundaries in Literature and Culture Studies. *Facta Universitatis. Series: Working and Living Environmental Protection*, Vol 4. Nr. 1. Niš: University of Niš, 47–52.
- [270] Ђорић 2012: Ćorić, D. Dubinska ekologija – nastanak, principi, perspektiva. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, knj. 46, br. 4, 349–367.
- [271] Унеско, интернет: Cueva de las Manos, Río Pinturas. *UNESCO: World Heritage Convention*. <https://whc.unesco.org/en/list/936>, последњи приступ децембра 2023.
- [272] Федерстоун и Бароуз 2001: Featherstone, M. & Burrows, R. Kulture tehnološke tjelesnosti: uvod. U Featherstone, M. & Burrows, R. (ur.), *Kiberprostor, kibertijela, cyberpunk: Kulture tehnološke tjelesnosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 13–38.

- [273] Ферандо 2013: Ferrando, F. Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialisms. Differences and Relations. *Existenz: An International Journal in Philosophy, Religion, Politics and the Arts*, Vol 8, No 2, 26–32
- [274] Ферандо 2014: Ferrando, F. Posthumanism. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, nr. 2, årg. 38, 168–172.
- [275] Фидорчук и Бјул 2011: Fiedorczuk, J. & Buell, L. The Problems of Environmental Criticism: An Interview with Lawrence Buell. *Polish Journal for American Studies*, No. 5, 7–13.
- [276] Филиповић 2016: Филиповић, А. Онтополитике ахуманог: од (проширеног поља) људског до оног после човека. *Култура: Часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, бр. 152, 10–25.
- [277] Филиповић 2019: Filipović, A. *Conditio ahumana: imanencija i ahumano u epohi antropocena*. Loznica: Karpos.
- [278] Филмус 1976: Filmus, R. Naučna fantastika kao mit. U Živković, Z. (urednik), *Naučna fantastika: zbornik teorijskih radova*. Beograd: BIGZ, 70–114.
- [279] Фишер 1976: Fischer, W. German Theories of Science Fiction: Jean Paul, Kurd Lasswitz, and After. *Science Fiction Studies*, No. 10, Vol. 3, Part 3, 254–265.
- [280] Фишер 1984: Fischer, W. B. *The Empire Strikes Out: Kurd Lasswitz, Hans Dominik, and the Development of German Science Fiction*. Bowling Green, Ohio: Bowling Green State Univ. Popular Press.
- [281] Фокс и Алдред 2018: Fox, N. J. & Alldred, P. New Materialism. In Atkinson, P. A. et al. (eds.) *The SAGE Encyclopedia of Research Methods*. London: Sage.
- [282] Фридрих 2012: Friedrich, H. E. *Science-Fiction in der deutschsprachigen Literatur: Ein Referat zur Forschung bis 1993*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- [283] Фриче 2006: Fritzsche, S. *Science Fiction Literature in East Germany*. Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Wien: Peter Lang.
- [284] Фрост 2015: Frost, S. “Ecocentric Identification”. *Grenzüberschreitung als Grenzziehung*. In Kramer, S. & Schierbaum, M. (Hg.), *Neue Naturverhältnisse in der Gegenwartsliteratur?* Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- [285] Фуко 1995: Foucault, M. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Translated from the French by Alan Sheridan. New York: Vintage Books.
- [286] Фуко 1971: Fuko, M. *Riječi i stvari: arheologija humanističkih nauka*. Beograd: Nolit.
- [287] Фуко 2015а: Fuko, M. *Istorija seksualnosti. 1, Volja za znanjem*. Loznica: Karpos.
- [288] Фуко 2015б: Foucault, M. *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. Translated from the French by A. M. Sheridan. Routledge.
- [289] Фукујама 2002: Fukuyama, F. *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- [290] Хабермас 2003: Habermas, J. *The Future of Human Nature*. Cambridge: Polity Press.
- [291] Хайзе 2006: Heise, U. The Hitchhiker's Guide to Ecocriticism. *PMLA*, Vol. 121, No. 2, 503–516.
- [292] Хайзе 2008а: Heise, U. Ecocriticism and the Transnational Turn in American Studies. *American Literary History*, Vol. 20, Issue 1–2, 2008, 381–404.
- [293] Хайзе 2008б: Heise, U. *Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global*. Oxford: Oxford University Press.
- [294] Хайл 2010: Heil, R. Trans- und Posthumanismus. Eine Begriffsbestimmung. In Hilt, A. et al. (Hg.), *Endlichkeit, Medizin und Unsterblichkeit. Geschichte–Theorie–Ethik*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 127–149.
- [295] Хаке 1994: Hake, S. Urban Paranoia in Alfred Döblin's *Berlin Alexanderplatz*. *The German Quarterly*, Vol. 67, No. 3, 347–368.
- [296] Хаклси 1957: Huxley, J. *New Bottles for New Wine*. London: Chatto & Windus.

- [297] Халберстам и Ливингстоун 1995: Halberstam, J. & Livingston, I. *Posthuman bodies*. Bloomington: Indiana University Press.
- [298] Хан 1999: Hahn, T. Vernichtender Fortschritt: Zur experimentellen Konfiguration von Arbeit und Trägheit in Berge Meere und Giganten. In *Internationales Alfred-Döblin-Kolloquium*. Bergamo, 107–130.
- [299] Хан 2015: Hahn, T. Nachwort. In Döblin, A. *Schriften zur Politik und Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch.
- [300] Хансон 2015: Hanson, C. The Maternal Body. In Hillman, D. & Maude, U. (eds.), *The Cambridge Companion to the Body in Literature*. Cambridge University Press, 87–100.
- [301] Харавеј 1995: Haravej, D. Manifest kiborga. *Ženske studije: časopis za feminističku teoriju*, br. 2–3, 194–198.
- [302] Харавеј 1997: Haraway, D. *Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan@_Meets_OncoMouseTM*. London and New York: Routledge.
- [303] Харавеј 2003: Haraway, D. *The Companion Species Manifesto. Dogs, People and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- [304] Харавеј 2004: Haraway, D. The Promises of Monsters: A Regenerative Politics for Inappropriate/d Others. *The Haraway Reader*. New York and London: Routledge, 63–124.
- [305] Харавеј 2008a: Haraway, D. Otherwordly Conversations, Terran Topics, Local Terms. In S. Alaimo, S. Hekman (eds.), *Material Feminisms*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 157–187.
- [306] Харавеј 2008b: Haraway, D. J. *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- [307] Харавеј 2015: Haraway, D. Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin. *Environmental Humanities*, Vol. 6, 159–165.
- [308] Харавеј 2016a: Haraway, D. J. *Manifestly Haraway*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- [309] Харавеј 2016b: Haraway, D. J. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham and London: Duke University Press.
- [310] Харари 2014: Harari, J. N. *Sapijens: kratka istorija ljudskog roda*. Beograd: Biblioteka.
- [311] Харари 2017: Harari, Y. N. *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. London: Vintage.
- [312] Харари 2019: Harari, J. N. *21 lekcija za 21. vek*. Beograd: Laguna.
- [313] Хасан 1977: Hasan, I. Prometheus as Performer: Toward a Posthumanist Culture. *The Georgia Review*, Vol. 31, No. 4, 830–850.
- [314] Хауард 1888: Hinton, C. H. *A New Era of Thought*. London: Swan Sonnenschein & Co.
- [315] Хауарт 1996: Howarth, W. Some Principles of Ecocriticism. In Glotfelty, C. & Fromm, H. (eds.), *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens and London: The University of Georgia Press, 69–91.
- [316] Хејлс 1997: Hayles, N. K. Interrogating the Posthuman Body [Review of Technologies of the Gendered Body: Reading Cyborg Women; Posthuman Bodies, by A. Balsamo, J. Halberstam, & I. Livingston]. *Contemporary Literature*, 38(4), 755–762.
- [317] Хејлс 1999: Hayles, K. *How We Became Posthuman. Virtual Bodies in Cybernetics, Literature and Informatics*. University of Chicago Press.
- [318] Хелер 2016: Heller, J. C. Genderindifferenz und Gesellschaftsutopie in Michel Houellebecq's *La Possibilité d'une île* und Dietmar Daths *Die Abschaffung der Arten*. In Adam, M. H. & Schneider-Oezbek, K. (Hrsg.), *Technik und Gender: Technikzukünfte als geschlechtlich codierte Ordnungen in Literatur und Film*. Karlsruhe: KIT Scientific Publishing, 51–74.
- [319] Хербрехтер 2013: Herbrechter, S. *Posthumanism: a critical analysis*. London: Bloomsbury.

- [320] Хербрехтер 2016а: Herbrechter, S. Inhuman-Posthuman-Nonhuman. Plädoyer für einen kritischen Posthumanismus. *PhiN-Beiheft*, Nr. 10, 9–24.
- [321] Хербрехтер 2016б: Herbrechter, S. Kritischer Posthumanismus. *Zeitschrift für Medien- und Kulturforschung*, Heft 7/1. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 61–68.
- [322] Херман 1998: Herman, A. *Propheten des Niedergangs. Der Endzeitmythos im westlichen Denken*. Berlin: Propyläen.
- [323] Хибнер 2018: Hübner D. Human-Animal Chimeras and Hybrids: An Ethical Paradox behind Moral Confusion? *J Med Philos*. Vol. 43, No. 2, 187–210.
- [324] Хијар 2021, интернет: Hillard, A.-S. Wie posthumane Wesen mit Geschlecht umgehen. *Trajectoires*, Nr. 14. <http://journals.openedition.org/trajectoires/5935>, последњи приступ децембра 2023.
- [325] Хилбердинк 2005: Hilberdink, K. (ed.) *New prospects in literary research*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences.
- [326] Хилдебрант 2011: Hildenbrandt, V. *Europa in Alfred Döblins Amazonas-Trilogie: Diagnose eines kranken Kontinents*. Göttingen: V&R Unipress.
- [327] Хобс 1651: Hobbes, T. *Leviathan or The Matter, Forme, & Power of a Common-wealth Ecclesiastical and Civill*. Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Paul's Churchyard.
- [328] Хобс 1889: Hobbes, T. *Behemoth; or the Long Parliament*. Chilworth and London: Unwin Brothers.
- [329] Хогл 2005: Hogle, L. F. Enhancement Technologies and the Body. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 32, 695–716.
- [330] Хофер 2007: Hofer, S. *Die Ökologie der Literatur: eine systemtheoretische Annäherung; mit einer Studie zu Werken Peter Handkes*. Bielefeld: Transcript.
- [331] Хофман 2010: Hoffmann, J. Blumenkinder: Kinder- und Jugendliteratur ökokritisch betrachtet. In Ermisch, M., Kruse, U., & Stobbe, U. (Hg.), *Ökologische Transformationen und literarische Repräsentationen*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 35–58.
- [332] Хофман 2008: Hofmann, H. M. Crisis of the Mythological? The Melting of the Polar Ice in Greenland in Alfred Döblin's *Berge Meere und Giganten*. *Nordlit*, Vol. 12, No. 1, 161–72.
- [333] Хофман 2016: Hofmann, H. M. „Mann-Weiber“ im Technikstaat. Geschlechterkampf und Zivilisationskritik in Alfred Döblins *Berge Meere und Giganten*. In Adam, M. H. & Schneider-Oezbek, K. (Hrsg.), *Technik und Gender: Technikzukünfte als geschlechtlich codierte Ordnungen in Literatur und Film*. Karlsruhe: KIT Scientific Publishing, 75–94.
- [334] Цапф 2015: Zapf, H. Kulturökologie und Literatur. In Dürbeck, G. & Stobbe, U. (Hg.), *Ecocriticism: Eine Einführung*. Köln, Weimar und Wien: Böhlau Verlag, 172–185.
- [335] Цонс 2001: Zons, R. *Die Zeit des Menschen. Zur Kritik des Posthumanismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- [336] Чакрабарти 2009: Chakrabarty, D. The Climate of History: Four Theses. *Critical Inquiry*, vol. 35, no. 2, The University of Chicago Press, 197–222.
- [337] Чимати 2017: Cimatti, F. Posthumanism and Animality. *Lo Sguardo - rivista di filosofia*, N. 24, II - Limiti e confini del postumano, 111–123.
- [338] Џејмсон 1991: Jameson, F. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press.
- [339] Џефри 2016: Jeffery, S. *The Posthuman Body in Superhero Comics: Human, Superhuman, Transhuman, Post/Human*. Springer.
- [340] Џордан 2022: Jordan, R. “Кönnen Toys träumen?”: Technological Animals and Their Survival in Contemporary Post-Apocalyptic German Fiction. *Transpositiones*, Vol. 1, 95–110.

- [341] Шауман и Саливан 2017: Schaumann, C. & Sullivan, H. I. Introduction. In Schaumann, C. & Sullivan, H. I. (eds.), *German Ecocriticism in the Anthropocene*. New York: Palgrave Macmillan US, 7–21.
- [342] Шен 2011: Shen, Q. The Ambiguity of Revolution: Wu-wei, Pathology, and Criminality in Alfred Döblin's *Die Drei Sprünge Des Wang-lun*. *Chinesischer Roman*. *German Studies Review*, 34.3, 613–632.
- [343] Шимонело 1999: Scimonello, G. Nietzsche und Münchhausen. Döblins Stellungnahme zu Nietzsches Philosophie und Zivilisationskritik in den Romanen *Die drei Sprünge des Wang-lun* (1915) und *Berge Meere und Giganten* (1924). In *Internationales Alfred-Döblin-Kolloquium*. Bergamo, 87–105.
- [344] Ширбаум 2015: Schierbaum, M. Neue Naturverhältnisse in der Gegenwartsliteratur? Vorüberlegungen zu einer Bestandaufnahme. In Kramer, S. & Schierbaum, M. (Hg.), *Neue Naturverhältnisse in der Gegenwartsliteratur?* Berlin: Erich Schmidt Verlag, 17–42.
- [345] Шнабел 1731: Schnabel, J. G. *Wunderliche Fata einiger See-Fahrer...* Nordhausen: Bey Johann Heinrich Groß. <https://www.projekt-gutenberg.org/schnabel/felsburg/titlepage.html>, последњи приступ децембра 2023.
- [346] Шнајдер-Мајерсон 2018: Schneider-Mayerson, M. The Influence of Climate Fiction: An Empirical Survey of Readers. *Environmental Humanities*. Vol. 10, No. 2, 473–500.
- [347] Шнедл 2010: Schnödl, G. Zur Abkehr von Souverän und Natur in Alfred Döblins *Berge, Meere und Giganten*. *Aussiger Beiträge*, Nr. 4, 67–78.
- [348] Шомура 2017, интернет: Shomura, C. Exploring the promise of new materialisms. *Lateral*, Vol. 6, No. 1. <https://www.jstor.org/stable/48671694>, последњи приступ децембра 2023.
- [349] Шпренг 2014: Spreng, M. *Alfred Döblins Nietzsche-Verständnis vor dem Hintergrund der philosophischen Schriften Felix Hausdorffs*. München: Utz.
- [350] Штаре 2010: Starre, A. Always already green: Zur Entwicklung und den literaturtheoretischen Prämissen des amerikanischen Ecocriticism. In Ermisch, M., Kruse, U. & Stobbe, U. (Hg.), *Ökologische Transformationen und literarische Repräsentationen*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 13–34.
- [351] Шулц 1986: Schulz, H.-J. *Science Fiction*. Stuttgart: Metzler.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Бранка Огњановић рођена је 8. априла 1990. године у Нишу. Завршила је Прву нишку гимназију „Стеван Сремац”, смер живи језици – енглески језик, а потом основне и мастер академске студије на студијском програму Немачки језик и књижевност на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Тренутно је на истом факултету студент Докторских студија из филологије, на модулу Наука о књижевности.

Обављала је послове наставника немачког језика у основним школама и школама језика, истраживача-приправника, асистента за ужу научну област *Немачка књижевност и култура*, хонорарног преводиоца на немачки језик и писца садржаја, као и додатне административне и маркетиншке обавезе. Тренутно је ангажована као наставник страног језика за ужу научну област *Германистика* на Универзитету Метрополитан Београд.

Две године за редом била је добитница прве награде на конкурс *Дигитални час* Министарства телекомуникација, трговине и туризма Републике Србије за имплементацију ИКТ-а у основношколској настави.

Учествовала је на научноистраживачком пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир*, као и на три интерна научна пројекта Филозофског факултета Универзитета у Нишу из области германистике.

Члан је Удружења наставника немачког језика Србије, Друштва за стране језике и књижевности Србије, Удружења германиста југоисточне Европе и Европског друштва за проучавање језика, културе и животне средине.

Похађа редовно програме стручног усавршавања, конференције, објављује научне и стручне радове и преводе.

Поља научног интересовања: новија књижевност на немачком језику; наука, технологија и екологија у књижевности.

ИЗЈАВА АУТОРА О ОРИГИНАЛНОСТИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Изјављујем да докторска дисертација под насловом:

Књижевне репрезентације постхуманог: екокритички приступ романима Планине мора и дивови Алфреда Деблина и Укидање врста Дитмара Дата

представља *оригинално ауторско дело* настало као резултат *сопственог истраживачког рада*.

Овом Изјавом такође потврђујем:

- да сам *једини аутор* наведене докторске дисертације,
- да у наведеној докторској дисертацији *нисам извршио/ла повреду* ауторског нити другог права интелектуалне својине других лица,

У Крагујевцу, 1. 3. 2024. године,

потпис аутора

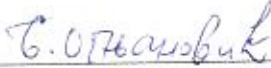
**ИЗЈАВА АУТОРА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Изјављујем да су штампана и електронска верзија докторске дисертације под насловом:

Књижевне репрезентације постхуманог: екокритички приступ романима Планине
мора и дивови Алфреда Деблина и Укидање врста Дитмара Дата

истоветне.

У Крагујевцу, 1. 3. 2024. године,

потпис аутора

ИЗЈАВА АУТОРА О ИСКОРИШЋАВАЊУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ја, Бранка Огњановић,

дозвољавам

не дозвољавам

Универзитетској библиотеци у Крагујевцу да начини два трајна умножена примерка у електронској форми докторске дисертације под насловом:

Књижевне репрезентације постхуманог: екокритички приступ романима Планине мора и дивови Алфреда Деблина и Укидање врста Дитмара Дата

и то у целини, као и да по један примерак тако умножене докторске дисертације учини трајно доступним јавности путем дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу и централног репозиторијума надлежног министарства, тако да припадници јавности могу начинити трајне умножене примерке у електронској форми наведене докторске дисертације путем *преузимања*.

Овом Изјавом такође

дозвољавам

не дозвољавам¹

припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од следећих *Creative Commons* лиценци:

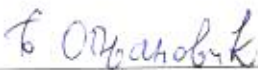
1) Ауторство

2) Ауторство - делити под истим условима

¹ Уколико аутор изабере да не дозволи припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци, то не искључује право припадника јавности да наведену докторску дисертацију користе у складу са одредбама Закона о ауторском и сродним правима.

- 3) Ауторство - без прерада
- 4) Ауторство - некомерцијално
- 5) Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима
- 6) Ауторство - некомерцијално - без прерада²**

У Крагујевцу, 1. 3. 2024. године.

потпис аутора

² Молимо ауторе који су изабрали да дозволе припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци да заокруже једну од понуђених лиценци. Детаљан садржај наведених лиценци доступан је на: <http://creativecommons.org.rs/>